

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

**18.YÜZYIL DİYARBEKİR ŞER'İYYE SİCİLLERİNE
GÖRE DİN, GELENEK VE TÖRELERİN KAVŞAĞINDA
OSMANLI ÂMİD AİLESİ**

(DOKTORA TEZİ)

Ali ÖZENÇ

BURSA-2016

**T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI**

**18. YÜZYIL DİYARBEKİR ŞER'İYYE SİCİLLERİNE
GÖRE DİN, GELENEK VE TÖRELERİN KAVŞAĞINDA
OSMANLI ÂMİD AİLESİ**

(DOKTORA TEZİ)

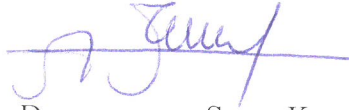
Ali ÖZENÇ

**Danışman:
Prof. Dr. Abdurrahman KURT**

BURSA – 2016

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

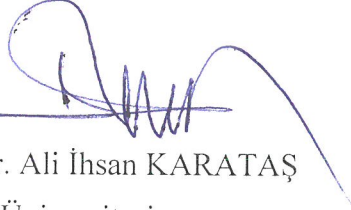
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Sosyolojisi Bilim Dalı'nda 711121009 numaralı Ali ÖZENÇ'in hazırladığı "18. Yüzyıl Diyarbakir Şer'iyye Sicillerine Göre Din, Gelenek ve Törelerin Kavşağında Osmanlı Âmid Ailesi" konulu Doktora Çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, 19.07.2016 günü 11 - 13 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının (başarılı/başarısız) olduğuna (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

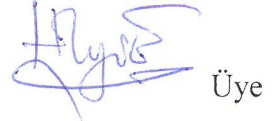
Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Prof. Dr. Abdurrahman KURT
Uludağ Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri

Üye
Prof. Dr. Vejdi BİLGİN
Uludağ Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri

Üye
Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ
Uludağ Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları

Üye
Prof. Dr. Hayri ERTEN
Necmettin Erbakan Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri

Üye
Doç. Dr. Özcan GÜNGÖR
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “18. Yüzyıl Diyarbekir Şer’iyye Sicillerine Göre Din, Gelenek ve Törelere Kavşagında Osmanlı Âmid Ailesi” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynakların usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraf bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

19/07/2016

Adı Soyadı: Ali ÖZENÇ

Öğrenci No: 711121009

Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri

Programı: Din Sosyolojisi

Statüsü: Yüksek Lisans Doktora

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Ali ÖZENÇ
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Felsefe ve Din Bilimleri
Bilim Dalı	: Din Sosyolojisi
Tezin Niteliği	: Doktora Tezi
Sayfa Sayısı	: xiii+258
Mezuniyet Tarihi	:
Tez Danışman(lar)	: Prof. Dr. Abdurrahman KURT

18. YÜZYIL DIYARBEKİR ŞER'İYYE SİCİLLERİNE GÖRE DİN, GELENEK VE TÖRELERİN KAVŞAĞINDA OSMANLI ÂMİD AİLESİ

Bu tezin amacı, 18. yüzyıl Diyarbekir Şer'iyye Sicilleri'nden elde edilen veriler doğrultusunda, Âmid (günümüzdeki ismiyle Diyarbakır) ailesi üzerinde din, gelenek ve törelerin etkisini incelemektir. İncelenen dönemdeki Âmid ailesinde, kadınların konumunun ortaya konulması, çok eşlilik durumu, çocuk sayıları, aşiretlerin aile üzerindeki etkileri araştırmamızın diğer amaç ve problemleridir. Araştırmanın hazırlanmasında sicillerin yanı sıra 18. yüzyıldan günümüze kadar yapılan ve Diyarbakır ailesine yönelik bilgileri içeren çalışmalardan da yararlanılmıştır.

Çalışmamız neticesinde, 18. yüzyıl Âmid ailesiyle ilgili yeterince belgenin sicillerde yer almadığı tespit edilmiştir. Sicillerin kaybolmuş olma ya da düzenli tutulmamış ihtimali dışında, aileyle alakalı uygulamaların -özellikle evlilik ve boşanma gibi- kadını önünde yapılmamasının olmaması, yörede etkili olan aşiret hukukunun yani törelerin varlığının bunda etkili olduğu düşünülmektedir. Töre hukukuna göre yönetilen topluluklarda problemler, devletin yetkili kurumlarına aksettirilmeden aşiret ya da benzeri oluşumların içinde çözüme kavuşturulmaktadır. Sözü edilen töreler varlığını başlık parası, kadının mirastan mahrum bırakılması, kan davaları gibi konularda doğrudan hissettirirken, aşiret ve aile içerisinde ortaya çıkan çatışma ve problemlere çözümler üretip bunların resmi organlara aksetmesini önleyerek de mevcudiyetlerini dolaylı yoldan göstermektedirler. Ayrıca Şafii nüfusun fazlalığı ve Osmanlı kadısının Hanefi hukukuna göre karar vermesi de davaların sicillere yansımalarını etkilediği düşünülmektedir. Bu kişilerin, problemlerin hallinde mahkemeden daha ziyade kendi müftülerini ya da diğer sorun çözücü kurumları (muslihun) tercih ettikleri görülmektedir.

Anahtar Sözcükler:

Din, gelenek, töre, aile, Âmid

ABSTRACT

Name and Surname : Ali ÖZENÇ
University : Uludağ University
Institution : Social Science Institution
Field : Philosophy and Religious Studies
Branch : Sociology of Religion
Degree Awarded : Ph.D.
Page Number : xiii+258
Degree Date :
Supervisor (s) : Prof. Dr. Abdurrahman KURT

According to 18th Century Diyarbekir Judicial Registers, Ottoman Amid Family At The Cross-roads of Religion, Traditions and Mores

The purpose of this thesis is to research the effects of religions, traditions, mores on Ottoman Amid Family with help of data from 18th Century Diyarbekir judicial Registers. Another purpose of this thesis is to research the statue of women, polygamy, and number of children, the effect of tribes on families in the Ottoman Amid Family. During this research not only Judicial Registers are being used as a resource but also the other studies from 18th century to today that are related to Ottoman Amid Family are being used.

As a result of this study, we have find out that there aren't enough documentation about 18th century Amid Family within the Judicial Registers. This is not because of only the data belongs to registers being lost or not being organized. Another possible effect is the issues related to families - especially marriage and divorce related cases- not has to be handled with judges and also in use of the tribe law. The societies governed by mores handles their issues within tribes and they don't let the related government body know about the cases. These mores shows a direct effect on bride price, women not getting benefit from inherited money and feud. On the other hand it helps to handle problems within the families and tribes and prevents those cases reflected on official government body. Also the higher population of Safi and the decisions are being made based on Hanefi Ottoman Judges is another reason of cases not being recorded to registers. Those people prefers to handle their cases with their own mufti or muslim intermediary other than official court of justice

Keywords:

Religion, tradition, mores, family, Amid

ÖNSÖZ

Bir toplumun aile yapısını anlama adına, onun geçmişteki durumuna bakmak büyük önem arz etmektedir. Çünkü diğer bütün kurumlar gibi aile sistemi de geçmişinden bağımsız bir yapıya sahip değildir. Onun, mazisiyle bir bağlantısı vardır. Bundan dolayı aileye dair tarihi süreçte yaşanan hadiselerin, bunun oluşmasına neden olduğu düşünülen faktörlerin ortaya konulması, günümüzdeki bazı sorunları tanıma ve onlara çözüm üretebilme adına önemlidir. Bunun için tarihin derinliklerine ışık tutan çalışmaların yapılmasının, sözü edilen etkenlerin belirlenmesinde yardımcı olabileceği söylenebilir. Hazırlanan bu çalışma böyle bir amaca yönelik bir adımdır.

Bu çalışma, 18. yüzyıl Diyarbakır Şer'iyeye Sicilleri'nden elde edilen veriler doğrultusunda, incelediğimiz dönemde Âmid, günümüzde ise Diyarbakır olarak adlandırılan şehirdeki aile yapısını ve bu yapı üzerinde din, gelenek ve törelerin etkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmanın giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı, önemi, yöntemi vb. metodolojik bilgilerin yanı sıra, gelenek, töre ve aşiret kavramları ile nüfus konusunun üzerinde durulmuştur. Ailenin oluşumu bölümünde evlilik öncesi yapılan hazırlıklara ve evliliğin gerçekleştirilmesine değinilmiştir. İkinci bölümdeki ailenin üyeleri başlığı altında, kadın ve erkeğin görevleri, çocukların eğitimi ile tebenni (evlatlık edinme) konusu işlenmiştir. Üçüncü bölümde, otoriteye, hanedeki kuşak ve eş sayısına göre ailenin nitelikleri incelenmiştir. Ailenin çözülmesi olarak nitelendirdiğimiz boşanma konusuna, boşanmanın türlerine ve bunun sonucunda ortaya çıkan sosyo-ekonomik konulara çalışmamızın dördüncü bölümünde temas edilmiştir. Beşinci ve son bölümde ise ailenin sosyo-ekonomik ve kültürel durumu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Muhakkak ki her çalışma bir emeğin ve gayretin ürünüdür. Bu tez, birçok kişinin desteği ve özverili yaklaşımlarıyla meydana gelmiştir. Çalışmamızın hazırlanması esnasında eleştiri ve önerileriyle yardımını her daim gördüğüm, en ince detaylarına kadar tezime ilgilenerken gereken hassasiyeti gösteren danışman Hocam Prof. Dr. Abdurrahman KURT'a en içten duygularıyla teşekkürü bir borç bilirim. Tezimin hazırlanma ve savunma safhasında yer alarak öneri ve düşünceleriyle katkıda bulunan Prof. Dr. Vejdi BİLGİN ve Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ'a, tez savunmama katılarak fikir ve görüşleriyle çalışmamıza zenginlik katan Prof. Dr. Hayri ERTEN ve Doç. Dr. Özcan GÜNGÖR'e teşekkür ediyorum. Ayrıca incelediğimiz döneme ait sicillerin orjinallerinden ve bunların transkripte edilmiş hallerinden faydalanmam hususunda gereken desteği veren Prof. Dr. Abdulkерim ÜNALAN'a, sicil okumalarında yardımcı olan Prof. Dr. Abdurrahman ACAR'a, tezi okuma nezaketi gösteren Arş. Gör. Dr. Mehmet YANMIŞ'a, yardımseverliğinden dolayı Arş. Gör. Faruk EVRENK'e, adını saymadığım diğer hoca ve arkadaşlarıma müteşekkirim. Bu uzun süreçte kendilerini ihmal etmeme rağmen sabırla maddi ve manevi desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen eşime, kızlarıma ve aileme de minnettarım.

Ali ÖZENÇ

Diyarbakır / 2016

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	
YEMİN METNİ.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
TABLolar LİSTESİ.....	x
GRAFİKLER LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR.....	xii
GİRİŞ.....	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE PROBLEMİ.....	1
2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	4
3. ARAŞTIRMANIN SAHASI VE SINIRLILIKLARI.....	5
4. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI.....	6
5. ARAŞTIRMAYLA İLGİLİ ÇALIŞMALAR.....	7
6. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE SORUNLAR.....	10
7. KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	13
7.1. Gelenek Kavramı.....	13
7.1.1. Geleneğin tanımı.....	13
7.1.2. Gelenekle benzer kavramlar: Örf ve Âdet.....	15
7.1.3. Geleneğin işlevleri.....	17
7.2. Töre Kavramı.....	19
7.3. Aşiret Kavramı.....	23
7.3.1. Aşiretin Tanımı.....	23
7.3.2. Aşiret Organizasyonu (Yönetimi) ve Sorunların Çözümü.....	25
8. NÜFUS.....	27
8.1. Nüfusu Oluşturan Dinî, Etnik ve Sosyal Unsurlar.....	28
8.1.1. Seyyitler.....	29
8.1.2. Aşiretler.....	31
8.1.2.1. Kan Davaları.....	34

BİRİNCİ BÖLÜM

AİLE BİRLİĞİNİN OLUŞUMU

1. EVLENMEYE HAZIRLIK	37
1.1. Evlenme Yasakları	37
1.2. Eş Seçimi ve Eşlerde Aranılan Özellikler	41
1.3. Evliliklerde Rıza.....	44
1.4. Başlık Parası.....	47
1.5. Nişanlanma (Namzet Olma) ve Çeyiz.....	51
2. EVLENME.....	53
2.1. Nikâhta Velayet.....	53
2.2. Mehir	56
2.3. Nikâh Akdi	59
2.4. Halvet Parası Uygulaması	62
2.5. Âmid Şehrinde Görülen Evlilik Şekilleri.....	63
2.5.1. Görücü usulü	63
2.5.2. Yakın akraba çocuklarının (kuzen) evliliği.....	64
2.5.3. Berdel evliliği.....	66
2.5.4. Zoraki evlilikler.....	67

İKİNCİ BÖLÜM

AİLE ÜYELERİ

1. EŞLER	71
1.1. Dul Erkek ve Kadınlar	74
2. ÇOCUKLAR.....	76
2.1. Çocuğun Eğitimi: Sıbyan Mektepleri ve Medreseler.....	77
2.2. Çocuk Sayıları.....	80
2.3. Tebenni (Evlatlık Edinme).....	85
2.3.1. Kimsesiz ve yetim çocuklar	86
2.3.2. Fakir ailelerin çocukları	87
3. AİLEYE DIŞARIDAN KATILAN ÜYELER (KÖLE VE CARİYELER).....	88

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM AİLENİN ÇEŞİTLİ NİTELİKLERİ

1. AİLEDE OTORİTE	91
1.1. Âmid Şehrinde Kadınlar	92
1.1.1. Sosyo-ekonomik hayatta kadınlar	92
1.1.2. Kadın dindarlığı	97
1.2. Şiddet İçerikli ve İffete Yönelik Olaylarda Takınılan Tavır	98
2. HANEDEKİ KUŞAK SAYISINA GÖRE AİLE	102
3. EŞ SAYISINA GÖRE AİLE	105

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM AİLE BİRLİĞİNİN ÇÖZÜLMESİ: BOŞANMA

1. BOŞANMA TÜRLERİ	116
1.1. Talak	117
1.2. Muhalâa (Hul‘)	120
1.3. Tefrik	122
1.3.1. Buluğ muhayyerliği	122
1.3.2. Din farkından dolayı boşanma	124
1.3.3. Kocanın iktidarsızlığı (İnnîn)	125
1.3.4. Kocanın kayıp olması veya eşini terki	125
2. PARÇALANMIŞ AİLELERDEKİ SOSYO-EKONOMİK SORUNLAR	127
2.1. Kadınlara Yönelik Konular	128
2.1.1. İddet (bekleme süresi) ve Nafaka	128
2.1.2. Mehrin tahsili	129
2.2. Çocuklara Yönelik Konular	130
2.2.1. Çocuğun bakım ve terbiyesi (Hidâne)	131
2.2.2. Vasi ve nazır tayini	133

BEŞİNCİ BÖLÜM
ÂMİD AİLESİNDE SOSYO-EKONOMİK VE KÜLTÜREL DURUM

1. EKONOMİK DURUM	137
1.1. Gelir Düzeyine Göre Ekonomik Durum	138
1.2. Din Kriterine Göre Ekonomik Durum	141
1.3. Cinsiyete Göre Ekonomik Durum.....	145
1.4. Unvan ve Statüye Göre Ekonomik Durum	148
2. KÜLTÜREL DURUM.....	150
2.1. Âmid Evleri.....	151
2.2. Ev Dekorü ve Eşyası	153
2.3. Kılık-Kıyafet Şekilleri.....	155
2.4. Kitap Sahipliği	157
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	160
KAYNAKÇA.....	167
EKLER.....	183
ÖZGEÇMİŞ	258

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1: Kadınların mehir miktarlarının gelir düzeyine göre dağılımı.....	58
Tablo 2: Dulların din ve cinsiyete göre dağılımı	75
Tablo 3: Çocukların yerleşim yerine göre dağılımı	81
Tablo 4: Çocukların dinî mensubiyet açısından dağılımı	82
Tablo 5: Müslüman ailelerde çocuk sayılarının dağılımı.....	82
Tablo 6: Gayrimüslim ailelerde çocuk sayılarının dağılımı.....	83
Tablo 7: 18. yüzyılda çeşitli Osmanlı vilayetlerindeki Müslüman ve Gayrimüslim ailelerin ortalama çocuk sayıları	84
Tablo 8: 18. yüzyıl Âmid şehrinde evli Müslüman erkeklerin eş sayıları	107
Tablo 9: Çok eşli erkeklerin yaşadığı yerler	107
Tablo 10: Tereke miktarlarına göre müslüman erkeklerin eş sayıları ve oranları	108
Tablo 11: Statü açısından çok eşle evlilik durumu	110
Tablo 12: Eş sayısının çocuğu olup olmama durumuna göre dağılımı.....	111
Tablo 13: Erkeklerin eş sayılarının çocuk cinsiyetlerine göre dağılımı.....	112
Tablo 14. Erkeğin hanımını boşama nedenleri	119
Tablo 15: Vasi olarak tayin edilen kişiler	135
Tablo 16: Borçları çıkarılmadan önce terekelerin gelir düzeyine göre dağılımı	139
Tablo 17: Borçları çıkarıldıktan sonra terekelerin gelir düzeyine göre dağılımı	139
Tablo 18. Borçları çıkarılmadan önce tereke miktarlarının dinî mensubiyete göre dağılımı	143
Tablo 19: Borçları çıkarıldıktan sonra tereke miktarlarının dinî mensubiyete göre dağılımı.....	143
Tablo 20: Cinsiyete göre terekelerin gelir düzeylerinin dağılımı	146
Tablo 21: Din ve cinsiyete göre terekelerin gelir düzeylerinin dağılımı	147
Tablo 22: Unvan ve statüye göre müslüman kadın terekelerinin gelir frekansı dağılımı	149
Tablo 23: Unvan ve statüye göre müslüman erkek terekelerinin gelir dağılımı	150

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: Ailelerin toplam çocuk sayısının cinsiyete göre dağılımı	81
Grafik 2: Kadınların haklarını mahkemede savunma şekli.....	96
Grafik 3: Tereke durumuna göre birden fazla eşi olanların oranı	109
Grafik 4: 18. yüzyıl Osmanlı toplumunda çok eşlilik oranları.....	114
Grafik 5: 18. yüzyıl Âmid şehrinde görülen boşanma türleri ve oranları	117
Grafik 6: Tereke sayılarının dinî mensubiyet açısından dağılımı	142
Grafik 7: Tereke miktarlarının cinsiyete göre dağılımı.....	145

KISALTMALAR

Kısaltmalar	Bibliyografik Bilgi
a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
a.g.t.	Adı Geçen Tez
Akader	Akademik Araştırma ve Dayanışma Derneği
akt	Aktaran
Ar	Arapça
AÜİFD	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
a.y.	Aynı yer
B.	Bası, Baskı, Basım
b.	Bin
BAAKY	Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları
Bkz.	Bakınız
C	Cilt
Çev.	Çeviren(ler), Çeviri
DAD	Diyarbakır Ahkâm Defterleri
der.	Derleyen(ler)
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
düz.	Düzenleyen(ler)
DŞS	Diyarbakır Şer'iyeye Sicilleri
ed.	Editör(ler)
EKEV	Erzurum Kültür Eğitim Vakfı
H (h).	Hicri
Hız.	Hazreti
İA	İslam Ansiklopedisi
İFAV	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
İng	İngilizce
İSTEM	İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi
M (m).	Miladi
KBY	Kültür Bakanlığı Yayınları
MEB	Milli Eğitim Basımevi
R.	Rebiu'l-ahir

Ra.	Rebiu'l-evvel
S.	Sayı
s.	Sayfa
sad.	Sadeleştiren
SBArD	Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
ss.	Sayfadan sayfaya
Ş.	Şaban
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
TDK	Türk Dil Kurumu
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
Thk	Tahkik
TTK	Türk Tarih Kurumu
UÜİFD	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
vd.	Ve diğerleri
Y.	Yıl
Yay.	Yayın(lar)ı, Yayıncılık, Yayınevi, Yayım
YDT	Yayınlanmamış Doktora Tezi
YKY	Yapı Kredi Yayınları
Y.Y.	Yüzyıl
YYLT	Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE PROBLEMİ

Toplumu oluşturan kurum ve sistemlerde meydana gelen olayların ve bunların fert ve toplum üzerinde meydana getirdiği etkinin incelenmesi sosyolojinin temel araştırma alanını oluşturmaktadır. Toplumu meydana getiren kurumlardan biri de ailedir. En küçük toplumsal birliktelik olarak kabul edilen aileyle ilgili konular toplumu ilgilendirdiğinden dolayı sosyolojinin, bunların dinî açıdan analiz edilmesi ise din sosyolojisinin ilgi alanına girmektedir.

İlahî kaynaklı dinlere göre ilk insan ve Peygamber Hz. Âdem'in, aynı zamanda bir eş ve baba olması, evlilik uygulamasının dinî bir formda icra edilmesi, aileyle ilgili diğer konularda dinin doğrudan ya da dolaylı bir etkisinin bulunması, aileyi din ile ilişkili hale getirmekte ve aile araştırmalarının din sosyolojisi literatüründe yer almasını gerekli kılmaktadır. Ayrıca ilk sosyal form olma özelliğini taşıyan ailenin, aynı zamanda ilk dinî grup olarak da kabul edilmesi¹, onu toplumsal kurumlar içinde önemli bir yere koymaktadır. Çünkü dinî öğretilerin uygulandığı ve buradan topluma yansıdığı ilk yer ailedir. Buna karşılık ailenin oluşumundan dağılmasına kadarki süreç içerisinde meydana gelen eş seçme, nişan, evlenme, doğum, ad koyma, vefat, boşanma gibi çeşitli konularda referans alınan en önemli kaynak dindir. Bundan dolayı insanlığın erken dönemlerinden itibaren din ve ailenin birbiriyle iç içe geçtiği ve birbirine bağımlı kurumlar haline geldiği düşünülmüştür. Aradaki ilişki kendisini, dinin, aile hayatı ve buradaki uygulamalar üzerindeki etkisiyle, ailenin de dine ait pratiklerin yerine getirildiği, varlığını devam ettirdiği bir yer olmasıyla göstermektedir.²

İlk zamanlarda dinî bir karaktere sahip olan aile kurumunun içerisinde toplumların farklı kültür ve coğrafyalarda büyümesi ve çoğalmasıyla birlikte dinin dışında birtakım kültürel uygulama ve davranışlar girmiştir. Söz konusu uygulama ve davranışlar genellikle dinî referanslardan beslenmelerine rağmen, bazen onlardan ayrı

¹ Joachim Wach, *Din Sosyolojisi*, (çev. Ünver Günay), İstanbul, İFAV, 1995, s. 91; Abdurrahman Kurt, "Toplum ve Din", *Sosyolojiye Giriş*, İhsan Sezal, 3. B., İstanbul, Beta Yay, 2010, s. 424.

² Penny Edgell, "Din ve Aile" (çev. Yıldız Kızılabdullah, Şahin Kızılabdullah), *Din Sosyolojisi: Çağdaş Gelişmeler*, der. Peter B. Clarke, çev. ed. İhsan Çapcıoğlu, Ankara, İmge Kitabevi, 2012, s. 67-68.

olarak aile hayatında ve toplum içinde uygulanarak belli bir yer edinmiştir. Bu şekilde ortaya çıkan davranış kalıplarından birisi gelenek ve törelerdir.

Gelenek ve töreler, uzun yıllar boyunca toplum bireyleri tarafından uygulana uygulana toplumda ve onu oluşturan aile gibi kurumlarda kabul görmüş, onların işleyişinde ve karar alma mekanizmalarında aktif bir rol üstlenmişlerdir. Sözü edilen durum, aile üzerinde ilk kurulduğu andan itibaren etkisi olduğu düşünülen din ile gelenek ve töreler arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmıştır. Bu ilişkinin iki yönlü olduğu görülmektedir: İlk olarak, geleneğin içerisinde yer alan ve dine ait birtakım meselelerin çözümünde kendisine müracaat edilen örf, âdet ve bazı geleneksel uygulamalar dinî hükümlerle uyum içinde olmuşlardır. Aynı şey töreler için de geçerlidir. Töre olarak kabul edilen bazı davranışlar, toplumun dinî öğretileri tarafından kabul edilmiş ve uygulanıp devam ettirilmesi hususunda desteklenmiştir.

Meselenin ikinci boyutunda ise bir zıtlaşmanın olacağı aşikârdır. Gelenek ve törelerin referans olduğu bazı uygulamalara din çoğu defa onay vermemektedir. Buna rağmen din tarafından tasvip edilmeyen uygulamalar, çeşitli toplumsal sebeplere (aşiret yapısının varlığı gibi) bağlı olarak belli dönemlerde ve yörelerde geçerliliğini sürdürebilmektedir. Böyle anlarda dine ait emir ve hükümlerin yerini gelenek ve törelerin aldığı veya dine ait hükümlerle birlikte varlığını devam ettirdiği müşahede edilmektedir.

Tarihsel sürece bakıldığında ülkemiz coğrafyasında gelenek ve törelerin etkisinin yaygın olarak görüldüğü yerlerden birisi Âmid³, günümüzdeki ismi ile Diyarbakır şehridir. Âmid, tarih boyunca farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmasından

³ Âmid isminin, Hz. İbrahim'in oğlu Medyan'ın Âmid isimli çocuğundan geldiği kaynaklarda belirtilmektedir (Bkz. Abdullah b. Abdülazîz b. Muhammed Ebû Ubeyd el-Bekri, *Mu'cemu mesta'cem min esmai'l-bilad ve'l-mevasi*, thk. Mustafa es-Sekkâ, C. I-II, 3. B., Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1403 (1982/1983), s. 93). Şehrin adı ilk olarak, Asur hükümdarı Adad-Nirari I (M.Ö.1310-1281)'den kalma bir kılıç kabzasında Amidi veya Amedi olarak yazılmıştır (Şevket Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi*, C. 1, Diyarbakır, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yay, 1997, s. 3). Süryani kaynaklarda "Âmid (Mar-Yeşua, *Vakayi' name*, (çev. Mualla Yanmaz), İstanbul, Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği Neşriyatı, 1958, s. 1), XIII. yüzyıldan itibaren yazılmış olan eserlerde ise Kara-Amid denildiği görülmektedir. "Kara" sıfatının, şehri bir baştan bir başa kuşatan surların ve yapıların yapımında esmer bazalt taşının kullanılmasından verildiği kabul edilmektedir (Şevket Beysanoğlu, *Bütün Cepheleriyle Diyarbakır*, İstanbul, Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası Yay, 1963, s. 3). Siciller dışındaki 18. yüzyıla ait kaynaklarda şehrin ismi Diyarbekir, Diyarbakır şeklinde belirtilse de, sicillerdeki belgelerde *medine-i Âmid mahallatından* ibaresine yer verildiği için çalışmamızda Âmid isminin kullanılması tercih edilmiştir. İncelediğimiz dönemde Âmid'in, günümüzdeki Diyarbakır şehrinin surlarla çevrili kısmına denildiği söylenebilir.

kaynaklanan etnik ve dinî çeşitlilikle, aşiret yapıları ve bunların ortaya çıkardığı yaşam şekilleriyle Osmanlı vilayetleri içerisinde farklı bir konumda yer almıştır.

Yukarıdaki bilgilerden hareketle araştırmamızın konusunu teorik düzeyde, din ile gelenek ve töreler arasındaki ilişkinin incelenmesi, uygulamalı düzeyde ise 18. yüzyıl Diyarbakır Şer'iyye Sicilleri'ne⁴ göre din, gelenek ve törelerin kavşağında Osmanlı Âmid ailesi oluşturmaktadır.

Kavşağı, yolların birleştiği ve oradan farklı yönlere ayrıldığı nokta olarak tanımlarsak, incelemiş olduğumuz Âmid ailesi kendi içerisinde din, gelenek ve törelerden öğeler barındıran yani bunları bünyesinde bir araya getiren yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ailede, dine, törelere ve geleneklere ait izlere, uygulamalara rastlamak mümkündür. Yani Osmanlı Âmid ailesinde, din, gelenek ve törelerin bazen birbirleriyle çelişmelerine rağmen, bir yol bulup varlığını sürdürdüğü ve aynı ortamda kesiştiği görülmektedir.

Araştırmanın temel problemi, yukarıdaki konuya bağlı olarak Osmanlı Âmid ailesi üzerinde din, gelenek ve törelerin etkisinin var olup olmadığının incelenmesi ve varsa ne ölçüde olduğunun uygulamalardan hareketle tespit edilmesidir.

Araştırmanın konusuna ve temel problemine bağlı olarak belirlenen alt problemler ise Âmid ailesi bağlamında şunlardan oluşmaktadır:

Aile kurumu oluşumundan itibaren hangi aşamalardan geçmiştir?

Toplumsal hayatta ve ailede kadın ile çocukların konumu nasıldır?

Aile içinde otoritenin kullanımı, kuşak ve eş sayısı bakımından ne tür yapılar görülmüştür?

Toplumsal yapıda yer alan aşiretler aile üzerinde nasıl bir etkiye sahip olmuştur?

Sosyo-ekonomik ve kültürel açıdan ailenin durumu nasıldır?

⁴ Diyarbakır Şer'iyye Sicilleri metin içinde DŞŞ şeklinde kısaltılmıştır. DŞŞ'den sonraki ilk kısım, defter numarasını, sonraki kısım ise varak ve hüküm numarasını göstermektedir. Mesela, 3789: 15b-2 gibi. Bunun açıklaması 3789 nolu sicil defterinin 15 nolu varağın b yüzünün 2 nolu hükmü demektir.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Toplum içerisinde yer edinen din, gelenek ve töreler, içinde barındırdıkları hüküm ve kurallarla hem topluma ve kişinin davranışlarına yön vermekte hem de toplumsal hadiseleri değerlendirmede insanlara bir bakış açısı kazandırmaktadır. Buradan hareketle araştırma, 18. yüzyıl Âmid ailesi örneğinde din, gelenek ve törelerin aile kurumuna ve onu oluşturan bireylerin yaşantılarına etkilerini tespit etmeyi amaçlamaktadır.

Tezin bir diğer amacı, 18. yüzyıl DŞS'nde yer alan belgelerden yola çıkarak toplumun temeli, çekirdeği ve özü olan ailenin günümüze kadar hangi süreçlerden geçtiğini yapılan benzer çalışmalarla ortaya koymaktır. Bunu yaparken sicillerde karşılaşmadığımız ama Diyarbakır'da belli dönemlerde ve günümüzde karşılaşılan bazı töresel uygulamalara yer verilerek, ailenin dünü ve bugünüyle alakalı fikir yürütmeye bulunulacaktır. Çünkü bugün karşılaşılan birçok uygulamanın tarihsel bir arka planının olduğu düşünülmektedir. Bundan dolayı kavramsal çerçeve ve diğer bölümlerdeki teorik bilgiler, sadece 18. yüzyıl Âmid şehrine ait olmayıp, yapılan benzer çalışmalardan elde edilen verileri de içermektedir.

Çalışmanın belirtilen şu hususlardan dolayı özgün bir değere sahip olduğu düşünülmektedir: Bizim çalışmamız bir din sosyolojisi çalışması olduğu için ailedeki gelenek-görenekler, sosyo-ekonomik ve kültürel durumun yanında, ailenin dinle olan bağlantısı vurgulanmıştır. Çünkü gerek Âmid gerekse de diğer Osmanlı toplulukları, çoğunluğu Müslüman olmak üzere farklı milletlere ve dinlere mensup bireylerden oluştuğu için, sosyal hayatta başta İslam olmak üzere, Hristiyanlık ve Yahudilik dinlerine ait kurallara rastlamak mümkündür. Din kuralları (gerek örfi gerekse şer'i), diğer toplumsal sistemler gibi aileyi de şekillendirmiştir. Dinin dışında aile üzerinde etkili olduğu düşünülen gelenek ve töre gibi faktörlere de yer verilmesi çalışmamızın bir diğer özgün yanıdır.

Buna ilâveten çalışmanın hazırlanması esnasında 18. yüzyıl DŞS ile yetinilmemiş, o döneme ait olan tarihî ve edebî belgelerin yanında, aynı yüzyıla ait olan

Diyarbakır Ahkâm Defterleri⁵, farklı yörelere yönelik hazırlanan sicil araştırmaları ve Diyarbakır ailesiyle alakalı günümüze kadar yapılan çalışmalarından da faydalanılmıştır.

3. ARAŞTIRMANIN SAHASI VE SINIRLILIKLARI

Araştırmamızın genel evrenini Osmanlı ailesi, çalışma evrenini Âmid ailesi, örneklemini ise 18. yüzyıl Âmid ailesi oluşturmaktadır. Tarihî dönem olarak 18. yüzyılın seçilmesinin sebebi, Osmanlı Devleti'nin idari, sosyal ve ekonomik alanlarda sıkıntılarının giderek arttığı zaman dilimi olmasıdır. Aynı zamanda merkezi otoritenin zayıfladığı, rüşvet ve yolsuzluğun yaygınlaştığı, kimi zaman ehliyetsiz yöneticilerin atandığı, yöneticilerin bölgelerindeki halka hem ağır vergiler yüklemelerinden hem de onları eşkıyalık, yağma tipi faaliyetlere karşı koruyamamalarından dolayı toplumun çalkantılar yaşadığı bir dönemdir.⁶ Ayrıca 18. yüzyıl, Osmanlı Devleti içerisinde modernleşme faaliyetlerinin tam olarak görülmediği, geleneksel toplum anlayışının hüküm sürdüğü modern öncesi bir geçiş dilimidir.

Araştırma alanı olarak seçilen Âmid şehrinin, sahip olduğu etnik, din ve mezhep çeşitliliklerinin yanı sıra, farklı aşiret yapılarıyla diğer Osmanlı şehirleri arasında farklı bir konumu bulunmaktadır. Diyarbakır beylerbeyliğinin merkezi olan şehir, Osmanlı Devleti'ne kadar otuza yakın medeniyete ev sahipliği yapmasıyla, önemli ticaret yollarının kesiştiği bir merkezde bulunmasıyla öne çıkmaktadır. Toplumun, dinî ve etnik açıdan çok kültürlü ve farklı yapılardan oluşması, önemli ticaret yollarının merkezinde bulunması, Âmid şehrini önemli kılmaktadır.

Çalışmamızdaki temel amaç, Âmid'in 18. yüzyıldaki aile kurumunu ve bunun üzerinde din, gelenek ve törelerin etkisini tespit etmek olduğundan, konu belirtilen dönem ve aileye dair meselelerle sınırlandırılmıştır. Ayrıca incelediğimiz sicillerde Müslüman ailelere yönelik belgeler daha fazla olduğundan dolayı araştırmamızın odak noktasını bu aileler oluşturmaktadır. Gayrimüslim ailelerle alakalı uygulamalara sicillerde yer aldığı kadarıyla değinilmiştir.

⁵ Çalışmamız içerisinde Diyarbakır Ahkâm Defterleri DAD şeklinde kısaltılmıştır. DAD'dan sonraki ilk kısım defter numarasını, sonraki kısım ise varak ve hüküm numarasını göstermektedir.

⁶ Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, 2. B., İstanbul, YKY, 2010, s. 11-20; Norman Itzkowitz, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslami Gelenek*, (çev. Cihan Kaplan), İstanbul, Babil Yay, 2006, s. 89-112.

Araştırmamız ayrıca, aileye dair ilgili dönem sicil defterlerinde yer alan belgelerle ve konuya ışık tutacak mahiyette yazılmış olan akademik, edebî ve tarihî eserlerle de sınırlıdır. 18. yüzyıl Âmid şehrindeki idari yapıya, toplumda yer alan dinî ve sosyal kurumlara ancak aileyle irtibatı oranında değinilmiştir. Çalışmanın gayesi 18. yüzyıl Âmid şehrinin tüm sosyo-kültürel yapısını betimlemek değildir.

4. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Araştırmamızın temel kaynağını 18.yüzyıl DŞS oluşturmaktadır. Şer'iyeye sicilleri, aile hakkında tarihî kaynaklara dayalı olarak çalışma yapacak araştırmacıların müracaat edecekleri eserlerin başında gelmektedir.

Siciller, Osmanlı mahkemelerinde kadılar tarafından ya da onların kontrolünde tutulan, içerisinde nikâh, boşanma, miras, alış-veriş ve çeşitli anlaşmazlıklarla ilgili hükümlerin yanı sıra, merkezden bildirilen kararları da ihtiva eden kayıtlardır.⁷ Siciller, ait oldukları zaman ve mekânla alakalı orijinal ve güvenli bilgileri içermektedir. Yapılacak olan çalışmalarla araştırılan yerin ve zamanın, siyasi, ekonomik ve sosyokültürel durumuna dair özgün bilgilere ulaşılabilmektedir.⁸ Söz konusu durum araştırmacıların dikkatinden kaçmamış, yerli-yabancı birçok araştırmacı şer'iyeye sicilleri üzerine çalışma yapmışlar ve yapmaya da devam etmektedirler.⁹

Sicillerin içerisinde yer alan tereke defterleri, Osmanlı aile yapısıyla alakalı içerdiği zengin ve değerli bilgilerle geçmişten günümüze devredilen önemli bir arşiv niteliğindedir. Defterlerde, vefat eden kişinin kimliği ile ilgili bilgilerin yanı sıra unvanı, mesleği, eş ve çocuk sayıları, gündelik hayatta kullandığı eşyalar, ekonomik ve kültürel durumuyla alakalı malumatlar da bulunmaktadır.¹⁰

Araştırmamızın temel kaynağını 18. yüzyıla ait olan 18 adet DŞS'nin orijinalleri ve bunların Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin öncülüğünde, Dicle Üniversitesi

⁷ Ali Duman, "Kadı Defterleri (Şer'iyeye Sicilleri), Mahiyetleri, Muhtevaları ve İslam Hukuku Açısından İncelenmelerinin Önemi", *EKEV Akademi Dergisi*, C. XI, S. 33, 2007, s. 141.

⁸ Hayri Erten, "Sosyolojik Veri Olarak Şer'iyeye Sicillerinin Değerlendirilmesi", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 10, 2000, s. 532.

⁹ Şer'iyeye Sicilleri ile ilgili yapılan çalışmaların bir bibliyografyası için bkz. Yunus Uğur, "Mahkeme Kayıtları (Şer'iyeye Sicilleri): Literatür Değerlendirmesi ve Bibliyografya", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 1, S. 1, 2003, ss. 305-344.

¹⁰ Abdurrahman Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, *Sosyo-Ekonomik Yapı, Gelenek ve Görenekler*, 2. B., Ankara, Sentez Yay, 2013, s. 16.

Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğünün ve Karacadağ Kalkınma Ajansı'nın maddi destekleriyle tamamlanan transkripsiyonları oluşturmaktadır.¹¹

Çalışmanın diğer kaynakları yine transkripsiyonu yukarıdaki proje çerçevesinde yapılmış olan, 18. yüzyıl Diyarbakır Eyaletine ait beş adet ahkâm defteri¹², şer'iyye sicilleri çalışmaları, seyahatnameler, günümüze değin Diyarbakır'la ilgili yapılmış olan tarihî, edebî ve akademik eserlerdir.

5. ARAŞTIRMAYLA İLGİLİ ÇALIŞMALAR

Osmanlı ailesine dair çalışmaların özellikle sosyoloji, din sosyolojisi, İslam hukuku ve tarih bilim dallarının ilgi alanı içinde olduğu söylenebilir. Din sosyolojisi alanında Osmanlı ailesiyle alakalı yapılan çalışmalardan ilki, Abdurrahman Kurt tarafından kaleme alınan ve “Tanzimat’ın İlk Döneminde Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (Bursa Örneği)” ismini taşıyan doktora tezidir. Bu araştırmanın en önemli özelliği, Osmanlı ailesinin siciller üzerinden dinî ve sosyolojik açıdan incelendiği ilk eser olmasıdır. Çalışma daha sonra “Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876) –Sosyo-Ekonomik Yapı, Gelenek ve Görenekler” ismiyle kitap olarak yayınlanmıştır. Konusu ve kaynakları itibarıyla din sosyolojisi alanında yeni çalışmaların hazırlanmasına öncülük eden çalışmada yazar, 1839-1876 dönemine ait Bursa şer'iyye sicillerinden faydalanarak Tanzimat ile I. Meşrutiyet dönemi arasında ailenin sosyo-ekonomik yapısını ortaya koymaya çalışmıştır. Araştırma, Osmanlı Devleti'ndeki modernleşme faaliyetlerinin etkisinin Bursa ailesi üzerinden incelenmesi, Osmanlı ailesiyle alakalı dile getirilen ve doğru olarak bilinen yanlışların tarihî belgelere dayanılarak çürütülmesi açısından önem taşımaktadır.

Osmanlı ailesine dair din sosyolojisi alanında hazırlanan bir diğer araştırma yine bir doktora tezidir. Hayri Erten tarafından kaleme alınan ve aynı isimle kitaplaştırılan çalışma “Konya Şer'iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı

¹¹ Bkz. *Diyarbakır Şer'iyye Sicilleri Âmid Mahkemesi*, I-VII, ed. Ahmet Zeki İzgöer, Diyarbakır, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay, 2015.

¹² Yerel mahkemelerde verilen kararlara itiraz eden ve mağduriyetinin giderilmediğini düşünen kişiler, şikâyetinin tekrardan görüşülmesi için padişah ya da Dîvân-ı Hümâyûn'a müracaat edebilmekteydi. Burada görüşülen ve karara bağlanan davaların kaydedildiği defterlere Ahkâm-Şikâyet Defterleri denilmektedir (Ramazan Günay, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır'da Sosyal ve Ekonomik Hayat (Ahkâm ve Şikâyet Kayıtlarına Göre)*, Erciyes Üniversitesi SBE, (YDT), Kayseri, 2009, s. 4).

(XVIII. Y.Y. İlk Yarısı)”¹³ ismini taşımaktadır. Erten, Konya şer’iyye sicillerindeki belgeler yardımıyla 1699-1750 tarihleri arasındaki Konya ailesini sosyolojik açıdan incelemektedir. Çalışma, modern öncesi son dönem olarak ifade edebileceğimiz bir zaman diliminde ailenin durumunu ortaya koyması açısından önemlidir.

Buna benzer bir başka çalışma İlber Ortaylı tarafından yapılmıştır. “Osmanlı Toplumunda Aile”¹⁴ ismini taşıyan eserde Ortaylı, Osmanlı ailesini hukuki meseleler (mehir, evlilik, çok eşlilik, ataerkillik, boşanma, miras), toplumsal tabakalar (hanedan ailesi, ulema aileleri, gayrimüslim aileler) ve günlük yaşam (ebeveyn çocuk ilişkileri, çocuğun eğitimi, ailenin beslenme biçimleri ve sağlığı) bakımından incelemiştir.

Ülkemizdeki akademisyenlerin kaleme aldığı eserlerin haricinde yabancı araştırmacılar tarafından yazılan, kaynak olarak şer’iyye sicillerinin kullanıldığı ve içerisinde Osmanlı ailesine dair bilgilerin yer aldığı çalışmalar da bulunmaktadır. Bu tür çalışmaları yapanların başında Robert C. Jennings ve Haim Gerber gelmektedir. Jennings, Osmanlı sosyal tarihine dair yazmış olduğu bir eserinde¹⁵, 16. ve 17. yüzyıllarda Kayseri, Kıbrıs ve Trabzon mahkeme kararları çerçevesinde Osmanlı devletinde kadınların ve zimmilerin durumunu araştırmıştır. Aynı yazarın başka bir araştırmasının konusu¹⁶ yine aynı dönemde Kıbrıs ve çevresindeki Müslümanlar ile zimmiler arasındaki ilişkilerdir. Haim Gerber ise bir makalesinde¹⁷, Bursa ilinde 1600-1700 yılları arasında kadının toplum içindeki ekonomik ve sosyal konumunu incelemiştir.

Yukarıdaki iki yazar dışında Alan Duben ve Cem Behar’ın birlikte hazırladıkları “İstanbul Haneleri”¹⁸ isimli kitap ile Abraham Marcus’un yazdığı “Modernliğin

¹³ Hayri Erten, *Konya Şer’iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Y.Y. İlk Yarısı)*, Ankara, KBY, 2001.

¹⁴ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul, Timaş Yay, 2009.

¹⁵ Ronald C. Jennings, *Studies On Ottoman Social History In The Sixteenth and Seventeenth Centuries, Women, Zimmis and Sharia Courts in Kayseri, Cyprus and Trabzon*, İstanbul, The Isis Press, 1999.

¹⁶ Ronald C. Jennings, *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640*, New York and London, New York University Press, 1993.

¹⁷ Haim Gerber, "Social and Economic Position of Women in an Ottoman City, Bursa, 1600-1700", *International Journal of Middle East Studies*, S. 12/3, 1980, ss. 231-244. Bu çalışma, Hayri Erten tarafından tercüme edilmiştir. Bkz. Hayri Erten, “Bir Osmanlı Şehri Olan Bursa’da Kadın’ın Sosyo-Ekonomik Statüsü (1600-1700)”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 8, 1998, ss. 327-344.

¹⁸ Alan Duben, Cem Behar, *İstanbul Haneleri: Evlilik, Aile ve Doğurganlık 1880-1940*, İstanbul, İletişim Yay, 1996.

Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri: Halep”¹⁹ adındaki çalışma da aileye dair konuları içermektedir. Alan Duben ve Cem Behar, 1880-1940 yılları arasında İstanbul ailelerindeki evlilik ve doğurganlık durumlarını incelerken, Abraham Marcus birinci elden tarihî kaynaklara dayanarak 18. yüzyıl Osmanlı Halep şehrini şehir tarihi açısından incelemekte ve o dönem Halep ailesine ilişkin bazı bilgilere yer vermektedir.

Yukarıdaki çalışmaların dışında Osmanlı ailesine dair tarihçilerin ve hukukçuların -özellikle İslam hukukçularının- kaleme aldığı ve aileye dair mehir, evlilik, boşanma, nafaka, miras ve diğer konuların ele alındığı birçok makale bulunmaktadır. Bunların önemli bir kısmı “Aile Yazıları”²⁰ ve “Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi”²¹ isimli eserlerde bir araya getirilmiştir.

Aile ilgili birinci elden tarihî belgelere dayanılarak yapılan çalışmalardan bazıları yukarıda ifade edildiği şekilde iken, araştırmamızın evrenini oluşturan Âmid şehrine dair hazırlanan bazı çalışmalardan da burada bahsedilmesi gerekmektedir. Daha çok Tarih ana bilim dalı tarafından hazırlanan doktora seviyesindeki araştırmalardan biri, 2014 senesinde tamamlanmış olan “18. Yüzyılın İlk Yarısında Amid Kazası”²² isimli tezdır. Ercan Gümüş tarafından kaleme alınan çalışmada, altı adet şer’iyye sicilindeki bilgiler ışığında Âmid şehrinin sosyal yapısı ve ekonomik faaliyetleri incelenmiştir.

18. yüzyıla ait Diyarbakır’la alakalı bir başka çalışma Özlem Başarır’ın hazırladığı “18. Yüzyılda Malikâne Uygulaması ve Diyarbekir Voyvodalığı”²³ adlı doktora araştırmasıdır. Yazar, Diyarbekir Voyvodalığı örnekleminde hareketle taşra yönetimindeki malikâne uygulamasını ve buradaki görevlileri ele almıştır.

¹⁹ Abraham Marcus, *Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri: Halep*, (çev. Mehmet Emin Baş), İstanbul, Küre Yay, 2013.

²⁰ *Aile Yazıları*, der. Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem, I-VII, Ankara, T.C. BAAKY, 1991.

²¹ *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, düz. Sedat Açık, I-III, Ankara, T.C. BAAKY, 1992.

²² Ercan Gümüş, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Amid Kazası*, Gazi Üniversitesi SBE, (YDT), Ankara, 2014.

²³ Özlem Başarır, *18. Yüzyılda Malikâne Uygulaması ve Diyarbekir Voyvodalığı*, Ankara Üniversitesi SBE, (YDT), Ankara, 2009.

Belirtilen doktora tezleri dışında çalıştığımız dönemle alakalı olarak Abdulvahap Yıldız'ın²⁴, İbrahim Özcoşar'ın²⁵ ve Davut Öz'ün²⁶ hazırlamış olduğu yüksek lisans tezi düzeyinde çalışmalar da bulunmaktadır.

19. yüzyıl Diyarbakır şehrini inceleyen doktora tezi seviyesindeki çalışmalardan ilki, İbrahim Yılmazçelik'in kaleme aldığı ve "XIX. Yüzyıl İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)"²⁷ adı ile kitaplaşan "XIX. yüzyılın ilk yarısında Diyarbakır (1790-1840) (fiziki, idari, sosyal ve ekonomik yapı)" isimli tezdur. Yazar, şer'iyye sicilleri ve diğer arşiv kaynaklarından elde ettiği verilerle Diyarbakır şehir yapısını tarihsel açıdan incelemiştir.

Bir diğer çalışma ise Ramazan Günay tarafından hazırlanan "XIX. yüzyılın ilk yarısında Diyarbakır'da sosyal ve ekonomik hayat (Ahkâm ve Şikâyet kayıtlarına göre)"²⁸ adlı doktora tezdur. Araştırmacı sözü edilen kayıtlardan elde ettiği bilgiler ışığında o dönemdeki Diyarbakır'ın sosyal ve ekonomik hayatını incelemiştir.

Yukarıda ifade edilen ve bunların dışında yazılan yüksek lisans ve doktora düzeyindeki Âmid (Diyarbakır) ile ilgili çalışmalarda, aile ilgili meselelere ya yüzeysel olarak değinilmesi ya da hiç temas edilmemesi, böyle bir araştırmayı hazırlama hususunda bizi teşvik etmiştir.

6. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE SORUNLAR

Metod veya diğer bir ifadeyle yöntem, bir araştırmada "bilinmeyen bir şeyi bulup meydana çıkarmak veya bilinen bir şeyi başkalarına gösterip ispat etmek için düşünceleri iyi bir şekilde sıralamak ve kullanmak sanatıdır."²⁹ Yöntem, araştırmacının verilerin toplanması esnasında gösterdiği yaklaşımdur. Bu sayede elde edilen verilerin okunması, yorumlanması ve bir takım tahminlerde bulunulması mümkün olmaktadır.³⁰

²⁴ Abdulvahap Yıldız, *135/313 Nolu Şer'iyeye Siciline Göre (1135/1722-1213/1798) Yıllarında Amid (Diyarbakır) Sancağında Sosyal ve Ekonomik Durum*, Uludağ Üniversitesi SBE, (YYLT), Bursa, 1994.

²⁵ İbrahim Özcoşar, *315 Numaralı Hicri 1154-1155 (M. 1741-1742) Tarihli Diyarbakır Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, Dicle Üniversitesi SBE, (YYLT), Diyarbakır, 2000.

²⁶ Davut Öz, *352 Nolu Diyarbakır Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (H. 1136-1264/M. 1724-1848)*, Dicle Üniversitesi SBE, (YYLT), Diyarbakır, 2013.

²⁷ İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, Ankara, TTK Basımevi, 1995.

²⁸ Günay, a.g.t.

²⁹ Zeki Arslantürk, *Sosyal Bilimler İçin Araştırma Metod ve Teknikleri*, 5. B., İstanbul, Çamlıca Yay, 2001, s. 63.

³⁰ Ali Balcı, *Sosyal Bilimlerde Araştırma*, 3. B., Ankara, Pegem A Yay, 2001, s. 48.

Sosyal bilimlerde, araştırmanın niteliğine ve problemine göre çeşit çeşit yöntemler bulunmaktadır. Çalışmamızda aile, toplumun temeli ve çeşitli işlevlere sahip sosyal bir kurumu olarak kabul edildiğinden işlevselci yaklaşım kullanılmıştır. Bu yaklaşıma göre aile, toplumu oluşturan temel sistemlerden biri olup toplumun istikrarı ve düzenli işleyişinin devam etmesi adına bazı işlevleri bulunmaktadır.

Aileyi oluşturan bireyler, üstlenmiş oldukları rol ve statüleriyle ailenin ve toplumun varlığını devam ettirmesine katkıda bulunmaktadırlar. Aile fertleri, birbirlerinin maddi ve manevi birtakım ihtiyaçlarını (cinsellik, birbirine sahip çıkıp koruma gibi) karşılamanın yanında, sahip oldukları toplumsal rol ve statüleriyle, topluma yeni bireyler kazandırmakta ve onların sosyalleşmelerini sağlayarak toplumun işleyişine ve devamına katkı sunmaktadırlar.³¹

Ayrıca, otoritenin kullanımına, eş sayısına ve büyüklüğüne göre ailenin ne tür çeşitlilikler gösterdiği, bunların kendi üyeleri ile diğer toplumsal kurumlar için nasıl bir işlev yerine getirdiği ve toplumun düzenliliğine ne şekilde katkıda bulunduğu, belirtilen yaklaşımla ortaya çıkarılmaya çalışılmaktadır.³²

Çalışmamızla ilgili bilgi ve belgelerin toplanmasında ise veri toplama tekniklerinden literatür taraması ve doküman incelemesinden faydalanılmıştır. Literatür taraması, bir konuyla ilgili daha önceden yazılmış eserlerin incelenmesidir. Doküman incelemesi ise özellikle belli bir tarihsel süreç içerisindeki konu ya da olguya ait elde edilen yazılı ve görsel materyallerin derinlemesine analiz edilmesidir. Sözü edilen yöntem, araştırma yapan kişinin araştırdığı konuyla ilgili muhataplara (şahıs ya da kuruluşlar) doğrudan ulaşmasının mümkün olmadığı durumlarda önemli bir bilgi toplama aracı olarak kabul edilir.³³ Bu tür araştırmalarda arşiv belgeleri, edebî ve ilmî çalışmalar, resimler, gazeteler önemli bir kaynak konumundadır. Araştırmacı, sözü edilen kaynaklardan yararlanarak, yer yer benzer çalışmalarla mukayese ederek incelemesini yapar.

³¹ Sevinç Güçlü, "Aileye İlişkin Kuramsal Yaklaşımlar", *Değişen Toplumda Değişen Aile*, ed. Nurşen Adak, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2012, s. 71-74.

³² Kadir Canatan, "Aile Hakkında Kuramsal Perspektifler", *Aile Sosyolojisi*, der. Kadir Canatan, Ergün Yıldırım, 3. B., İstanbul, Açılım Kitap, 2013, s. 39.

³³ Ali Yıldırım, Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 8. B., Ankara, Seçkin Yay, 2011, s. 187-190.

Çalışmamızda öncelikli olarak literatür taraması yoluyla benzer araştırmalar tespit edilerek, konunun hangi yönlerden nasıl incelendiği görülmüştür. Bununla ilgili olarak özellikle Kurt'un ve Erten'in çalışmalarından istifade edilmiştir.

Daha sonra 18.yüzyıl DŞS okunmuş, aile ile ilgili belgeler belirlenerek farklı başlıklar altında tasnifi yapılmıştır. Ayrıca, Âmid ailesinin değişik değişkenlere göre değerlendirilmesini ve sicil belgeleriyle tereke defterlerinden elde edilen verileri daha anlaşılır kılmak için araştırmada tablo ve grafiklerden yararlanılmıştır. Tablo ve grafiklerde yüzde ve frekans kullanılmıştır. Bütün bunlardan sonra geçmişten günümüze Âmid ailesi üzerine malumatlar içeren çalışmalardan faydalanılmış, akabinde elde edilen bulgular arasında neden-sonuç ilişkisi kurularak açıklama, anlamlandırma ve karşılaştırma yapılarak çalışma tamamlanmıştır.

Çalışmamızın giriş kısmında yer alan kavramsal çerçeve başlığı altında aileyi değerlendirmede kıstas olarak aldığımız gelenek, töre, aşiret kavramları ile incelediğimiz dönemdeki Âmid şehrinin nüfusu ve onu oluşturan dinî, etnik ve sosyal unsurlar üzerinde durulmuştur. Çalışmanın sonraki bölümlerinde belge ve kaynaklar ışığında, kuruluşundan başlayarak ailenin yaşadığı süreç ve sosyo-ekonomik durumu din, gelenek ve törelerin etkisi çerçevesinde incelenmiştir.

Çalışmamızın hazırlanması esnasında karşılaşılan sorunlarla ilgili olarak şunlar söylenebilir: Öncelikle DŞS'ndeki bazı siciller, tarih olarak çok uzun bir dönemi kapsamasına rağmen, içerdiği belge sayısı çok azdır. Sözü edilen durum defterlerin düzenli tutulmama ya da kaybolma, zamanın kadıları tarafından yanlarında götürülme, sel, yangın, savaş gibi nedenlerden dolayı zarar görüp günümüze kadar ulaşmamış olma ihtimallerini akla getirmektedir.³⁴ Dolayısıyla çalışma evrenimizle alakalı bazı konularda gerekli belgelere ya hiç ulaşılammış ya da belgelerin yeterli sayıda olmadığı görülmüştür.

İkinci problem ise incelemiş olduğumuz bazı sicillerde olay ayrıntılı olarak anlatılmasına rağmen, kadı (hâkim)nın ne karar verdiği yer almamaktadır. Meseleyle ilgili verilen hükmün, ya başka bir belgede olduğu ya kaybolduğu ya da o mahkemede

³⁴ İbrahim Yılmazçelik, *Diyarbakır Şer'iyye Sicilleri (Katalog ve Fihristleri)*, Ankara, Diyarbakır Tanıtma Kültür ve Yaşatma Vakfı Yay, 2001, s. 19.

sonuçlandırılmadan Dîvân-ı Hümâyûn'a³⁵ gönderildiği, bundan dolayı sicillerde yer almadığı düşünülmektedir. Belirtilen neden, olayın sonucuyla alakalı bir şey söylememizi, sağlıklı yorum yapmamızı zorlaştırmaktadır. Böyle belgelerde genellikle olayın tasviri yapılmış, günümüze değin yapılan benzer çalışmalarda konuya dair bilgiler varsa o belirtilmiştir.

Üçüncü bir sıkıntı ise toplumda yer alan aşiret türü yapılanmaların varlığı ve bunların çoğu meselelerini devlete yansıtmadan kendi içinde çözüme kavuşturucu bir idari mekanizmalarının olmasıdır. Bunun aile ilgili konuların mahkemeye intikal etmesini engellediği ve bundan dolayı çalışmamızla ilgili belgelerin yeterince sicillere yansımadağı düşünülmektedir.

Dördüncü ve son problem ise Osmanlı mahkemelerinin genellikle Hanefi mezhebinin görüşleri çerçevesinde karar vermesi, Âmid gibi Şafii halkın olduğu yörelerde bazı davaların -özellikle aile ilgili- bu mahkemelere yansımaya engel teşkil etmiştir. Bu kişiler, sorunlarını çoğunlukla şehirde bulunan Şafii müftüsü veya diğer kişilerle (muslihun) halletmişlerdir.

Ancak ifade edilen sıkıntılara rağmen tarihî belgelere dayanarak Âmid ailesine dair özgül nitelikte bir çalışmanın yapılmamış olması ve sicillere ulaşmada sağlanan kolaylık bizi böyle bir araştırmayı yapmaya sevk etmiştir.

7. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

7.1. GELENEK KAVRAMI

7.1.1. Geleneğin Tanımı

Gelenek, tanımlaması tam olarak yapılamayan ve bundan dolayı sınırları kesin olarak çizilemeyen kavramlardan biridir. Geleneğin çok çeşitli tanımları yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir. Bu başlık altında konumuzu ilgilendiren yönüyle geleneğin 'ne'liğine, kavramın çevresinin nasıl çizilmeye çalışıldığına, toplum için yerine getirdiği fonksiyonlara ve gelenekle benzer manada kullanılan âdet ve örf kavramlarına değinilecektir.

³⁵ Bundan sonraki kısımlarda kısaca "Dîvân" denilecektir.

Gelenek kelimesinin İngilizce karşılığı olarak genellikle “tradition ve custom” kullanılmaktadır. Cambridge Dictionaries’de tradition “bir toplulukta ya da insanlar arasında uzun süredir devam eden davranış şekilleri, gelenek, görenek, anane” olarak geçmektedir.³⁶ Custom’ın Türkçe karşılığı olarak “gelenek, örf, âdet, alışkanlık” yer almaktadır.³⁷ Merriam-Webster Learner’s Dictionary’de tradition “aile, toplum gibi belli özel gruplarda insanlar tarafından uzun süredir devam ettirilen, düşünce ve davranış şekilleri, tarzları” şeklinde tanımlanmaktadır.³⁸ Custom’ı tanımlarken de benzer ifadelerin geçtiği görülmektedir.³⁹ Arapça sözlükte geleneğin karşılığı olarak taklîd (تقليد) ve tekâlîd (تقاليد) ifadeleri bulunmaktadır.⁴⁰

Gelenek, “belirli davranışsal norm ve değerleri benimseyip aşıl原因ayan, gerçek ya da hayali bir geçmişle süreklilik gösteren ve genellikle yaygın biçimde benimsenen ritüeller ya da başka sembolik davranış biçimleriyle ilişkili toplumsal pratikler kümesidir.”⁴¹

Görüldüğü üzere yukarıdaki tanımlamalarda ortak olan husus, gelenek olarak ifade edilen şeyin belli bir geçmişe sahip olması ve ailelerin ya da toplumların önceki nesillerden taklit yoluyla devralıp uygulamasıdır. O zaman geleneği, “geçmişten günümüze aktarılan ya da miras bırakılan şey”⁴² ya da toplumların sosyal bir miras olarak önceki kuşaklardan çeşitli aktarım yöntemleriyle devralıp kısmen dönüştürerek sonraki nesillere devrettiği “dinî, sosyal, kültürel değer, kural ve seremoniler”⁴³ olarak tanımlamak mümkün görünmektedir. Tanımın içerisine, toplumların geçmişten tevarüs ederek sahip olduğu ya da oluşturduğu “örf ve âdetler, kurumlar, konuşma şekli, giyim-kuşam tarzı, kanunlar, şarkı ve türküler, masallar vs. gibi” birikimlerin hepsi girmektedir.⁴⁴

³⁶ <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/turkish/tradition> (Erişim 19.06.2015)

³⁷ http://dictionary.cambridge.org/dictionary/turkish/custom_1 (Erişim 19.06.2015)

³⁸ <http://www.learnersdictionary.com/definition/tradition> (Erişim 19.06.2015)

³⁹ <http://www.learnersdictionary.com/definition/custom> (Erişim 19.06.2015)

⁴⁰ <http://www.arapcasozluk.gen.tr/gelenek.htm> (Erişim 19.06.2015)

⁴¹ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, (çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü), Ankara, Bilim Sanat Yay, 1999, s. 258-259.

⁴² Edward Shills, "Gelenek", (çev. Hüsamettin Arslan), *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 2. B., Ankara, Doğu Batı Yay, S. 25, 2003, s. 110.

⁴³ Selçuk Coşkun, *Sünnet ve Gelenek*, Erzurum, Salkımsöğüt Yay, 2010, s. 148; Hüseyin Yılmaz, "Gelenek, Gelenekçilik ve Gelenekselcilik", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Y. 1, S. 3, 2005, s. 40; Ömer Demir, Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, 3. B., Ankara, Vadi Yay, 2002, s. 166.

⁴⁴ Mustafa Armağan, *Gelenek*, İstanbul, Ağaç Yay, 1992, s. 55-56.

Sözü edilen birikimlerin kuşaktan kuşağa aktarılması sonucunda o toplumun geleneği meydana gelmektedir. Gelenekler, uzun zamandır yürürlükte olduklarından dolayı bireyler kendilerini onlara uymak zorunda hissetmektedirler. Bu özelliğinden dolayı geleneklerin toplumsal istikrar ve sürekliliğin güvence altına alınmasına yardımcı olduğu söylenebilir.⁴⁵ Geleneklere uymayan bireyler, diğerleri tarafından hor görülerek ayıplanma, kınanma hatta yaşadığı toplumdan dışlanma gibi müeyyidelerle karşı karşıya kalabilmektedirler.

Bir olgunun gelenek vasfını kazanabilmesi için ne gibi şartlar gerekmektedir veyahut bir davranış, norm, ilke ya da birikim ne zaman gelenek olarak kabul edilmeye başlanır?

Bir olgunun gelenek vasfını kazanabilmesi için öncelikle “en az üç kuşak boyunca sürüyor/sürdürülüyor olması, ikinci olarak zımnen de olsa bir değer yargısını ifade etmesi yani yaptırımcı/kural koyucu olması ve son olarak geçmişle şimdi arasında bir süreklilik, bir devamlılık duygusu meydana getirmesi” gerekmektedir.⁴⁶ Diğer bir ifadeyle bir kurum ya da ögenin gelenek haline gelebilmesi için o şeyin geçmişte var olması, birkaç kuşak boyunca uygulanmış olması ve onu en azından bazı kişilerin devam ettirme arzusunda olması gerekir.⁴⁷

7.1.2. Gelenekle Benzer Kavramlar: Örf ve Âdet

Gelenek ifadesinin dile getirilmek istenen bazı halk uygulamalarını anlatmada tek başına yeterli olmadığı düşünüldüğünden ona yakın bazı kavramların kullanıldığı görülmektedir. Bunların başında örf, âdet ve töre gelmektedir.⁴⁸ Genel manada söz konusu kavramların temel bir takım ortak özellikleri bulunduğu belirtilse de, net bir tanımlarının ve aralarında ayırımın yapılamadığı, hatta zaman zaman birbirlerinin yerine kullanıldığı ifade edilmektedir.⁴⁹

⁴⁵ Kadir Canatan, "Gelenek, Din ve Modernite", *Bilgi ve Hikmet Dergisi*, S. 9, 1995, s. 28.

⁴⁶ Sibel Özbudun, *Kültür Hâlleri*, Ankara, Ütopya Yay, 2003, s. 282.

⁴⁷ Armağan, a.g.e., s. 57.

⁴⁸ Çalışmamızın bu kısmında daha önce değindiğimiz gelenek ve ayrı bir başlık altında ele alacağımız töre kavramlarına temas edilmeyecektir.

⁴⁹ Ali Akdoğan, *Din Sosyolojisi*, Rize, STS Yay, 2013, s. 372.

Toplumsal hayatta zaman içerisinde kendiliklerinden ortaya çıkmaları, insanların bunlara uyması sonucunda toplumsal dayanışmayı sağlayan sosyal bir norm⁵⁰ olarak işlev görmeleri, yeni uygulamalar karşısında değişime açık olmaları ve çoğunlukla yazısız kurallar olmaları bunların temel ortak özellikleri olarak dile getirilmektedir.⁵¹ Ayırıcı nitelik olarak bazı kaynaklarda geleneğin, âdetin bir kısmı olduğu, âdetlerin yaptırım bakımından güçlü olanlarına örf denildiği belirtilse⁵² de anlam karışıklıklarının tam olarak giderilemediği söylenebilir.

Âdet, “toplum nazarında genel kabul görmüş ve öteden beri tekrarlanarak yerleşmiş uygulamalar”⁵³ anlamına gelmektedir. Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük’te âdet (Ar. عادة; İng. custom)’in karşılığı olarak, “alışkanlık, topluluk içinde eskiden beri uyulan kural, töre” ifadeleri yer almaktadır.⁵⁴

Âdet, bir topluluğun hiçbir baskı ve zorlama altında kalmadan kendiliğinden kabullenip yapmaya başladığı ve yapılmasının lüzumlu olduğuna inandıkları davranışlardır. Nişan, düğün, evlenme, kız isteme esnasında sergilenen davranış kalıpları birer âdetdir. Âdetler, yaptırım bakımından örf-törelere göre daha hafif uygulamalardır.⁵⁵

Örflerle alakalı olarak da (Ar. عرف; İng. custom, falkway) Güncel Türkçe Sözlük’te⁵⁶ “yasalarla belirlenmeyen, halkın kendiliğinden uyduğu gelenek” anlamı yer almaktadır. Lisanü’l-Arab’ta ise “kişinin kendisi için iyi olarak tanımladığı, kendisine yakın gördüğü, ona güvendiği ve huzur bulduğu her şeydir”⁵⁷ şeklinde tanımlanmaktadır. Örfler, bireyin toplum içindeki davranışlarını düzenlemede geleneğin

⁵⁰ Norm, toplumsal hayatta insanların ve grupların tavır ve hareketlerini belirli bir otoriteye bağlı olarak belirleyen kurallardır. Bir başka ifadeyle insanların tavır ve davranışlarına sınırlar koyan yazılı (hukuk kuralları gibi) ya da yazısız (örf, âdet ve töreler gibi) örneklerdir. Normlar, insan hareketlerinin değerlendirilmesinde bir ölçü konumundadır. Bir davranış, normlara göre ya beğenilir ya da kınanır. Dolayısıyla normlar bir toplumun kültürünü oluşturmada önemli unsurlardandır. Bireyler normlar sayesinde nasıl hareket etmeleri gerektiğini öğrenirler ve buna göre davranırlar (Sulhi Dönmezer, *Toplumbilim*, 12. B., İstanbul, Beta Basım Yay, 1999, s. 229-230, 245).

⁵¹ Vejdi Bilgin, *Fakih ve Toplum*, İstanbul, İz Yay, 2003, s. 24, 53.

⁵² Dönmezer, a.g.e., s. 245-246.

⁵³ Hayrettin Karaman, “Âdet”, *DİA*, C. 1, Ankara, TDV. Yay, 1998, s. 369.

⁵⁴ www.tdk.gov.tr (Erişim 17.04.2015).

⁵⁵ Nihat Nirun, M. Cihat Özönder, “Türk Sosyo- Kültür Yapısı İçinde Normlar ve Fonksiyonları”, *Erdem: İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, C. 4, S. 11, 1988, s. 351.

⁵⁶ www.tdk.gov.tr (Erişim 17.04.2015).

⁵⁷ Ebü’l Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzur, *Lisanü’l-Arab*, ed. Âmir Ahmed Haydar, C. 9, 2. B., Beyrut, Dâru’l Kutub, 2009, s. 286.

diğer formlarına göre daha zorlayıcı, emredici bir yapıya sahip olup kendisine uyulduğu müddetçe varlığını devam ettirebilmektedir.⁵⁸

Örf ile âdetin genel manada tanımlamaları bu şekilde iken aralarındaki temel farklarla alakalı şunlar ifade edilebilir: Âdetlerin uygulama sahası örflere göre daha geniştir. Örf, daha dar dairedeki uygulamaları belirtmek için kullanılmaktadır. Yaptırım açısından örflerin müeyyidesi âdetlere nazaran daha ağırdır.

7.1.3. Geleneğin İşlevleri

Toplumların geçmişten günümüze çeşitli yollarla getirdikleri ve sonraki nesillere devrettiği geleneklerin, toplum ve birey için yerine getirdiği işlevler hakkında şunlar söylenebilir:

Öncelikle gelenekler, toplumların geçmişi ile bağlanmasına aracılık eden sosyal miras konumundadırlar.⁵⁹ Bundan dolayı gelenekler, toplumların sürekliliğinin ve meşruiyetinin kaynağı olarak görülmektedir. Geleneğin tarihsel uzantıları ne kadar derinlerdeyse verdiği güven o derece artmaktadır.⁶⁰

İkincisi gelenekler, kendilerine bağlanan insanlara “ontolojik güvenlik”⁶¹ sağlamakta ve kendisine sahip çıkan insanlara içinde barındırdığı unsurların sağlam ve güvenilir olduğunu, diğerlerinden daha iyi ve üstün olduğunu aşlamaktadır. Çünkü böyle bir iddiaya sahip olmadığı takdirde başka gelenekler karşısında konumunu kaybetmekle karşı karşıya kalmaktadır.⁶² Kendi geleneğinin üstün ve iyi olduğunu kabul eden fert hiç sorgulama gereği hissetmeden ona tabi olmakta ve gereği ne ise yerine getirmektedir.

Üçüncü olarak gelenekler, bireylerin benimsemiş oldukları dinî inançlarının uygulamalı bir şekilde öğrenilmesini sağlamaktadır. Dikkatle bakıldığında toplum içinde yer edinen ve uygulanan birçok alışkanlığın aslında dine ait hükümlerin toplumsal hayata yansımış pratiği olduğu görülebilmektedir. Bireylerin kendi hayatlarında uyguladığı ve başkalarına da yapılması hususunda tavsiye ettiği büyüklere

⁵⁸ İbrahim Kâfi Dönmez, "Örf", *DİA*, C. 34, Ankara, TDV. Yay, 2007, s. 87.

⁵⁹ Hilmi Ziya Ülken, *Sosyoloji Sözlüğü*, İstanbul, Talim ve Terbiye Dairesi Yay, 1969, s. 115.

⁶⁰ Sıtkı Karadeniz, "Gelenek Üzerine Bir Okuma Denemesi", *Milel ve Nihal*, C. 4, S. 2, 2007, s. 39.

⁶¹ Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, (çev. Ersin Kuşdil), 2. B., İstanbul, Ayrıntı Yay, 1998, s. 92.

⁶² Armağan, a.g.e., s. 56.

saygı gösterme, misafir ağırlama, yetime ikram etme, komşuya iyi davranma, zor durumda kalan insanlara yardım etme, çocuğun bakım ve terbiyesini iyi verme, birbirimize karşı muamelelerimizde dürüstlükten ayrılmama, yalan söylememe, kadınlara iyi davranma, ticari hayatta karşıdakini aldatmama gibi prensip ve uygulamaların aslında dine ait bazı hükümlerin toplumsal hayata yansımış şekilleri olduğu anlaşılmaktadır. Bunların dışında evlilik olayıyla ilgili eş seçimi, nişan, nikâh, düğün âdetleri gibi uygulamalar, günlük hayatta kadın ve erkeklerin kılık-kıyafet şekilleri, yeme-içme adabı gibi birçok pratiklerde dikkat edilen, göz önünde bulundurulmuş geleneklerin birçoğu din tarafından şekillendirilmektedir. Birey, söz konusu davranışları geleneklere göre yapmaya çalıştığında aynı zamanda dine ait bazı hükümleri de öğrenmiş olmaktadır.

Dördüncü olarak gelenekler, sosyal yaşamın bazı hususlarında dine destek olurlar. Yani geleneklerin nasslara aykırı olmayan ve akl-ı selim tarafından kabul edilen kısmının, örf başlığı altında İslam hukukunda kendisine başvurulmuş bir kaynak olarak yerini aldığı görülmektedir. Kur'an-ı Kerim'de bunu gösteren bazı ayetler vardır.⁶³ Söz konusu ayetlerde ölçü olarak zikredilen 'uygun bir biçimde, uygun olarak' ifadeleriyle kastedilen şey, yere, zamana ve toplumlara göre değişen ve halkın uyulmasını gerekli gördüğü örf, âdet ve teamüllerdir. Hakkında hüküm verilmesi istenen, annenin giyecek ve yiyecek ihtiyacının ne olduğu, sütanneye ne kadar ücret takdim edileceği ve yetim malından velisinin ne kadar yiyebileceğinin tespitinde örf, âdet ve teamüller yani gelenekler etkili olmaktadır.⁶⁴

⁶³ Örnek olarak şu ayetler verilebilir: "Emzirmeyi tamamlamak isteyen (baba) için anneler, çocuklarını tam iki sene emzirirler. Onların örfüne uygun olarak beslenmesi ve giyimi baba tarafına aittir. Bir insan ancak gücü yettiğinden sorumlu tutulur. (...) Çocuklarınızı (sütanne tutup) emzirtmek istediğiniz takdirde, sütanneye vermekte olduğunuzu iyilikle teslim etmeniz şartıyla üzerinize günah yoktur" (Bakara, 2/233). Başka bir ayette "Nikâhtan sonra henüz dokunmadan veya onlar belli bir mehir tayin etmeden kadınları boşarsanız bunda size mehir zorunluluğu yoktur. Bu durumda onlara müt'a (hediye cinsinden bir şeyler) verin. Zengin olan durumuna göre, fakir de durumuna göre vermelidir. Münasip bir müt'a vermek iyiler için bir borçtur" (Bakara, 2/236). Bir diğer ayette de "Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri (gözetip) deneyin., eğer onlarda akılcı bir olgunlaşma görürseniz hemen mallarını kendilerine verin. Büyüyecekler (de geri alacaklar) diye o malları israf ile tez elden yemeyin. Zengin olan (veli) iffetli olmaya çalışsın, yoksul olan da (ihtiyaç ve emeğine) uygun olarak yesin" (Nisa, 4/6) denilmektedir.

⁶⁴ Yavuz Ünal, "Gelenek-Sünnet İlişkisi" *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 11, 1999, s. 91.

Bunların dışında bazı nasslar özellikle bazı hadisler, örfler üzerine bina edilmiştir.⁶⁵ Mesela buğday ve arpanın ölçekle alınıp satılması böyledir. Diyet ve yeminlerde hükümlerin oluşturulmasında, açıklanmasında ve yorumlanmasında örfe müracaat edilmektedir. Yine Hz. Peygamber'in takriri sünnetleri birçok Arap âdetini onaylamıştır. Başka bir ifadeyle Hz. Peygamber, Arapların bazı güzel âdetleri karşısında suskun kalmak suretiyle rızasını belirtmiştir. Böylece bu uygulamalar, sünnet tarafından kabul edilen İslam âdetlerinden olmuştur.⁶⁶ Örnek olarak düğünden sonra ikram edilen velime⁶⁷ yemeği verilebilir.

Özetle geleneklerin, toplumların geçmişiyle irtibatını sağlama, kendisini kabul eden insanlara güvenilirlik aşılama, gündelik hayattaki uygulamalar yoluyla dine ait hükümlerin öğrenilmesine aracılık etme ve sosyal yaşamın bazı hususlarında dine destek olma gibi işlevleri yerine getirdiği söylenebilir.

7.2. TÖRE KAVRAMI

Töre denildiği zaman genellikle kadınların mağdur edildiği ve sonucu ölümle biten uygulamalar akla gelmektedir. Gün geçmiyor ki yazılı ve görsel medyada töre adına işlenen cinayetlerle karşılaşmayalım. Günlük hayatta hemen hemen her gün karşılaştığımız ve genelde ölümle sonuçlanan olayların nedeni olarak gösterilen töre ne demektir? Törenin birey ve toplum üzerindeki etkisi nasıldır? Töre adı verilen uygulamalar nelerdir? Yani hangi uygulamalar töre olarak isimlendirilmektedir? Son olarak töre uygulamaları daha çok hangi toplumsal yapılarda görülmektedir?

Bu başlık altında yukarıda sıralanan sorulara cevap aranmaya çalışılacaktır. Öncelikle töreden ne anlaşılması gerektiğine yani töreye yüklenen anlamlara temas edilecektir. Daha sonra törenin nasıl oluştuğundan, birey ve topluma kendisini nasıl kabul ettirdiğinden, törenin taşıyıcılarından ve görüldüğü yapılardan bahsedilecektir.

⁶⁵ İslam hukukçuları, nasslara ve hukuka aykırı olmasına rağmen halkın kabul ettiği örflerle alakalı bazı hükümler geliştirmek zorunda kalmışlardır. Buna göre hukukçular, nassları tamamen inkâr ve iptal eden örflerle amel edilemeyeceğini, bütün yönleriyle nassa muhalif olmayan durumlarda ise yerine göre nasslarla, yerine göre de örflerle amel edilebileceğini belirtmişlerdir (Bilgin, a.g.e., s. 54).

⁶⁶ Coşkun, a.g.e., s. 156.

⁶⁷ İbn Mâce, *Sünen*, Hadis no: 1907.

Kelime anlamı olarak “ahlak, kanun, nizam, usul, örf, âdet, görenek, yol, kural, gelenek, tanrısal düzen”⁶⁸ gibi kavramlara karşılık gelen törenin aslının Türkçe olup “türe”den geldiği belirtilmektedir.⁶⁹ Töreler, “bir toplumun üyelerinin çoğunun inandığı, terbiye standartlarını sağlamada esas olan ahlaki kurallar ve davranış biçimlerini anlatır. Töreler etkin biçimde uygulanır ve ihlalleri, ya grup kınaması ve yaptırımıyla ya da – ahlaki tutumların yasa haline geldiği durumlarda- hukuki yollarla cezalandırılır.”⁷⁰ Antropoloji sözlüğünde töre, “Toplum üyelerinin çoğunluğunun inandığı terbiye standartlarını sağlayan temel ahlak kuralları ve davranış biçimleri”⁷¹ olarak tanımlanmaktadır.

Güncel Türkçe Sözlükte töre, “bir toplulukta benimsenmiş, yerleşmiş davranış ve yaşama biçimlerinin, kuralların, görenek ve geleneklerin, ortaklaşa alışkanlıkların, tutulan yolların bütünü, âdet, bir toplumdaki ahlaki davranış biçimleri, adap”⁷² şeklinde geçmektedir. Kelimenin, devlet düzeni, işleyişi ve bunu sağlayan kanun ve kaideler anlamında kullanıldığı da görülmektedir.⁷³ Kavramın İngilizce karşılığı olarak genelde ‘mores’ tabiri kullanılmakta olup “belli bir gruba ait olan ahlaki kurallar, sosyal davranışlar, gelenekler” demektir.⁷⁴ Mores dışında töreler, geleneği ifade eden “custom” kelimesiyle de ilişkilendirilmektedir. Fakat törenin daha çok ahlak (morals), hukuk ya da kanun (law), düzen (convention), adab (manners) kelimelerine karşılık geldiği yukarıdaki tanımlardan anlaşılmaktadır.

Töreler, özellikle yazılı ve resmî hukuk kurallarının ve resmî bir otoritenin olmadığı dönemlerde yasa işlevi görerek kendisine müracaat edilen kaynaklar olmuşlardır.⁷⁵ Töreler, geleneklerden kaynaklanmakla birlikte, toplumun bireylerini kendisine uyulması noktasında tahakküm ettirici etkin davranış kalıplarına sahip

⁶⁸ Hikmet Tanyu, "Türk Töresi Üzerine Bir Araştırma", *AÜİFD*, C. 23, S. 1, 1979, s. 97; Mehmet D. Doğan, *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*, 24. B., Ankara, Yazar Yay, 2013, s. 1716; Sait Başer, *Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre*, 5. B., İstanbul, İrfan Yay, 2011, s. 113.

⁶⁹ Sedat Veyis Örnek, *Türk Halkbilimi*, Ankara, KBY, 1995, s.128.

⁷⁰ Marshall, a.g.e., s. 763-764.

⁷¹ Kudret Emiroğlu, Suavi Aydın, *Antropoloji Sözlüğü*, Ankara, Bilim ve Sanat Yay, 2003, s. 808.

⁷² www.tdk.gov.tr (Erişim 17.04.2015)

⁷³ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, 2. B., Ankara, Kömen Yay, 1979, s. 232.

⁷⁴ <http://www.ldoceanline.com/dictionary/mores> (Erişim 21.06.2015)

⁷⁵ Sezgin Kızılcıkelik, Yaşar Erjem, *Açıklamalı Sosyoloji Terimler Sözlüğü*, Konya, Günay Ofset, 1992, s. 425.

olmasıyla diğer geleneklerden ayrılmaktadırlar.⁷⁶ Töre dışındaki geleneklerin, kendilerine uyulmaması durumunda bireyler ve kurumlar üzerinde ciddi bir müeyyidesi bulunmazken, törelere uymayan insanlar toplum tarafından ayıplanma, dışlanma bazen öldürülmeyle karşı karşıya kalabilmektedirler.

Günümüzde Diyarbakır'da töre kelimesinin karşılığı olarak -özellikle Kürtler arasında- âdet kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Bizim töre olarak adlandırdığımız hadiseler âdet olarak isimlendirilmektedir. Âdetten kasıt, geleneklerin en tepesinde yer alan, kesin ahlaki emirler içeren ve ihlali durumunda çok sıkı müeyyideler ihtiva eden uygulamalardır.⁷⁷

Törelere, çoğunlukla “ekonomik kaynakların yetersiz, toplumsal iş bölümünün asgari seviyede, bireyselliğin gelişmediği, devlet otoritesinin olmadığı ya da yetersiz olduğu merkezden uzak toplumsal çevrelerde”⁷⁸ etkilidir. Sözü edilen yerlerin başında aşiret yapıları gelmektedir.

Aşiret yaşamında törelere çok önemlidir. Aşiretin devamlılığı, halkın ve liderlerin törelere uymasına bağlıdır. Töresiz bir aşiretin hayatta kalması, varlığını devam ettirmesi mümkün görünmemektedir. Törelere uyulması hayati derecede önem taşımaktadır.⁷⁹ Törelere zedeleyen ya da törelere aykırı sayılan davranışlar, çoğu kez bağışlanamaz bir tutumla, yasaların yargılamasına zaman bırakmadan toplumca belirlenmiş olan cezalara çarptırılırlar.⁸⁰

⁷⁶ Mahmut Tezcan, *Türkiye'de Töre (Namus) Cinayetleri*, Ankara, Naturel Yay, 2003, s. 16.

⁷⁷ Esra Aslan, *Töre Cinayetleri: Diyarbakır'da Göç Sonrası Töre*, Dicle Üniversitesi SBE, (YYLT), Diyarbakır, 2007, s. 23. Bizim de yapmış olduğumuz görüşmelerde töre ifadesi yerine daha çok âdet kavramının kullanıldığı görülmüştür. Bundan dolayı çalışmanın bundan sonraki kısımlarında töre ifadesinden kastedilen, kesin ahlaki hükümler içeren ve uygulanmaması durumunda da ağır cezalar uygulanabilen âdetlerdir.

⁷⁸ Sefa Şimşek, *Törelere Aynasında Doğu ile Batı Kan Davası ve Düello Gelenekleri*, Bursa, Asa Kitabevi, 1998, s. 36.

⁷⁹ <http://www.kongar.org/aydinlanma/2000/aydin206.php>

⁸⁰ Örnek, a.g.e., s.128.

Her aşiretin kendine ait bir töresi olup⁸¹ her türlü bilgi, eylem, uygulama, sözlü kültür yoluyla⁸² divanlarda⁸³ dilden dile aktarılarak sonraki nesillere iletilmektedir.⁸⁴ Söz konusu kurallar, aşiret yönetiminde söz sahibi olan kişiler tarafından bilinmekte ve herhangi bir konu ya da anlaşmazlıkta onlara göre hüküm verilmektedir.⁸⁵ Bu sayede aşiret üyeleri, bir olay karşısında aynı tepkiyi vererek kolektif bir şüura veya kimliğe sahip olmaktadır. Bunlara uymayı zorunlu kılan güç ise itaat kavramıdır. Yalnız burada itaat kavramından anlaşılması gereken, “aşiretin reisine değil onun da bağlı olduğu atalar ve onların miras olarak bıraktıkları gelenek, görenek” ve törelerdir.⁸⁶ Bundan dolayı aşiretlerde kişisel kimliklerin çok fazla gelişmediği söylenebilir. Dolayısıyla meseleleri değerlendirmede kişisel üsluplardan ziyade kolektif dil kullanılmaktadır.⁸⁷ Herkesin zihninde ortak çağrışımlar ve hükümler bulunmaktadır. Verilecek olan tepkiler, alınacak olan tedbirler genelde hep aynıdır. Bunun neden böyle olduğu ya da olması gerektiği üzerinde çok fazla düşünülmemektedir. Çünkü töre böyle olmasını gerektirmektedir.

⁸¹ Anthony Giddens bunu, “kabile toplumlarında ya da küçük sözlü kültürlerdeki baskın yapısal ilke gelenekler ve akrabalık ilişkileridir” şeklinde ifade etmektedir (*Toplumun Kuruluşu*, (çev. Hüseyin Özel), Ankara, Bilim ve Sanat Yay, 1984, s.243).

⁸² Philip Kreyenbroek, Christine Allison, *Kürt Kimliği ve Kültürü*, (çev. Ümit Aydoğmuş), İstanbul, Avesta Yay, 2008, s. 165.

⁸³ Kürtçe’de mevanhane olarak adlandırılan bu yerler, daha çok misafirhane ya da köy odası niteliğinde olup aşiret erkekleri belirli günlerde bir araya gelerek günlük meselelerden, köyün sorunlarından ya da geçmişten itibaren anlatıla gelen kahramanlık ve savaş hikâyelerinden bahsederlerdi. Bu mekânların, geleneklerin, göreneklerin yaşlılar tarafından gençlere aktarıldığı, aşiret kurallarının öğretildiği ve canlı tutulduğu yerler olma özelliğini taşıdığı belirtilmektedir (Bkz. Martin Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, (çev. Banu Yalkut), 6. B., İstanbul, İletişim Yay, 2010, s. 134).

⁸⁴ Türklerde geçmişte yaygın olan arif, ozan tiplemesinin ve onun yerine getirdiği fonksiyonların Kürtlerde dengbêjlik şeklinde var olduğu görülmektedir. Dengbêjliğin ortaya çıkmasında her ne kadar kadınlar önemli rol oynasa da, geleneksel olarak kadınların sesinin duyulması hoş karşılanmadığı için, stran ve kilam adı verilen şarkı ve hikâyeler erkek dengbêjler tarafından söylenmiştir. Dengbêjler haberci, ulak, hikâyeci özellikleriyle dönemin olaylarını, aşiretler arası kavgaları, kadınların yaşadıkları mağduriyetleri, sevdalarını köy köy gezerek anlatmışlardır (*Dengbêj Antolojisi*, haz. Cevahir Sadak Düzgün vd., Diyarbakır, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay, 2007, s. 9).

⁸⁵ Wadie Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*, (çev. İsmail Çekem, Alper Duman), 7. B., İstanbul, İletişim Yay, 2012, s. 76.

⁸⁶ Abdulvahap Uluç, "Kürtler'de Sosyal ve Siyasal Örgütlenme: Aşiret", *Mukaddime Dergisi*, S. 2, 2010, s. 39.

⁸⁷ Naci Bostancı, “Toplum ve Kültür”, *Sosyolojiye Giriş*, İhsan Sezal, 3. B., İstanbul, Beta Yay, 2010, s. 128.

Görüldüğü üzere töreler, yaptırım gücü bakımından geleneğin diğer formlarından ayrılan, sonraki nesillere sözlü olarak aktarılan, kendisine uyulmaması halinde öldürmeye kadar gidebilecek cezalar içeren ve daha çok aşiret tarzı kapalı yapılarda görülen ahlaki kurallardır.

7.3. AŞİRET KAVRAMI

7.3.1. Aşiretin Tanımı

Aşiret kelimesinin “akrabalardan oluşan topluluk, boy, klan” anlamına gelen Arapça عشيرة (aşîra)’nın Türkçe karşılığı olduğu belirtilmektedir.⁸⁸ Kavramın İngilizce karşılığı olarak kullanılan tribe⁸⁹, “aynı dil, gelenek ve inanca sahip olan birçok aile ve akrabalıkları içinde barındıran insan grupları” olarak tanımlanmaktadır.⁹⁰ Yani aşiret denilen gruplar, aynı soydan gelen⁹¹ ve aralarında dil ve kültür yönünden benzerlik bulunan ailelerin⁹² birlikteliğidir.

Osmanlıca–Türkçe Ansiklopedik Lugat’ta kavramın kabile, oymak anlamlarına geldiği çoğulunun ise aşîir olduğu ifade edilmektedir.⁹³ Burada aşiret, kabile ve oymakla aynı anlamdadır. Halaçoğlu bunu teyit eder mahiyette aşiretin kabile anlamına gelebildiği gibi, ondan daha küçük olan topluluklara da işaret ettiğini, Türkçe’de, göçebe halinde yaşayan topluluklar için kullanıldığını belirtmektedir.⁹⁴ Yınanç ve Türkay, kelimenin kullanım alanını biraz daha genişleterek, göçebe veya yarı göçebe

⁸⁸ <http://www.etimolojiturkce.com/kelime/asiiret> (Erişim 18.06.2015)

⁸⁹ <http://tureng.com/search/asiiret> (Erişim 22.06.2015)

⁹⁰ <http://www.learnersdictionary.com/definition/tribe> (Erişim 19.06.2015)

⁹¹ Yalnız burada ifade edilmesi gereken bir nokta var ki o da şudur: Aşiretler, genellikle aynı atadan geldiğine inanan, gelenekler, din ve dil bakımından benzer özellikler taşıyan kabilelerden oluşmasına rağmen, farklı inanç ve kültüre sahip olan toplulukların da aşiret içerisinde yer aldığı görülmektedir. Şeref Han, Kürtler arasında bu tür aşiret gruplarına rastladığını, bunların aşiretin başındaki kişiye itaatte, saygıda kusur etmediklerini ifade etmektedir (*Şerefname Kürt Tarihi*, (Arapça’dan çev. M. Emin Bozarlan), 3. B., İstanbul, Hasat Yay, 1990, s. 131). Aynı şekilde Ziya Gökalp de, Milli kabilesi içerisinde Arap ve Türk ailelere rastlandığı gibi, Şafii mezhebinde, Yezidi inancında olan toplulukların da bulunduğunu belirtmektedir (*Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, 3. B., İstanbul, Kaynak Yay, 2011, s. 18).

⁹² Aile teriminin Kürtçe’deki karşılığı *mal*dır. Mal, aşireti oluşturan ve üyeleri aynı ataya dayanan en küçük sosyal birimdir (Martin Strohmeier, Lale Yalçın Heckmann, *Kürtler Tarih, Siyaset, Kültür*, (çev. Atilla Dirim), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay, 2014, s. 151).

⁹³ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca–Türkçe Ansiklopedik Lugat*, haz. Aydın Sami Güneşçâl, 19. B., Ankara, Aydın Kitabevi Yay, 2002, s. 47. Görüşülen bir aşiret üyesi, aşirete mensup kişilerin ‘aşirli (eşir)’ olarak nitelendiğini, bu tanımlamanın kişiyi aşiretine söz getirme endişesinden ötürü kötü alışkanlıklardan uzak tuttuğunu söylemiştir.

⁹⁴ Yusuf Halaçoğlu, "Aşiret", *DİA*, C. 4, Ankara, TDV Yay, 1991, s. 9.

hayatı yaşayan veyahut daha önce göçebe halde olup belli bir köye yerleşmiş bulunan oymak ve boylara aşiret denildiğini söylemektedirler.⁹⁵

İbn Haldun'a göre kabile ya da aşiret tipi yapıları oluşturan temel his "asabiyet"tir. Asabiyet, kan ya da din gibi ortak bağlardan kaynaklanan, birlikte hareket etme ve birbirine her halükarda destek olma duygusudur.⁹⁶ Aynı kabileye mensup olan insanlar, bunun sayesinde birbirlerine kenetlenmekte, iyi ve kötü zamanlarda aralarında dayanışma meydana getirerek birlikte mücadele etmektedirler. Ziya Gökalp aşireti, etnik bir kimliğe sahip, gerçek ya da hayali bir atadan geldiklerine inanan, aralarında kan davası ya da gazve dayanışması (düşmana karşı ortak savaşma) bulunan zümreler olarak tarif etmektedir.⁹⁷ 20. yüzyılda aşiret yapıları üzerine çalışmaları ile bilinen Bruinessen, aşiretleri, "gerçek ya da gerçek olduğu varsayılan ortak bir ataya dayanan, grup içi evliliği (endogami) tercih eden, ataerkil sülalenden müteşekkil, akrabalık temelinde örgütlenmiş ve genellikle toprak bütünlüğü içinde kendine özgü bir iç yapıya sahip sosyo-politik bir birim" olarak tarif etmektedir.⁹⁸

Max Weber'in aşiretler hakkında yapılan tanımlamaları kabile kavramı için kullandığı anlaşılmaktadır. Weber'e göre kabileler tıpkı aşiretler gibi "doğrudan ya da dolaylı olarak akrabalık bağlarının oluşturduğu ve uyulması zorunlu kan davası bağlarıyla birbirine bağlı" gruplardır.⁹⁹ Burada Weber'in, aşiretlerle alakalı yukarıda belirtilen hususiyetleri "kabile" kavramı için kullandığı, aşiret yerine kabileyi tercih ettiği söylenebilir.

Özetle aşiretler, belli bir toprak parçası üzerinde hüküm süren, soy, dil, gelenek ve inanç yönünden ortak özelliklere sahip birçok aileden oluşan, asabiyet duygusu ile hareket eden, grup için evlilikler yoluyla büyüyen, ataerkil anlayışın hüküm sürdüğü göçebe veya daha önce göçebe hayatı yaşayıp şuan yerleşik halde olan topluluklardır.

⁹⁵ Mükrimin Halil Yınanç, "Aşiret", *İA*, C. 1, İstanbul, MEB, 1965, s. 710; Cevdet Türkay, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar*, 2. B., İstanbul, İşaret Yay, 2005, s. 23.

⁹⁶ İbn Haldun, *Mukaddime*, C. 1, haz. Süleyman Uludağ, 5. B., İstanbul, Dergah Yay, 2007, s. 94.

⁹⁷ Gökalp, a.g.e., s. 24.

⁹⁸ Bruinessen, a.g.e., s. 82.

⁹⁹ Max Weber, *From Max Weber: Essays in Sociology*, (Translated and Edited: H.H.Gerth, C.Wright Mills), New York, Oxford University Press, 1946, s. 398; Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, (çev. Taha Parla), 12. B., İstanbul, Deniz Yay, 2008, s. 522.

7.3.2. Aşiret Organizasyonu (Yönetimi) ve Sorunların Çözümü

Aşiretler yukarıda ifade edildiği üzere kabilelerden ve onları vücuda getiren sülalelerden ve sülaleleri oluşturan hanelerden meydana gelmektedir.¹⁰⁰ Aşiretin en tepesinde mir, ağa ya da bey¹⁰¹ unvanına sahip olan ve aşiretten sorumlu yönetici kişi bulunmaktadır. Aşiret lideri olarak genellikle en son ağa ya da beyin büyük oğlu tercih edilmektedir. Ama kuralın zaman zaman esnetildiği görülmektedir.¹⁰²

Aşiretlerle ilgili sorunların çözümünün iki şekilde yapıldığı ifade edilebilir: İlki aşirete dışarıdan müdahalelerde takınılan tavır, ikincisi aşiretin kendi içindeki meseleleri çözüm şekli. Aşirete dışarıdan yapılan bir müdahalede ya da aşiret içinden birisinin karıştığı bir olayda bütün üyeler “ortak mesuliyet”¹⁰³ anlayışının tezahürü olan kolektif şeref¹⁰⁴ duygusu ile hareket ederek özellikle arazi anlaşmazlıkları, kan davası, kız kaçırma, savaş gibi olayları, aşiretin namus ve şerefi ile irtibatlandırarak sahiplenmektedirler. Çünkü aşiretten bir ailenin karşılaştığı onur kırıcı ya da kan dökme veya kanın dökülmesi şeklindeki olay, sadece aileyi değil tüm aşireti ilgilendiren mesele gibi değerlendirilmektedir. Böyle bir duyguyla aşiret fertleri, hep birlikte karşı tarafla mücadele etmektedirler ki söz konusu mücadele çoğunlukla savaş şeklinde olmaktadır.¹⁰⁵

Aşireti ilgilendiren iç meseleler ise aşireti meydana getiren her bir aileden temsilcinin katılımıyla oluşturulan, içerisinde şeyh ve molla (imam)¹⁰⁶ gibi din

¹⁰⁰ Orhan Türkoğan aşiretler hakkında “mikro milliyetçilik diyebileceğimiz bir çoğunluğa sahip olan alt kültürler” ifadesini kullanmaktadır (*Osmanlıdan Günümüze Türk Toplum Yapısı*, İstanbul, Çamlıca Yay, 2002, s. 164).

¹⁰¹ Bruinessen kendisine bilgi veren kişiyi kaynak göstererek 1920’li yıllarda Diyarbakır ve çevresinde bey ve ağa kelimelerinin içeriği ile ilgili olarak şunları ifade etmektedir: Ağa, dağlarda aşiretiyle birlikte yaşıyan ve okuma yazma bilmeyen yönetici kişiye denilmektedir. Bey ise şehirde yaşıyan, eğitimli, aslen aşiretli olan ya da olmayan büyük arazi sahibi kişilerdir. Ayrıca Türkçe’de büyük toprak sahibi, köyün zengini demek olan ağa, Kürtçe’de yöneten anlamına gelmektedir. Zengin olabileceği gibi yoksul da olabilir (a.g.e., s. 132).

¹⁰² Bruinessen, a.g.e., s. 130.

¹⁰³ Gökalp, a.g.e., s. 41,53.

¹⁰⁴ Kolektif şeref kavramı, hem şeref sorumluluklarının hem de şeref kazanımlarının bir aile, aşiret ya da daha büyük bir insan topluluğu tarafından paylaşılmasını ifade etmektedir. Şeref sorumlulukları deyince şerefin korunması, yaşatılması veya ona bir leke sürüldüğu zaman lekenin temizlenmesi adına yerine getirilmesi gereken davranışlar kastedilmektedir. Kolektif şeref olgusu, bir bakıma bireyin ailesi, aşireti ya da ait olduğu grupla özdeşleşmesinin soyut ve sembolik bir biçimidir (Şimşek, a.g.e., s. 35).

¹⁰⁵ Kürtlerin tarihini anlatan Şerefname baştan sona aşiretlerin kendi içinde ve diğer aşiretlerle olan mücadelelerini anlatmaktadır.

¹⁰⁶ Halil Çiçek hatıralarında, 1970’li yıllara kadar hocaların fahri mahkeme olarak bölgenin mali ve hukuki alanları dâhil olmak üzere sorunların çözümünde başvuru en önemli kaynak olduğunu

adamlarının ve başında da aşiret reisinin olduğu bir yönetim tarafından çözüme kavuşturulmaktadır. Aşirette aileyi temsil eden kişi muhtemelen ailenin en büyük kişisi yani dede olmaktadır.¹⁰⁷ Her aileden en yaşlı kişinin katıldığı yönetimde, ailelerin dert ve sıkıntıları dinlenir ve yönetimin aldığı karar çerçevesinde problemler halledilirdi. Namus, taciz gibi fiilleri işleyenlerin cezaları yine yönetimde konuşulur, karara bağlanır ve uygulanırdı. Mal paylaşımı ve miras gibi konularda ortaya çıkan anlaşmazlıkları da yine heyet çözerdi.¹⁰⁸

Görüldüğü üzere aşiretlerin var olduğu bölgelerde her türlü problemin çözüm mercii aşiret içerisindeki din adamlarının ve ailelerden en yetkili kişilerin olduğu bir heyettir. Bu kişiler, geçmişten itibaren yürürlükte olan törelere göre karar vermektedirler. Bundan dolayı adı geçen toplulukların var olduğu bölgelerde devletin oluşturmuş olduğu adli ve idari mekanizmalara çok fazla problemin yansımaması beklenebilir. Çünkü meseleler genellikle aşiret içerisindeki mekanizmalar tarafından halledilmektedir. Bu yönüyle aşiretleri kendi içerisinde her türlü idari ve adli yargı sistemi olan küçük devletlere benzetebiliriz. Yalnızca aşiretin verdiği kararı kabul etmeyen üyelerin talepleri veya Gökalp'in belirttiği gibi¹⁰⁹ “ağanın halledemediği bir dava” devletin resmi kurumlarına müracaat edilerek çözüme kavuşturulmaktadır.¹¹⁰

söylemektedir (*Şark Medreselerinin Serencamı*, İstanbul, Beyan Yay, 2009, s. 72). Yalnız Müfid Yüksel burada bir ayrıma gitmekte ve aşiretin başında bulunan mir ve beylerin, İslami ilimleri çok fazla bilmediklerinden dolayı daha çok politik ve sosyal sorunlarla ilgilendiklerini, dinî, ailevi ve ferdî sorunları mollaların İslami çerçevede ele alıp çözüme kavuşturmaya çalıştıklarını söylemektedir. Yalnız burada molla (imam) ya da şeyh olarak bahsedilen kişiler, otorite olarak bağımsız bir yapıda olmayıp bağlı olduğu aşiretin ağasına tabidirler. Bu da onların bazı meselelerde ağaya rağmen tarafsız ve adilane karar vermelerini zorlaştırmakta ve kendi konularını sorgular hale getirmektedir (*Kürdistan'da Değişim Süreci*, Ankara, Sor Yay, 1993, s. 91). Ziya Gökalp, bazı aşiret reislerinin aşiret mollalarına “kadı” namını vererek davaları onlara hallettirdiklerini, diğer yörelerde ise davaları tamamen aşiret reisinin çözüme kavuşturduğunu belirtmektedir (a.g.e., s. 41, 66, 86, 87).

¹⁰⁷ Sorunların çözümünde genelde erkeklerin ön planda olması aşiretlerin ataerkil bir yapıda olduklarını göstermektedir. Yalnız Hamit İzol, kendi aşireti içinde yapmış olduğu gözlemlerinde gizli bir anaerkillikten bahsetmekte ve kan davalarını körükleyen, düşmanlıkları doğuran, erkekleri istediği gibi yönlendirenlerin kadınlar olduğunu belirtmektedir. Hatta bazı kadınların “intikam almazsan, kanı yerde koyarsan koynuna girmem” diye kocalarını kışkırttıklarını, olaylar hakkında hüküm verdiklerini ifade etmektedir (*Aşiret ve Öteki Yüzü*, 3. B., İstanbul, Destek Yay, 2010, s. 82, 100). Aşiret içerisinde kadınların konumu ile ilgili olarak benzer durumlar için bkz. A. M., Mentешaşvili, *Dünden Bugüne Kürtler*, (çev. Ayşe Hacıhasanoğlu), 2. B., İstanbul, Evrensel Basım Yay, 2004, s. 59.

¹⁰⁸ Hekimoğlu Süleyman Özcan, *Kürt Tarihi Aşiretler ve İsyandar*, İstanbul, Akis Kitap, 2011, s. 89.

¹⁰⁹ Gökalp, a.g.e., s. 87.

¹¹⁰ Günümüzde Diyarbakır'daki Şeyhdoda aşiretine mensup aile reislerinin %40'ı herhangi bir sorunun çözümünde aşiret ağasına müracaat ettiklerini, %54,28'i de kendileri çözemelerse ağaya gittiklerini söylemişlerdir (Alpay Altan Ok, *Aşiretlerin Toplumsal, Ekonomik ve Siyasal Yapısının Sosyolojik Analizi (Diyarbakır Şeyhdoda Aşireti Örneği)*, Dicle Üniversitesi SBE, (YYLT), Diyarbakır, 2003, s. 111).

8. NÜFUS

Âmid şehrinin incelemiş olduğumuz dönemdeki nüfusuyla alakalı net bir bilgi kaynaklarda ve sicillerde bulunmamaktadır. Nüfus hakkında ortalama bir malumata sahip olmak için Osmanlı Devleti'nin 16. yüzyılına ait tahrir defterlerinden, sicillerden, yerli ve yabancı seyyahların gözlemlerinden faydalanılacaktır.

Âmid'in 1515 yılında fethedilmesinden sonraki 1518 tarihli ilk tapu tahrir defterine göre şehrin nüfusu 13260 ile 14586 kişi arasında olup bu sayı, 1540'da 20533'e¹¹¹, 1564'te 23000'e, 1571-1580 yılları arasında 28585'e çıkmıştır. 1630 senesinde ise 20000'den fazladır.¹¹² Daha sonraki yıllarda çevre illerden getirilen Türkmen ve diğer aşiretler¹¹³ ile Doğu Anadolu'nun bazı kasabalarından gönüllü olarak buraya gelip yerleşen Hristiyan halk¹¹⁴ ile nüfus 100 bine yaklaşmıştır.¹¹⁵

1754, 1762, 1790 ve 1796 yıllarında meydana gelen taun, kolera ve veba salgınlarında 100 bine yaklaşan nüfus, insanların ölmesinden ya da başka şehirlere kaçmasından dolayı 50 bine kadar düşmüştür.¹¹⁶ 1766 senesinde Diyarbakır'ı ziyaret eden Niebuhr şehirde 16000 kişinin yaşadığını, 1757'de yaşanan kıtlık sebebiyle nüfusun azaldığını belirtmektedir.¹¹⁷ Yılmazçelik'in kendi bulgularına göre 1785 yılındaki nüfus 49070 ilâ 65400 arasındadır.¹¹⁸

Genel olarak ifade etmek gerekirse 18. yüzyıl Âmid şehrindeki nüfusla alakalı net bir rakam söylemek mümkün görünmemektedir. Ancak eldeki verilerden şehir merkezinde 50-60 bin civarında kişinin yaşadığı söylenebilir.

¹¹¹ Mehmet Mehdi İlhan, "XVI.Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır Şehrini Nüfusu ve Vakıfları: 1518 ve 1540 Tarihli Tapu Defterlerinden Notlar", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 16, S. 27, 1992, s. 57-59.

¹¹² Kenan Ziya Taş, *Tarih Işığında Güneydoğu ve Diyarbakır*, 2. B., Ankara, Berikan Yay, 2012, s. 32.

¹¹³ Faruk Sümer, "Döğür", *DİA*, C. 9, Ankara, TDV. Yay, 1994, s. 515. Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, (çev. Emine Sonnur Özcan), Ankara, Doğu Batı Yay, 2006, s. 116.

¹¹⁴ Nejat Göyünç, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, İstanbul, Gültepe Yay, 1983, s. 37.

¹¹⁵ Beysanoğlu, *Bütün Cepheleriyle Diyarbakır*, s. 29.

¹¹⁶ Pars Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul, Milliyet Gazetesi, 1985, s. 98; Beysanoğlu, a.y.

¹¹⁷ Carsten Niebuhr, *Reisebeschreibung nach Arabien und den Umliegenden Ländern*, Graz, 1968, s. 402'den akt. Yılmazçelik, *XIX. Yüzyıl ilk yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, s. 100.

¹¹⁸ Yılmazçelik, a.g.e., s. 108.

8.1. NÜFUSU OLUŞTURAN DİNÎ, ETNİK VE SOSYAL UNSURLAR

Âmid, tarih boyunca çeşitli inanç ve kültürleri bünyesinde barındıran bir şehir olmuştur. Bundan dolayı şehrin, etnik ve dinî açıdan zengin bir niteliğe sahip olduğu düşünülebilir. Hz. Ömer döneminde Müslümanlar tarafından fethinden¹¹⁹ önce şehirde Şemsilik, Hristiyanlık ve Yahudilik dinine mensup insanların yaşadığı, Hristiyanların kendi aralarında Gregoryen (Ermeni)¹²⁰, Yakubi (Süryanî-kadim), Ortodoks (Rum), Melkit Meliki (Rum Kayseri mezhebinde Ortodoks Süryani) ve Asurî (Nasturî) olmak üzere beş farklı gruba ayrıldığı belirtilmektedir.¹²¹ Fetihten sonra birçok Arap, Kürt, Türk Müslüman devleti burada hüküm sürmüştür. Şehre, Mervaniler zamanında Kürt aşiretleri¹²², Cengiz istilasından sonra ise bazı Türkmen toplulukları yerleştirilmiştir.¹²³

17. yüzyılın ikinci yarısında şehri ziyaret eden Evliya Çelebi, şehirde 47 müslüman, 7 Ermeni mahallesinin bulunduğunu, halkın çoğunun Kürt, Türkmen, Arap, Acem ve Ermenilerden oluştuğunu, bütün halkın Kürtçe, Türkçe, Arapça, Acemce (Farsça) ve Ermenice konuştuğunu ifade etmektedir.¹²⁴ Salih Erpolat'ın 1691 yılına ait cizye defteri üzerine yaptığı çalışmaya göre, Âmid'deki mahallelerin 99'unda 2850, köylerinin 62'sinde 1287 cizye vermekle yükümlü gayrimüslim bulunmaktadır.¹²⁵

DŞS'nde Âmid'deki dinî çeşitliliğe dair belgelere rastlanmakta ve sözü edilen dinlerin temsilcilerinin şehirde görev yaptığı görülmektedir.¹²⁶ 18. yüzyılda şehri gezen

¹¹⁹ Âmid şehrinin Müslümanlar tarafından fethi için bkz. Abdurrahman Acar "Âmid (Diyarbakır) Şehrinin Fethi (Vakıdî'ye Göre)" *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 1, Diyarbakır, 1999, ss. 195-204.

¹²⁰ Polonyalı Simeon, seyahatnamesinde "Şehirde bin hanelik bir ermeni nüfusu vardı ve darphane, gümrük, hanlar ve diğer mühim işler onların elinde olduktan başka, aşçılar, kebabçılar, ekmekçiler, bakkallar ve kasaplar hep Ermeni idi. Pazar ve yortu günleri Ermeniler dükkânlarını açmadıkları ve işlemedikleri için şehir ıssız ve ölü bir hal alırdı" demektedir (Hrand D.Andreasyan, *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi (1608-1619)*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yay, 1964, s. 99).

¹²¹ Beysanoğlu, a.g.e., s. 211.

¹²² Mükrimin Halil Yınanç, "Diyarbakır Şehir ve Bölgesindeki Vuku'âtın Tarihi", *İA*, C. 3, İstanbul, MEB, 1963, s. 611.

¹²³ Ahmet Taşgın, *Güneydoğu Anadolu'da Türkmen Aleviler: Diyarbakır ve Çevresi*, İstanbul, Ataç Yay, 2006, s. 28.

¹²⁴ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, C. 4, İstanbul, YKY, 2001, s. 28, 39-40.

¹²⁵ M. Salih Erpolat, "Cizye Defterlerinin Sosyal ve İktisadi Tarih Araştırmaları Açısından Önemi: Diyarbakır Örneği", *SBArD*, S. 4, Eylül 2004, s. 195 – 199; Başarır, *Diyarbakır Voyvodahğı*, s. 98.

¹²⁶ Bununla ilgili olarak birinde Ergani ve Meryem Ana manastırlarına mutasarrıf olan Rahip Karabet'in olumsuz davranışları ve ahaliyle iyi münasebetlerde bulunmaması sebebiyle görevine son verilerek yerine İstanbul Ermeni Patrikliği tarafından yeni bir rahip atandığı (DŞS, 3743: 11a-1), bazı zimmilerin, kendilerinden fazla vergi istenmesi üzerine mahkemeye şikâyette buldukları (DŞS, 3712: 79b-1, 83a-1; 3754: 63a-1), Yakubi ve Süryanilerin piskoposunun vefatı üzerine yeni birisinin atandığı ve onların

İranlı seyyah Zeynelabidin Şirvani, şehrin civar köy ve kasabalarında Kürtlerin ve Alevilerin yanı sıra Hristiyanların, Yezidilerin ve az sayıda Şiiilerin yaşadığını söylemektedir.¹²⁷ 1781-82 yıllarında Sestini, vilayette Türk, Ermeni, Yakubi, Suriyeli, Keldani, Yunan ve Kürtlerin yaşadığını; Türkçe, Arapça, Kürtçe, Ermenice ve Keldanice konuşulduğunu söylemektedir.¹²⁸

Müslüman kimliğine sahip olan kişilerin, mezhebi açıdan alt gruplara ne şekilde ayrıldığıyla ilgili sicillerde çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Bazı belgelerde kişilerin isimlerinin sonunda “Şafi’i” gibi ifadeler bulunsa da sayısal anlamda çok fazla değildir.¹²⁹ Ancak seyahatnamelere ve diğer çalışmalara bakarak, Müslüman halkın etnik olarak genelde Kürt, Türkmen ve Arap halklardan oluştuğu, dinî bakımdan Hanefî ve Şafii mezheplerinin öne çıktığı söylenebilir.¹³⁰ Bunların dışında sayıları az da olsa Aleviler (Kızılbaşlar) bulunmaktadır.¹³¹

8.1.1. Seyyitler

Arapça karşılığı “ulu, büyük, efendi” demek olan seyyit, Hazret-i Muhammed (sav)’in torunu Hz. Hüseyin (ra)’in neslinden gelenlere verilen özel unvandır.¹³² Hz. Hasan’ın soyundan gelenlere ise şerif denilmektedir.

işlerine hiçbir şekilde karışılmaması gerektiği (DŞS, 3712: 97b-1), Diyarbakır, Çemişgezek, Ergani ve Keban kazaları metropolitliklerine Rahip Agatankilos’un tayin edildiği (DŞS, 3754: 31a-1) kayıtlarda mevcuttur. Bu belgeler şehir hayatında diğer dinlerden ahalinin azımsanmayacak miktarda bulunduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

¹²⁷ Martin Van Bruinessen, Hendrik Boeschoten, *Evliya Çelebi Diyarbakır’da*, (çev. Tansel Güney), 2. B., İstanbul, İletişim Yay, 2009, s. 64.

¹²⁸ Sestini, *Voyage de Constantinople à Bassora*, Paris, 1781’den akt. M. Şefik Korkusuz, *Seyahatnamelerde Diyarbakır*, İstanbul, Kent Yay, 2003, s. 67.

¹²⁹ Bunun sebebi Şafii mezhebine mensup halkın, Hanefî hukukuna göre işleyen mahkemeye çok fazla müracaat etmemesi olabilir.

¹³⁰ Şeref Han, Kürtlerin genellikle Şafii mezhebinden olduklarını, bazı Kürtlerin Osmanlı yönetimi zamanında Hanefiliği benimsediklerini belirtmektedir (*Şerefname*, s. 390). Bruinessen, Kürtlerin çoğunluğunun Şafii, Türk ve Arap komşularının Hanefî mezhebini takip ettiklerini söylemektedir (“Religion in Kurdistan”, *Kurdish Times*, C. 4, S. 1-2, New York, 1991, s. 6). Mella Mahmude Beyazıdı, Kürtlerin çoğunlukla Şafii olduğunu, içlerinde az sayıda Hanefî, Maliki ve Hanbeli olduğunu ifade etmektedir (*Kürtlerin Örf ve Âdetleri*, Türkçeleştiren: Abdullah Babek Pişderî, 4. B., İstanbul, Pêri Yay, 1998, s. 70). Benzer görüşler için bkz. Kreyenbroek, Allison, *Kürt Kimliği ve Kültürü*, s. 143-144; Mehrdad R. Izady, *Kürtler*, (çev. Cemal Atilla), 3. B., İstanbul, Doz Yay, 2011, s. 250; V. Minorsky, Th. Bois, D.N. Mac Kenzie, *Kürtler ve Kürdistan*, (çev. Kamuran Fıratlı), 2. B., İstanbul, Doz Yay, 2004, s. 66.

¹³¹ Bruinessen, Boeschoten, a.y; DŞS’ndeki bir belgede “Kızılbaş mahzeni” şeklinde bir tabir bulunmaktadır (DŞS, 3754: 3754: 115b-2).

¹³² Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 1, 3. B., İstanbul, MEB, 1983, s. 200.

Seyyitler, Hz. Muhammed (sav)’in soyundan geldiklerinden dolayı ayrıcalıklı bir konuma sahip olmuşlardır. Bruinessen, bazı aşiret reislerinin, pozisyonlarına meşruiyet sağlamak için seyyid olan ailelerle yakın ilişkiler içine girdiklerini ifade ettikten sonra, seyyidlerin sahip oldukları “neseb prestiji” sayesinde problemlerin çözümünde arabulucu olarak görev yaptıklarını belirtmektedir.¹³³

Osmanlı toplumu içerisinde söz konusu kişilere önem verilmiş ve onların problemleriyle ilgilenilmesi amacıyla nakibüleşraf denilen ve kendileri de seyyit olan özel görevliler atanmıştır.¹³⁴ Peki, nakibüleşrafların görevi nedir? Bir belgede, Âmid’de ikamet etmekte olan seyyitlerin hukuk ve mahkeme işlemlerini nakibüleşraf kaymakamı vasıtasıyla yapmaları istenmektedir.¹³⁵ Yani seyyitler, sorunlarını nakibüleşraflar kanalıyla halletmektedirler. Ayrıca bu kişilerin, padişah tarafından gönderilen bazı isteklerin yerine getirilmesinde görev yaptıkları anlaşılmaktadır. Merkezden gönderilen bir buyrultuda, içlerinde söz konusu kaymakamın da bulunduğu yetkililerden Rusya ve Avusturya ile yapılacak savaşta askerin başarılı olması için Salât-ı münciye ve Âyetü'l-kürsiler okunması istenmektedir.¹³⁶

İncelediğimiz dönem Âmid şehrinde, çok sayıda seyyit ailesi bulunmaktadır.¹³⁷ Sicillerde, seyyit unvanlı kişilere ve onların karşılaştıkları problemlere dair kayıtlar yer almaktadır. Belgelerde geçtiği üzere seyyitlerin elinde bunu ispatlayan bir belge bulunmaktadır.¹³⁸ Söz konusu belgeyle, seyyit olmadığı halde, toplumda bu iddiayla ortaya çıkabilecek kişilere engel olunmasının amaçlandığı söylenebilir. Çünkü seyyitler diğer halka nazaran vergilerden muaf tutulma gibi bazı ayrıcalıklara sahip olup buna dikkat etmeyen yöneticileri şikâyet ederek kendilerinden vergi alınmasını

¹³³ Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, s. 308.

¹³⁴ Bir belgede geçtiğine göre Diyarbakır, Mardin, Ergani ve Çüngüş kazalarındaki seyyitlerin başına Karabekirzade Seyyit Abdurrahman Çelebi tayin edilmiştir (DŞS, 3712: 16b-2). Başka bir sicilde Lalızade Seyyit Sadık Efendi’nin Diyarbakır, Savur, Hani, Eğil, Çemişgezek, Mardin ve Siverek kazalarındaki seyyitlere kaymakam tayin edildiği belirtilmektedir (DŞS, 3754: 18a-1).

¹³⁵ DŞS, 3749: 28a-5.

¹³⁶ DŞS, 3675: 8b-3.

¹³⁷ Bir arşiv belgesine dayanılarak yapılan araştırmada, 1560’lı yıllarda Âmid’in çeşitli mahalle ve köylerinde esnaflık ve çiftçilikle yaşamını sürdüren 93 *seyyid* ve 33 *şerif* unvanlı kişi tespit edilmiştir (Mehmet Salih Erpolat, “155 Numaralı Mufassal Tahrir Defterine Göre Diyarbekir Vilayeti’nde Seyyid ve Şerifler”, *Nebiler, Sahabiler, Azizler ve Krallar Kenti Diyarbakır II*, 2. Uluslararası Nebiler, Sahabiler, Azizler ve Krallar Kenti Sempozyumu 12-13 Nisan 2010, Diyarbakır, Diyarbakır Valiliği Kültür Sanat Yay, 2011, s. 26).

¹³⁸ DŞS, 3749: 28a-5. Bu kayıta “... bunlar sâdât-ı kirâmdan olup isbât-ı neseb eylediklerine İslâmbol nukabâsından ma’mûlün-bih hüccet ve temessükleri olup...” ifadeleri yer almaktadır.

engellemişlerdir. Özellikle DAD’nde bazı seyyitlerin vergi talebiyle rencide edildikleri belirtilerek, adı geçen kişilerin ellerinde belge bulunduğundan bunların vergi için rahatsız edilmemeleri istenmektedir.¹³⁹

DŞS’nde seyyit aileleriyle alakalı belgeler incelendiğinde, bunların ekonomik olarak genelde iyi durumda oldukları anlaşılmaktadır. Tereke defterlerinde seyyit unvanına sahip kişilere ait on sekiz belge incelendiğinde, Onunun 501 kuruş ve üzerinde servete sahip oldukları görülmektedir. Bunların ortalama tereke miktarı 2462 kuruştur. Bu kişilerin mesleklerine bakıldığında sadece dördünün mesleği bellidir.¹⁴⁰ İki şehrin gelen ailelerine mensupturlar yani eşraftandırlar.¹⁴¹ Geriye kalan sekiz kişiden yedisinin serveti 101 ile 500 kuruş arasındadır. 100 kuruşun altında geliri olan seyyit ise bir kişidir.

Kısaca söyleyecek olursak Osmanlı’nın diğer şehirleri gibi Âmid’de de seyyit aileler bulunmaktadır. Seyyitlerin karşılaştıkları sorunların çözümünde nakibüleşraf adı verilen idareciler görevlidirler. Bu aileler, soydan gelen itibarlarıyla ve bunun getirdiği bazı ayrıcalıklarla diğer halktan farklıdırlar. Ekonomik açıdan bakıldığında, toplumun geneline göre daha iyi bir yaşam standartlarına sahiptirler.

8.1.2. Aşiretler

Araştırma alanımızı oluşturan Âmid şehri, aşiret yapılarıyla dikkatimizi çekmektedir. Sicillerde çok sayıda aşiret ismine ve bunların karıştığı olaylara rastlanmaktadır.

Aşiretler, kendi içinde idari ve toplumsal bir yapıya sahip olan genellikle kan bağıyla birbirine bağlı ailelerden meydana gelen birlikteliklerdir. Her grubun kendi içinde ağa ya da bey adı verilen yöneticisi ve sorunlarını çözüme kavuşturduğu bir mekanizması bulunmaktadır. Bundan dolayı söz konusu yapıların etkin olduğu yerlerde devletin idari ve hukuki mekanizmalarına özellikle sosyal meselelerle alakalı çok fazla konunun gelmediği söylenebilir. DŞS’inde aşiretlerle alakalı olayların genellikle kavga, anlaşmazlık ve eşkiyalık faaliyetleri vasıtasıyla mahkemeye yansıdığı, aile ve diğer

¹³⁹ DAD, 1: 242-3; 2: 46-3; 3: 107-1, 119-2, 236-1, 237-3.

¹⁴⁰ Bu kişiler Haffaf (DŞS, 3756: 15a-1), Nakib (DŞS, 3796: 20b-1), Nalbant (DŞS, 3796: 26b-1) ve İpekçi’dirler (DŞS, 3757: 3b-1).

¹⁴¹ Bu kişiler Nazırzade (DŞS, 3725: 74a-1) ve Ruznamecizade (DŞS, 3797: 10a-1) ailelerine mensupturlar.

sorunlara dair kayıtların çok az olduğu görülmektedir. Bu durum adı geçen yapılarda töre adı verilen kuralların çok etkin çalıştığını ve problemleri çözüme kavuşturmada etkin olduğunu akla getirmektedir.

Cevdet Türkay, Başbakanlık Arşiv Belgelerine göre yaptığı incelemede Diyarbakır ve çevresinde Osmanlı Devleti hakimiyetinde varlığını sürdüren pekçok aşiret, cemaat ve oymaktan bahsetmektedir.¹⁴² Söz konusu grupların bazısı şehir merkezinde, bazıları kasaba ve köylerde hayat sürmüşlerdir. DŞS’inde yer alan avarız vergisiyle alakalı kısımlarda bazı aşiret isimleri ve bunların kaç haneden oluştuğuna dair bilgiler yer almaktadır.¹⁴³

Avarız kayıtları dışında sicillerde farklı isimde aşiretlere rastlanmaktadır. Bunlar içerisinde Milli aşiretinin hem nüfus hem de etki alanı açısından önemli bir yerinin olduğu anlaşılmaktadır. Bu aşirete mensup kişilerin malikane usulüyle toprak işlettikleri¹⁴⁴, Bağdat’a Diyarbakır’dan gönderilmesi gereken bin adet askerin toplanması hususunda aynı aşiretten binbaşı rütbesindeki İbrahim adlı kişinin görevlendirildiği belirtilmektedir.¹⁴⁵ Ayrıca sicillerde Milli (zade) unvanlı birçok isme de rastlanması adı geçen aşiretin sayı olarak Âmid’de kalabalık olduğunu göstermektedir.

Milli aşireti dışında sicillerde ve ahkâm defterlerinde Bayki¹⁴⁶, Basiki (Baski)¹⁴⁷, Berazi Çubi¹⁴⁸, Beni Hatab¹⁴⁹, Çimenli¹⁵⁰, Delikan (Dellükan)¹⁵¹, Güran¹⁵², Hasan

¹⁴² Türkay, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu’nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar*.

¹⁴³ 1145 (1732/1733) tarihli kayıta Âmid’de vergiye tabi olan aşiret sayısı 10 olup bunlar toplam 54,5 haneye sahiptir. Bunlardan Kiki Aşireti’nin 18 hane ile en fazla nüfusa sahip topluluk olduğu anlaşılmaktadır. Diğer aşiret ve cemaatlerden Dögerli 10, Reşi 9, Behramki 5, Karaciyan ve İzoli 3’er, Eluci, Kirmani ve Milli Espeyak 2’şer, Karapınar ise ½ haneye sahiptir (DŞS, 3709: 22a-1). Daha sonraki yıllarda yapılan vergi listelerinde de (DŞS, 3712: 89b-1; 3754: 34a-1) aşiret ve cemaat isimleriyle hane sayıları aynıdır. Muhtemelen vergi toplama listelerinde güncelleme yapılmadığından sayılarda bir değişiklik olmamıştır. Öz’ün çalışmasında bunlara ilaveten Kiki (420,5 hane), Ferhan (2 hane), Goman ve Aluhi (2’şer hane) aşiretlerinin isimleri vardır (Öz, *352 Nolu Diyarbakır Şeriyeye Sicili*, s. 94).

¹⁴⁴ DŞS, 3709. 4b-2. Ayrıca bkz. Başarır, *Diyarbakır Voyvodalıği*, s. 155.

¹⁴⁵ DŞS, 3709. 16b-2.

¹⁴⁶ DŞS, 3712: 28a-2.

¹⁴⁷ DŞS, 3754: 171b-2.

¹⁴⁸ DŞS, 3715: 24a-2.

¹⁴⁹ DŞS, 3754: 99a-3.

¹⁵⁰ DŞS, 3715. 19a-3.

¹⁵¹ DŞS, 3715: 25b-2; 3789: 35a-1.

¹⁵² DAD, 4: 025-4.

Abdallı (Hasanlı)¹⁵³, Hüveyda¹⁵⁴, İlban¹⁵⁵, Karakeçili¹⁵⁶, Karaulus¹⁵⁷, Karye¹⁵⁸, Karvatki¹⁵⁹, Metinli¹⁶⁰, Milli Esfanac¹⁶¹, Pendanlı¹⁶², Sarı¹⁶³, Senabi¹⁶⁴, Şaki (Şakaki)¹⁶⁵ ya da Şikaki¹⁶⁶, Şeyhanlı¹⁶⁷, Şeyhboylu (Şeyhboyan)¹⁶⁸, Sürekçi¹⁶⁹, Süveydi¹⁷⁰, Tilki (Tiridi)¹⁷¹, Susan¹⁷², Harzi¹⁷³, Hanikan (Halikan)¹⁷⁴, Türkmen taifesinden oldukları belirtilen Kazıklı, İzzeddin, Köçekli ve Harbendeli cemaatlerinden¹⁷⁵ ve aşiretlerinden behsedilmektedir. Söz konusu gruplarla ilgili olarak Türkay, Çimenli, Sarı ve Karakeçili aşiretlerinin Türkmen, Yörük¹⁷⁶, diğerlerinin ise genellikle konar göçer ya da yerleşik ekrad olduğunu belirtmektedir.¹⁷⁷

Genel olarak ifade edecek olursak aşiret tarzı yapılar, incelemiş olduğumuz Âmid'de önemli bir yer tutmaktadırlar. Fakat bunların sahip oldukları idari ve hukuki mekanizmalar ya da muslihun olarak belirtilen kişilerin arabulucu rolleri, bunlarla ilgili davaların devletin yetkili kurumlarına gelmesine ve bunların işleyişi hakkında doyurucu malumata sahip olmamıza engel olmaktadır. Bizler ancak aşiretler arasında meydana gelen ve çözüme kavuşturulamayan sorunların mahkemeye intikal etmesiyle birtakım bilgilere ulaşabilmekteyiz. Yapılacak olan benzer çalışmalar vasıtasıyla söz konusu yapıların işleyişi daha da açıklığa kavuşturulabilecektir.

¹⁵³ DAD, 3: 136-3.

¹⁵⁴ DŞS, 3715: 22a-1.

¹⁵⁵ DŞS, 3754: 78a-2.

¹⁵⁶ DŞS, 3789: 37a-1.

¹⁵⁷ DŞS, 3709: 4b-2.

¹⁵⁸ DŞS, 3796: 33b-1.

¹⁵⁹ DAD, 2: 248-5.

¹⁶⁰ DŞS, 3754: 177a-3.

¹⁶¹ DŞS, 3709: 31b-2.

¹⁶² DŞS, 3712: 12a-3.

¹⁶³ DAD, 2: 216-3.

¹⁶⁴ DŞS, 3712: 87a-2.

¹⁶⁵ DŞS, 3789: 33a-1.

¹⁶⁶ DŞS, 3757: 10b-1.

¹⁶⁷ DŞS, 3756: 7b-2.

¹⁶⁸ DAD, 3: 393-4.

¹⁶⁹ DŞS, 3709: 20a-2.

¹⁷⁰ DŞS, 3789: 22a-1.

¹⁷¹ DŞS, 3796: 33b-1.

¹⁷² DAD, 1: 186-4.

¹⁷³ DAD, 1: 196-3.

¹⁷⁴ DŞS, 3712: 65a-1.

¹⁷⁵ DŞS, 3712: 14a-2.

¹⁷⁶ Türkay, a.g.e., s. 257, 408, 552.

¹⁷⁷ Türkay, a.g.e., s. 57, 62, 72, 82, 86, 94, 132, 135, 140, 330, 351, 587.

8.1.2.1. Kan Davaları

Aşiretler bahsinde üzerinde durulması gereken konulardan birisi kan davalarıdır. Temelinde ‘öç alma’ duygusu olan kan gütmeye olayları, kısas¹⁷⁸ geleneğinin günümüze kadar intikal etmiş biçimidir.¹⁷⁹ Kan davası, kan gütmeye olaylarının aile, kavim ya da aşiretler arasında devam ettirilmesi sonucunda ortaya çıkan sosyal hadiselerdir ve daha çok erkeklere yönelik öldürme olaylarının adıdır.¹⁸⁰

Kan davası, kanın kanla temizlenmesi geleneğidir. Yani bir kişinin, kendi ailesinden ya da akrabalarından birinin öldürülmesi karşısında, öldürme işini gerçekleştiren kişiyi ya da onun yakınlarından birini öldürmesi ve bunun karşılıklı olarak devam ettirilmesidir.¹⁸¹ Bununla alakalı yapılan çalışmalara bakarak kan davalarının meydana gelmesinde, toprak ve sınır anlaşmazlıkları, sulardan ve meralardan yararlanma gibi ekonomik nedenlerin yanı sıra, kadın veya kız kaçırma, ırza geçme, daha önce öldürülen akrabasının kanının yerde kalmaması gerektiği şeklindeki telkin ve teşvikler, namus ve şeref anlayışları ile ağa gibi bölgedeki nüfuzlu kimselerin etkisi şeklinde özetlenebilecek toplumsal faktörlerin de etkili olduğu söylenebilir.¹⁸²

İncelemiş olduğumuz sicillerde kan davası haline gelmiş olaylara rastlanmamıştır. Yaşanan ölme ve öldürme olayları genellikle muslihun olarak kabul edilen şeyhlerin, büyük toprak sahiplerinin, aşiret reislerinin yani ağaların veya toplumda belli bir itibara sahip olan ilim ehli kişilerin¹⁸³ araya girmesiyle kan ve diyet

¹⁷⁸ Kısas, cinayette ödeşmek anlamına gelmesine rağmen; İslam Hukuku, mahkemece verilmemiş bir hüküm bulunmadıkça kısas cezasını uygulamamış, cezanın suçlunun yakınlarına uygulanmasını da kaldırarak, suçu kişiselleştirmiştir. Yani suçlunun yerine başkasının cezalandırılmasını yasaklamıştır. (Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi Ders Kitabı*, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay, 1976, s. 68).

¹⁷⁹ Mahmut Tezcan, *Kan Gütmeye Olayları Sosyolojisi*, Ankara, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yay, 1972, s. 13.

¹⁸⁰ İlyas Doğan, *Sosyolojik ve Hukuksal Boyutlarıyla Töre ve Namus Cinayetleri Uluslararası Sempozyumu 26-27 Eylül 2003*, Diyarbakır, Akader, 2003, s. 4.

¹⁸¹ Şamil Dağcı, "Kan Davası ve Namus Cinayetlerinin Töre İle İlişkisi ve İslam Ceza Hukuku Bakımından Analizi", *Din ve Gelenek*, İstanbul, Ensar Yay, 2011, s. 120.

¹⁸² Mahmut Tezcan, *Kan Davaları Sosyal Antropolojik Yaklaşım*, 2. B., Ankara, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yay, 1981, s. 21-52; Recep Cengiz, "Kan Davaları ve Namus Cinayetlerinin Toplumsal Değer ve Normlar Açısından Sosyolojik Görünümü: Tokat / Erbaa Örneği", *Sosyolojik ve Hukuksal Boyutlarıyla Töre ve Namus Cinayetleri*, s. 70-77; Mehmet Devrim Topses, "Türkiye’de Kan Davası Geleneğinin Sosyolojik Çözümlemesi", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, C. 4, S. 2, 2012, s. 189-194.

¹⁸³ Görüşmüş olduğumuz bir aşiret mensubu, muslihun olarak kabul edilenler hakkında benzer kişileri söylemiştir. Mella Mahmudê Beyazıdı de, aşiretler arası düşmanlıkların kadınların, imam ya da şeyhlerin araya girmesiyle çözümlendiğini anlatmaktadır (*Kürtlerin Örf ve Âdetleri*, s. 29).

parası olarak adlandırılan bazı ödemeler yoluyla halledilmiştir.¹⁸⁴ DŞS’ndeki belgelerde kan ve diyet parası, bazen bir Mushaf¹⁸⁵, bazen belli sayıda küçük ve büyükbaş hayvanın yanı sıra kılıç ve at¹⁸⁶ ve bunların yanında verilen belli miktardaki paralardan oluşmaktadır.¹⁸⁷ Sadece para verilerek sulhla sonuçlanan öldürme olayları da görülmektedir. Söz konusu meblağ bir davada 300¹⁸⁸, birisinde 500¹⁸⁹ diğerinde 600 kuruştur.¹⁹⁰ Bir olayda Zarife isimli kız, kan davasını sonlandırmak için kan bedeli olarak öldürülen tarafa verilmiştir.¹⁹¹ Bir diğer hadisede öldüren kişi bulunamadığından, olayın gerçekleştiği ve imar halindeki en yakın yerleşim yerinden kan ve diyet parası talep edilmiştir.¹⁹²

Kan davasına dönüşme ihtimali olan bazı öldürme olaylarının kan ve diyet parası haricinde öldüren tarafa kısas uygulanmasıyla çözüme kavuşturulduğu anlaşılmaktadır. 1182/1768 senesinde öldürülen bir kişinin annesi ve eşine, mahkemede suçlunun cezalandırılması hususunda “afv ile kısâsı mezbûretânın re’yelerine havâle olundukda (af ile kısas seçenekleri sunulduğunda)”, söz konusu kişilerin “cânib-i kısâsı musırratün ihtiyâr etmeleriyle (seçmeleriyle) kısâsına kazâ-i sahîh-i şer’i (kısasın uygulanmasına)” karar verilmiştir.¹⁹³

¹⁸⁴ Şafak da Hakkari topluluğu üzerine yaptığı araştırmada, kan davası benzeri durumların meydana gelmemesi için öldürme olaylarının, aşiret reisinin ve din görevlilerinin bir araya gelerek öldürülen kişinin yakınlarına verilmek üzere diyet, kan parası belirlemesiyle sona erdirilmeye çalışıldığını belirtmektedir (Ali Şafak, “Hakkârî ve Civarında Halkın Dinî ve Ahlakî Yaşayışının Günlük Hayatta Tezahürü Üzerinde Bir Araştırma”, *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, S. 2, 1977, s. 100-101).

¹⁸⁵ Kardeşi öldürülen bir davalı bu durumu “...dem [ü] diyetini da’vâ sadedinde olduğumda beynimize muslihûn tavassutuyla bir cild Mushaf-ı şerîf-i Rabbânî ve üç yüz guruş nakid ve bir çuka binişi bana vermek üzere an inkârın inşâ-i akd-i sulh eylediklerinde ben dahi sulh-i mezbûru kabûl ve bedel-i sulh olan bir cild Mushaf-ı şerîf ve üç yüz guruş nakid ve bir çuka binişi müvekkil-i mezbûr yedinden tamâmen ahz u kabz eyledim” şeklinde ifade etmektedir (DŞS, 3754: 180b-1).

¹⁸⁶ “...Oğlum katil-i mezbûrun dem ü diyetini müvekkil-i mezbûrdan taleb ve da’vâ sadedinde olduğumda beynimize muslihûn tavassut edip yüz re’s koyun ve bir kılıç ve üç re’s öküz ve iki re’s inek ve bir re’s doru kancık tay ve yüz guruş nakid bana vermek üzere inşâ-i akd-i sulh eylediklerinde ben dahi sulh-ı mezbûru kabul..”(DŞS, 3789: 35a-1).

¹⁸⁷ DŞS, 3789: 7a-1.

¹⁸⁸ DŞS, 3789: 22a-1.

¹⁸⁹ DŞS, 3828: 26b-2.

¹⁹⁰ DŞS, 3712: 56b-1.

¹⁹¹ DŞS, 3715: 24a-3. Bkz. Ek 23. Araştırmacının çalıştığı kurumda bu şekilde evlilik yapan bir bayan personelle görüşülmüştür. Beyazıdı de “Eğer katilin serveti ve malı olursa öldürülenin ailesine kan parası verir....Bazı durumlarda bunun yerine katilin yakını olan bir kız, öldürülenin yakınlarından birine verilerek evlendirilir” demektedir (a.g.e., s. 48).

¹⁹² DŞS, 3712: 59a-2.

¹⁹³ DŞS, 3743: 27a-2. Bkz. Ek 74.

Kısaca kan davaları, çeşitli ekonomik ve sosyal nedenlere bağlı olarak ortaya çıkan ve genellikle aile ya da aşirete mensup erkeklerin karşılıklı öldürüldüğü hadiselerdir. Sicillerde çok fazla örneklerinin bulunmaması söz konusu olayların aşiret türü yapılarda ve kırsal kesimlerde yaşandığını, bundan dolayı kayıtlara geçirilmemiş olabileceğini akla getirmektedir. Sicillerde karşılaşılan bazı öldürme olayları ya arabulucular vasıtasıyla ya da kısas uygulanmasıyla kan davasına dönüşmeden çözüme kavuşturulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

AİLE BİRLİĞİNİN OLUŞUMU

1. EVLENMEYE HAZIRLIK

Sağlıklı bir toplumun varlığı, sağlam ailelerin teşekkülüyle mümkündür. Bu yüzden, her toplumda olduğu gibi Âmid’de de evlilik olayına önem verilmiş ve süreç ilk aşamadan itibaren titizlikle takip edilerek, bazı hususlar göz önünde bulundurulmuştur. Dinî açıdan evlenilmesi uygun olmayanlarla izdivaç yapmama ve aynı dine mensup olma bu hususların başında gelmektedir.

1.1. EVLENME YASAKLARI

Evlilik öncesinde dikkat edilen ilk husus, evlenecek adaylar arasında dinî açıdan herhangi bir engelin var olup olmadığının tespit edilmesidir. İslam Hukukuna göre evlilik yasakları, devamlı ve geçici olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

Kan hısımlığı, evlilikten doğan hısımlık ve süt hısımlığı gibi durumlara devamlı bir engel olarak bakılmaktadır. Belirtilen hısımlıklardan dolayı aralarında akrabalık bulunan kişilerin evlenmesine dinî açıdan cevaz verilmemiş ve bu durum Müslümanlar arasında bir gelenek haline gelmiştir. Osmanlı toplumunda, kan hısımlığı ve evlilikten doğan hısımlık sebebiyle oluşan evlilik engelleri, her yerde büyük ölçüde benzerlik gösterirken, süt hısımlığı meselesinin farklılık arz ettiği gözlenmiştir.

İslama göre, süt emzirmeyle ortaya çıkan ve ‘radâ’ olarak ifade edilen süt hısımlığı, evlilikleri engelleyici önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Hz. Peygamber (sav) sözü edilen engeli “Kan hısımlığından haram olanlar süt hısımlığından da haramdır”¹ şeklinde belirtmiştir. Buna göre süt hısımlığı aynı kan hısımlığı gibi kişiler arasında devamlı bir evlenme engeli oluşmaktadır.

Bölge dışındaki diğer sicillerde süt emme hadisesi *irdâ*’ şeklinde geçerken, süt kardeşliği için “radâ’ en karındaş” ifadesi kullanılmaktadır. DŞS’nde bununla alakalı bir kayda rastlamadık. Bunun en önemli sebebi Şafii hukukudur. Çünkü Şafii fıkhında, bir kişinin başka birisiyle süt kardeş olma şartları, Hanefilere göre daha esnektir. Hanefi

¹ Müslim, “Radâ”, 9.

mezhebinde, az ya da çok bir defa süt etme, mahremiyetin meydana gelmesi için yeterli iken², Şafiiiler, süt hısımlığının gerçekleşmesi için “birbirinden ayrı beş defa veya daha fazla” süt emmenin olmasını şart koşmuşlardır.³ Bundan dolayı Âmid gibi Şafii nüfusun bulunduğu bölgede bu türden olaylarla ya çok fazla karşılaşılmadığından ya da mahkemelere yansımadağından kayıtlarda yer almamış olabilir.⁴

Kişiler arasında evliliğin gerçekleşmesini dinî bakımdan sürekli olarak engelleyen hallerin dışında, din farkı, erkeğin karısını üç kere boşaması, aynı anda dört hanımının bulunması, kadının iddet döneminde ya da başka biriyle evli olması gibi geçici evlilik yasakları da bulunmaktadır.⁵ Biz burada DŞS’nde karşılaştığımız din farkı⁶ ve kadının başka biriyle evli olmasından kaynaklanan uygulamalara değineceğiz.

Kadının evli olması, evlenmeye engel geçici yasaklardandır. Buna göre erkeğin evlenmeye niyetlendiği kadın, şayet başka biriyle nikâhlı ise mevcut kocasından boşanmadıkça evlilik mümkün görünmemektedir. Kadın kocasından boşanıp, iddet müddeti sona erdikten sonra ancak başka bir erkekle nikâh kıyabilir.

DŞS’nde bazı evli kadınların, kocalarından hukuki olarak boşanmadan çeşitli gerekçelerle başka erkeklerle evlendiklerine ya da evlendirilmeye çalışıldıklarına dair uygulamalar yer almaktadır. Başka bir erkekle evlendirilen kadınların, ilk kocası döndükten sonra ikinci eşinden boşanarak ilkiyle tekrardan bir araya geldikleri görülmektedir.⁷ 1065/1655 senesinde, eşi sefere giden kadınla evlenen erkek, ilk

² Abdullah b. Mahmûd b. Mevdud Mevsili, *el-İhtiyar li-ta’lilî’l-Muhtar*, C. 3, Kahire, Matbaatü Halebi, 1356 (1937), s. 117.

³ Şemseddin Hatib Muhammed b. Ahmed Kahiri Şafii Şirbini, *Mugni’l-Muhtac ila ma’rifeti meani elfazi’l-Minhac*, C. 5, Beyrut, Darü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1415 (1994), s. 130-131.

⁴ Şafak da, nüfusun önemli kısmının Şafii olduğu Hakkari’de ailelerin süt anne tutmadığından bahsetmektedir (“Hakkâri ve Civarında Halkın Dinî ve Ahlaki Yaşayışının Günlük Hayatta Tezahürü Üzerinde Bir Araştırma”, s. 88). Hanefî mezhebine mensup olanların fazla olduğu bölgelere yönelik yapılan sicil çalışmalarında bununla ilgili kayıtlar bulunmaktadır. İlgili örnekler için bkz. Ayşe Erkmen, *156 Numaralı Ayntab Şer’iyye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Gaziantep, Gaziantep Üniversitesi SBE, (YYLT), 2005, s. 182; Mehmet Aziz Çavuşzade, *Dürrü’s-Sükuk I-II*, İstanbul, Dârü’t-tibâati’l-âmire, 1277, s. 54; *A153 Nolu Bursa Şer’iyye Sicili*, haz. M. Asım Yediyıldız, İlhami Oruçoğlu, Saadet Maydaer, Bursa, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yay, 2010, s. 74; Erten, *Konya Şer’iyye Sicilleri*, s. 47.

⁵ Hayrettin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, C. 1, İstanbul, İz Yay, 2006, s. 318.

⁶ Bu konu eş seçiminde incelenecektir.

⁷ Hanefî, Şafii ve Hanbelî Mezheplerinde çoğunluğun kabul ettiği görüşe göre, bir kadın, kocası kaybolduktan sonra başka biriyle evlense ve daha sonra ilk kocası ortaya çıkarsa, kadının ikinci nikâhı fesh olur. İddeti bittikten sonra tekrar ilk eşiyile evlenebilir (Ebû Abdillâh Muhammed b. Hasen b. Ferkad Şeybânî, *el-Hücce ala ehli’l-Medine*, thk. Mehdî Hasan el-Gilânî, C. IV, 3. B., Beyrut, Âlemü’l-Kutub, 1403 (1982/1983), s. 49-52). Ancak Maliki Mezhebine göre, ilk koca geri dönsün bile kadın ikinci eşiyile

kocanın dönmesi üzerine kadından boşanmıştır.⁸ Olaydan anladığımızı göre kocasından haber alamayan kadın, başka bir erkekle yeniden evlenmiş ya da evlendirilmiştir. Bu şekilde bir uygulamaya gidilmesinde dul kadınları iftiraya uğrama, namusunun kirletilmesi vb. kötü şeylerden korumaya çalışma düşüncesinin etkili olduğu söylenebilir.

Belirtilen bu durumun dışında kadınların, bazen kocalarıyla aralarında husumet bulunan kişilerin, yalan ve kandırmaları sonucunda eşlerinden boşanıp başka erkeklerle evlendikleri ve daha sonra ilk kocası gelince boşandıkları kayıtlarda yer almaktadır. 1180/1766 senesinde Harput'ta yaşanan olayda, ağabeyiyle arasında husumet bulunan birisinin, yengesine "seni karındâşım mezbûr tatlık eyledi" diye yalan söylemesi üzerine kadın, başka birisiyle evlenmiş ancak daha sonra ilk kocası gelip gerçek ortaya çıkınca boşanmıştır.⁹ Başka bir kayıt ise söz konusu olayların sadece Müslüman aileler arasında yaşanmadığını, gayrimüslim ailelerin de benzer durumlarla karşılaştığını göstermesi açısından önemlidir. Âmid'de 1173/1759 yılında yaşanan hadisede, aralarında düşmanlık bulunan zimmi bir adam, kocası şehir dışında iken bir kadını kendisine nikâhlanmış, fakat kocanın geri gelmesiyle mahkeme zoruyla boşanmıştır.¹⁰ Yaşanan bu hadiselerde bazı erkeklerin, ilk kocanın öldüğüne ya da hanımını boşadığına dair yalancı şahitlerin yardımını ya da kadını kandırmaları sonucunda onunla evlenebildikleri ancak ilk eşin geri dönmesi sonucunda mahkeme huzurunda isteyerek ya da zoraki olarak boşandıkları ve kadınların ilk eşlerine döndükleri anlaşılmaktadır.

evli kalmaya devam eder (Malik b. Enes, *el-Muvatta*, thk. Muhammed Fuad Abdulkaki, C. II, Beyrut, Dâru İhyâi-t Turâsi'l-Arabî, 1985, s. 575).

⁸ DSS, 3715: 14b-3. Bkz. Ek 1. İslam Hukukçularının büyük çoğunluğu, ölümüne kesin gözüyle bakılan şartlar altında kaybolan, mesela savaş saflarına katılan bir kişi hakkında- kendisinden haber çıkmamışsa ve artık ölmüş olduğuna kanaat getirilecek bir süre geçmişse- hükmen ölüm kararı verilebileceği hususunda hemfikirdir. Yalnız süre ile alakalı mezhepler arasında görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Hanefiler, süreye esas olarak kişinin akrabalarının durumunu esas alırken; Malikilere göre, savaş ve tehlike şartları durumunda kaybolan kişi hakkında gereken araştırma yapıldıktan sonra bir sene beklenir, süre bitince öldüğüne karar verilir ve eşi vefat iddeti beklemeye başlar. Hanbeliler, bir insanın yaşayabileceği ortalama bir ömrü esas almışlardır. Şafiilerde kabul edilen bir görüşe göre kaybolan kişinin karısı dört yıl bekleddikten sonra nikâhı feshettirebilir ve iddeti bittikten sonra tekrar evlenebilir (Beşir Gözübenli, "Mefkud", *DİA*, C. 28, Ankara, TDV. Yay, 2003, s. 354).

⁹ DAD, 3: 148-3. Bkz. Ek 2.

¹⁰ DAD, 2: 193-3. Bkz. Ek 3.

1169/1755 senesine ait bir belgede, amca konumundaki kişinin, başka birisiyle evli olan yeğenini kaçırıp, kendi oğluya evlendirmeye çalıştığı görülmektedir.¹¹ Mazgirt kazasına bağlı bir köyden Halil isimli kişi, belli miktarda mehir ve ağırlık karşılığında Hacı Hasan Ağa'nın kızı ile nikâhlandığını, fakat Hacı Hasan Ağa'nın vefat etmesi üzerine kardeşi Abdurrahman'ın, bir gece yarısı karısını alıp Harput'a götürerek, kendi oğlu Süleyman'a nikâh ettiğini belirterek davacı olmuştur. Mahkeme, Halil'i bu şikâyetinde haklı bulmuş ve karısını ona iade etmiştir.¹² Fakat eylemi gerçekleştiren Abdurrahman'a bir ceza verilip verilmediği, verildiyse nasıl bir müeyyide uygulandığı belli değildir. Belgeden, aşiretlerde ve kırsal kesimlerde yaygın olduğu düşünülen kızların, amcaoğlu ile evlendirilmesi töresinin, kızın babası tarafından yerine getirilmemesi üzerine amcanın, abisi vefat edince yeğenini, zorla kocasının yanından kaçırdığı ve kendi oğluya evlendirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Ayrıca törelere göre babadan sonra aile içerisinde yetkili konumdaki abinin, kızını, kardeşinin oğluya evlendirmeyi tercih etmediği ve yaşadığı müddetçe diğer kardeşinin buna itiraz edemediği ya da karşı çıksa bile işe yaramadığı ortaya çıkmaktadır.

Özetleyecek olursak incelediğimiz dönemde Âmid mahkemesine, evli kadınların çeşitli gerekçelerle başka erkeklerle evlenmesi ya da evlendirilmeye çalışılması alakalı şikâyetlerin yansıdığı anlaşılmaktadır. Söz konusu şikâyetlerin daha çok eski koca tarafından ilk hanımıyla tekrar bir araya gelmek için yapıldığı görülmektedir. Dolayısıyla bu tür hadiselerin ancak kocaların ikinci evliliğe itiraz etmeleri sonucunda mahkemeye yansıdığı, bunun dışındakilerin yansımadığı ifade edilebilir. Nikâh üstüne nikâh olayının kadının, kocasının ölmüş olduğunu düşünmesiyle¹³ ya da kocasıyla aralarında husumet bulunan kişilerin, kadına yalan söyleyip kandırmaları sonucunda ya da töre hukukunun uygulanmak istenmesiyle vuku bulduğu görülmektedir. Mahkemede, başka diyarlara giden ilk kocanın geri geldiği durumlarda, genellikle onun talebi ve

¹¹ Bruinessen, aşiret topluluklarında tercih edilen ilk evlilik türünün, amcaoğlu-amcakızı ya da diğer kardeş çocukları evlilikleri olduğunu belirtmektedir. Amcaoğlunun, hakkını başkasına verme yetkisi bulunmaktadır. Fakat kızın babası yeğenine sormadan kızını başka biriyle evlendirememektedir (*Ağa, Şeyh, Devlet*, s. 118). Şayet amcaoğlu istediği halde baba, kızını başka birisiyle evlendirirse aileler arasında tatsız olaylar yaşanabilmektedir.

¹² DAD, 2: 49-4. Bkz. Ek 4.

¹³ Âmid dışında, Ankara ve Bursa'da yaşanan benzer olaylarda kadınların, kocalarının kayıp olduğunu ya da öldüğü düşünerek yeni evlilikler yaptıkları fakat ilk eşlerinin dönmesi üzerine boşandıkları görülmektedir (Örnekler için bkz. Halit Ongan, *Ankara'nın İki Numaralı Şer'îye Sicili (h.997-998/m.1588-1590)*, Ankara, TTK Yay, 1974, 102; Kurt, *Osmanlı Ailesi*, s. 29).

mağduriyeti göz önüne alınarak lehine karar verilmiş ve kadın boşanarak ilk kocasıyla yeniden evlenmiştir. Töre hukukunu uygulamak isteyen kişiye de mahkeme tarafından izin verilmediği anlaşılmaktadır. Belgelerde nikâh üzerine nikâh olayını gerçekleştiren ya da gerçekleştirmek isteyen kişilerle alakalı nasıl bir yaptırım uygulandığından bahsedilmemektedir.

1.2. EŞ SEÇİMİ VE EŞLERDE ARANAN ÖZELLİKLER

İslam'a göre aralarında daimi ya da geçici evlilik engeli bulunmayan kadın ve erkeğin evlenmelerinde sakınca yoktur. Ancak ailelerin, evlenilecek kişilerle alakalı bazı hususlara dikkat ettiği anlaşılmaktadır. Amaç, kurulacak yuvanın arızasız bir şekilde kurularak, ileride telafi edilemeyecek zararlara baştan engel olunması ve de dinin belirlediği kurallar çerçevesinde oluşturulmasıdır.

Sicillerdeki ilgili belgelere bakarak, 18. yüzyıl Âmid şehrinde insanlar, çocuklarını evlendirecekleri kadın ya da erkeğin, kendileri ile aynı dinden olmalarına dikkat etmişlerdir, diyebiliriz. Kayıtlarda ihtida eden bazı erkeklerin, zimmi eşleriyle evliliklerini sürdürdüklerine dair örnekler görülse de¹⁴, Âmid'de farklı dinden kişilerin evliliklerine rastlanmadığı, insanların eş seçerken kendileriyle aynı dinden olan kişilerle evlendikleri söylenebilir. Yalnız 1159/1746 yılında, bir erkeğin evlenmek istediği Hristiyan bir kadını zorla Müslüman yapmaya çalıştığı, kadının ise bunu kabul etmediği görülmektedir. Belgeye göre zimmî “Zoğzunci” adlı köyden Mehmet isimli kişi, “Havi bt. Tavid” adlı “Nasrâniye (Hristiyan)” kadını, “beş ay mukaddem (önce) kelimeteyn-i şahâdeteyn getirip” müslüman olmasına rağmen “âyin-i bâtılayı terk etmeyip dalâlet üzere” kaldığını belirterek mahkemenin gereğini yapmasını istemiştir. Buna karşılık kadın, “beni kendi nefsi için tezvîc murâd edip taleb eyledikde nefsim muhtâresi olmadığından imtinâ' ettiğim için” olay günü oturduğum evin kapısına gelerek “müslümân ol deyü kılıç ve kalkan ile üzerime hücum ve sûikasdı olup tâ ki garazan iftirâ ediyor” demiştir. Hâkim, bunun üzerine kadından, söylediklerinin doğru olduğuna dair şahit göstermesini istemiştir. Mahkemede dinlenen iki müslüman erkek, kadının

¹⁴ Belirtilen durum sicilde “şeref-i İslâm ile müşerref olan işbu bâ'isü'l-kitâb Derviş Ali b. Abdullah..... zevcesi Altun nâm Nasrâniye...” olarak geçmektedir (DŞS, 3715: 15b-3). Minkov'un araştırmalarında ise incelediğimiz dönemle aynı sayılabilecek bir zaman diliminde, müslüman erkeklerle evlenen kadınların, yakınlarının itirazlarına rağmen din değiştirip müslüman olduklarına dair örnekler bulunmaktadır (Anton Minkov, *Conversion to Islam as reflected in Kisve Bahasi petitions: an aspect of Ottoman social life in the Balkans: 1670-1730*, Montreal, McGill University, 2000, s. 125).

söylediklerini tasdik edince, erkeğin kadına olan kin ve garazından dolayı böyle davrandığı sonucuna varılmıştır.¹⁵

Sicillerde yer alan başka bir belgede, aslen Müslüman olduğunu söyleyen bir kadın, kendisinin zorla Yahudi yaptırılarak evlendirildiğini belirterek, mahkemeden kendisini boşamasını istemiştir. Mahkeme, kadının isteğini kabul ederek boşanmayı gerçekleştirmiştir.¹⁶ Olayın nasıl meydana geldiği ile alakalı kayıtlarda ayrıntılı bilgi yer almamaktadır. Ancak mahkemede sadece kadının olup Yahudi kocanın bulunmaması kadının kaçırılmış olabileceğini ve fırsatını bulunca kaçıp mahkemeye geldiğini akla getirmektedir. İkinci bir ihtimal olarak kadın kendi isteği ile böyle bir evliliği gerçekleştirmiş, fakat daha sonra eşiyle aralarında anlaşmazlık meydana gelince kocasından ayrılmayı tercih ederek eski dinine dönmek istemiş olabilir.

Yukarıdaki örneklere bakıldığında Âmid’de, eş seçerken en önemli kriterin “aynı dinden olma” olduğu görülmektedir. Gerek sicillerdeki karı-koca isimleri¹⁷, gerek gerçekleşen evlilik kayıtları, gerekse de farklı dine mensup kişiler arasında evliliklerin vuku bulmaması¹⁸, söz konusu düşüncemizi doğrular niteliktedir. Yani Âmid’de incelediğimiz dönemde kadın ve erkeğin başka dinden birisiyle evleme konusunda istekli olmadıkları anlaşılmaktadır.¹⁹ Söz konusu evliliklerin yoğun olduğu yerlerle ilgili yapılan çalışmalarda, evliliklerin gerçekleşme şekillerine veya gerçekleşmeme nedenlerine dair ipuçları bulunmaktadır. Girit’teki aileler üzerine yapılan araştırmada, dinler arası evlilik kayıtlarının fazla olduğu, fakat detaylı inceleme yapıldığında adı

¹⁵ DŞS, 3712: 55a-3. Bkz. Ek 5.

¹⁶ DŞS, 3828: 11a-4. Bkz. Ek 6.

¹⁷ Sicillerdeki özellikle terekelerdeki evli çiftlerdeki kadın ve erkek isimlerine bakıldığında ikisinin de aynı dine mensup oldukları görülmüştür.

¹⁸ Günümüzde yapılan çalışmalarda da dinler arasında evlilik yapmama düşüncesi “aileler arasında böyle bir geleneğin olmaması, gayrimüslim ailelerin, nüfuslarının azalacağı, kimlik ve kültürlerinin zamanla yok olacağı, kendi dinlerince aforoz edilme tehlikesiyle karşı karşıya kalması, iç içe yaşayan müslüman ve gayrimüslim aileler arasında bu tür evliliklerin karşılıklı güven ve saygının zedelenmesine sebep vereceğinin düşünülmesi”, çocuk yetiştirmede ve aile içindeki problemlerin çözümünde zorluklarla karşılaşılacağı gibi sebeplere dayandırılmaktadır (Engin Sarı, *Mardin’de Kültürlerarasılık*, İstanbul, İletişim Yay, 2010, s. 148-164).

¹⁹ Günümüzde Diyarbakır ve çevresine yönelik yapılan çalışmalarda da evlenecek kişilerin, kendi dininden biriyle evlenme prensibine bağlı kaldıkları anlaşılmaktadır. Diyarbakır’ın Çüngüş ilçesi ve köylerinde gerçekleştirilen bir alan araştırmasında kadınların % 84’3’ü, erkeklerin %71,1’i başka dine inanan biriyle evlenmeyi düşünmediklerini, ancak evlenecekleri kişi, İslam dinini seçerse kararlarının değişebileceğini söylemişlerdir (Muhammet Ali Köroğlu, *Diyarbakır’ın Çüngüş İlçesi Merkezi ve Köylerinde Sosyal ve Dini Hayat*, Selçuk Üniversitesi SBE, (YYLT), Konya, 2004, s. 137, 139). Nitekim Dengbêjlerde, sevdiği kızla evlenmek için din değiştiren erkeklerin hikâyelerinden örnekler bulunmaktadır. Bkz. *Dengbêj Antolojisi*, s. 174.

geçen evlilikleri ihtida eden erkeklerin (kayıtlarda nev müslim şeklinde geçmekte) yaptıkları belirtilmektedir. Yani Hristiyan aileler, doğuştan Müslümanlarla kızlarını evlendirmekten kaçınmışlardır.²⁰

Aynı dinden olma dışında evlenilecek kızın bekâr olmasına dikkat edildiği söylenebilir. Sicillerdeki namzetlik ve evlilik kayıtlarında ‘bikr, bikr-i balığa’ şeklinde belirtilen kızlarla nişanlanıldığı, evlendiği görülmektedir. Bu durum eş seçiminde kızın bekâr olmasının tercih sebebi olduğunu ve erkeklerin öncelikle bu şekildeki kişilerle evlenmeyi istediğini göstermektedir.

Eş seçiminde dikkat edilen başka bir hususun da aynı soy ya da statüye mensubiyet olduğu söylenebilir. Buna göre toplum içinde belli bir konuma ya da soya sahip olan insanlar genelde kendi aralarında evlilik gerçekleştirmişlerdir, denilebilir. Yani şehirde ‘el-Hac, Seyyid, Molla, Şeyh, Ağa, Bey ve zâde’ gibi unvan ya da statüleri olan aileler genellikle kendi aralarında kız alıp vermişlerdir. Bununla ilgili bazı örnekler incelendiğinde Şeyh İsmail Efendi’nin kızı Hatice Hanım’ın, babası gibi ‘şeyh’ unvanına sahip Seyyid Ebubekir Efendi ile²¹, Hacı Hasan Ağa’nın, Ahmet Ağa’nın kızı Fatıma ile²², Hacı Osman’ın, yine kendisi gibi ‘hacı’ olan Ali’nin kızı Hamide ile²³, şehrin ileri gelen ailelerinden Ruznâmecizâde Seyyid Derviş Ali Efendi, Hacı Ahmet Bey’in kızı Zeynep Hanım ile²⁴, Seyyid Halil’in, Molla İbrahim’in kızı Fatıma ile²⁵ evli olduğu görülmektedir. Bu da bize ne kadar yaygın olduğu belli olmamakla birlikte Âmid’de insanların soy ve statü bakımından aynı seviyede olanlarla evlilik yaptıklarını göstermektedir.

Diğer Osmanlı şehirlerine yönelik yapılan çalışmalarda aynı dinden olma, bekâret, soy ve statü dışında, kefâet (denklik) yani kız ile erkeğin sosyo-ekonomik açıdan eşit olmaları gibi şartın da arandığı görülmektedir. Bu şarta uymayan evlilikler, çocukların velisi ya da yakınları tarafından mahkemeye şikâyet edilerek

²⁰ Nuri Adıyeye, “Girit’te Cemaatler Arası Evlilikler”, *Kebikeç*, Y. 8, S. 16, 2003, s. 19.

²¹ DŞS, 3754: 141b-1.

²² DŞS, 3744: 18a-2. Benzer diğer örnekler için bkz. DŞS, 3756: 4b-1, 6b-2; 3754: 139b-1; 3796: 5a-3, 3725: 74a-1.

²³ DŞS, 3754: 108b-2. Benzer diğer bir örnek için bkz. DŞS, 3785: 23b-1.

²⁴ DŞS, 3797: 10a-1. Benzer diğer bir örnek için bkz. DŞS, 3756: 17b-1.

²⁵ DŞS, 3796: 11b-3. Benzer diğer bir örnek için bkz. DŞS, 3725: 44b-1.

sonlandırılmıştır.²⁶ Fakat Âmid’de söz konusu durumla (küfüv) alakalı uygulamalarla ya meydana gelen olayların mahkemeye yansımamasından ya da Şafilikte, evliliklerin veli izniyle gerçekleşmesi gibi bir şart bulunduğundan ötürü karşılaşılmadığı söylenebilir.

1.3. EVLİLİKLERDE RIZA

Aile müessesesinin sağlıklı bir şekilde yürüyebilmesi için evlenecek kişilerin, evliliği gönül hoşnutluğu içinde kabul etmeleri yani her iki tarafın rıza göstermesi gerekir. Hz. Peygamber (sav), dul ve bekâr kadınların rızalarının alınarak nikâhlarının yapılmasını istemiştir.²⁷ Kadın ve erkekten birinin istemediği evlilikler, ileriki dönemlerde boşanma, kadının eşinden şiddet görmesi, aile içi huzursuzluk gibi sıkıntıları oluşturmanın yanı sıra ailenin üstlenmiş olduğu toplumsal işlevleri gerektiği gibi yerine getirememesine neden olmaktadır. Bunun için erkek ve kadının evliliklere rıza göstermeleri yuvanın selameti açısından önemlidir.

İncelediğimiz dönem Âmid şehrinde evlenecek kişilerin rızalarının alınıp alınmadığı meselesi iki açıdan incelenecektir: İlk olarak mahkemede kadı huzurunda ya da onun görevlendirdiği kişilerin gerçekleştirmiş olduğu nikâhlarda kadın ve erkeğin rızası konusu, ikincisi de bunun dışında gerçekleşen ve sicillere yansıyan evliliklerde rızaya başvurulup başvurulmaması durumu. Fakat defterlerin zayi olma ihtimali, aşiret yapısında herkesin kendine ait bir din adamının bulunması²⁸, mahalle imamlarının bu işleri yapabilmesi, her bir evlilik için devlete vergi verme²⁹ gibi nedenlerle, ilgili kayıtların DŞS’nde çok fazla yer almadığı düşünülmektedir. Dolayısıyla yapılacak yorumlar sadece eldeki veriler ışığında olacaktır.

²⁶ Örnek uygulamalar için bkz. Hatice Yüzgeçer, *2 Numaralı Yozgat Şer’iyye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (h.1299-1304/ m.1882-1887)*, Erciyes Üniversitesi SBE, (YYLT), Kayseri, 2005, s. 121; Cemil Cahit Güzelbey-Hulûsi Yetkin, *Gaziantep Şer’i Mahkeme Sicillerinden Örnekler (m.1729-1825)*, Gaziantep, Gaziantep Kültür Derneği Kitap ve Broşür Yay, 1970, s. 65-66.

²⁷ Buhari, “Nikâh”, 41.

²⁸ 19. yüzyıl Kürt yazar ve seyyahlarından Mella Mahmudê Beyazîdi, her aşiretin ve kabilenin özel bir şeyhi olduğunu, bunların ezan okumak, namaz kıldırmak, aşiretin çocuklarını okutmak, nikâh kıymak, boşanma işlerini yapmak ve ölümler için dua okumak şeklinde vazifelerinin bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca savaşları sona erdirmeye ve barışı sağlamada etkin roller üstlendiklerini ifade etmiştir (*Kürtlerin Örf ve Adetleri*, s. 27, 29, 56). Millingen de, şeyhlerin daha çok günlük olaylarda ve politik sorunlarda ortaya çıktığını belirtmektedir (Major Frederick Millingen, *Kürtler Arasında Doğal Yaşam*, (çev. Nuray Mestci), İstanbul, Doz Yay, 1998, s. 133).

²⁹ DAD’ndeki bir kayıta, Yusuf isimli malikâne sahibinin, tasarrufunda bulunan Balcı köyünün evlilik vergisini vermediğinden dolayı Divan’a şikâyetinde bulunduğu görülmektedir (DAD, 2: 245-5).

Kadının ya da vekillerinin gerçekleştirdiği müslim ve gayrimüslim bazı evlilik kayıtlarında, tarafların rızalarının alınarak nikâhlarının kıyıldığı görülmektedir. Evlilik akitlerinde yer alan, “mâni‘-i şer‘îsi yoğ ise ...tarafeyn rızâları [ve] velîsi izniyle”³⁰ ifadeleriyle, nikâhın kıyılması esnasında kişilerin evlenmeye engel durumlarının olup olmadığının tespit edilmesi ve velilerinin izninin yanı sıra kadın ile erkeğin rızaları da aranmıştır.

Mahkeme huzurunda gerçekleşen evlilik kayıtları dışında ailelerin kendi aralarında yaptığı bazı nişan (namzetlik) hadiselerinde evlenecek kadınların, kendi iradeleriyle hareket ettikleri görülmektedir. 1723 yılında Âmid’e bağlı “Telbisime nahiyesi Mahal karye (köy)den” Meryem isimli “bikr ve baliğa” bir kız, kendisine talip olan erkeği “nefsim muhtâresi olmayıp” diyerek reddetmiş ve “Abdünnebi'nin oğlu Şükrullah nefsim muhtâresidir” ifadeleriyle evlenmek istediği kişinin ismini söylemiştir.³¹ Yine aynı yılda Araplar Köyü’nden Döndü isimli bir “hâtûn”, daha önce Ömer adlı kişiyle “nefsimi tezvîc ol dahi tezevvüc etmek (evlenmek) üzere beynimiz[de] mu‘âhede (anlaşma) ve mukavele” yaptıklarını fakat “el-hâletü hâzihî (bu durumda) ben tezevvücden rücû‘ ettim” diyerek, evlenmekten vazgeçtiğini ve adı geçen erkeğin, kendisini evlenme hususunda rahatsız etmemesini istemiştir.³² Bu iki örnek incelendiğinde ilkinde daha önce hiç evlenmemiş olan bir kızın, ikincisinde “hatun” olarak nitelendirilmesinden muhtemelen dul olduğu tahmin edilen bir kadının, evlenecekleri eşi seçme hususunda kendi iradeleriyle hareket ettikleri görülmektedir. Bunlara bakarak Âmid’de bazı kızların ve dulların eşlerini seçme hususunda özgür oldukları söylenebilir.

Aşağıdaki uygulamalarda ise evlenecek kadınların yukarıdakiler kadar şanslı olmadığı, bazılarının küçük yaşta, bazılarının ergen olduğu halde velileri tarafından rızaları alınmaksızın evlendirildikleri görülmektedir. 1740 yılında mahkemeye intikal eden vakada, annesi tarafından küçük yaşta isteği dışında evlendirildiğini söyleyen kız, “kuşluk vaktinde dem-i rü‘yet-i hayz (hayız kanının görülmesi) ile âkile ve bâliğa olduğum vakit bilâ-te’hîr (vakit geçirmeden) nefsim muhtâresi olmamağla fesh-i nikâh

³⁰ DŞS, 3712: 1a-1, 2a-3; 3828: 11b-2, 11b-3 Diğer dönemlere ait benzer örnekler için bkz. Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, s. 266, 267,

³¹ DŞS, 3789: 12b-1. Bkz. Ek 7.

³² DŞS, 3712: 29a-1. Bkz. Ek 8.

için işhâd etmişimdir” diyerek evliliğini şahitlerin şهادetleriyle sonlandırmıştır.³³ Belgeden anladığımızı göre küçük yaşta annesi tarafından evlendirilen kız, akıl-balığ olunca İslam hukukunun kendisine tanımış olduğu muhayyerlik yani baba ve dedesi dışında birisi tarafından küçük yaşta evlendirilen çocuğun buluğa erince nikâhı feshedebilme hakkını kullanarak (bkz. buluğ muhayyerliği) istemediği bir evliliği şahitlerin ifadeleriyle sona erdirmiştir. 1746’da rızası ve izni olmadan evlendirildiğini söyleyen “Hayme-nişin Abdal tairesinden” bir kadın, mahkeme aracılığıyla kocasından ayrılmıştır.³⁴ Âmid’in farklı dönemine yönelik yapılan başka kayıtlarda yakınları tarafından zorla evlendiklerini söyleyen kadınlar, hâkim kararıyla eşlerinden boşanmışlardır.³⁵

Yukarıdaki uygulamalara bakıldığında Âmid’de kadı ya da onun vekilleri huzurunda gerçekleştirilen evlilik kayıtlarında ve bunun dışında meydana gelen özellikle nişan olaylarında kadın ve erkeğin rızasına önem verildiği görülmektedir. Özellikle nişanlanma hadiselerinde bazı kadınlar nişanlı oldukları erkekten vazgeçerek başka birisiyle evlenmek istediklerini söyleyebilmişlerdir. Buna dair diğer sicillerde ise bazı kadınların rızalarının alınmadan yakınları tarafından zorla evlendirildikleri anlaşılmaktadır. Söz konusu kayıtların bazısında köy ya da taife isimlerinin yer alması, bu tür evliliklerin kırsal kesimde ve aşiret tarzı yapılarda daha çok görüldüğünü düşündürmektedir. Aşiretler arasında gözlemlerde bulunan seyyahların görüşleri de düşüncelerimizi doğrular niteliktedir. 19. yüzyıl Kürt yazar ve seyyahlarından Mella Mahmudê Beyazıdı, “Kürt kızlarının eşlerini seçme hakları yoktur. Kızın babası veya erkek kardeşi onu kime verirse evlenmek zorundadır. Gerçi kızın düşüncesine başvurulur ama karar kızın düşüncesinden çok anne ve babasının isteğine göre olur” demektedir.³⁶ 20. yüzyılda yaşamış olan Bruinessen aşiretli topluluklarda, sülale içinden birisiyle evlenmesi konusunda kıza baskı yapıldığını belirtmektedir.³⁷ Ziya Gökalp, babaların kızlarına yapmış olduğu en büyük kötülüklerden birisinin, onun rızasını

³³ DŞS, 3754: 171a-1. Bkz. Ek 9.

³⁴ DŞS, 3712: 48a-1. Bkz. Ek 10.

³⁵ Bkz. Hasan Özgür, *376 Numaralı Diyarbakır Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, Dicle Üniversitesi SBE, (YYLT), Diyarbakır, 2012, s. 40, 104; Yılmazçelik, a.g.e., s. 267.

³⁶ Beyazıdı, a.g.e., s. 30.

³⁷ Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, s. 120.

almadan büyük meblağlar karşısında kocaya vermek olduğunu söylemektedir.³⁸ Dengbêjlerin stran (şarkı) ve kilamlarında (hikâye) sevdiği kişi ile evlenmesine izin vermeyen babasına beddua eden kızlardan örnekler bulunmaktadır.³⁹

Yukarıdaki bilgiler birlikte değerlendirildiğinde törenin etkili olduğu aşiretli yapılarda ve Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı özellikle kırsal yerlerde gerçekleşen evliliklerde kızın rızasına başvurulmadığı, karar alma sürecinde genelde erkeklerin söz sahibi olduğu anlaşılmaktadır. İstisnai örnekleri görülse de şehir merkezi gibi aşiretin etkisinin çok fazla hissedilmediği ya da devletin görevlendirdiği kişilerin kıydığı nikâhlarda kızın rızasına dikkat edildiği söylenebilir.

Evliliklerde rızanın alınmasına dair bizim verdiğimiz örneklerin dışında diğer Osmanlı topluluklarına yönelik yapılan çalışmalara bakıldığında Ankara’da “Dede oğlu Kemal’den gayrısına varmam”⁴⁰, “Semerci Ustası Mehmet ile evlenmek isterim”⁴¹, Yozgat’ta “Anasını babasını döven adama varmam, ben bir öksüz kızım kimi istersem ona varırım”⁴² şeklinde düşüncelerini dile getiren, Mardin’de, kendisi ile zorla nikâh kıymaya çalışan amcaoğullarını şikâyet eden⁴³ kızlara rastlanmaktadır. Konya’da, sevmediği kızla zorla evlendirilen bir erkeğin buna karşı çıktığı⁴⁴, Erten’in çalışmasında yer verdiği bir olayda, rızası olmadığı halde kendisini evlendirmek isteyen babaya karşı Hristiyan bir kızın mahkemece korunduğu⁴⁵ anlaşılmaktadır.

1.4. BAŞLIK PARASI

İncelediğimiz dönem sicillerine göre Âmid’de nişan olayı gerçekleşmeden önce başlık⁴⁶ adı verilen töresel bir uygulamayla karşılaşılmaktadır. Başlık, evlenecek erkeğin, kız tarafına ödediği para veya maldır.⁴⁷ Diğer bir ifadeyle, erkeğin ya da

³⁸ Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, s. 43.

³⁹ Bkz. *Dengbêj Antolojisi*, s. 39.

⁴⁰ Ongan, a.g.e., s. 120.

⁴¹ Zeynel Özlü, *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti’nde Adli Mekanizmanın Analizi*, Ankara, Berikan Yay, 2007, s. 98.

⁴² Yüzgeçer, a.g.t., s. 118.

⁴³ *248 Nolu Mardin Şer’iyye Sicili Belge Özetleri ve Mardin*, haz. Ahmet Kankal vd., İstanbul, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yay, 2007, s. 21.

⁴⁴ Mehmet İpçioğlu, *Konya Şer’iyye Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi*, Ankara, Nobel Yay, 2001, s. 29-30.

⁴⁵ Erten, *Konya Şer’iyye Sicilleri*, s. 40.

⁴⁶ Kürtçe karşılığı “Naxt (نخت)”tır. İskenderoğlu, buna *Kesi – Biçi* demektedir (Reşit İskenderoğlu, “Eski Diyarbakır Düğünleri”, *Karacadağ Diyarbakır Halkevi Dergisi*, C. 7, S. 76, Diyarbakır, Diyarbakır Basımevi, 1945, s. 10).

⁴⁷ Ahmet Akgündüz, “Başlık”, *DİA*, C. 5, Ankara, TDV. Yay, 1992, s. 131.

akrabalarının, kız babası ya da akrabalarına yaptığı⁴⁸, genellikle para, hayvan (sığır, at, keçi vs.), çeşitli süs eşyaları ya da törensel değerlerden oluşan ödemelerin genel adıdır. Bazı yerlerde başlık parası yerine kalın veyahut ağırlık tabirleri kullanılmaktadır.⁴⁹

DŞS’ndeki kayıtlara göre aileler, kızlarını evlendirirken erkek tarafından başlık namıyla bir ödeme almışlardır. 1135/1723 senesinde “Medîne-i Âmid havâlîsinde Göçer-i ûlâ Ekrâdî'ndan Karakeçili aşîretinden Abbas b. Selim” mahkemede ki ifadesinde aynı aşîretten “Ördek nâm (adlı) bîkr- i bâliğayı nefsim için tezevvüc etmek üzere nâmzed eylediğimde yedimden ve mâlımdan başlık ta’bîr olunur her biri birer guruş kıymetli altmış altı re’s çebiç ve her biri altışar guruş kıymetli iki re’s inek ve bir re’s öküz ve nakid otuz guruş” verdiğini söylemiştir. Ama kızın daha sonra evlenmekten vazgeçmesi üzerine verdiklerinin bir kısmını geri almış, diğer kalanları alabilmek için kızın babasını mahkemeye şikâyet etmiştir.⁵⁰ Aynı yıla ait olan benzer örnekte Şeyhanlı aşîretinden Abbas b. Selim, Karakeçili aşîretinden Hasan b. Ahmed üzerine açtığı davada, bundan dört sene önce adı geçen kişinin kız kardeşi “bîkr ve bâliğayı nefsim için nâmzed eylediğimde mecmû’u (toplamı) yüz otuz guruş kıymetli beynimizde ma’lûmü'l- evsâf ve'l-aded (miktarı ve özellikleri belli) öküz ve keçiyi başlık nâmıyla mezbûr Hasan'a” teslim ettiğini söylemiştir. Fakat nikâh gerçekleşmediği için başlık olarak verdiklerinin bir kısmını geri aldığını, kalan miktarın söz konusu kişi tarafından kendisine ödenmesini istemiştir.⁵¹ 1159/1746 tarihinde bir kardeş, abisinin evlenirken başlık parası olarak vermiş olduğu eşyaları geri almak için mahkemeye müracaat etmiştir. Fakat mahkeme, söz konusu miktarın geri verilmesinin uygun olmayacağı ve verilen eşyaların kızın babasında kalması noktasında görüş bildirmiştir.⁵²

Kayıtlarda görüldüğü üzere başlık olarak belirlenen miktarlar genellikle kızın kendisine değil, baba, abi gibi kızın yakınlarına verilmiştir. Bu, söz konusu ödemelerin mehir olmadığını göstermektedir. Belgelerde, alınan başlığın nereye ve nasıl

⁴⁸ Kızın akrabalarına yapılan ve içerisinde tabanca, tüfek, at ya da elbise gibi hediyelerin olduğu uygulamaya “xelat (helat)” denmektedir (Nail Tan, *Derlemeler Makaleler*, C. 6, Ankara, Kültür Ajans, 2007, s. 91-2).

⁴⁹ Mahmut Tezcan, *Kültürel Antropoloji Açısından Başlık Parası Geleneği*, Ankara, Kadioğlu Matbaası, 1981, s. 7, 22. Kottak söz konusu uygulama için “gelin bedeli”, “torun bedeli” ifadelerinin de kullanıldığını belirtmektedir (Conrad Phillip Kottak, *Antropoloji İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış*, (çev. Serpil N. Altuntek vd.), Ankara, Ütopya Yay, 2008, s. 427).

⁵⁰ DŞS, 3712: 32b-2. Bkz. Ek 12.

⁵¹ DŞS, 3789: 22b-1. Bkz. Ek 13.

⁵² DŞS, 3712: 58b-1. Bkz. Ek 14.

kullanıldığıyla alakalı kesin malumat yoktur. Fakat bir belgede, başlığın kızın kendisine verildiği, onun da bunları kendi çeyizine kattığı şahitlerin ifadesinden anlaşılmaktadır. Recep adlı kişi, Hayat isimli kadınla evlenmek için on bir kuruş kıymetindeki iki sarığı ve yüz kuruş değerindeki cevâhir (elmas) altın kemeri başlık olarak vermiş, Hayat da bunları çeyiz olarak kendi eşyalarının arasına katmıştır.⁵³ Görüldüğü kadarıyla başlık olarak verilen miktarlar bazen çeyiz olarak kızın kendisine teslim edilmektedir. Nitekim incelediğimiz dönemde şehri ziyaret eden Niebuhr, Kürtlerin kızlarını evlendirdiklerinde elli akçeden aşağı para almadıklarını ve kızlarına az miktarda çeyiz verdiklerini, Türkler ve Arapların ise damat tarafından aldıklarına, kendilerinin de bir şeyler ekleyerek kızlarına çeyiz olarak tümüyle verdiklerini belirtmektedir.⁵⁴ Gözlemden anladığımızı göre Kürtler almış oldukları başlıkları daha çok kendileri için kullanırken, Türkler ve Araplar, kızın çeyizini hazırlamak için harcamaktadırlar.

1136/1723 tarihli bir kayıt ise başlığa benzer bir uygulamanın zimmiler arasında nişan adıyla görüldüğünü göstermektedir. Adı geçen belgede “nişân nâmıyla bir kat kaftân ve zibon ve bir kat bez kaftan ve altı aded yaldız altunu ve elli guruş nakid” verildiği belirtilmektedir.⁵⁵ Adı geçen uygulama başlığı çağrıştırmaktadır.⁵⁶ Bu durum müslüman ve gayrimüslim aileler arasında kültürel açıdan bazı benzerliklerin olduğunu göstermektedir.

Daha sonraki dönemlere ait yapılan çalışmalarda Âmid’de başlık parası uygulamasının devam ettiği belirtilmektedir.⁵⁷ Sicillerdeki belgelere bakarak,

⁵³ DŞS, 3754: 183a-1. Bkz. Ek 15.

⁵⁴ Niebuhr, *Reisebeschreibung nach Arabien und den Umliegenden Ländern*, s. 340’dan akt. İsmet Şerif Vanlı, *Batılı Eski Seyyahların Gözüyle Kürtler ve Kürdistan*, (çev. M. Demirci), 2. B., İstanbul, Avesta Yay, 1997, s. 76. Nikitine de, başlık miktarının kızın güzelliğine göre değiştiğini, miktarın belli oranda paranın yanı sıra bir inek ve birkaç koyundan oluştuğunu, kızın babasının da karşılığında çeyiz olarak (Basil Nikitine, *Kürtler*, (çev. E. Karahan, H. Akkuş, N. Uğurlu), 2. B., İstanbul, Örgün Yay, 2010, s. 219).

⁵⁵ DŞS, 3789: 45b-1. Bkz. Ek 16.

⁵⁶ İskenderoğlu, Diyarbakırlı gayrimüslimlerde başlık âdetinin olmadığını, buna yakın ve benzer nişan hediyesi usulünün bulunduğunu söylemektedir. Buna göre zimmiler, başlık parası istemek yerine, nişan hediyelerini özellikle kızın giyeceği ve ziynete ait eşyaları fazla istemektedirler (Reşit İskenderoğlu, “Eski Diyarbakır Düğünleri”, *Karacadağ Diyarbakır Halkevi Dergisi*, C. 7, S. 77, s. 5). Yahudi aileler arasında erkek tarafının evleneceği kızın babasına *kontado* adı verilen *altmış mecidiye ya da otuz kaimelik* (para) bir ödeme gerçekleştiği belirtilmektedir (Rıfat N. Bali, “Diyarbakır Yahudileri”, *Diyarbakır Müze Şehir*, haz. Şevket Beysanoğlu, M. Sabri Koz, Emin Nedret İşli, İstanbul, YKY, 1999, s. 379).

⁵⁷ İlgili örnekler için bkz. Özgür, a.g.t., s. 112; Yılmazçelik, a.g.e., s. 268; Abdullah Alakaş, *593 Numaralı Şer’iyye Siciline Göre Diyarbakır’ın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1893-1894)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi SBE, (YYLT), Afyonkarahisar, 2012, s. 55.

incelediğimiz dönemde ve sonraki zaman dilimlerinde Âmid şehrinde evlenilecek kızın ailesine başlık ödenmesi şeklinde bir törenin var olduğu söylenebilir. Ancak söz konusu olayların mahkemeye yansması bu âdetin mahkemece kabul edildiği anlamına gelmemektedir. Çünkü buna dair bir delil yoktur. İslam hukukunun prensipleri çerçevesinde bir işleyişe sahip olan Osmanlı mahkemelerinin, İslam dini tarafından kabul edilmeyen başlık töresini meşrulaştırması düşünülemez. Bu durum, Kurt'un "mahkemeye başlıkla ilgili davalar değişik görünümde altında gelmiş olsa bile, bunlara bakarak mahkemenin başlığı koruduğunu söyleme imkânımız yoktur. Kuşkusuz, hâkim olayın bânına göre değil, zâhirine göre hüküm verir" şeklindeki tespitiyle açıklanabilir.⁵⁸

Belgelerin dışında 19. yüzyıl seyyahlarından Beyazıdı, evliliklerde kız tarafına bazen beş yüz koyuna varabilen miktarlarda başlık parası verildiğini belirtmektedir.⁵⁹ Ziya Gökalp, bir babanın kızlarına yaptığı en büyük haksızlığın büyük meblağlar karşısında kızlarının rızasını almadan kocaya vermek olduğunu, birden fazla kızı olan babanın bu sayede zengin olduğunu söylemektedir⁶⁰ Bruinessen, Kürtler ve aşiretler arasında başlık parası âdetinin bulunduğunu, ancak kız ile evlenen amcaoğlunun verdiği başlığın miktarının yabancıdan ödendiğinden daha az olduğunu dile getirmektedir.⁶¹

Günümüzde başlık töresinin Diyarbakır'da ve çevre illerde varlığını hâlâ devam ettirdiği anlaşılmaktadır.⁶² Yapılan bir çalışmada doğu ve güneydoğudaki kadınların %61,2'si kocalarının kendileriyle evlenmek için başlık parası ödediklerini belirtmişlerdir.⁶³ Erkan ve Bozğöz'ün yaptıkları çalışmada, Diyarbakır'da günümüzde kadınların % 66'sı, kocasının kendisi ile evlenirken başlık parası ödediğini ifade

⁵⁸ Kurt, *Osmanlı Ailesi*, s. 47.

⁵⁹ Beyazıdı, a.g.e., s. 38-39.

⁶⁰ Gökalp, a.g.e., s. 43, 65.

⁶¹ Bruinessen, a.g.e., 118.

⁶² Başlık parası, günümüzde Diyarbakır'ın bazı yörelerinde annenin kızına yaptığı emeğin karşılığı, süt hakkı şeklinde meşrulaştırılmaktadır (Koroğlu, a.g.t., s. 130).

⁶³ Pınar İlkaracan, "Türkiye'nin Doğu Bölgelerinde Kadın Cinselliği Bağlamının İncelenmesi", *Müslüman Toplumlarda Kadın ve Cinsellik*, der. Pınar İlkaracan, İstanbul, İletişim Yay, 2014, s. 140. Kemal Mazhar Ahmed, başlık âdetinin köylerde hâlâ yaygın olduğunu belirtmektedir (*Tarihin Tarihi: Kürtlerde Tarih Tarihte Kadın*, (çev. Abdullah Babek Pişderi), 2. B., İstanbul, Pêrî Yay, 1997, s. 151).

etmişlerdir.⁶⁴ Rezan Şahinkaya, Diyarbakır İli Merkez Köylerinde kadınların %75'inin başlık parası ile evlendiklerini dile getirmektedir.⁶⁵

Sonuç olarak başlık parası ödemesi, Âmid ve çevresinde incelenen dönemde ve günümüzde var olan bir töredir. Başlık olarak genelde büyük ve küçükbaş hayvan, para, altın ile giyim ve mutfak eşyaları verilmektedir. Verilen miktarların başlık namıyla belirtilmesi, kızın kendisine değil de yakınlarına ödenmesi, mehirden ayrı bir uygulama olduğunu göstermektedir. Alınan paranın nasıl kullanıldığı belli olmamakla birlikte, bazen evlenecek kızın çeyizine dâhil edildiğini gösteren belgelere rastlanmaktadır.

1.5. NİŞANLANMA (NAMZET OLMA) VE ÇEYİZ

Nişan, tıpkı görücü usulü gibi uzun bir geçmişi olan geleneksel bir uygulama olup evlenmeleri uygun iki kişinin birbiriyle evlenmeyi karşılıklı olarak vaad etmesidir.⁶⁶ DŞS'ndeki belgelerde nişanlanma için "namzed eylemek" ifadesi kullanılmaktadır.⁶⁷ Nişanlanma alâmeti görüldüğü kadarıyla küpe ve yüzüktür.⁶⁸ Nişan müessesesi, tarafların evlilikten önce birbirlerini nesep yönünden, sosyo-ekonomik açıdan, fikir ve düşünce bakımından tanımalarına imkân tanıdığı için önemlidir.⁶⁹

Nişanlanma ile evlilik arasında -özellikle kız evinde- yaşanan başka bir telaş çeyiz hazırlama geleneğidir. Âmid'de ailelerin kızları için çeyiz hazırladığına dair kayıtlara rastlanmaktadır. Gelinlik kızın zorunlu olarak hazırlaması gerekli olmayan çeyizin içeriğine dair DŞS'nde fazla malumat bulunmamaktadır. Yalnız 1150/1738 tarihli bir belgede kadına "başlık olarak on bir guruş kıymetli iki aded sarık ile yüz guruş kıymetli bir cevâhir altın kemer" verildiği belirtilmekte, kadının da bunları çeyizlerinin arasına kaydettiğinden bahsedilmektedir.⁷⁰

⁶⁴ Rüstem Erkan, Faruk Bozgöz, "Kadına Yönelik Şiddetin Sosyo-Ekonomik, Dinsel ve Kültürel Boyutları: Diyarbakır Örneği", *EKEV Akademi Dergisi*, Y. 8, S. 18, 2004, s. 236.

⁶⁵ Rezan Şahinkaya, "Diyarbakır İli Merkez Köylerinde Aile Strüktürü" *Cumhuriyet Köye, Köylü Kadına ve Türk Ailesine Neler Getirdi*, ed. Rezan Şahinkaya, Ankara, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yay, 1983, s. 7.

⁶⁶ Halil İbrahim Acar, "Nişan", *DİA*, C. 33, Ankara, TDV. Yay, 2007, s.152.

⁶⁷ DŞS, 3789: 12b-1, 21b-1, 45b-1; 3712: 32b-2.

⁶⁸ Kurt, a.g.e., s. 42; Mustafa Korkmaz, *Şer'iyye Sicillerine Göre 1824-1834 Yıllarında Diyarbakır'da Sosyal, İktisadi ve Kültürel Hayat*, Hacettepe Üniversitesi SBE, (YYLT), Ankara, 1998, s. 56; Neslihan İlkur Keskin, *Sosyal Hayatın 17. Yüzyıl Divan Şiirine Yansımaları ve Anlam Çerçevesi*, Gazi Üniversitesi SBE, (YDT), Ankara, 2009, s. 413.

⁶⁹ Hayri Erten, "Osmanlı Ailesine Farklı Bir Bakış", *Aile Sosyolojisi Yazıları*, ed. Mustafa Aydın, İstanbul, Açılım Kitap, 2014, s. 389.

⁷⁰ Sicildeki ifade "mülkü olmak üzere cihâz zimmetlerine kayd eyledi" şeklindedir (DŞS, 3754: 183a-1).

Yukarıdaki örnek ve aşağıdaki kayıt birlikte değerlendirildiğinde kadına cihaz (çeyiz) olarak verilen eşyaların kaydedildiği bir listenin varlığı anlaşılmaktadır. Yani kadına çeyiz niyetiyle verilenler buraya yazılmaktadır. Belirtilen belgede “ber-mûceb-i defter-i cihâz, eşya, iki aded sîm kemer ve bir çift zümrüt küpe ve bir adet altın tılsım ve bir adet zümrüt ve altın hâtem (yüzük)”den bahsedilmektedir.⁷¹ Söz konusu eşyaların, kadının çeyizi olma ihtimali yüksek görünmektedir.⁷²

Nişan, evliliğe hazırlık aşaması olmasına rağmen bazı namzet olaylarının evlilik gerçekleşmeden bozulduğu görülmektedir. Bununla ilgili incelediğimiz dönem Âmid’de toplam üç adet belgeye rastlanmıştır. Bunların gerekçelerine bakıldığında bir tanesinde Şeyhanlı aşiretinden Selim oğlu Abbas adında bir erkek, “akd-i nikâh müyesser olmamağla”⁷³ diyerek, nişanın bozulma gerekçesini nikâhın gerçekleşmemesine bağlamıştır. Bir diğerinde Meryem adlı kız, “nefsim muhtâresi olmayıp”⁷⁴ ifadeleriyle adı geçen kişiyle evlenmek istemediğini söylemiştir. Başka bir namzetlik olayı Ördek isimli kızın “nefsini tezvîden (evlilikten) imtinâ’(kaçınması)”⁷⁵ etmesiyle sonuçsuz kalmıştır. Sicillerden anlaşıldığı kadarıyla nişanlar, genelde nikâhın gerçekleşmemesi ve kızın evlilikten vazgeçmesi sonucunda bozulmuştur. Anlaşıldığı kadarıyla nişanlılık döneminde adaylar birbirlerini daha iyi tanıma fırsatı bulunca, bazı namzetlikler beraberliklerini evlilikle neticelendirmeden bitirmişlerdir.

Görüldüğü üzere Âmid şehrinde evlilik öncesinde nişanlılık denen bir dönem yaşanmış ve evlenecek kız ve erkek, bu zaman dilimlerinde hem birbirlerini daha iyi tanıma fırsatı elde etmişler hem de kızlar, bir zorunluluk olmamasına rağmen gelenek olduğu için çeyiz hazırlamışlardır. Bazı sebeplerle nişanın bozulduğu da yine sicillerden anlaşılmaktadır. Fakat söz konusu kayıtların tüm siciller içerisinde çok fazla yer almaması, ya ailelerin baştan itibaren eş seçiminde dikkatli davranarak bu tür olayların

⁷¹ DŞS, 3749: 33a-2. Başka bir belgede “ber-mûceb-i defter cihâz” ifadesi geçmekte, fakat içeriği hakkında malumat bulunmamaktadır (DŞS, 3828, 5a-1).

⁷² Konya’da Alime Hanım’ın kızları Rasime ve Zübeyde için sakladığı “sağirler için sandık eşyası” adıyla kaydedilen eşyaların içinde şunlar bulunmaktadır: Şerbet peşkiri, ağır uçkur, abdest kırbası, münakkaş peşkir, münakkaş uçkur, ipekli münakkaş peşkir, akçe kesesi, terlik, tenteneli münakkaş yastık yüzü, etrafı tenteneli sofr peşkiri, adi uçkur, münakkaş bohça, dikilmiş gömlek, kırmızı perde, fincan örtüsü, oyalı çehiz, duhan kesesi, saat kesesi, adi peşkir, çehiz mendil, çarşaf, altı top bez, münakkaş seccade, ipekli gömlek, don, cura, şerid peşkir (İpçioğlu, a.g.e., s. 92).

⁷³ DŞS, 3789: 22b-1. Bkz. Ek 13.

⁷⁴ DŞS, 3789: 12b-1. Bkz Ek 7.

⁷⁵ DŞS, 3712: 32b-2. Bkz. Ek 12.

meydana gelmesine fırsat vermemelerine ya da nişan geleneğinin nikâh gibi kabul edilmesi ve kolay kolay bozulmaması şeklindeki toplumsal anlayışa bağlanabilir.

2. EVLENME

Evlilik, hem kadın hem de erkek için bir dönüm noktası olarak kabul edilen⁷⁶ ve her iki tarafa bazı sorumluluklar yükleyen bir anlaşmadır. Ailenin teşekkülü evlilik adı verilen geleneksel bir uygulama ile sağlanmaktadır. Her toplum, sahip olduğu inanç, düşünce ve âdetleriyle ailenin oluşumuna katkıda bulunmakta ve onu şekillendirmektedir.

Osmanlı Devleti aile müessesesine değer atfetmiş ve onun kurulmasının önündeki engelleri kaldırmak için vilayetlere yazılar yazmıştır. Mesela 1845 tarihinde Diyarbakır Eyaleti Müşiri İsmail Paşa'ya gönderilen bir fermanda, memlekette bulunan dulların ve bakire kızların evlenmelerinin velileri tarafından çeşitli vesilelerle engellendiği, bunun nüfusun azalmasına sebep olduğu belirtilerek, kızların evlendirilmelerinin teşvik edilmesi istenmektedir.⁷⁷

Geçmişten günümüze bütün toplumların üzerinde hassasiyetle durduğu aile, oluşum aşamasından itibaren sahip olunan inanç ve gelenekler tarafından şekillendirilmiştir. Aynı durumun Âmid için de geçerliliğini koruduğu ve ailenin, İslam dininin getirdiği prensipler, toplumun sahip olduğu gelenek ve töreler çerçevesinde kurulduğu görülmektedir. Âmid'de karşılaşılan ve daha çok gelenek ve törelerin etkili olduğu evlenme şekillerine geçmeden önce evliliğe resmiyet kazandıran nikâhla alakalı bazı hususların üzerinde durulması gerekmektedir. Bunlardan ilki velayet, ikincisi mehir, üçüncüsü nikâh akdinin gerçekleştirilme şeklidir.

2.1. NİKÂHTA VELAYET

Velayet, başkaları adına onların rızaları alınmaksızın hukuki muamelede bulunma yetkisidir. Nikâhta velayet denince, velinin, vesayeti altındaki kimseleri evlendirme yetkisi kastedilmektedir. Bunu kullanan kişiye “veli” denilmektedir.⁷⁸

⁷⁶ Bilgin'in yaptığı bir araştırmaya göre, ülkemizdeki evlilerin %86,9'u, bekârların da %75,5'i evliliği, önemli değişikliklere yol açan bir dönüm noktası olarak değerlendirmektedir (Vejdi Bilgin, “Türk Toplumunun Evlilik Konusunda Bilgilenme ve Bilinçlenme Düzeyleri”, *UÜİFD*, C. 9, S. 9, 2000, s. 575).

⁷⁷ Bkz. Berna Çelik, *6 Numaralı Eğin Şer'iyeye Sicili: H. 1258-1264 / M. 1842-1848*, Fırat Üniversitesi SBE, (YYLT), Elazığ, 2003, s. 122; Yılmazçelik, *XIX. Yüzyıl ilk yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, s. 266.

⁷⁸ Mehmet Akif Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul, İFAV, 1985, s. 24.

Velayetle ilgili mezheplerin görüşlerine bakıldığında, küçük çocukların, velileri tarafından evlendirilmesiyle alakalı bazı hususların farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır. Hanefi mezhebinde dede ve baba dışında veli konumunda olan yakınların küçük yaştaki erkek ve kız çocuklarını evlendirme yetkisi bulunmaktadır.⁷⁹ Şafii'deki geçerli görüşe göre ise baba ve dede dışındaki velilerin, küçük yaştaki kız çocuklarını evlendirmesi caiz değildir.⁸⁰

İcbar velayeti denilen bu duruma göre Hanefiler, dul ya da bekâr olsun küçük yaştaki kızın, (şayet mehir belirlenmiş ve küfüv şartı yerine getirilmişse), velisi tarafından kızın rızası olmasa bile evlendirilebileceğini söylemişlerdir.⁸¹ Ancak söz konusu durum balığ olan bir kadın için geçerli değildir. Yani veli konumundaki insanlar bunların izinlerini almadan evlendiremezler. Şafiiler ise velinin, küçük ya da erişkin bakire bir kadını, onun izni olmadan evlendirme yetkisinin bulunduğunu, dul kadını ancak onun izniyle evlendirebileceğini ifade etmişlerdir.⁸² Görüldüğü üzere velayetin kullanılma yetkisini Hanefiler balığ olup olmamaya, Şafiiler bakireliğe göre değerlendirmektedirler.

DŞS'nde velilerinin velayetiyle gerçekleştirilen evliliklere rastlanmaktadır. 1135/1723 tarihinde Âmid'in Pir Hüseyin Köyü'nden Mehmet isimli bir baba, "sağire (küçük) kızı İsmihan nâm (adlı) bikri (bakire)", Arslan adlı kişinin küçük yaştaki oğlu Mustafa ile evlendirmiştir.⁸³ 1740 yılında küçük yaşta annesi tarafından Mustafa oğlu Ali evlendirildiğini söyleyen Halit kızı Rabia, buluşa erince mahkemeye boşanmak için müracaat etmiştir.⁸⁴

1164/1752 senesinde yaşanan ve erkek tarafından dîvâna şikâyet konusu yapılan bir olaydan anladığımıza göre küçük yaşta velileri tarafından evlendirilen kızlar, evlilik yükünü kaldıracakları diğer bir deyişle kocasıyla cinsel birlikteliğe güç yetirecekleri vakte kadar kendi ailelerinin yanında kalmakta, belli bir olgunluğa eriştiklerinde

⁷⁹ Hanefi âlimlerin "Baba ve dede dışındaki velilerin de küçük erkek ve kızı evlendirmeleri caizdir" şeklindeki görüşü benimsemeleriyle alakalı bkz. Serahsi, *Mebcut*, ed. Mustafa Cevat Akşit, C. 4, İstanbul, Gümüşev Yay, ty., s. 398.

⁸⁰ Baba ve dedenin hayatta olmadığı durumlarda bu yetki devlet yöneticisine geçmektedir. Bununla ilgili görüşler için bkz. Takıyyüddin Ebi Bekr b. Muhammed el-Hüseyini, *Kifâyetu'l-Ehyâr Fi Halli Gayeti'l-İhtisar*, Beyrut, er-Risâletu Naşirun, 2006, s. 333.

⁸¹ Bkz. Abdullah b. Mahmûd b. Mevdud Mevsili, *el-İhtiyar li-ta'lili'l-Muhtar*, C. 3, s. 94.

⁸² Bkz. Şemseddin Hatib Muhammed b. Ahmed Kahiri Şafii Şirbini, *Mugni'l-Muhtac*, C. 4, s. 246.

⁸³ DŞS, 3712: 36a-2. Bkz. Ek 17.

⁸⁴ DŞS 3754: 171a-1. Bkz Ek 9.

kocalarının evlerine gitmektedirler. Söz konusu belgede Derviş Hüseyin adlı bir erkek, Gevher adlı kadının, küçük kızı Ayşe'yi şahitler huzurunda mehr-i müeccelle bundan beş sene önce kendisine akd-i nikâh ettiğini söylemiştir. Şu anda hanımını istediğinde akd-i sani (ikinci bir nikâh) dinen caiz değil iken kızın annesi, “sen fakirsin, kızımı sana vermem” diyerek kızını başka birisiyle evlendirmek istediğini söylemiştir. Bunun üzerine “Diyarbakir vâlisine ve Âmid mollâsına” gönderilen hükümde söz konusu durumla ilgilenilmesi ve erkeğin isteği doğrultusunda kadının alınarak eşine teslim edilmesi istenmiştir.⁸⁵ Burada veli konumundaki annenin, velayet hakkını kullanarak küçük yaşta nikâhlandığı kızını daha sonra başka birisiyle evlendirmeye çalıştığı, ancak kocanın padişah kanalıyla yereldeki yetkili birimleri devreye sokarak buna engel olmak için uğraştığı görülmektedir. Mahkemenin, erkeğin isteği doğrultusunda karar vermesi ve kızın buna itiraz etmemesi onun da evliliği istediği şeklinde yorumlanabilir. Çünkü Hanefî Mezhebi'nde baba ve dedesi dışındaki velileri tarafından küçük yaşta evlendirilen kızların buluşa erince istemedikleri evliliği sonlandırma hakları bulunmaktadır (bkz. Buluş muhayyerliği). Kızın bu olayda söz konusu hakkını kullanmaması evliliğe razı olduğunu göstermektedir. Şafii Mezhebi'nde ise yukarıda belirtildiği üzere küçük kız çocuklarını baba ve dede dışındaki bir velinin evlendirme yetkisi bulunmamaktadır.

İncelediğimiz dönem dışında 19. ve 20. yüzyıllarda aşiretlerin ve Kürtlerin yaşadığı topluluklarda yapılan araştırmalarda kızların, töresel bir âdet olarak babalarının ya da evin en büyük oğlunun istekleri doğrultusunda evlendirildikleri, buna çok fazla karşı çıkamadıkları belirtilmektedir.⁸⁶ Yani baba ya da abi konumundaki kişiler, veli olarak erişkin kızlarını ya da kardeşlerini istedikleri kişilerle evlendirebilmişler, kızlar töreye karşı çıkmama adına buna engel olamamışlardır.⁸⁷ Osmanlı'nın diğer bölgelerine yönelik yapılan çalışmalarda da küçük yaşta velilerinin velayetiyle evlendirilen çocuklara rastlanmaktadır.⁸⁸

⁸⁵ DAD, 1: 209-3. Bkz. Ek 18.

⁸⁶ Bkz. Beyazıdı, a.g.e., s. 30; Gökalp, a.g.e., s. 43; *Dengbêj Antolojisi*, s. 39; Menteşasvili, *Dünden Bugüne Kürtler*, s. 62.

⁸⁷ Görüştüğümüz bir aşiret mensubu, dedesinin zaman içerisinde aileyle alakalı meselelerin yönetimini ailenin en büyük çocuğu olan babasına verdiğini, diğer kardeşlerin buna uyduğunu belirtmiştir.

⁸⁸ Bkz. Çavuşzade, *Dürrü's-Sükuk I-II*, s. 23; Ongan, *Ankara'nın İki Numaralı Şer'îye Sicili*, s. 24; Nuri Köstüklü, *Sosyal Tarih Perspektifinden Yalvaç'ta Aile (1892-1908)*, Konya, Günay Ofset, 1996, s. 29.

Özetle ifade edilecek olursa, ne kadar yoğun olduğu bilinmemekle birlikte sicillerdeki az sayıdaki örneğe⁸⁹ bakarak Âmid şehrinde ve Osmanlı'nın diğer şehirlerinde küçük yaşta velayet yoluyla evlendirilen kızlara rastlanmaktadır. Veli konumunda bulunan anne, baba gibi kişiler kızlarını istedikleriyle evlendirebilmişlerdir. Mahkemelerin bu tür davalarda İslam hukukunun prensipleri çerçevesinde hareket ettiği, küçük yaşta baba ve dedesi tarafından evlendirilen kızların buluşa erince mahkemeye yaptıkları itirazları kabul etmeyerek evliliğin devamına karar verdikleri⁹⁰, bunların dışındaki veliler tarafından gerçekleştirilen nikâhları ise kızdan istek gelmesi durumunda sonlandırdıkları söylenebilir.⁹¹

2.2. MEHİR

Evlilik öncesi erkeğin, hanımına karşı yerine getirmesi gereken bazı yükümlülükleri vardır. Bunların başında mehir gelmektedir. Mehir, İslam dinine göre nikâh akdinin sonucu olarak kocanın karısına vermek zorunda olduğu para veya maldır.⁹² Evlilik gerçekleşmeden önce verilen mehire, muaccel; evlilikten sonrakine ise müeccel mehir denilmektedir.

İslam Hukukuna göre, Müslüman erkekle evlenen kadın mehire hak kazanır. Mehir, kendi isteği ile kocasına bağışlamadığı müddetçe kadına aittir.⁹³ Evliliklerde kadına mehir verilmesinin birçok işlevi yerine getirdiği söylenebilir: Öncelikli olarak kocanın istediği zaman evliliği sona erdirmesi demek olan talak'ın keyfi bir şekilde kullanılmasına engel olmaktadır. Çünkü talak yoluyla eşini boşamak isteyen koca, bu durumda karısına olan mehir borcunu, boşandıktan sonraki iddet nafakasını ve bu süre zarfındaki mesken masrafını karşılamak zorundadır. İkinci olarak, mehir, kadının istemediği bir evliliği kolayca sona erdirme adına bir sigorta gibidir. Şöyle ki kadın, evliliğin yürümediği, eşiyile anlaşamadığı, geçinemediği hatta ondan şiddet gördüğü durumlarda birlikteliği sona erdirmek için mehir ve diğer haklarından vazgeçerek kocasından rahatça boşanabilmektedir. Böylece kadın devamını arzu etmediği bir evliliğe ömür boyu katlanmak zorunda kalmamaktadır. Üçüncüsü, boşanma ya da

⁸⁹ Söz konusu uygulamayla ilgili sicillerde az sayıda örneğin olması ya olayların fazla meydana gelmemesi ya da mahkemeye bir problem durumunda yansımaları ile açıklanabilir.

⁹⁰ Bununla ilgili bir örnek için bkz. Çavuşzade, a.g.e., s. 39.

⁹¹ Bkz. Ek 9.

⁹² Mehmet Akif Aydın, "Mehir", *DİA*, C. 28, Ankara, TDV. Yay, 2003, s. 389.

⁹³ 1829 tarihinde eşine mehrini ödemeyen erkeğin, kayınvalidesi tarafından dava edildiği ifade edilmektedir (Yılmazçelik, a.g.e., s. 268).

erkeğin vefat ettiği durumlarda kadının fakirliğe düşmeden, iffetine zarar vermeden yaşaması, kimseye muhtaç olmadan kendisinin ve çocuklarının ihtiyaçlarını karşılayabilmesi, başkalarına yük olacak şekilde bir hayat sürmemesi için mehir bir sigorta görevi görmektedir. Kadın mehir yoluyla belli başlı bazı ihtiyaçlarını yeniden evleneceği zamana kadar tek başına görebilecek hale gelmektedir. Dördüncü ve son olarak, ufak tefek sebepler yüzünden ailenin dağılmasına engel olarak evliliğin devamını sağlamaktadır.⁹⁴

Sicillerdeki evlenme ve boşanma kayıtlarından, tereke defterlerinden ve gayrimenkul satışlarından mehir miktarları, bunların nasıl, ne şekilde ve kimler tarafından ödendiği, mehir alan ve veren kişilerin toplumsal konumuyla ilgili bilgiler elde edilebilmektedir. Evlilik kayıtlarında mehr-i muaccel ve müeccel miktarları yer alırken, tereke kayıtlarında sadece mehr-i müeccel miktarları bulunmaktadır.

Evlilik kayıtlarındaki mehir miktarları incelendiğinde en fazla mehrin ilk defa evlenen kadınlara verildiği görülmektedir. Sicillerde ‘bikr, bikr-i baliğa’ şeklinde ifade edilen müslüman bekâr kadınlar, seyyibe olarak belirtilen dullardan daha fazla mehir almışlardır. Arşiv belgelerinde bikr olarak zikredilen bir kadının mehirleri toplamı 400 kuruş⁹⁵ iken, seyyibe şeklinde anılan dul bir kadının 20 kuruştur.⁹⁶ Genel olarak bakıldığında kayıtlarda bikr olarak zikredilen iki kadının mehirleri toplamı 450 kuruş; seyyibe olarak belirtilen dört kadının mehirleri toplamı ise 530 kuruştur. Buna göre evlenilecek olan kadının, dul ya da bekâr olması mehrin miktarını etkilemektedir, denilebilir. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla müslüman kadınlar dışında zimmiler de evlenirken kendi aralarında mehir belirlemektedirler. Bu şekilde evlenen bir kadının toplam mehri 200 kuruştur.⁹⁷

18. yüzyıl Âmid şehrine ait tereke kayıtlarını incelediğimizde 820 Müslüman (erkek, kadın) terekesinin 294’ünde mehir tespit edilmiştir (Tablo1). Gayrimüslim

⁹⁴ Erten, *Konya Şer’iyye Sicilleri*, s. 52; Saim Savaş, “Fetva ve Şer’iye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. II, düz. Sedat Açıkel, Ankara, T.C. BAAKY, 1992, s. 519.

⁹⁵ DŞS, 3828: 11b-2. Bkz. Ek 19.

⁹⁶ DŞS, 3712: 1a-1. Bkz. Ek 20.

⁹⁷ DŞS, 3828: 11b-3. Bkz. Ek 21.

terekelerinde mehir bulunmamaktadır. En yüksek mehir alacağı 1000 kuruş olup kadının hem ailesi hem de kendisi şeyh ailesine mensuptur.⁹⁸

Tablo 1: Kadınların mehir miktarlarının gelir düzeyine göre dağılımı		
Düzyer Grubu	Sayı	%
Alt (0-101 kuruş arası)	219	75
Orta (101-501 kuruş arası)	67	23
Üst (501 ve üzeri)	8	2
Toplam	294	100

Gelir düzeyine göre mehir miktarlarının dağılımı incelendiğinde $\frac{3}{4}$ 'ünün alt düzey olarak ifade edilen kısımda yer aldığı görülmektedir. Yani kadınların %75'lik bir kısmı 100 kuruş ve altında bir mehir miktarı ile evlenmektedirler. Orta kesimdeki kadınların oranı % 23, üst düzey olarak nitelendirdiğimiz gruptakilerin oranı ise sadece % 2'dir. Bu da bize kadınların önemli bir kısmının ya evliliği zorlaştırmama adına yüksek miktarlarda mehir istemediklerini ya da o dönemdeki ekonomik şartlara bağlı olarak erkeklerin eşlerine yüksek oranda mehir veremediklerini düşündürmektedir.

Mehirle alakalı diğer belgeler incelendiğinde, bazı kadınların, mehirlerini ödemeyen kocalarının mallarını satın alıp, borcuna karşılık ödeme yapmadıkları⁹⁹, bazılarının kocalarına hibe ettikleri¹⁰⁰, evlenirken mehir belirlenmeyenler için sonradan

⁹⁸ DŞS, 3756: 10a-1. Terekedeki ibarenin bir kısmı şu şekildedir: “Medine-i Âmid mahallâtından Çağal mahallesi sâkinelerinden iken bundan akdem vefât eden Hadice Hanım bt. el-merhûm Şeyh İsmail Efendi nâm müteveffiyenin verâseti zevc-i metrûku Şeyh Ebubekir Bey b. Mustafa Bey...”

⁹⁹ DŞS, 3789: 30b-2, 32b-2.

¹⁰⁰ DŞS, 3796: 40a-2, 56a-1.

mehr-i misl takdir edildiği¹⁰¹, bazı kocaların mehir borçlarına karşılık hanımlarına gayrimenkul verdiği¹⁰² kayıtlarda yer almaktadır.

Genel olarak bakıldığında Âmid’de ailenin kurulması esnasında İslam’ın bir emri olan mehrin tespit edildiği ve kadının kendisine ödendiği anlaşılmaktadır. Mehir miktarlarının kadının, dul ya da bekâr olmasına göre değiştiği, gayrimüslimlerin de evlilik esnasında mehir belirledikleri görülmektedir.

2.3. NİKÂH AKDİ

İslam hukukuna göre evliliğin geçerlilik kazanması, kadın ve erkeğin şahitlerin önünde birbirlerini karı-koca olarak kabul ettiklerini açık ve net cümlelerle belirtmesine bağlıdır. Şahitlerin bulunmasındaki amaç, birleşmenin gizli bir şey olmayıp meşru bir evlenme olduğunu bildirmek ve daha sonra çıkabilecek anlaşmazlıklarda tarafların haklarının zayi olmasını önlemektir.¹⁰³

Nikâhta resmi bir görevlinin bulunması gibi bir mecburiyet olmamasına rağmen, evlenme akdinin muteber yani geçerli olması ve nikâh esnasında yapılması gereken işlemlerin doğru bir şekilde yapılıp yapılmadığının kontrol edilmesi amacıyla tecrübeli bir kişinin bulunması gelenek halini almıştır.¹⁰⁴

Osmanlı toplumunda, nikâhların bir yetkilinin huzurunda gerçekleştirilmesi gerektiği ile alakalı en net bilgiler, Şeyhülislam Ebussuud Efendi’nin fetvalarında bulunmaktadır. Buna göre nikâhların bir kadının huzurunda ya da onun izni dâhilinde kıyılması gerekmektedir.¹⁰⁵ Bundan dolayı Osmanlı’da kıyılan nikâhların sicillere kaydedildiği, hatta bununla alakalı nikâh defterlerinin tutulduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁶

¹⁰¹ DŞS, 3796: 52b-1. Arslan oğlu Mehmet ile İbrahim kızı Şehriban evlenirken mehir belirlenmemiştir. Arslan vefat ettiği zaman Şehriban için babası tarafından mehr-i misil belirlenmiştir.

¹⁰² Bununla ilgili bir sicilde “..... menzilimi merkûme Kâmile’nin zimmetimde olan mehr-i müeccel-i mu’ayyenesi mukâbelesinde takâs eyledim, merkûme Kâmile dahi minvâl-i muharrer üzere mukâssa kabûl ve kabz eyledi” denmektedir (DŞS, 3715: 7b-3).

¹⁰³ Mehmet Soysaldı, *Kur’an ve Sünnet’e Göre Evlenme ve Boşanma*, İstanbul, Şule Yay, 1999, s. 21.

¹⁰⁴ Joseph Schacht, "Nikâh", *İA*, C. 9, İstanbul, MEB, 1988, s. 259.

¹⁰⁵ “Mesele: “Hâkim ma’rifetsiz nikâh olunmaya” deyu emr-i pâdişâhi vârid olmuş iken, hâkim ma’rifetsiz nikâh sahih olur mu?

Elcevap: Olmaz, meğer nizâ‘ ve husumet olmaya. (a.42b)” (M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislam Ebussu’ud Efendi’nin Fetvalarına Göre Kanuni Devrinde Osmanlı Hayatı*, İstanbul, Şule Yay, 1998, s. 56).

¹⁰⁶ Örnek bir çalışma için bkz. Alaaddin Aköz, "XVI.Yüzyıla Ait Bir Nikâh Defteri ve Bazı Değerlendirmeler", *İSTEM*, Y. 2, S. 3, 2004.

Fakat buna muhalif olarak, kadı izni olmadan nikâh akdinin gerçekleşebileceğini dile getiren görüşler de bulunmaktadır.¹⁰⁷

DŞS’nde Müslümanlara ait beş¹⁰⁸, gayrimüslimlere dair üç¹⁰⁹, mensubiyeti belli olmayan bir¹¹⁰ olmak üzere toplam dokuz adet evlilik kaydı tespit edebildik. İncelediğimiz sicillerde evlilik kayıtlarının çok fazla yer almamasının tabii afetler ve defterlerin kaybolması gibi nedenlerin dışında, nikâh kıymak için devlete vergi verme zorunluluğunun olması¹¹¹, aşiret tipi yapılanmaların hâkim olduğu kırsal kesimde her aşiretin bir hocasının olması ve bu tür işleri onların yerine getirmesi¹¹², Şafii mezhebine mensup kişilerin, Hanefi kadı yerine Şafii müftüsüne müracaat etmeleri¹¹³, mahalledeki din adamlarının (imam) nikâh kıyma yetkisinin olması¹¹⁴ gibi nedenlerden dolayı nikâhlar kadılarına kıydırılmamış ve bundan dolayı sicillerde yer almamış olabilir.

DŞS’nde ilk defa evlenen kızlar için “bıkr, bıkr-i baliğa”; dullar içinse “seyyibe” ifadeleri kullanılmıştır. Evliliklerde tarafların rızaları ve velinin izni aranmaktadır.¹¹⁵ Şahitler genellikle iki erkek olmakla birlikte, bazen ikiden fazla olduğu kayıtlar da vardır.

¹⁰⁷ “Bir belde ahalisinden Hind-i baliğe nefsinin şühud mahzarlarında Zeyd’e tezvîc edip lakin izn-i kadı bulunmasa akd-i mezbur sahih olur mu? el-Cevab: Olur (Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l Fetâvâ*, haz. Süleyman Kaya vd., İstanbul, Klasik Yay, 2011, s. 70). Kemalpaşazade’nin benzer bir fetvası için bkz. M. Esat Kılıçer, “Kemâlpaşazade’nin Âile Hukuku ile ilgili Bazı Fetvaları”, *AÜİFD*, C. XIX, 1973, s. 89.

¹⁰⁸ DŞS, 3712: 1a-1, 36a-2; 3754: 92b-7; 3828: 11b-2; 3749: 34a-6.

¹⁰⁹ DŞS, 3712: 2a-3; 3828: 11b-3; 3749: 34a-5.

¹¹⁰ DŞS, 3749: 34a-4.

¹¹¹ 16. asır sonlarıyla 17. yüzyılda kadılar, bekârların nikâhlarından kendileri 20, hademeleri 5; dul olanların akitlerinde ise kendisi 10, hademeleri 5 akçe almaktaydılar. Aynı uygulamanın 18. yüzyılda da devam ettiği belirtilmektedir (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı*, 3. B., Ankara, TTK Yay, 1988, s. 85).

¹¹² Beyazıdı, *Kürtlerin Örf ve Adetleri*, s. 27, 29, 56; Yüksel, *Kürdistan’da Değişim Süreci*, s. 91; Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, s. 41, 66, 86, 87.

¹¹³ 1206 tarihli belgede Şafii Müftülüğüne Seyyit Mahmud Efendi’nin tayin edildiği yer almaktadır (DŞS, 3823, 3a-4). Bu, Âmid merkezde Şafii mezhebine mensup insanların önemli sayıda olduğunu düşündürmektedir. Müfid Yüksel, evlenme ve boşanma gibi meselelerin genelde Şafii fihmına göre, çoğunlukla şeyh ya da mollalar tarafında çözüme kavuşturulduğunu belirtmektedir (a.g.e., s. 52).

¹¹⁴ Ahkâm defterlerinde geçen kayıtlara göre ölü yıkamanın ve nikâh kıymanın her mahallenin imamının vazifesi olduğu belirtildikten sonra, başka mahalledeki imamların ve diğer kişilerin buna müdahalede bulunmaması istenmektedir (DAD, 1: 127-1; 3: 169-2, 196-2, 197-2; 4: 168-3).

¹¹⁵ Bkz. Ek 19, 20, 21.

Evlilikler, tarıma dayalı bir toplum olmanın gereği olarak genelde hasat zamanının sona erdiği eylül ile nisan ayları arasında yapılmaktadır.¹¹⁶ Küçük yaşlarda yapılan istisnai örneklere rastlansa da evlilikler genelde kız ve erkek akıl baliğ olduktan sonra yapılmaktadır. Evlilikler, kadın ve erkeğin mahkemeye kendilerinin veyahut vekillerinin gelmesiyle ya da kadının görevlendirmiş olduğu kişinin, kadın ve erkeğin bulunduğu yere giderek nikâhı kıymasıyla gerçekleşmektedir.¹¹⁷

Evlenecek kadın ve erkek şayet zimmi iseler kendi dinî reislerine müracaat ederek nikâh akitlerini yaptırırlardı. Yani gayrimüslim evlilikleri, kendi cemaat mahkemelerince kaydedilmekte ve bununla ilgili defterler tutulmaktadır.¹¹⁸ Ancak DŞS’indeki evlilik kayıtları incelendiğinde gayrimüslimlerin de Osmanlı mahkemesinde evlendikleri görülmektedir.¹¹⁹ Normalde zimmilerin kendilerine ait mahkemeleri varken şer’i mahkemeyi tercih etmelerinin birkaç nedenden kaynaklandığı söylenebilir. İlki İslamiyet’te var olan mehir uygulamasının Yahudilik ve Hristiyanlıkta bulunmamasıdır. Bundan dolayı kadınlar Osmanlı mahkemesinde evlendikleri zaman kocasından mehir almaya hak kazanmaktaydı. İkinci olarak, mehir uygulaması yerine belirtilen diğer dinlerde kız tarafının erkek tarafına ödemek zorunda olduğu “drahoma (trachoma)” adı verilen bir ödeme bulunmaktaydı. Bazen drahomanın yüksek olmasından dolayı aileler ilk kızlarını evlendirdikten sonra diğerleri için gerekli miktarı bulamamaya karşı karşıya kalmaktaydılar. Bu durum bazı kızların evlenememelerine neden olmaktadır.¹²⁰ Bunların haricinde kilise hukukunun boşanmayı kabul etmemesi ve boşanma için ağır şartlar getirmesi, kadı mahkemelerinde alınan harçların ve uygulanan formalitenin daha az ve basit olması, Ortodoks hukukunda reddedilen çok eşliliğe İslam dininin belli şartlarda izin vermesi, kocası ölen kadının beklemesi gereken iddet müddetinin İslam

¹¹⁶ Mesela hicri 5 R 1209 tarihindeki evlilik kaydının, miladi takvime göre karşılığı 30 Ekim 1794’e karşılık gelmektedir (DŞS, 3749: 34a-6). Yine 29 Ş 1208 tarihinde yapılan evlilik miladi 1 Nisan 1794’e tekabül etmektedir (DŞS, 3749: 34a-5). Bunun gibi DŞS’nde nikâh tarihleri belli olan diğer 5 evliliğin 4 tanesi Eylül-Nisan arası dönemde gerçekleşmiştir. Bu durum Delaney’in belirttiği “evlilikler gereken maddi kaynağın sağlanması için sonbaharda hasattan sonra ve ilkbaharda kuzuların satılmasından sonra gerçekleşmektedir” (Carol Delaney, *Tohum ve Toprak*, (çev. Selda Somuncuoğlu, Aksu Bora), 5. B., İstanbul, İletişim Yay, 2014, s. 143) düşüncesiyle uyumaktadır.

¹¹⁷ Bkz. Ek 19, 20, 21.

¹¹⁸ Ali İhsan Karataş, *Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı-Bursa Örneği*, Bursa, Gökkuşbu Yay, 2009, s. 43, 46.

¹¹⁹ Bkz. Ek 21.

¹²⁰ N.J. Pantazopoulos, *Church and Law in Balkan peninsula during the Ottoman Rule*, Selanik, Institute for Balkan Studies, 1967, s. 57-58; Karataş, a.g.e., s. 45.

hukukunda daha kısa olması ve kilise hukukuna göre miras hakkı olmayan bir zimminin İslam hukukuna göre hisse alabilmesi¹²¹ gibi sebepler bazı zimmilerin kendi mahkemeleri yerine kadı huzurunda evlenmeyi tercih etmelerine sebep olmaktadır, denilebilir. Yalnız bu tür kişilerin, Girit'te olduğu gibi mensup oldukları dinin otorite ve itibarını sarstıkları gerekçesiyle kilise ve havra yetkilileri tarafından gayrimeşru bir iş yapmakla suçlanıp cemaatten ihraç edilme ve ölünce cenaze merasimlerinin yapılmamasıyla tehdit, hatta aforoz edilme ihtimalleri vardır.¹²²

Genel olarak ifade etmek gerekirse Âmid şehrinde hem Müslümanlar hem de gayrimüslimler tarafından nikâh olayına önem verilmiştir, denilebilir, Ancak, nikâhla ilgili kayıtların incelediğimiz dönem sicillerinde çok fazla olmamasına bakarak, akitlerin sicillere geçirilmesinde dolayısıyla kadı ya da onun görevlendirdiği vekillerin huzurunda yapılması hususunda istenildiği ölçüde muvaffakiyet elde edilemediği, söylenebilir.

2.4. HALVET PARASI UYGULAMASI

Halvet Parası, DAD'inde karşılaşılan ve kanaatimizce töre kaynaklı bir uygulamadır. Kayıtlarda tek bir örneğinin bulunması ya yaygın bir uygulama olmadığını ya da diğerlerinin sicillere yansımadığını düşündürmektedir.¹²³

1168/1755 tarihinde Diyarbekir valisine ve diğer ilgili yetkililere gönderilen hükümden anladığımıza göre, Ergani kazâsına bağlı Alitaş Köyü'nden Ebubekir adlı kişi, aynı köyden Mollâ Mustafa demekle bilinen kimsenin kızı Medine “bikr-i baliğa” ile iki sene önce Ergani Mahkemesi'nde mehr-i müsemmâ ile nikâhlanmıştır. Adı geçen kişi, iki senedir evli olmasına ve bir çocukları bulunmasına rağmen, kayınpederi

¹²¹ Kemal Çiçek, “Cemaat Mahkemesinden Kadı Mahkemesine Zimmilerin Yargı Tercihi”, *Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, düz. Kemal Çiçek, Ankara, Yeni Türkiye Yay, 2001, s. 38, 41, 43.

¹²² Bkz. Nuri Adıyeke, “Girit'te İslam Hukuku Çerçevesinde Yapılan Hristiyan Evlilikleri”, *Kebikeç*, Y. 10, S. 19, 2005, s. 66.

¹²³ Osmanlıca–Türkçe Ansiklopedik Lugat'ta halvetin kelime karşılığı olarak “yalnız, تنها kalma, tenhaya çekilme, tenhalık, تنها yer ve hamamın sıcak bölmesi” gibi manalar yer almaktadır (Devellioğlu, *Osmanlıca–Türkçe Ansiklopedik Lugat*, s. 320). Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğünde halvetin karşılıklarından birisi, “karı ile kocanın, başkalarının izinsiz giremeyecekleri bir yerde beraber bulunmalarıdır” (Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 1, s. 714). Anlaşıldığı kadarıyla halvet, kadın ile erkeğin evlendikten sonra baş başa kalmaları yani karı koca olmaları durumudur.

Mustafa'nın "bana halvet bahâ vermedi" diyerek hanımı Medine'yi alarak Eğil kazâsına götürdüğünü söylemiştir. Daha sonra Ebubekir söz konusu olayı dîvâna arz etmiştir.¹²⁴

Belgeden anlaşıldığı kadarıyla Molla Mustafa, kızı Medine'yi iki sene önce Ebubekir adlı kişi ile evlendirmiştir. Belgenin devamında Molla Mustafa'nın, Ebubekir'den halvet parası adına bir para istediği, vermeyince kızını alıp götürdüğü, bunun üzerine kocanın, hanımını alabilmek için mahkemeye müracaat ettiği anlaşılmaktadır.

Adı geçen uygulama incelendiğinde halvet parası, kızın kendisine değil babasına verilen bir ödemedir. Ayrıca evlilik gerçekleşikten, yani kız ile erkek, karı koca olduktan sonra verilmektedir. Fakat uygulamanın başka örneklerinin olmaması sağlıklı yorum yapılmasını zorlaştırmaktadır.

2.5. ÂMİD ŞEHRİNDE GÖRÜLEN EVLİLİK ŞEKİLLERİ

Bu başlık altında, incelenen dönemden günümüze değin Âmid şehrinde görülen ve gerçekleşmesinde gelenek ve törelerin etkili olduğu evlilik şekillerinden bahsedilecektir.

Bunlar görücü usulü evliliği, yakın akraba çocuklarının (kuzen) evliliği, berdel, beşik kertmesi, kayınbirader ve baldızla yapılan evliliklerdir. Ayrıca devrin idareci ya da ileri gelenlerinin zorlaması veyahut kadının kaçırılmasıyla meydana gelen zoraki evliliklere de yer verilecektir.

2.5.1. Görücü Usulü

Evlenme yaşına gelmiş evin erkek çocuğu için yakınlarının özellikle annesinin kız araması olarak adlandırabileceğimiz görücü usulü, Müslüman aile sisteminde varlığını uzun yıllardır devam ettiren geleneksel bir uygulamadır. Kızın aranması işi ilkin akrabalarından, daha sonra komşulardan ve yakın çevreden olurdu. Kız bulma hususunda komşular ve diğer tanıdıklardan yardım istenirdi. Evlenecek delikanlıya kız aramak için başvuru bu âdete görücülük denilir.¹²⁵

¹²⁴ DAD, 2: 21-4. Bkz. Ek 22.

¹²⁵ Örnek, *Türk Halkbilimi*, s. 190.

Diyarbakır'da anneler kızları, geçmişten günümüze hamamlarda, Perşembe'yi Cuma'ya bağlayan gece yapılan mezarlık ziyaretlerinde, şehriye kesme gecelerinde¹²⁶, düğün, mevlüt, teferrüç (gezinti) gibi vesilelerle beğenirlermiş.¹²⁷ Uygun olanların ailesine ziyaretler yapılarak kız ve aile tanınmaya çalışılmış. Ziyaretlerden sonra bir kıza karar verilir ve onun ailesine gidilerek niyet belli edilmiştir. Kızın ailesinin olumlu karşılamasından sonra aileler birbirini yakından tanımak ve bilgi sahibi olmak için karşılıklı ziyaretler düzenlerlermiş. Herhangi bir problem olmadığı kanaati her iki tarafta da oluşunca, erkek evi kızı istemeye yani dünürçülük yapmaya gidermiş. Kız isteme yapıldıktan sonra akrabalara duyurmak için "söz kesme" adı verilen ufak bir tören düzenlenirmiş. Söz kesme nişan öncesi yaşanan geleneksel bir süreçtir.¹²⁸

Her ne kadar DŞS'nde evliliklerin görücü usulüyle yapıldığına dair bir belgeye rastlanmasa da, bununla alakalı çalışmalara bakıldığında evliliklerin çoğunluğunun görücü usulü ile gerçekleştirildiği söylenebilir. İskenderoğlu, Diyarbakır'ın eski dönemlerinde evlenecek yaşa gelen kızların yüzlerini çarşafıyla örttüklerini ve yanlarında yaşlı bir kadın olmadan dışarı çıkmayı ayıp karşıladıklarını belirtmektedir. Bundan dolayı erkeklerin evlenecekleri kızı şayet yakın akrabaları değilse zifaf gecesine kadar göremediklerini ve anne-babalarının seçtikleri kızlarla evlendiklerini söylemektedir.¹²⁹ Başka bir çalışmaya göre de günümüzde Diyarbakır'daki evliliklerin %59,7'si görücü usulüyle yapılmaktadır.¹³⁰

2.5.2. Yakın Akraba Çocuklarının (Kuzen) Evliliği

Yakın akraba yani kuzen evlilikleri, amca, hala, dayı, teyze gibi kişilerin, çocuklarını kendi aralarında evlendirmesi sonucunda oluşmaktadır. Kızı, aile içinden biriyle evlendirerek hem toprağın parçalanmamasını sağlamak hem de dışarıdan bir erkeğin aile namusuna söz getirecek davranışlarından korunmak, evliliklerde başlık

¹²⁶ Fatma Sanem Garan, *Diyarbakır Monografisi*, Eskişehir Anadolu Üniversitesi SBE, (YYLT), Eskişehir, 2011, s. 67.

¹²⁷ Reşit İskenderoğlu, "Eski Diyarbakır Düğünleri", *Karacadağ Diyarbakır Halkevi Dergisi*, C. 7, S. 76, s. 10.

¹²⁸ Örnek, a.g.e., s. 191.

¹²⁹ İskenderoğlu, a.g.m., s. 9.

¹³⁰ Bayram Kahraman, *Diyarbakır'ın Toplumsal Yapısı ve Diyarbakır Halkının Toplumsal Kurumlara Bakışı*, Sakarya Üniversitesi SBE, (YDT), Sakarya, 2014, s. 92.

parasının ödenmemesi ya da az ödenmesi¹³¹ve ailelerin birbirlerini yakından tanımaları¹³² gibi sebeplerden bu tür evliliklerin yapıldığı belirtilmektedir.

DŞS’nde söz konusu evliliklerle ilgili sadece bir kayda rastlanmıştır. 1182/1768 tarihli belgede yer aldığına göre, amcakızıyla evli olan erkek, bir suça karışmış olan hanımını, hâkimin kefaletiyle teslim almıştır.¹³³ Yapılan çalışmalardan yola çıkarak Âmid’de bu tür evliliklerin daha çok aşiretlerde görülmesinden ya da görücü usulünün yaygın olmasından dolayı sicillerde yer almadığı söylenebilir.¹³⁴ Âmid haricinde Osmanlı’nın diğer şehirlerine yönelik yapılan çalışmalarda da bu tür evliliklere rastlanmaktadır.¹³⁵

Özetle Âmid’de ve diğer Osmanlı şehirlerinde yakın akraba evliliklerine rastlanmaktadır. Fakat olayların mahkemeye yukarıda belirtilen nedenlerden ötürü tam olarak yansımamasından, Âmid şehriyle alakalı çok fazla uygulama kayıtlarda yer almamıştır. Ancak günümüz Diyarbakır’ı üzerine yapılan araştırmalarda, yakın akraba evliliklerinin yapıldığına dair bulguların var olması¹³⁶ incelediğimiz dönemde de bu tür evlilik uygulamalarının bulunduğunu göstermektedir, diyebiliriz.

¹³¹ Delaney, a.g.e., s. 130, 134, 147.

¹³² Viladimir Minorsky, Thomas Bois, *Kürt Milliyetçiliği*, (çev. E. Karahan, H. Akkuş, N. Uğurlu), İstanbul, Örgün Yay, 2008, s. 140.

¹³³ “Derik’den Şeyhmus b. Ömer ammîsi kızı ehli Hadice’yi hâkim-i şer’ Hacı Hasan b. Mollâ Mustafa mezkûr Şeyhmus’a kefil olmağla teslim eder. Fi 4 R. sene [1]182” (DŞS, 3743: 1a-2).

¹³⁴ Bruinessen, aşiret içinde amcaoğlu amcakızı evliliklerin oranının çok yüksek olduğunu, bu yolla akrabalık ilişkilerinin iyice pekiştiğini, kızın, amcaoğlunun izin vermemesi durumunda başka birisi ile evlenemediğini belirtmiştir (*Ağa, Şeyh, Devlet*, s. 118-120). Nikitine, başka yerden evlenen erkeklerin “Niçin amcanın, teyzenin kızları dururken, bir yabancıyla evlendin? Bir yabancı yerine aileden birini almak daha iyidir” şeklinde eleştirildiklerini belirtmektedir (*Kürtler*, s. 219). Hamit İzol amcakızlarını amcaoğulları dururken başkasının almasının aşiret içerisinde ayıp sayıldığını ve buna müsaade eden amcaoğlunun erkek yerine konulmadığını ifade etmektedir (*Aşiret ve Öteki Yüzü*, s. 40).

¹³⁵ Sicillere göre yapılan örnek çalışmalar için bkz. Serhat Kuzucu, *23 Numaralı Gaziantep Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (h.1180-1181/m.1766-1767)*, Gaziantep Üniversitesi SBE, (YYLT), Gaziantep, 2006, s. 15; İzzet Sak, *Konya Kadı Sicili 52 (1143-1144/1730-1731)*, Konya, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay, 2014, s. 47; 248 Nolu *Mardin Şer’iyye Sicili Belge Özetleri ve Mardin*, s. 21; Mehmet Karasakal, *109 Numaralı Ayıntab Şer’iyye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (h.1165/m.1752)*, Gaziantep Üniversitesi SBE, (YYLT), Gaziantep, 2010, s. 289; İpçioğlu, *Konya Şer’iyye Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi*, s. 95.

¹³⁶ Yapılan bir çalışmaya göre, Diyarbakır’da günümüzde yakın akrabalarıyla evlenen kadınların oranı %37’dir (Erkan, Bozgöz, “Kadına Yönelik Şiddetin Sosyo-Ekonomik, Dinsel ve Kültürel Boyutları: Diyarbakır Örneği”, s. 235). Şeyhdoda aşiretinde erkeklerin %51,42’si amcakızı, %8,57’si dayıkızı, %2,85’i teyzekızı ve %2,85’i halasının kızı ile evlilik yaptıklarını söylemiştir (Ok, *Diyarbakır Şeyhdoda Aşireti Örneği*, s. 76.). Ergil’in anketinde akraba evliliği yaptığını söyleyen Kürtlerin oranı %45,9’dur (Doğu Ergil, *Kürtleri Anlamak Güvenlik Politikalarından Kimlik Siyasetine*, 2. B., İstanbul, Timaş Yay, 2010, s. 42).

2.5.3. Berdel Evliliği

“Kepir” (Hakkari), “değişik yapma”¹³⁷, “değiş-tokuş”¹³⁸, Yezidiler tarafından “keçike bikeçik”¹³⁹ olarak adlandırılan berdel evliliği, iki erkeğin, kız kardeşlerini karşılıklı değiştirmesi sonucunda meydana gelmektedir. Başlık parasının ödenmemesi, uygulamanın yapılmasındaki en önemli nedenlerdendir.¹⁴⁰ Evlilik, belirlenen yer ve saatte ailelerin bir araya gelmesi ve kızların karşılıklı değiştirilmesi ile gerçekleşmektedir.¹⁴¹

DŞS’ndeki belgelerden berdel evliliklerinin Âmid’de görüldüğü anlaşılmaktadır. 1065/1655 senesinde kayıtlara geçirilen olaya göre, Berazi Çubi aşiretine mensup dövülerek öldürülen bir kişi için, eşi ve oğlu tarafından açılan “dem ü diyeti (kan ve diyet)” davası, “muslihûn-ı müslimûn tavassutuyla (arabulucu Müslümanlar vasıtasıyla) üç yüz re’s koyun ve bir re’s inek ve bir öküz ve bir kara kılıç ve üç sarık ve üç kaftan ve öldürülenin oğlu İsmail ile evlendirilmesi karşılığında Zarife nâm bikri”nin verilmesiyle sona ermiştir.¹⁴² Kocası öldürülen kadının “Osman ve Matar ile vesâir aşîret-i mezbûr ahâlîleri ile aslâ ve kat’â da’vâ ve taleb ve nizâ’ ve husûmetimiz kalmamışdır” ifadesinden söz konusu hadisenin aşiretler arasında meydana geldiği söylenebilir. Ayrıca belgeye bakarak berdel evliliklerinin yapılma gerekçelerinden birisinin kan davalarını sona erdirmek olduğu ifade edilebilir.¹⁴³ Olayda aşiretlerin bulunması ve aşağıda verilecek iki örnekte olduğu gibi köy isminin geçmesi söz konusu uygulamanın törelerden kaynaklandığını ve törelerin belirtilen kesimlerde ne kadar etkili olduğunu göstermektedir.

Âmid’de 1830 senesinde yaşanan olay, kız kaçırma olaylarının ardından da berdelin yapıldığını göstermektedir. Cemaleddin Köyü’nde geçen hadiseye bakıldığında

¹³⁷ Ali Rıza Balaman, *Evlilik Akrabalık Türleri Sosyal Antropolojik Yaklaşımla*, İzmir, İleri Kitap Yayın ve Dağıtım, 1982, s. 41.

¹³⁸ Bozkurt Güvenç, "Geleneklerden Kalıntılar: Başlık, Berdel, Kız Kaçırma, Kuma ve Amca-Kızı Evliliği", *Kadın Araştırmaları Dergisi*, S. 1, 1993, s. 45.

¹³⁹ Uğur Özcan, Murat Gökhan Dalyan, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Devletinde Nasturi, Ermeni, Yezidi ve Çerkez Topluluklarında Başlık Parası Uygulamaları", *Milli Folklor Dergisi*, Y. 25, C. 12, S. 98, 2013, s. 156.

¹⁴⁰ İsmail Beşikçi, *Doğuda Değişim ve Yapısal Sorunlar*, Ankara, Doğan Yay, 1969, s. 163.

¹⁴¹ Esmâ Ocak, *Berdel*, 2. B., İstanbul, Tekin Yay, 1982, s. 31.

¹⁴² DŞS, 3715: 24a-3. Bkz. Ek 23.

¹⁴³ Bizim çalıştığımız kurumda bu şekilde evlendirilen bir kadınla görüşülmüştür. Beyazıdı “Eğer katilin serveti ve malı olursa öldürülenin ailesine kan parası verir...Bazı durumlarda bunun yerine katilin yakını olan bir kız, öldürülenin yakınlarından birine verilerek evlendirilir” demektedir (a.g.e., s. 48).

kızı kaçıran erkek tarafı, bir anlaşmazlık çıkmaması, kan dökülmemesi için kız akrabalarından birisini, kaçırılan kızın ailesine ya da akrabalarına vermiştir. Fakat berdel yapılan kadın bunu kabullenememiş ve mahkemeye giderek şikâyetçi olmuştur. Ama sicilde kadının eşinden boşanıp boşanmadığına dair bir bilgi yoktur.¹⁴⁴ Aynı döneme ait olan başka bir belgede Sini Köyü'nden bir baba, evlendiği kadına bedel, kendi kızını vermiştir. Olay, kızın babası tarafından “ben müdde’inin bacısını almışım ve benim kızımı bedeline vermişim değişik eylemişim” şeklinde ifade edilmiştir.¹⁴⁵

Yukarıdaki örneklere bakarak araştırdığımız dönemden günümüze Âmid şehrinde öldürme, kız kaçırma, evleneceği kadına karşılık kendi kızını verme gibi çeşitli sebeplerle yapılan berdel evliliklerine rastlandığı söylenebilir.¹⁴⁶ Ayrıca bu evlilikler yapılırken kadının rızasına bakılmadığı, onayının alınmadığı ifade edilebilir.

2.5.4. Zoraki Evlilikler

Burada ‘zoraki evlilik’ tabiriyle, yönetici konumundaki insanların, kadınları ve kızları onaylarını almaksızın istedikleri kişilerle evlendirmelerini ya da kendilerinin onlarla evlenmelerini veya kızın kendisinin ya da ona ait bir eşyanın kaçırılması sonucunda gerçekleştirilen evlilikleri kastediyoruz. Bu bağlamda zoraki evlilik, erkeklerin, kızları isteği dışında zorla kaçırarak onlarla evlenmeleri ya da devletin atadığı idarecilerin, buldukları yerdeki nüfuzlu kişilerle birlikte kadınları ve kızları zorla kaçırp, evli olanları boşandırmak suretiyle istedikleri kişilerle evlendirmesi veya kendilerinin evlenmesidir.

Bazı arşiv kayıtlarında yönetici konumundaki insanların, kızları velilerinin izni olmadan istedikleri kişilere nikâhladıkları, evli kadınları zor kullanarak boşatıp başka kişilerle evlendirdiklerine veya kendilerinin evlendiklerine dair şikâyetlerin olduğu görülmektedir. Bununla ilgili 16 Şevval 972/17 Mayıs 1565 tarihli bir mühimme kaydında “...subaşıdan ve sipahiden ve voyvodalardan ve nâiblerden ve ahâlî-i vilâyetden kudretlü olan kimesneler fukarânun kızların velîleri rızası olmadın cebr ile

¹⁴⁴ DŞS, 3767: 29a-3. Ayrıca bkz. Özgür, *376 Numaralı Diyarbakır Şer’iyye Sicili*, s. 40; Yılmazçelik, *XIX. Yüzyıl ilk yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, s. 267.

¹⁴⁵ DŞS, 3767: 17a-4. Ayrıca bkz. Özgür, a.g.t., s. 79-80. Heckmann, Hakkari’de başka birisiyle nişanlı olan kız kaçırmanın, ilk karısından olan 12 yaşındaki kızını, nişanlısını aldığı erkeğe berdel olarak verdiğinden bahsetmektedir (Lale Yalçın Heckmann, *Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri*, (çev. Gülhan Erkaya), İstanbul, İletişim Yay, 2002, s. 304).

¹⁴⁶ Günümüzde yaşanmış evlilikler için bkz. Ocak, a.g.e., s. 25-37.

istedükleri kimesnelere nikâh itdürüp ve avretlerin boşadup murâdları olduğına tezvîc” ettiklerinin duyulduğu belirtilmektedir. Söz konusu iddiaların süratle araştırılıp merkeze bildirilmesi istenerek, görevini yerine getirmeyenlerin şiddetle cezalandırılacakları hatırlatılmaktadır.¹⁴⁷

DAD’nde yukarıda geçen durumla alakalı yaşanan hadiselere şahit olunmaktadır. 1162/1749 senesinde eşinden boşanmış ve henüz iddeti dolmamış olan bir kadın, Serdengeçti Ağası ile nüfuzlu bir kişi tarafından kaçırılarak, zorla nikâh kıyılmıştır. Bu durum, kadının eski eşi tarafından dîvâna bildirilince, İstanbul’dan Diyarbekir valisine ve Âmid kadısına gönderilen hükümde vakit geçirilmeden söz konusu kişilerin yakalanması ve gereğinin yapılması istenmiştir.¹⁴⁸

1197/1793 tarihindeki kayıta Ruha ahalisinden bir kişi, eşi ve kızını “cebren ahz ve nikâh üzerine nikâh şer’an sahîh u mu‘teber değil iken” Tatar İbrahim Beşe’nin kaçırdığını ve hanımıyla zorla nikâh kıydığını söylemiştir. İlgili yöneticilere gönderilen hüküm ile “hilâf-ı şer’ ve mugâyir-i fetvâ-yı münif (kanuna ve dine uygun olmayarak) fuzûlî ve tagallüben zabt u akd eylediği zevcesi mezbûre ile kızı sağîreyi vesâir emvâl ü eşyâsı her ne ise tamâmen ve kâmilen tahsîl ve kendüye alıverilip” teslim edilmesi istenmektedir.¹⁴⁹ DAD’inde yer alan diğer belgeler arasında, eşkiya ya da aralarında husumet bulunan kişiler tarafından evi basılıp hanımı ya da kızı zorla zapt edilerek başkalarına nikâh kıyılan kişilerin padişah makamına yazmış oldukları şikâyetler yer almaktadır.¹⁵⁰

Osmanlı hukukçularının yaşadığı bu toplumsal problemler karşısında diğer mezheplerin görüşlerini tercih etmek yerine Hanefî mezhebinin prensipleri çerçevesinde hareket ettikleri görülmektedir. Çünkü diğer mezheplerde kadının ya da velisinin rızası olmadan yapılan evlilikler sahih kabul edilmezken¹⁵¹, Hanefî âlimlere göre bu

¹⁴⁷ 6 Numaralı Mühimme Defteri: 972/1564-1565: özet, transkripsiyon ve indeks, haz. Hacı Osman Yıldırım vd. C. 2, Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay, 1995, s. 191. Benzer bir hüküm için bkz. 3 Numaralı Mühimme Defteri: 966-968/1558-1560: özet ve transkripsiyon, haz. Nezihî Aykut vd., Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay, 1993, s. 509.

¹⁴⁸ DAD, 1: 164-3. Bkz. Ek 24.

¹⁴⁹ DAD, 4: 68-1. Bkz. Ek 25.

¹⁵⁰ DAD, 2: 178-2, 284-3.

¹⁵¹ Bkz. Şemseddin Hatib Muhammed b. Ahmed Kahiri Şafii Şirbini, *Muğni'l-Muhtac*, C. 4, s. 470.

tür evlilik ya da boşanmalar geçerlidir.¹⁵² Ancak söz konusu olayların önüne geçmek için de, “zorla nîkah kıyan kişiye karısı zorla boşatılmış ve sonra ceza verilmiştir.”¹⁵³ Bir kanunnâmede bu kişilerle alakalı şöyle bir hüküm yer almaktadır “veya kız veya avret çeküb cebr ile nikâh etdürenin cebr ile yine boşadub ve dahi nikâh eden kimesnenin sakalın kesüb muhkem let¹⁵⁴ edeler (sağlam bir şekilde dövme)”.¹⁵⁵

Görüldüğü üzere Âmid ve Osmanlı Devleti’nin farklı şehirlerinde bazı devlet yöneticileri ve nüfuzlu kişilerin adının geçtiği, cebren kadın ve kız kaçırma olaylarına ve bunların zorla nikâhlanmalarına rastlanmaktadır. Olaya karışan kişiler, devletin belli kademesinde görev yapan memurlardır. Bu görevliler, muhtemelen Hanefi mezhebinin bu konudaki görüşünü de kendilerine dayanak yaparak yönetici olarak buldukları yerdeki nüfuzlu kişilerle işbirliği içine girerek, kadınları ya da kızları kaçırıp, kendilerine ya da başkalarına zorla nikâhlamak suretiyle zulmetmişlerdir.

Yukarıdaki olaylar dışında sicillerde bazı erkeklerin evlenmek niyetinde oldukları kızları kaçırmak ya da ona ait bir eşyayı zorla almak suretiyle evliliğe razı etmeye çalıştıkları görülmektedir. 1829 yılında yaşanan olayda bir erkek, şahitler huzurunda evlendiği karısını, mahkemeye şikâyet ederek kendisine dönmesini sağlamaya çalışmıştır. Kadının vekili ise cevabında, “cebren kızı çekib kaçurub Deyrik kazâsına götürub ‘akd-i nikâh eylemiştir” diyerek, kızın zorla kaçırılarak nikâhının kıyıldığını söylemiştir. Mahkemede dinlenen şahitler ise kadının kendi rızasıyla bu evliliği gerçekleştirdiğini söylemişlerdir. Bunun üzerine mahkeme durumu fetva-yı şerife havale etmiştir. Gelen cevapta zorla yapılan evliliğin geçerli olduğu ve kadının kocasına teslim edilmesi gerektiği belirtilmiştir.¹⁵⁶ Belgeden anlaşıldığına göre erkek, kendisiyle evlenmeye rızası olmayan kadını kaçırarak zorla evlenmiştir. Daha sonra adı geçen kadın fırsatını bulunca kaçmış ve durum erkek tarafından mahkemeye taşınmıştır. Mahkemede dinlenen şahitlerin ise olayın kadının rızası ile meydana geldiğini söylemeleri üzerine mesele ilgili fetva makamına iletilmiş, gelen cevapta nikâhın geçerli

¹⁵² Bkz. Abdullah b. Mahmûd b. Mevdud Mevsîli, *el-İhtiyar li-ta’lîl’l-Muhtar*, C.2, s. 106.

¹⁵³ Bilgin, *Fakih ve Toplum*, s. 88.

¹⁵⁴ Farsça bir kelime olan “let (لت)”in karşılığı sözlükte “vurmak, döğmek” olarak geçmektedir (Mütercim Âsım Efendi, *Burhân-ı Katî*, haz. Mürsel Öztürk, Derya Örs, 2. B., Ankara, TDK Yay, 2009, s. 487).

¹⁵⁵ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri: Kanuni Sultan Süleyman devri kanunnâmeleri: I. kısım merkezi ve umumi kanunnâmeler*, C. 4, İstanbul, Fey Vakfı Yay, 1992, s. 297; Bilgin, a.g.e., s. 88.

¹⁵⁶ DŞS, 3767: 8a-1. Ayrıca bkz. Özgür, a.g.t., s. 104; Yılmazçelik, a.g.e., s. 267.

olduğu belirtilmiş ve kadın kocasına teslim edilmiştir. Yine aynı dönemlere ait başka bir örnekte erkek, yedi ay önce evlendiği kadının Diyarbakır civârına geldiğinde kaçtığını belirterek, eşinin kendisine teslim edilmesini mahkemeden istemiştir. Kadının vekili, evliliği inkâr etmiş ve erkeğin kadına “cebren” sahip olup “bikrini izâle” ettiğini ifade etmiştir.¹⁵⁷ Gereğinin yapılması için olay yukarıdakine benzer şekilde fetva makamına havale edilmiştir. Fakat belgede ne şekilde karar verildiği ile ilgili bir malumat yer almamaktadır.

Erkeklerin evlenmek istedikleri kızı zorla kaçırma dışında başvurdukları bir diğer yöntem, onlara ait bir eşyayı özellikle başörtüsünü çalmaktır. Töreye göre “Başörtüsü kaçırılan kız gerçekten kaçırılmış gibi sayılmakta ve erkek tarafı kızın ailesiyle anlaşmak zorunda kalmaktadır.”¹⁵⁸ Söz konusu olay sicillerde, kızın aileleri tarafından “ar lâhık olmak” şeklinde anlatılmaktadır. 1159/1746 senesinde Âmid’in Tavşantepe Köyü’nden Ali, mahkemedeki ifadesinde “târîh-i kitâbdan üç gün mukaddem (önce) gâib ani'l-meclis kızım Dursun karye-i mezbûrda (adı geçen köyde) suya gider iken Musa kızımın başından bürüğünü cebren ahz ve bana âr lâhık olmuştur” demiştir.¹⁵⁹

İncelenen dönem sicillerinde Âmid’le ilgili olarak görücü usulü, kuzen, berdel ve zoraki yapılan evlilikler dışında başka bir evlilik şekline rastlanmamıştır. Ancak günümüzle alakalı yapılan çalışmalara bakıldığında Diyarbakır ve çevresinde, beşik kertmesi¹⁶⁰, kadının, kocası vefat ettiğinde kayınbiraderiyle yaptığı levirat, erkeğin, baldızıyla evlenmesi demek olan sorarat¹⁶¹ evliliklerine rastlanmaktadır.

¹⁵⁷ DŞS, 3767: 7a-2. Ayrıca bkz. Özgür, a.g.t., s. 108.

¹⁵⁸ Erkan Akyol, *Diyarbakır Merkez ve Köylerdeki Halk İnanışları*, Fırat Üniversitesi SBE, (YYLT), Elazığ, 2013, s. 37.

¹⁵⁹ DŞS, 3712: 64b-2. Bkz. Ek 11.

¹⁶⁰ Diyarbakır’da da şubesi bulunan KAMER’in Türkiye genelinde yapmış olduğu alan çalışmasında % 0,6 (81 kadın) oranında beşik kertmesi uygulamalarının var olduğu tespit edilmiştir (KAMER Kadın Merkezi, *İstersek Biter*, İstanbul, KAMER Vakfı, 2011, s. 52).

¹⁶¹ BİLGESAM’ın yaptığı araştırmaya göre Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde bu tür evliliklere az da olsa rastlanmaktadır (BİLGESAM, *Güneydoğu Sorununun Sosyolojik Analizi (Teknik Rapor)*, Ankara, 2009, s. 17). KAMER’in yapmış olduğu alan çalışmasında % 4,3 (603 kadın) oranında levirat uygulamalarının var olduğu tespit edilmiştir (KAMER, a.g.e., s. 52). Diyarbakır’daki sorarat evliliğine örnek için bkz. Sadreddin Öztoprak, *Şark Medreselerinde Bir Ömür*, İstanbul, Beyan Yay, 2003, s. 30. Yazar, babasının, annesinin vefatından sonra kendisine iyi bakar düşüncesiyle teyzesiyle evlendiğini, fakat iyi bakmadığından dolayı kısa süre sonra boşandığını belirtmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

AİLE ÜYELERİ

Aile, anne, baba ve çocuklardan meydana gelen en küçük toplumsal gruptur. Anne ve baba ailenin temel, çocuklar ve diğer bireyler ise ikincil üyeleridirler. Aileyi oluşturan kadın ve erkek, aynı çatı altında çeşitli işlevleri üstlenmektedirler. Birlikteliğin devam etmesi, onu oluşturan bireylerin hak, görev ve sorumluluklarının bilincinde olması ve bunları sağlıklı bir şekilde yerine getirmesine bağlıdır. Aile içinde her bireyin kendisine has bir statüsü yani konumu bulunmaktadır.

Fichter'e göre, toplumsal bir yapıda kişinin pozisyonu, mevkii yani konumu demek olan statüler¹, toplumsal yapının en küçük birimleridir ve toplum tarafından belirlenmektedir. Statülerin oluşmasında kültürel, sosyal ve ekonomik faktörler etkilidir. Statüler, kişilere, sahip oldukları konumun gereği olarak kendilerinden beklenen roller biçerler.² Aile, toplumun işleyişine yönelik görevleri ihtiva ettiği gibi, kendi içini düzenleyici, işlevsel ve dağıtıcı bir iş bölümünü de içerir.³

Bu bölümde incelediğimiz dönem Âmid ailesinde kadın ve erkeğin aile içindeki vazifeleri, birbirlerine karşı sorumlulukları, çocukların eğitimi, bakıma muhtaç çocuklara yönelik uygulanan tebenni (evlatlık edinme) kurumu, aileye dışarıdan katılan köle ve cariyelerin konumu sicillerden ve diğer kaynaklardan elde edilen malumatlar çerçevesinde incelenecektir.

1. EŞLER

Müslüman Osmanlı ailesinin temelini oluşturan kadın ve erkek, din, gelenek ve töreler sonucunda şekillenen bir iş bölümüne yani statüye sahip olmuşlardır. Bu konumu tespit eden en önemli etken şüphesiz İslam dini olmuştur. Kur'an-ı Kerim'de, erkeklerin ve kadınların birbirleri üzerinde haklarının bulunduğu belirtilmekte, fakat

¹ Joseph H. Fichter, *Sosyoloji Nedir*, (çev. Nilgün Çelebi), Ankara, Anı Yay, 2012, s. 112.

² E. Mine Tan, *Toplumbilime Giriş*, Ankara, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yay, 1981, s. 64, 71.

³ Jonathan H. Turner, Leonard Beeghly, Charles H. Powers, *Sosyolojik Teorinin Oluşumu*, (çev. Ümit Tatlıcan), İstanbul, Sentez Yay, 2010, 92.

erkeğin sorumluluk açısından kadından daha üstün olduğu ifade edilmektedir.⁴ Erkek, yaratılışı gereği ailede koruyup gözetici ve ihtiyaçları giderici konumdadır. Onun, ailesi üzerinde idarecilik, tehlikelere karşı koruma, kalacak yer temin etme, yeme, içme, giyinme ve imkanı varsa ev işlerinde yardımcı olacak hizmetçi tutma gibi maddi ihtiyaçların tedariki gibi görev ve sorumlulukları vardır.⁵

İncelediğimiz dönem sicil kayıtlarında Âmid ailesinde kadın ve erkeğin ev içinde ne tür sorumluluklar yüklendiği, birbirine ve çocuklara karşı vazifelerinde nasıl bir iş bölümüne sahip olduklarına dair net bilgiler bulunmamaktadır. Fakat konumuzla alakalı yazılan bazı çalışmalarda bunlara yer verilmektedir. Buna göre evin reisi konumundaki erkeğin evin idaresinden, aile bireylerinin barınma, giyim kuşam ve yeme içme ihtiyaçlarının temin edilmesinde birinci derece sorumlu olduğu söylenebilir. Kadınların ise, çocukların bakım ve terbiyesi dışında “evin her çeşit işine koştukları, değirmenlere ve kervana gittikleri, çarşı ve alışveriş işlerini yaptıkları ve kocası yokken gelen misafirlerle ilgilendikleri”⁶, onların yokluğunda mallarına sahip çıktıkları⁷ ya da sağlık problemleri yaşadıkları dönemlerde ilgi ve alakalarını kocalarından kesmedikleri ve yanlarında oldukları⁸ görülmektedir.

DŞS’ndeki belgelere göre ailesine karşı görevlerini yerine getirmeyen bazı erkekler, hanımları tarafından mahkemeye şikâyet edilmişlerdir. 1152/1739 senesinde Emine Hatun, beraberindeki mahalle sakinleriyle birlikte mahkemeye gelerek kocası Mustafa’nın “hamr-ı şenî’a ile ihtilât edip (içki içip) nâ-mahrem olan avratları” evine getirdiğini söyleyerek, kocasının bu durumuna razı olmadığını ve onun başka bir evde iskân olunmasını istediğini belirtmiştir. Mahkeme, mahalle sakinlerinin de aynı şeyi

⁴ Bakara, 2/228

⁵ Celal Erbay, *İslam Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası*, Bakü, Göytürk Yay, 1995, s. 27-30.

⁶ Beyazidi, a.g.e., s. 25, 26,57, 40. Beşikçi, göçebe Alikan üzerine yaptığı araştırmada, kadınların çobanlık dışında bütün işlerde çalıştıklarını, toplumsal ve aile içi ilişkilerde erkek kadar söz hakkı olduğunu, aşireti ilgilendiren iç ve dış meselelerde varlığını hissettirdiğini hatta bazı kararları kadınların verdiğini belirttikten sonra, kadının bu konumunu çok çalışması sayesinde elde ettiğini söylemektedir. Bunun kadının ezildiğini anlamına gelmeyeceğini ifade etmektedir (İsmail Beşikçi, *Doğu Anadolu’nun Düzeni Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temeller*, İstanbul, İsmail Beşikçi Vakfı Yay, 2014, s. 251-252). Benzer görüşler için bkz. M. Şefik Korkusuz, *Eski Diyarbakir’de Gündelik Hayat*, İstanbul, Beyan Yay, 2013, s. 28.

⁷ DŞS, 3828: 3a-2.

⁸ 1152/1739 yılındaki bir belgeden anlaşıldığına göre bir kadın, mecnun olan (deliren) kocasının mallarının bakımı ve ihtiyaçlarının giderilmesi için mahkeme tarafından kayyum tayin edilmiştir (DŞS, 3754: 120b-2). Bkz. Ek 30.

söylemeleri üzerine kocanın mahalleden çıkarılmasına karar vermiştir.⁹ Sicilden anladığımızı göre koca konumundaki erkek, eşine karşı sorumluluklarını yerine getirmediği gibi ahlaksız ilişkilerde bulunarak başta hanımı ve mahalle ahalsinin tepkisini çekmiştir. Kadının, mahkemeden eşinin evden ayrılmasını talep etmesi, Âmid'deki zevcelerin, eşlerinin baskısı altında kalmayarak onların kötü hallerine rıza göstererek katlanmadıklarını ve bu tür fiilleri işleyen kocalarını örnekte görüldüğü gibi evden ayrılma mecburiyetinde bıraktıkları anlaşılmaktadır.

Kocaların, ahlaki açıdan sorumsuz davranışlarda bulunma dışında, hanımlarına ve çocuklarına geride hiçbir şey bırakmadan başka diyara gittikleri ve kendilerinden haber alınmadığı durumlar da mevcuttur. Böyle hallerde kadınlar, kendilerinin ve çocuklarının ihtiyaçları için mahkemeye müracaat etmişlerdir. 1135/1723 tarihinde bir kadın, kocasının iki seneden beri kayıp olduğunu ve maddi anlamda sıkıntı çektiğini belirterek, kocasından tahsil edilmek üzere nafaka bağlanmasını istemiştir. Kadı, döndüğü zaman kocasından alınmak şartıyla kadına günlük on iki akçe takdir etmiştir.¹⁰ Yine aynı döneme ait olan başka bir belgede Rukiye Hanım, vekili aracılığıyla mahkemeye müracaatta bulunarak eşi Yakub Paşazâde Osman Bey'in geride "bir akçe ve bir habbe" komayıp başka diyara gittiğinden şu anda nafakaya ihtiyacı olduğunu belirterek, döndüğünde kocasından alınmak üzere nafaka belirlenmesini istemiştir. Şahitlerin, kadının durumunu tasdik etmesiyle günlük kırk akçe verilmesine karar verilmiştir.¹¹ DAD'nde yer alan bir hükümde İstanbul'da evlendiği hanımına, "ben yine gelirim" diyerek Diyarbakır'a giden, her ay para göndereceğini söylemesine rağmen göndermeyen ve bundan ötürü ailesini zor duruma sokan kocanın bulunup getirilerek gerekenin yapılması istenmektedir.¹²

Sicillerden anladığımız kadarıyla kadınların, eşlerinden ayrı olarak ekonomik anlamda kendilerine ait bir alanı bulunmaktadır. Yani kadın ile erkek arasında mal ayrımı ilkesi vardır. Kadınlar, kocalarına borç vermişler, taahhüt ettiği mehirleri ödemeyen eşlerinin takipçisi olmuşlardır. Bunlarla ilgili örneklere baktığımızda

⁹ DŞS, 3754: 110a-1. Bkz. Ek 26.

¹⁰ DŞS, 3712: 33b-1. Bkz. Ek 27.

¹¹ DŞS, 3789: 48a-2. Bkz. Ek 28.

¹² DAD, 1: 057-1. Bkz Ek 29.

1136/1723'te bir kadın, kocasına ait olan evi satın almıştır.¹³ Yine aynı yıla ait olan farklı iki kayıta, aynı erkeğin nikâhı altında bulunan iki kadın, kocalarının ödemediği mehir borçları karşılığında ona ait bazı eşyaları satın almışlardır.¹⁴

Âmid'de kadınların ahlaki açıdan iffetlerine zarar verecek, kendilerini ve kocalarını zora sokacak zina, ahlaksızlık gibi davranışlardan kaçındıkları görülmektedir.¹⁵ İncelediğimiz dönem DŞS'inde zina yapan¹⁶, bir olay hariç¹⁷ gayrimeşru işlere bulaşan kadınlardan bahsedilmemektedir.

Görüldüğü üzere Âmid'de eşler, istisna olarak kabul edilecek birkaç olay dışında birbirlerinin haklarına genellikle riayet etmekte, sorumluluklarını yerine getirme hususunda hassasiyet göstermekte, zor zamanlarında birbirlerinin destekçisi olmaktadır. İncelediğimiz dönem DŞS'nde ya toplumda meydana gelmemesi ya da sicillere yansımamasından dolayı zina yapan ya da kocaları tarafından kötü muameleye tabi tutulan kadınlara rastlanmamıştır.

1.1. DUL ERKEK VE KADINLAR

Konumuz eşler olunca, incelediğimiz dönemde kocası ya da karısı vefat etmiş kişilere yani dullara¹⁸ da temas edilmesi gerekmektedir. Sicillerde tespit ettiğimiz 1129 terekenin¹⁹ 109'u bu kişilere aittir. Bu oran olarak yaklaşık % 10'a tekabül etmektedir.

¹³ DŞS, 3789: 27a-1.

¹⁴ DŞS, 3789: 30b-2, 32b-2.

¹⁵ Mella Mahmudê Beyazîdi, Kürtlerde, zina yapan kadının yakınları tarafından öldürüldüğünü, ağa ve şeyhlerin buna engel olmadığını belirtmektedir (*Kürtlerin Örf ve Âdetleri*, s. 25). Gökalp, zinanın pek nadir olduğunu, zina yapan erkek ve kadının katledildiğini ifade etmektedir (*Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, s. 86).

¹⁶ Bununla ilgili olarak 19. yüzyılın ilk yarısında zina iddiasıyla iki olayın mahkemeye taşındığı, ancak şahitlerle ispat edilemeyeceğince davanın reddedildiği görülmektedir (DŞS, 3787: 18b-1; 3791: 1b-2). Ayrıca bkz. Yılmazçelik, *XIX. Yüzyıl ilk yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, s. 270-271.

¹⁷ Kadının bu durumu mahalle sakinleri tarafından, "...Fâtîma dâimâ nâ-mahrem olan kimesneleri kendi menziline getirip bu makûle ef'âl ile muttasıfa olup mezbûr Fâtîma'nın ef'âl ve akvâlinde hoşnûd ve râzîlar değilleriz" şeklinde ifade edilmektedir (DŞS, 3789: 23a-2).

¹⁸ Mirasçıları arasında eşi olmayan fakat çocuk sahibi kişiler dul olarak kabul edilmiştir.

¹⁹ Araştırmamız, yüz yıllık bir zaman dilimini kapsamına rağmen, sicillerde yer alan tereke sayısı oldukça azdır. Bu bize, defterlerin düzenli tutulmadığını ya da kaybolduğunu göstermenin yanı sıra Âmid mahkemesinin sorun odaklı çalıştığını, çoğu davaların mahkemeye intikal etmeden halledildiğini göstermektedir. Buradan hareketle mahkemeye daha çok, mirasın dağılımı konusunda varislerin anlayamadıkları, vefat eden kişinin geride varisinin kalmadığı ya da varisler arasında mecnun veya küçük çocuğun bulunduğu terekelerin yansıdığı söylenebilir (Ali İhsan Karataş, "Folklor Araştırmalarının Önemli Kaynaklarından Tereke Defterleri ve XVIII. Yüzyıl Bursa Tereke Kayıtlarından Örnekler", *Bursa Halk Kültürü Uludağ Üniversitesi I. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu (4-6 Nisan 2002) Bildiri Kitabı*, C. 2, Yayına Haz. Yusuf Oğuzoğlu, Kerime Üstünova, Bursa, Uludağ Üniversitesi Yay, 2002, s. 691-692).

Dullar, din ve cinsiyet açısından incelendiğinde nasıl bir tablo ortaya çıkmaktadır? Kadınlar mı yoksa erkekler mi daha çok dul kalmıştır? Müslüman ve gayrimüslimler arasında bir karşılaştırma yapılacak olursa hangisinde dullar daha fazladır?

Din ve cinsiyet açısından dullar incelendiğinde ortaya çıkan durum aşağıdaki gibidir (Tablo 2):

Tablo 2: Dulların din ve cinsiyete göre dağılımı				
Cinsiyet	Kadın		Erkek	
	Sayı	%	Sayı	%
Müslüman	41	65	37	80
G.Müslim	22	35	9	20
Toplam	63	100	46	100

Tablo 2'ye göre dul kalan kadın sayısı 63, erkek 46 kişidir. Buna bakarak erkeklerin, eşleri vefat ettiğinde kadınlara nazaran daha erken evlendikleri bundan dolayı sayılarının az olduğu veya dul kadınların, dul erkeklere göre mahkemeyi daha çok kullandıkları veya buraya daha çok müracaat ettikleri ifade edilebilir. Dinî mensubiyet açısından incelendiğinde kadınların % 65'i Müslüman, %35'i ise gayrimüslimdir. Erkeklerin ise % 80'i Müslüman, %20'si gayrimüslimdir. Bu verilere bakıldığında Müslüman kadın ve erkeklerin zimmilere göre daha fazla dul kaldıkları görülmektedir. Bunu birkaç şekilde yorumlayabiliriz. Öncelikle Âmid mahkemesi, İslam hukukuna göre davaları incelediğinden müracaatlar daha çok Müslümanlardan olmaktadır. İkincisi, Müslüman erkek ve kadınlar, yaşlarının ilerlemesi, karşı tarafın kendi çocuklarına nasıl davranacağı noktasındaki endişeleri, çocukların böyle bir evliliğe itiraz etmeleri, Müslüman kadınların bu konuda istekli olmamaları gibi sebeplerden yeni bir evlilik yapmayı düşünmemiş olabilirler. Üçüncüsü, Müslüman erkeklerin, gayrimüslimlerin yükümlü olmadığı askere gitme, savaşa katılma gibi zorunluluklarının olması ve buralarda erken yaşta vefat etmeleri de Müslüman kadınların daha fazla dul kalmasında etkili olmuş olabilir. Dördüncüsü,

gayrimüslimlerin dinî hukuklarındaki boşanma şartlarının İslamiyete nazaran daha ağır olması da onların dul kalmalarına engel teşkil etmiş olması muhtemeldir.

Terekelerde, dul kalan kişilerin eşlerinin neden vefat ettikleriyle alakalı bilgi bulunmamaktadır. Ancak kadınların, erkeklere göre daha fazla dul kaldıkları görülmektedir. Bunda, erkeklerin -özellikle Müslümanların- savaşlarda hayatını kaybetmelerinin, uzun seyahatlere çıkma, yorucu işlerde çalışma sonucunda erken yaşta vefat etmelerinin ve erkeklerin eşleri vefat ettiğinde kadınlara göre daha çabuk evlenmelerinin etkili olduğu ifade edilebilir.

2. ÇOCUKLAR

Evlilikle oluşan yeni hanenin pekişmesini, eşlerin birbirlerine daha çok bağlanmalarını sağlayan en önemli faktörlerden birisi çocuktur. Çocuğun doğması evliliği tamamlayan önemli bir olaydır. “Oğlu, kızı olmayan avrattan, eski hasır yeğdir” gibi deyişler, çocuk doğuramayan kadınların toplumsal olarak küçümsediklerini göstermektedir.²⁰ Çocuk sahibi olmak, kadın ve erkeğe toplumda saygın bir konum kazandırmakta ve yeni sorumluluklar yüklemektedir.

Tûsî'ye göre²¹ bir ailenin çocuk üzerinde “ömür boyu utanmayacağı güzel bir isim koymak, ahlakı bozulmaya yüz tutmadan hemen onu terbiye etmek, ona nizam ve intizam öğretmeye başlamak, onun ahlâkını ve kabiliyetlerini söndürecek insanlarla oturmasını ve oynamasını engellemek” gibi bazı vazifeleri bulunmaktadır. İlâveten “âdetleri, davranış kaidelerini, dinî vazifeleri öğretmek, onları yerine getirmeye teşvik etmek, yerine getirmediklerinde uyarmak, iyi işlerinde övmek, zararlı işlerden ise sakındırmak da yerine getirilmesi gereken görevlerdendir. Kızlara ise yabancılardan sakınmak, vakarlı olmak, iffet, hayâ gibi vasıflarla beraber, ev idaresi, kadınlar için güzel görülen sanatlar öğretilmeli ve buluş çağına girince de dengi olan biriyle evlendirilmelidir.”

²⁰ Yahya Araz, *Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak*, İstanbul, Kitap Yay, 2013, s. 34.

²¹ Nasîreddin Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, (çev. Abdolvahap Taştan, Hâbil Nazlıgül), Ankara, Fecr Yay, 2005, s. 220-227.

Ahmet Mithat Efendi'ye göre²² anne ve babaların evlatları üzerinde maddi ve manevi vazifeleri bulunmaktadır. Maddi vazifeleri giyim, yeme ve içme gibi temel ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Manevi vazifeleri çocuklarına iyi terbiye vermek ve aldirmaktan geçmektedir. Her ne kadar mektepler bu işi görüyor olsa da çocuğa kimse anne ve babasından daha iyi terbiye verememektedir. Dolayısıyla anne ve babalar özellikle de babalar maddi vazifelerinin yanı sıra manevi sorumluluklarını da aksatmamalıdır.

2.1. ÇOCUĞUN EĞİTİMİ: SIBYAN MEKTEPLERİ ve MEDRESELER

Osmanlı toplumunda resmî eğitimin başlangıç noktası sıbyan mektepleridir. Mektepler, dört ile on dört yaş arası Müslüman erkek ve kız çocuklarının temel eğitim gördüğü ve ihtiyaçlarının vakıflar tarafından karşılandığı sivil eğitim merkezleridir.²³ Ekseriyet itibariyle taştan yapıldıkları için “taş mektep” şeklinde zikredilen bu kurumlara daha ziyade “mahalle mektebi” denilmiştir.²⁴

Diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi incelediğimiz dönem Âmid'de de çocukların eğitimine önem verilmiş, bu konunun ihmal edilmemesi gerektiği dile getirilmiştir. Sicillerde yer alan bir fermanda, eğitim almamış bazı ailelerin kendileri gibi çocuklarının da cahil kalmalarına neden oldukları, onları mektebe vermedikleri, verenlerin beş altı yaşına girer girmez okuldan alarak “san'ata verdiklerinden sabîler dahi küçükden cehâletle büyüyüp İslâm ve şerî'at ve dîn ve devlet ne demek olduğunu bilmeyerek nice nice şenâ'at (kötülük)”e kalkıştıkları belirtilmiş ve gereken önlemlerin alınması istenmiştir.²⁵

1135/1723 tarihli belge yukarıda belirtilen durumu doğrular niteliktedir. Belgede Halil isimli baba, küçük yaştaki oğlu Ömer'i, meslek öğrenmesi için Tomcan adlı bir zimminin yanına “şagird (çırak)” olarak vermiştir.²⁶ Bu belgeden bazı ailelerin, çocuklarına mekteplerde eğitim aldirmak yerine meslek öğrenmeleri için çıraklığa verdikleri anlaşılmaktadır.

²² Ahmet Mithat Efendi, *Ana Babanın Evlat Üzerindeki Hukuk ve Vezâifi*, haz. Gizem Akyol, İstanbul, Dergah Yay, 2013, s. 26-38.

²³ Hasan Akgündüz, *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi*, İstanbul, Ulusal Yay, 1997, s. 200.

²⁴ İsmail Kara, Ali Birinci, *Mahalle Mektebi Hatıraları*, İstanbul, Kitabevi Yay, 1997, s. 13.

²⁵ DŞS, 3828: 25b-1.

²⁶ DŞS, 3789: 6b-1. Bkz. Ek 31.

İncelediğimiz dönem Âmid şehrinde sıbyan mektebi olarak Alican Mahallesi'nde Arapoğlu Mehmet Ağa'nın²⁷, Hani kazasında Köprülüzâde Mustafa Paşa'nın²⁸ ve iç kale mevkiinde Mürteza Paşa (1631-1633)'nin²⁹ yaptırdığı muallimhanelerden bahsedilmektedir. Ayrıca camilerin bünyesinde yer alan mekteplere de rastlanmaktadır.³⁰ Bunların dışında vakıf kayıtlarında karşılaşılan ancak incelediğimiz dönemde var olup olmadığı bilinmeyen Şüca b. Hasan Muallimhanesi ve Molla Şüca Mektebhanesi de bulunmaktadır.³¹ Buralarda “mekteb hocası, muallim-i sıbyan, sıbyan muallimi” şeklinde ifade edilen ders hocalarından başka kimlerin görevli olduğu ile alakalı malumata sicillerde rastlamadık. Vakıf kayıtlarındaki giderlerde muallim ve vakfın müteveli görevini üstlenen kişilerin harcamaları dışında kimse görünmemektedir.³² 1160/1747 tarihli bir kayıтта, yevmî (günlük) dört akçe alan mektep hocası İshak Halife'nin kendi hüsn-i rızasıyla görevini oğluna bıraktığı belirtilmektedir.³³ Araboğlu Mehmed Ağa'nın yaptırdığı muallimhanenin muallimi olan ve günlük dört akçe ödenen Osman Halife vefat edince yerine yine aynı maaşla es-Seyyid Mahmut Halife atanmıştır.³⁴ İki belgedeki miktarlara bakınca bir muallim günlük dört akçe almaktaydı.

Mekteplerde verilen eğitimin temel amacıyla ilgili yukarıda zikredilen belgede ailelerin “kitâb [ve] sünnete muhâlif kâffe-i muharremât ve menhiyâtdan kemâliyle ictinâb ve ittikâ ve evlâdlarını mürâhik derecesine varmadıkça ve ilmihâl ve şerâit-i İslâmiyesini öğretmedikçe mektebden alıp başka san'ata vermemeleri tembihlenmektedir.”³⁵ Çocukların mekteplerde kitap ve sünnete muhalif olan haramları ve kötülükleri öğrenerek bunlardan takva derecesinde sakınmayı, ilmihal ile İslamiyet'in düsturlarını öğrendikleri anlaşılmaktadır. Bu seviyede eğitim almayan çocukların, aileleri tarafından mektepten alınıp sanata verilmemeleri gerektiği dile getirilmektedir.

²⁷ DŞS, 3712: 20a-2.

²⁸ DŞS, 3754: 43a-1.

²⁹ Mehmet Şimşek, *Amid'den Diyarbakir'e Eğitim Tarihi*, İstanbul, Kent Yay, 2006, s. 39.

³⁰ DŞS, 3754: 67b-1; 3712: 92b-1, 96a-2; 3828: 32a-2, 3743: 28b-1.

³¹ Alpaz Bizbirlik, *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbakir Beylerbeyliği'nde Vakıflar (972 Tahriri Işığında)*, Ankara, TTK Yay, 2002, ss. 331-332.

³² Bkz. Bizbirlik, a.y.

³³ DŞS, 3712: 96a-2.

³⁴ DŞS, 3712: 20a-2.

³⁵ DŞS, 3828: 25b-1.

Âmid'de, mekteplerde verilen eğitim diğer Osmanlı şehirlerindeki gibi medreselerde devam ettirilmiştir. Medreseler, aynı mektepler gibi genellikle vakıfların bünyesinde faaliyet gösteren ihtiyaçları bu kurumlarca karşılanan ve daha çok erkek çocuklarının gittiği eğitim müesseseleridir. İncelenen dönem sicillerinde 20 civarında medresenin ismine rastlanmaktadır. Bunları yapanlar arasında şehirde görev yapmış idarecilerin kendileri veya Servisehi Hatun gibi onların eşleri bulunmaktadır. Bazı medreselere ve burada görevli müderrislere bazı payeler verildiği yine belgelerden anlaşılmaktadır. Vali Kethüda Camii Medresesi Müderrisi Nakibzâde Seyyid Abdurrahman Efendi'ye "Mûsıla-i Sahn" itibarı³⁶, yine aynı şekilde Sultan Sa'sa'a Camii Medresesi'nde dersiam olan Müftüzade Mustafa Efendi'ye Mûsıla-i Sahn payesi³⁷, Fezâile Medresesi Müderrisi Müftüzâde Seyyid Ahmet'e Süleymaniye Medresesi rütbesi³⁸, Nasuhiye Medresesi Müderrisi Seyyid Ahmet'e³⁹ ve Cami-i cedit Medresesi Müderrisi Fenarîzâde Süleyman Efendi'ye ibtida-i hariç payesinin⁴⁰ tevcih ve ihsan buyurulduğu belirtilmektedir.

Medresede görevli kişiler arasında müderris, dersiam, muid (muallim yardımcısı), dû'âgû (dua yapan), bevvab (kapıcı), serâydar (yemek işlerine bakan kimse), mukayyid (kayıt memuru) gibi kişilere rastlanmaktadır. Belgelere göre dû'âgûnun günlüğü üç ile yirmi akçe, mukayyidin on, bevvabın dört ile altı akçe, müderrisin yirmi beş akçedir.

Âmid'de mektep ve medreseler dışında Köprülü Abdullah Paşa'nın⁴¹ ve Dilaver Paşa'nın inşa ettirdiği ve tüm kıraat ilimlerinin okutulduğu iki adet de Dâr'ul Kurra bulunduğu belirtilmektedir.⁴²

³⁶ DŞS, 3749: 28a-3.

³⁷ DŞS, 3749: 28a-1.

³⁸ DŞS, 3749: 28a-2.

³⁹ DŞS, 3749: 21a-2.

⁴⁰ DŞS, 3749: 22a-1.

⁴¹ Bu yerle alakalı olarak Ali Emiri Efendi şunları söylemektedir: "Köprülüzade Abdullah Paşa h.1131 (m.1718-1719) senesinde Diyarbakır Valisi iken, eski Şeyhülislamlardan Feyzullah Efendi'nin kızı ve aynı zamanda vali Abdullah Paşa'nın hatunu Zübeyde Hanım Diyarbakır'da vefat etmişti. Merhumenin mezarı karşısında Abdullah Paşa'nın yaptırmış olduğu üç kubbeli ve kurşunlu "Dar-ı Kura'da iki yüz seneden beri binlerce hafız yetişmekteydi. Bu bina şehir ortasında olmadığı halde, böyle orta yerde ne duruyor diyerek, onu da yıkıp ortadan kaldırmışlardır" (Ali Emiri Efendi, *Osmanlı Şark Vilayetleri (Osmanlı Vilayat-ı Şarkiyyesi)*, sad. Abdulkadir Yuvalı, Ahmet Halaçoğlu, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yay, 1992, s. 32).

⁴² M.Şefik Korkusuz, *Cumhuriyet Öncesi Diyarbakır'de Maârif*, İstanbul, Kent Işıkları Yay, 2009, s. 94; Şimşek, a.g.e., s. 39.

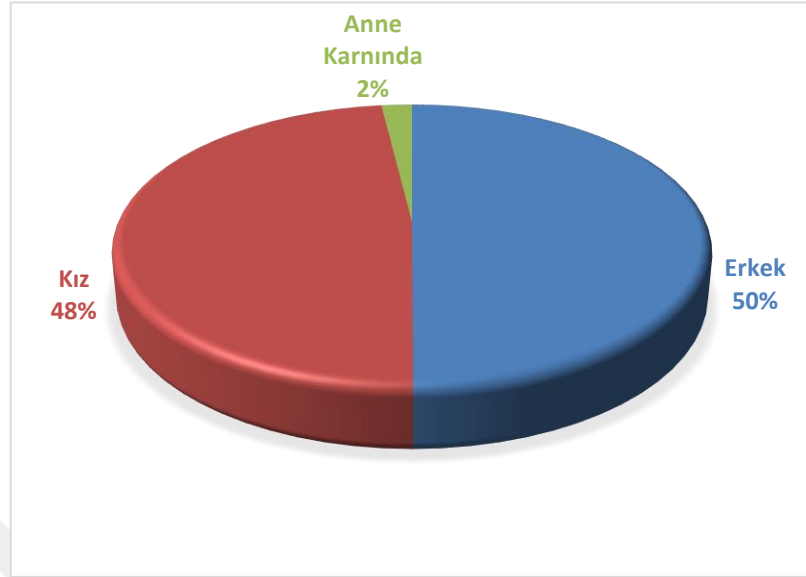
Yukarıdaki bilgilerden yola çıkarak incelediğimiz dönem Âmid şehrinde eğitim hayatının çok canlı olduğu söylenebilir. Sicillerde çok sayıda mektep ve medrese ismine rastlanması Âmid halkının ilim öğrenmeye istekli olduğunu ve çocuklarını bu hususta teşvik ettiğini göstermektedir. Ayrıca bazı medreselere ve müderrislere Osmanlı medrese sisteminde önemli sayılan payeler verilmesi de eğitimin kalitesini göstermesi açısından önemlidir. Söz konusu kurumların şehirde görev yapmış idareciler, onların eşleri ve hayırseverler tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca buraların, belli vakıfların çatısı altında faaliyetlerine devam ettiği ve bu şekilde maddi ihtiyaçlarının karşılandığı görülmektedir. Eğitim genellikle müderris ya da cami görevlileri tarafından verilmekle birlikte onlara ders ve diğer hususlarda yardımcı olan kişilere de rastlanmaktadır.

2.2. ÇOCUK SAYILARI

Çeşitli verilerin bulunduğu terekelerde, ailelerin sahip olduğu çocuklarla alakalı bilgiler de yer almaktadır. Fakat miras paylaşımından önce vefat etmiş çocuklarla ilgili malumat bu kayıtlarda bulunmadığından, ailelerin net çocuk sayılarını ortaya koymak mümkün görünmemektedir. Defterlere o an hayatta ya da anne karnında bulunan çocuklar kaydedilmektedir.

DŞS'ndeki evli tereke sayısı 985'tir. Bunların kayıtlara yansıdığı haliyle toplam 2102 çocuğu bulunmaktadır. Bunların 1050'si erkek, 1011'i kız ve 41'i anne karnındadır. Kız ve erkek çocuklarının dengeli dağıldığı anlaşılmaktadır (Grafik 1).

Grafik 1: Ailelerin toplam çocuk sayısının cinsiyete göre dağılımı

2102 çocuğun 1994'ü şehirde, geri kalan 108'i ilçe ve köylerde (Tablo 3). Bunun nedeni köy ve ilçelerden çok az sayıda terekenin sicillere yansmasıdır.

Tablo 3: Çocukların yerleşim yerine göre dağılımı

Yerleşim Yeri	Çocuk Sayısı	%
Şehir	1994	94,9
İlçe	9	0,4
Köy	99	4,7
Toplam	2102	100

985 tereke içinde 171'i Müslümanlara, 32'si gayrimüslimlere ait olmak üzere toplam 203 tereke sahibinin hiç çocuğu bulunmamaktadır. Yani 782 evli ya da dul kişi çocuk sahibidir. Çocuk sayılarının dinî açıdan dağılımı incelendiğinde, çocuğu olmayanlarla birlikte 721 Müslüman ailenin 712 erkek, 670 kız ve 29 anne karnında olmak üzere toplam 1411 çocuğu bulunmaktadır. Müslüman aile başına düşen ortalama çocuk sayısı, anne karnındaki çocuklarla beraber 1,96'dır. Çocuksuz 32 terekeyle birlikte 264 gayrimüslim ailenin 338 erkek, 341 kız ve 12 anne karnında olmak üzere

toplam 691 çocuğu vardır. Gayrimüslimlerde aile başına düşen ortalama çocuk sayısı anne karnındakilerle birlikte 2,62'dir. Âmid'de aile başına düşen ortalama çocuk sayısı anne karnındakilerle birlikte 2,13'tür (Tablo 4).

Tablo 4: Çocukların dinî mensubiyet açısından dağılımı			
Dinî Kimlik	Evli Tereke Sayısı	Çocuk Sayısı	Ortalama Çocuk Sayısı
Müslüman	721	1411	1,96
Gayrimüslim	264	691	2,62
Toplam	985	2102	2,13

Müslüman ve gayri müslim ailelerde çocuk sayılarının dağılımı ise aşağıdaki tablolarda görüldüğü şekildedir (Tablo 5-6).

Tablo 5: Müslüman ailelerde çocuk sayılarının dağılımı			
Çocuk Durumu	Aile Sayısı	Çocuk Sayısı	%
Çocuksuz	171	0	23,7
1 Çocuklu	164	164	22,7
2 Çocuklu	152	304	21,1
3 Çocuklu	103	309	14,3
4 Çocuklu	74	296	10,3
5 Çocuklu	22	110	3,1
6 Çocuklu	24	144	3,3
7 Çocuklu	6	42	0,8
8 Çocuklu	3	24	0,4
9 Çocuklu	2	18	0,3
Toplam	721	1411	100

Tablo 6: Gayrimüslim ailelerde çocuk sayılarının dağılımı			
Çocuk Durumu	Aile Sayısı	Çocuk Sayısı	%
Çocuksuz	32	0	12,1
1 Çocuklu	58	58	21,9
2 Çocuklu	39	78	14,8
3 Çocuklu	53	159	20,1
4 Çocuklu	37	148	14
5 Çocuklu	29	145	11
6 Çocuklu	11	66	4,2
7 Çocuklu	4	28	1,5
8 Çocuklu	0	0	0
9 Çocuklu	1	9	0,4
Toplam	264	691	100

Tablo 5 ve 6'daki veriler mukayeseli incelendiğinde, Müslümanlardaki çocuksuz, bir, iki ve sekiz çocuklu aile sayısı oranının gayrimüslimlerden fazla olduğu görülmektedir. Bunun dışındaki oranlarda ise gayrimüslim ailelerin azınlık psikolojisinin etkisinden kaynaklanan bir durumla çocuk sayılarında çoğunlukla önde olduğu görülmektedir. Mesela üç çocuklu ailelerin oranı gayrimüslimlerde % 20,1 iken Müslümanlarda % 14,3'tür. Aynı durum dört çocuklularda % 14'e % 10,3; beş çocuklularda % 11'e % 3,1; altı çocuklularda % 4,2'ye % 3,3; yedi çocuklularda % 1,5'a % 0,8 yine zimmiler lehinedir. Ailelerin çocuk sayıları niceliksel olarak düşünüldüğünde hem Müslüman hem de gayrimüslim ailelerin çoğunlukla bir, iki ve üç çocuklu oldukları görülmektedir. Böyle olan ailelerin sayısı 569 ve sahip oldukları toplam çocuk sayısı 1072'dir. Söz konusu rakamlar, çocuklu ailelerin ve toplam çocuk sayısının önemli bir bölümüne tekabül etmektedir. Müslüman ve gayrimüslimlerin en fazla dokuz çocuğa sahip olduğu verilerde ortaya çıkan başka bir durumdur.

Veriler genel olarak değerlendirildiğinde gayrimüslim ailelerin oransal olarak azınlık psikolojisinden kaynaklanan nüfusu arttırma düşüncesiyle Müslümanlara göre

daha fazla çocuğa sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kurt'un belirttiği "gayrimüslimlerin, Müslümanlar gibi askerlik ve savaşlara katılma mecburiyetlerinin olmaması, Osmanlı toplumunda azınlık konumunda bulunmaları, uzun süren askerlik, savaşlar ve veba, kolera gibi öldürücü hastalıklar sonucunda çok sayıda Müslüman erkek nüfusunun hayatını kaybetmesi"⁴³ gibi nedenler bunda etkili olmuş olabilir.⁴⁴

Özcoşar'ın çalışmasında ise Müslümanların çoğunluğunun bir ve iki; bir ailenin en fazla yedi çocuğu vardır. Gayrimüslimlerin ekserisi iki ve dört; bir aile en fazla altı çocuğa sahiptir.⁴⁵ Yılmazçelik'in araştırmasında Müslümanlarda üç ve dört çocuklu ailelerin sayısı fazla iken, bir ailenin sahip olduğu en fazla çocuk sayısı sekizdir. Gayrimüslimlerde bir ve iki çocuklu aileler çoğunluğu teşkil etmektedir. Zimmilerde bir aile en fazla dört çocuğa sahiptir.⁴⁶

Osmanlı toplumunun farklı şehirlerindeki Müslüman ve gayrimüslim ailelerin çocuk sayıları oransal açıdan değerlendirildiğinde çoğunlukla Âmid'e benzer sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Bununla ilgili tablo aşağıdaki gibidir (Tablo 7):

Tablo 7: 18. yüzyılda çeşitli Osmanlı vilayetlerindeki Müslüman ve Gayrimüslim ailelerin ortalama çocuk sayıları		
Şehirler	Müslüman	Gayrimüslim
Konya ⁴⁷	2,87	2,86
Ankara ⁴⁸	2,4	2,7
Bursa ⁴⁹	2,08	2,66
Tokat ⁵⁰	1,4	2

⁴³ Kurt, *Osmanlı Ailesi*, s. 124.

⁴⁴ Özcoşar'ın yapmış olduğu çalışmada da Müslümanların çocuk sayısının gayrimüslimlerden az olduğu görülmektedir. Buna göre Müslümanların ortalama çocuk sayısı 2,4; gayrimüslimlerin 3'tür (*315 Numaralı Diyarbakır Şer'iyye Sicili*, s. 272, 276).

⁴⁵ Özcoşar, a.g.t., s. 271, 275.

⁴⁶ Yılmazçelik, a.g.e., s. 276.

⁴⁷ Erten, *Konya Şer'iyye Sicilleri*, s. 94, 102.

⁴⁸ Ömer Demirel, "1700-1730 tarihleri arasında Ankara'da Ailenin Niceliksel Yapısı", *Belleten*, C. LIV, S. 211, 1990, s. 952.

⁴⁹ Karataş, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı-Bursa Örneği-*, s. 61.

⁵⁰ Rıfat Özdemir, "Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1890)", *Belleten*, C. LIV, S. 211, 1990, s. 1028-1029.

2.3. TEBENNİ (EVLATLIK EDİNME)

Arapça'da "tebenni" olarak ifade edilen evlat edinme sistemi, korunmaya muhtaç fakir ve kimsesiz çocukların korunması ve çocuksuz ailelerin çocuk sahibi olma ihtiyacını tatmin etmek gibi insani amaçlara dayanmaktadır.⁵¹ Bu yolla hem aileleri tarafından bakım ve terbiyesinde acizlik gösterilen ya da anne-babası olmayan çocuklara sahip çıkılarak, onların sağlıklı bir sosyalleşme sürecinden sonra topluma katılmalarının hem de evlat sahibi olamayan ailelerin, belli süre de olsa bu duyguyu tatmaları, kendilerini anne, baba gibi hissetmelerinin amaçlandığı ifade edilebilir.

Tebenni yani evlatlık müessesesi, Yahudi toplulukları dışında hemen bütün toplumlarda görülen bir uygulama olmuştur. Roma hukukunda, çeşitli Türk boylarında, İslam öncesi Arap toplumunda tebenniye rastlanmaktadır. İslamın ilk dönemlerinde var olan uygulama, evlatlık alınanların gerçek evlat gibi düşünülmesi ve o şekilde muamelede bulunulmasından dolayı birtakım sınırlamalar getirilerek devam etmiştir.⁵²

Kurt'un belirttiğine göre, tebennide buluğa eren çocukların ayrı evlere nakledilmesi ve daha önce serbestçe konuştuğu ailenin kızıyla ilişkilerinin sınırlandırılması söz konusudur. Dolayısıyla tebenni olarak alınan çocuk, normal evlat gibi muamele görmemekte, evlatlık gittiği aileye mirasçı olamamaktadır. Evlat edinilen çocukların nafakası ya koruyucu aile tarafından ya vasisinden ya da büyüyüp çalışmaya başladığı zaman çocuğun kendisinden peyderpey alınmak şartıyla mahkeme tarafından karşılanmaktadır.⁵³

DŞS'indeki kayıtlara göre Âmid şehrinde, terkedilen, fakir ailelere mensup ya da kimsesiz ve yetim çocuklar evlatlık olarak verilmiştir. Yani bir başka ifadeyle sokağa ya da cami avlusuna bırakılan, kendisine bakacak imkânlardan ailesinin yoksun olduğu veya kimsesiz yetim çocuklara tebenni sistemiyle sahip çıkılmış, onların diğer çocuklar gibi bir aile ortamı içinde gelişimlerini tamamlayarak topluma sağlıklı bir biçimde katılımları sağlanmaya çalışılmıştır.

⁵¹ Mustafa Yıldırım, *İslâm Hukuku Açısından Evlat Edinme*, İzmir, İzmir İlahiyat Fakültesi Yay, 2005, s. 13, 116.

⁵² Mehmet Akif Aydın, "Evlat Edinme (Tebenni)", *DİA*, C. 11, Ankara, TDV. Yay, 1995, s. 527-529.

⁵³ Kurt, *Osmanlı Ailesi*, s. 98.

2.3.1. Kimsesiz ve Yetim Çocuklar

Âmid’de incelediğimiz dönemde bazı çocuklar ya küçük yaşta anne ve babalarını kaybetmişler ya da sokağa terkedilmişlerdir. Bunlar daha sonraki süreçte ortada bırakılmamış, yakınları ya da hayırseverler tarafından onlara sahip çıkmıştır.⁵⁴ Konuyla ilgili Âmid’deki kayıtlara bakıldığında, ailesi tarafından terkedilen sadece bir çocuktan bahsedilmektedir. Kayıtlarda sadece tek örneğinin olması söz konusu hadiselerin Âmid’de çok fazla meydana gelmediğini ya da mahkeme kayıtlarına yansımadığını göstermektedir. 1152/1740 tarihinde yaşanan olaya göre, Camiunnebi Mahallesi’nden Gülşenzâde Ahmed Ağa, tahminen kırk günlük olan ve Sadullah ismini koyduğu bebeğin Cami-i Kebir’e bırakıldığını ve kendisinin, terbiye için onu yanına aldığını söylemiştir. Fakat görünürde hiçkimsesi olmayan küçüğün, nafakaya şiddetle ihtiyacı olduğunu belirterek mahkemeden yardım talebinde bulunmuştur. Hâkim, çocuğun ihtiyaçlarına harcanması ve “hin-i zaferde (büyüdüğünde)” kendisinden alınması koşuluyla günlük on akçe verilmesini takdir etmiştir.⁵⁵

Yukarıdaki sokağa terkedilme olayı dışında Âmid’de bazı çocukların küçük yaşta anne-babalarını kaybettikleri görülmektedir. Bununla ilgili sicillerde ‘sağir’ olarak nitelenen toplam altmış dört çocuk bulunmaktadır. Bunların elli ikisi müslüman, on ikisi de gayrimüslim ailelerin yetimleridir. Söz konusu yetimlerin tek başlarına bırakılmadığı ve yakınlarının ya da hayırseverlerin koruması altında olduğu belgelerden anlaşılmaktadır. Yalnız bu tür çocukların bakıma verildiği ailelerin tespitinde dikkatli davranıldığı ve bazı hususiyetlerin arandığı görülmektedir. Bakım ve terbiyeyi üstlenen kişilerin el-Hac, Seyyit, Ağa, Molla, Efendi gibi toplum içinde belli bir itibar sahibi kişiler olduğu görülmektedir. Mesela, Ahmet oğlu Ebubekir’in terbiye ve bakımını Seyyid el-Hac Mustafa’nın⁵⁶, vefat eden Seyyit Ahmet Efendi’nin küçük çocukları Mehmet Sait ve Abdurrahman’a Yusuf Ağa’nın⁵⁷, Habibe Hatun’un geride bıraktığı küçük kızı Hatice’ye de Molla Halil’in⁵⁸ sahip çıktığı sicillerden anlaşılmaktadır.

⁵⁴ Bununla ilgili örnekler “Vasi Tayini” bahsinde ele alınacaktır.

⁵⁵ DŞS, 3754: 143b-1. Bkz. Ek 32.

⁵⁶ DŞS, 3754: 130a-2.

⁵⁷ DŞS, 3796. 11a-1.

⁵⁸ DŞS, 3756: 8b-2.

Görüldüğü üzere diğer Osmanlı toplumlarında olduğu gibi⁵⁹ Âmid’de de nedeni belli olmayan sebeplerden terkedilen ya da küçük yaşta anne-babasını kaybeden çocuklara yakınları ya da hayırseverler tarafından sahip çıkılarak bakım ve terbiyesi gerçekleştirilmiştir. Evlatlık verilen ailelerin belirlenmesinde dikkatli davranıldığı ve toplumda belirli bir konumu olan kişilerin daha çok tercih edildiği ya da bu tür unvana sahip kişilerin, toplumun geleceği olan fakat kimseleri bulunmayan çocukları sahiplenmede, yetiştirmede daha istekli oldukları söylenebilir.

2.3.2. Fakir Ailelerin Çocukları

Anne veya baba şayet fakir ya da çocuğun bakım ve terbiyesi ile ilgilenemeyecek durumdaysa çocuk evlatlık olarak başka bir aileye verilmektedir. 1145/1733 tarihinde İsmail oğlu Abdullah, babası daha önce vefat eden Rukiye isimli küçük kız çocuğunun, annesi Abdullah kızı Şehriban tarafından, “terbiyesinden âcize” olduğu gerekçesiyle “terbiye” için kendisine teslim edildiğini ve şu an küçük kızın nafakaya ihtiyacı olduğunu belirtmiştir. Mahkeme, çocuğun ihtiyaçları için günlük altı akçe verilmesine karar vermiştir.⁶⁰ 1182/1768’de Elife isimli bir kadın, terbiyesinde olan “Sunullah ve Zeliha evlâdı Halil”in şiddetle nafakaya ihtiyaçları olduğunu belirtmiş, hâkim günlük olarak birine sekiz, diğerine yedi akçe ödenmesine karar vermiştir.⁶¹ Belgeden anladığımız kadarıyla bazı aileler, aynı anda birden fazla çocuğu evlatlık olarak alabilmektedirler. 1136/1723 yılındaki hadise, tebenni olayının Âmid’de gayrimüslimler arasında da uygulandığını ve fakir ailelerin, çocuklarını tebenni olarak verdiğini, Osmanlı mahkemesinin bu durumdaki kişilere nafaka bağlamak yoluyla yardım ettiğini göstermektedir. Aslan isimli zimmî, Abdo adlı kişinin fukaradan olup ve “sulbî sagîr oğlu İsak’ı ber-vech-i tebeyyün (tebenni olarak) yedimde imsâk (tutma) ve terbiye için” kendisine teslim ettiğini belirterek, adı geçen çocuğun nafaka ve kisveye (elbise) ihtiyacı olduğunu söylemiştir. Küçük çocuğa günlük altı akçe verilmesi kararlaştırılmıştır.⁶²

Sicillerden anlaşıldığına göre çocuğun bakım ve terbiyesini gerçekleştirme noktasında aciz kalan Müslüman ve gayrimüslim fakir aileler, çocuklarını başka ailelere

⁵⁹ Benzer örnek için bkz. Kurt, *Osmanlı Ailesi*, s. 98.

⁶⁰ DŞS, 3709: 12a-2. Bkz. Ek 33.

⁶¹ DŞS, 3743: 27a-1. Bkz. Ek 34.

⁶² DŞS, 3789: 19b-1. Bkz. Ek 35.

evlatlık olarak vermişlerdir. Bu vazifeyi üstlenen kişiler, şayet maddi olarak iyi bir durumda değillerse büyüüp çalışmaya, eli iş tutmaya başladığında çocuktan alınmak şartıyla mahkeme tarafından koruyucu ailelere, küçüklerin ihtiyaçlarında kullanılmak üzere nafaka takdir edilmiştir.

Genel bir değerlendirme yapacak olursak uygulamaların sayısı net olarak bilinmemekle birlikte Âmid’de tebenni sistemine rastlandığı, terkedilen, kimsesiz, yetim ve fakir ailelere mensup çocuklara sahip çıkıldığı, bunlara nafaka bağlandığı görülmektedir. Ayrıca çocuğun bakımını üstlenecek ailelerin tespitinde hassas davranıldığı, çocukların toplumda belli bir statüye sahip olan kişilere teslim edildiği söylenebilir.

3. AİLEYE DIŞARIDAN KATILAN ÜYELER (KÖLE VE CARIYELER)

Âmid ailesinde, anne, baba, çocuklar ve evlatlık alınanlar dışında başka kişiler de bulunmaktadır. Bunların başında aileyle herhangi bir akrabalık bağı bulunmayan köle ve cariyeler gelmektedir. Köle, “satılıp alınabilen, iktisadi bir araç olarak görülen ve bir efendiye bağımlı” erkek kişiye denilmektedir. Şayet kadınsa cariyeye adı verilmektedir.⁶³

Kölelik ve cariyelik müesseseleri, İslamiyetle birlikte ortaya çıkan bir kurum olmayıp, tam tersine İslamiyet kendi zamanına kadar süregelen uygulamayı düzenlemiş, onların hak ve hukuklarında iyileştirmeler yapmıştır. İslam öncesi dönemde toplum içinde hiçbir saygınlığı olmayan köle ve cariyeler, İslamiyet’in gelişiyle birlikte aileden bir fert olarak kabul edilmeye başlanmıştır. İslamiyet onlara zulmedilmesini, takatlerinin üzerinde iş yüklenmesini yasaklamış, efendi konumundaki kişinin onlara iyi davranmasını emretmiştir.⁶⁴ Ayrıca, kişinin giydiklerinden ve yediklerinden onları da faydalandırması istenmiştir.⁶⁵

18. yüzyılda Âmidli ailelerin köle ya da cariyelere, bazı ailelerin ikisine birden sahip olduğu tereke kayıtlarından anlaşılmaktadır. Aileler, genelde bir tane cariyeye ya da köleye sahipken, birden fazla sayıda bunlara sahip olan da vardır. Gelir durumu iyi ve

⁶³ Mehmet Zeki Duman, "İslam'ın Köle ve Cariye Sorununa Yaklaşımı", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 12, 2011, s. 5.

⁶⁴ Nisa, 4/36.

⁶⁵ Müslim, "Zühd ve Rekâik", 74.

toplumsal konumu yüksek ailelerin bunlara sahip olduğu söylenebilir. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla evinde hizmetçi olarak cariye ve köle bulunduran aileler belli bir ekonomik güce ve toplumsal statüye sahip kişiler ya da onların eşleridir. Mesela, Şeyh İsmail Efendi'nin kızı Hatice Hanım'ın üç cariyesi bulunmaktadır.⁶⁶ Kocasını şeyh lakabına sahip kadının toplam tereke bedeli 1980 kuruştur. Başka bir belgede Sem'ânzade Ebubekir Çelebi'nin, sahip olduğu üç cariye kardeşine sattığı yer almaktadır.⁶⁷ Ebubekir'in, toplumun ileri gelen ailelerinden birisine mensup olduğu anlaşılmaktadır. Bir başka belgede, kocası ağa lakabına sahip bir kadının, Arap ve Yezidi olmak üzere iki cariyesinin olduğu görülmektedir.⁶⁸

Yukarıdaki bilgilere ilaveten incelediğimiz sicillerde bazı kişilerin, cariyelerinden çocuk sahibi oldukları⁶⁹, kölelerini hürriyetlerine kavuşturdukları⁷⁰, kendilerinin (mevlâ) ya da çocuklarının (mevlâzâde) onlara mirasçı oldukları⁷¹, vefatlarından sonra kölelerinin azad edilmesi ve malından belli miktarda onlara verilmesi hususunda vasiyette buldukları⁷² bilgisi yer almaktadır.

Tereke kayıtlarında azat edilen kölelerin, ticari hayata atıldıkları, sosyal ve ekonomik hayatın dışında kalmadıkları görülmektedir. Mesela, 1169/1756 yılında vefat eden Köle Hasan'ın servetinin değeri 1087 kuruştur. Ayrıca aynı kişinin zevcesi Hüseyin kızı Hanife olarak belirtilmektedir. Bu durum, azat edilmiş kölelerin, bir cariye ile değil, halktan birisinin kızıyla evlenebildiğini göstermektedir.⁷³ Bunun dışında bazı terekelerde, çevrelerine borç veren kölelere rastlanmaktadır. Mesela, Osman oğlu Keleş,

⁶⁶ DŞS, 3756: 10a-1.

⁶⁷ DŞS, 3754: 107b-2.

⁶⁸ DŞS, 3725: 48b-1.

⁶⁹ Bir belgede Hasan adlı kişi, cariyesinden doğan oğlunun bakım masrafları için mahkemeden nafaka istemiştir (DŞS, 3754: 141a-3). Başka bir kayıta vefat eden bir kişinin, cariyesinden doğan küçük çocuğuna Aişe Hatun'un vasi olduğu belirtilmektedir (DŞS, 3712: 39a-2).

⁷⁰ Mesela, 3754 nolu sicil defterinde azad edilen köle sayısı 16'dır.

⁷¹ Bir tereke kaydındaki ifade şu şekildedir: "Medîne-i Âmid'de vâki' Mollâ Bahaeddin mahallesinde sâkin iken bundan akdem fevt olan Köle Ali b. Abdullah'ın verâseti zevce-i menkûhası Kebîre bt. Abdullah [ve] mevlâsı Ahmed Beşe'ye münhasıra olduğu..."(DŞS, 3744: 8b-2). Başka bir belgede "Vefat eden İzzet bt. Abdullah'ın verâseti zevci Seyfî b. Abdullah ve sagîre kızları Vesile ve Münteha ve mevlâzâdeleri Mollâ Mehmed ve Mollâ Ahmed ve Mollâ Abdurrahman ve Mollâ Abdülkerim ebnâ-i Mustafa Efendi'ye münhasıra olduğu..."(DŞS, 3796: 26b-2) ifadesi yer almaktadır.

⁷² Bir belgede, Zaza Mehmed Alemdar'ın kendisinin vefatıyla birlikte, kölesi Esper'i âzâd edip, ona ödenmesi için malından iki yüz kuruş vasiyette bulunduğu mahkemede şahitler tarafından ifade edilmiştir (DŞS, 3744: 1a-3).

⁷³ DŞS, 3744, 5a-1.

Köle Ali'ye borçlu olarak vefat etmiştir.⁷⁴ Başka bir kayıтта Köle Yusuf'un vefat eden Molla Ahmet'ten 11,5 kuruş alacağı olduğu yazmaktadır.⁷⁵

Yukarıdaki bilgilerden anlaşıldığı üzere Âmid'in bazı ailelerinde köle ve cariyeler bulunmakta ve evin bir unsuru olarak kabul edilmektedirler. Kayıtlarda, köle ve cariyelerini azad eden, onlara vasiyette bulunan ya da onlarla evlenen efendilere rastlandığı gibi, kölesi vefat ettiği zaman ona mirasçı olanlar da bulunmaktadır. Ayrıca bazı kölelerin azat edildikten sonra ticarete atıldıkları, borç verdikleri ve halktan birinin kızıyla evlenebildikleri sicillerde görülmektedir.

⁷⁴ DŞS, 3796, 67a-1.

⁷⁵ DŞS, 3796:67b-1.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AİLENİN ÇEŞİTLİ NİTELİKLERİ

Çalışmamızın bu bölümünde incelediğimiz dönem Âmid ailesi sicillerden elde edilen veriler doğrultusunda çeşitli niteliklerine göre incelenecektir. Söz konusu nitelikler ailede otoritenin kullanımı, hanede birlikte yaşayan kuşak sayıları ve eş sayısıdır. Otorite konusunun daha iyi anlaşılması adına sosyo-ekonomik hayatta ve diğer alanlarda kadının konumunun bu bölümde ortaya konulması gerekli görülmüştür. Ayrıca aynı konuyla irtibatlı olarak özellikle kadınlara yönelik şiddet içerikli ve iffete yönelik olaylarda toplum fertlerinin ve mahkemenin tutumu da burada işlenecektir. Aile içindeki kuşak sayısı ortaya konularak ailenin çekirdek mi yoksa geniş aile mi olduğu irdelenecektir. Eş sayısı konusunda ise erkeklerin aynı anda kaç hanımla yaşadığının tespiti ve bunun çeşitli kriterlere göre değerlendirilmesi yapılacaktır.

1. AİLEDE OTORİTE

Aileyi tanımlamada kullanılan kıstaslardan biri, ailenin kimin tarafından yönetildiğine yani otoriteye göre tanımlanmasıdır. Otoriteden kasıt, aile içerisinde yetki, karar alma sürecindeki roller bakımından erkek ve kadının konumudur. Otorite açısından ataerkil ve anaerkil olmak üzere iki tür aile tipinden söz edilmektedir.¹

İncelediğimiz dönem Âmid şehrinde baba yanlı bir yapının olduğu görülmektedir. Özellikle aşiretli toplumlarda babanın ve ondan sonra gelen en büyük erkek evladın aile içinde önemli yetkilerinin bulunması, aşiretin babanın akrabaları arasında büyümesi -ki en önemli göstergelerinden birisi amcaoğlu amcakızı evlilikleri-, erkeğin kızın rızasını almadan istediği kişiyle evlendirmesi, evliliğinden başlık parası alması, kadınların mirastan mahrum bırakılması gibi davranışlar erkek egemenliğini gösteren bazı uygulamalardır.

¹ Anaerkil ailelerde en yetkili kişi kadın olup ailenin büyüüp genişlemesinde onun etkisi bulunmaktadır. Söz konusu yapılarda erkek evlendikten sonra hanımının yanına taşınmaktadır. Ataerkil ailelerde, karar merci ya da daha fazla yetki ve sorumluluk sahibi kişi evin erkeği yani baba olmaktadır. Aile baba yanlı olarak büyümektedir (Birsen Gökçe, "Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir İnceleme", *Aile Yazıları I*, s.215).

Fakat adı geçen uygulamaların Âmid'in tamamında mı yoksa kırsal ve aşiret tarzı yapılarda mı etkin olduğunu anlama adına, özellikle kadınların aile içinde, sosyo-ekonomik ve kültürel hayattaki durumlarına, dindarlıklarına, gerek toplum gerekse mahkeme nezdinde özellikle kadının mağdur olduğu şiddet içerikli ve iffete yönelik olaylarda takınılan tavırlara bakılması yerinde olacaktır.

Konuya giriş sadedinde DŞS'ndeki belgelere ve diğer eserlere bakarak, kadının zannedildiği kadar değersiz olmadığı, kan davasının devam ettirilmesi², evlatların aşiret geleneklerine göre yetiştirilip büyütülmesi³ gibi hususlarda kadının etkisinin açıkça hissedildiği söylenebilir. Bunlara ilaveten bazı aşiretlerde kadın, erkek vefat ettiği zaman aşiretin başına geçmiş, aşiretler arası mücadelelerde savaşmıştır.⁴ Kadınların idari konumuyla alakalı bu kısa bilgilerden sonra, otorite açısından kadının konumunun yukarıda ifade edilen konular çerçevesinde incelemesine geçilebilir.

1.1. ÂMİD ŞEHRİNDE KADINLAR

Bu başlık altında Âmid şehrinde kadınların konumu, sosyo-ekonomik hayatta gerçekleştirmiş oldukları faaliyetler ve dindarlıkları açısından ele alınacaktır. Böylece otoritenin kullanılması konusunun daha anlaşılır olacağı düşünülmektedir.

1.1.1. Sosyo-Ekonomik Hayatta Kadınlar

DŞS'ndeki belgelere bakıldığında kadınların kendilerini en görünür kıldıkları alanın iktisadi hayat olduğu söylenebilir. Kadınların ticari açıdan yaptıkları işlerin başında emlak alım satımı gelmektedir. Bununla ilgili önemli sayıda belge bulunmaktadır. Kadınlar birbirleriyle, eşleriyle, diğer erkeklerle ve farklı dinden insanlarla ticaret yapmışlardır. Birçok belgeye göre Müslüman ya da gayrimüslim kadın, erkeklere gayrimenkul satmış⁵ ya da onlardan almıştır.⁶

² İzol, *Aşiret ve Öteki Yüzü*, s. 82, 100.

³ Germaine Tillion, *Harem ve Kuzenler*, (çev. Şirin Tekeli, Nükhet Sirman), İstanbul, Metis Yay, 2006, s. 207.

⁴ Beyazıdı, a.g.e., s. 24. Izady orduya komutanlık yapan, savaşlarda yer alan, politika ve edebiyatta etkili Kürt kadınlarından bahsetmektedir (Izady, *Kürtler*, s. 337-339).

⁵ İncelenen ve davaların yoğun olduğu 3715, 3789, 3709 ve 3712 nolu defterlerde geçen kayıtlara göre, çoğunluğu ev olmak üzere kadınlar erkeklere 48 tane gayrimenkul satışı gerçekleştirmişlerdir.

⁶ Yukarıdaki dipnotta adı geçen sicillere göre kadınlar, erkeklerden, çoğunluğu ev olmak üzere 12 adet gayrimenkul almışlardır.

Bunlara ilaveten birbirlerine satış yapan⁷, borç veren⁸, birbirlerinden davacı olan⁹ kadınlar görülmektedir. Bunun dışında bazılarının, kocalarıyla ticaret yaptıkları¹⁰ belgelerde yer almaktadır. Ayrıca çevresine borç veren¹¹, borcunu ödemeyen kişileri hapse attıran¹², onların mallarını rehin alan¹³ kadınlara rastlanmaktadır. Emlak alım satımı ve borç alıp verme dışında kadınlar, tek başlarına ya da ortak olarak dükkân kiralamak suretiyle esnafılık yapmışlardır. Bir kadının cüllah (dokuma) dükkânının olduğu¹⁴, başka birisinin kahve dükkânının bulunduğu¹⁵, dört kadının ortak olarak şirikhane¹⁶, sabunhane ve sarraf tahtalarına sahip olarak işlettikleri¹⁷, başkasının, sahibi olduğu demirci dükkânını bir başka kadına sattığı¹⁸, birisinin nalbant dükkânı satın aldığı¹⁹, iki tane ayrı vakfa ait olan boş arsalardan birisinin Ayşe Hatun²⁰, diğerinin Fatma, Ümmü ve Emine adlı kadınlar tarafından doksan dokuz seneliğine kiralandığı belirtilmektedir.²¹

Ekonomik alandaki çalışmaların dışında Âmid mahkemesine yansıyan davalara bakıldığında, kadınların, hukuki meselelerde haklarından haberdar oldukları, haksızlığa uğradıklarında ya da herhangi bir meselede kendileri veya vekilleri aracılığıyla işlemlerini takip ettikleri görülmektedir. Ticari faaliyetlerin tescil ettirilmesi dışında, kadınların mahkemelere müracaat etme nedenlerinden birisi, yakınlarının mirasından kendisine pay verilmemesi ile ilgidir.²²Kadınların mirastan pay alamamasıyla alakalı

⁷ Yine aynı sicil defterlerine göre birbirine gayrimenkul satışı gerçekleştiren kadın sayısı 16'dır.

⁸ DŞS, 3712: 36b-2.

⁹ DŞS, 3789: 38b-2.

¹⁰ DŞS, 3789: 27a-1, 30b-2, 32b-2; 3712: 73b-2.

¹¹ DŞS, 3789: 34a-1, 40b-1. Bir belgede Rabia adlı kadının, kocasına vermiş olduğu borca karşılık onun evini satın aldığı ifade edilmektedir (DŞS, 3754: 161a-2).

¹² DŞS, 3754: 179a-3. Belgede Medine Hatun adlı kadının, borçlarını ödemeyen üç zimmiyi hapse attığından bahsedilmektedir. Bkz. Ek 36.

¹³ DŞS, 3789: 34a-1.

¹⁴ DŞS, 3712: 27a-3.

¹⁵ DŞS, 3754: 129a-2.

¹⁶ Susamın işlendiği, satıldığı dükkân.

¹⁷ DŞS, 3712: 69a-1.

¹⁸ DŞS, 3754: 109b-1.

¹⁹ DŞS, 3754: 98a-3.

²⁰ DŞS, 3754: 186a-1.

²¹ DŞS, 3754: 187a-3.

²² Beyazıdı, kadınların çoğunun anne ve babalarından miras almadıklarını, bunu utanç verici bir şey olarak gördüklerini belirtmektedir (*Kürtlerin Örf ve Adetleri*, s. 37,58). Diyarbakır'da görüştüğümüz bir medrese hocası, miras taksimatı için kendilerine gelen kişilere, kız kardeşlerinin olup olmadığını sorduğunu, var cevabını alınca onların da taksimata dâhil edilmeleri gerektiğini söylediğini, gelenlerin bunun üzerine miras dağılımını yaptırmaktan vazgeçtiklerini söylemiştir.

davaların genelde dîvâna yazıldığı, bundan dolayı ahkâm defterlerinde yer aldığı görülmektedir.²³ 1192/1778 senesinde “Diyarbakir vâlîsine ve Âmid mollâsına” gönderilen hükümde yer aldığına göre Ümmügülsüm Hatun, İstanbul’a giderek babası vefat ettiğinde kendi hissesine düşen miktarları kardeşinin ve diğer varislerin, “hilâf-ı şer‘-i şerîf” olarak zaptettiklerini ve talep ettiğinde "zamân mürûr eyledi (geçti)" diyerek vermediklerini ifade ederek, söz konusu mirastaki hakkını almak istemiştir.²⁴

Kadınlar, miras ve tescil işlemleri dışında boşanma, mehir talebi, nafaka isteği, alacak verecek davası²⁵ gibi konulardan dolayı mahkemelere müracaat etmişler ve haklarını aramışlardır.

İncelediğimiz dönem Âmid vilayetinde kadınların aktif oldukları alanlardan birisi olarak karşımıza vakıf hizmetleri çıkmaktadır. Osmanlı’da yardımlaşmanın somutlaşmış en güzel örneklerinden birisi vakıflardır. Pek çok erkek ve kadının, vakıf kurmak ya da söz konusu kurumlara bağışta bulunmak, mallarını vakfetmek suretiyle katkıda buldukları tarihî belgelerde ve araştırmalarda yer almaktadır. Bizbirlik’in araştırması incelendiğinde Âmid şehrindeki çok sayıda dinî (cami, mescit, tekke, zaviye) ve ilmî (medrese, mektep) içerikli yapıların vakıflar sayesinde varlıklarını sürdürdükleri görülmektedir.²⁶

²³ DAD, 1: 44-2, 108-2, 109-4, 228-2, 270-3; 2: 86-4, 137-1; 3: 141-2, 143-3; 4: 172-3.

²⁴ DAD, 3: 329-2. Bkz. Ek 37.

²⁵ Kadınların dâhil olduğu on bir adet alacak verecek davasından sekizinin (%72) kadınların istediği şekilde neticelendiği kayıtlardan tespit edilmiştir. Bu kayıtlardan birinde geçtiğine göre bir kadın, kendisine olan borcunu ödemeyen kocasına mahkeme aracılığıyla tembihte bulundurmıştır. Bu durum sicilde “...mezbûr el-Hâc Ömer’in ikrârı mücebince cem‘an yüz kırk altı buçuk gurus olmağla meblağ-ı mezbûru zevcesi müdde‘iye-i mezbûreye tamâmen def‘ ve teslîme mezbûr el-Hâc Ömer tenbîh” şeklinde yer almaktadır (DŞS, 3789: 40b-1). Haim Gerber’in 17.ve 18. yüzyıldaki Bursa kadı sicillerine üzerine yaptığı bir çalışmaya göre kadınlarla erkeklerin karşı karşıya geldiği 22 davanın 17’sini kadınlar kazanmıştır. Bu, oran olarak yüzde yetmiş yediye (%77) karşılık gelmektedir (*State, Society and Law in Islam, Ottoman Law in Comparative Perspective*, Albany, State University of New York Press, 1994, s. 56).

²⁶ Bizbirlik, 16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbakir Beylerbeyliği’nde Vakıflar (972 Tahriri Işığında).

DŞS’nde bazı kadınların, vakıf kurarak, bazılarının sahip oldukları gayrimenkullerini vakfederek buralara katkıda bulduklarına dair belgeler vardır. Sicillerde vakıf kurucusu olarak tespit edebildiğimiz 6 kadın bulunmaktadır. Fatıma Hatun²⁷, Hanzâde Hatun²⁸, Zeyneb Hatun²⁹, Servisehi Hatun³⁰ Aişe Hatun³¹ ve Nimet Hanım³² adlı kadınların, kendi adlarına vakıfları bulunmaktadır. Vakıf kurucusu kadınların Hatun olarak belirtilmesi, Âmid’de görev yapmakta olan üst düzey yöneticilerin hanımları olduğunu akla getirmektedir. Mesela Servisehi Hatun, Diyarbakır Valilerinden Nasuh Paşa’nın hanımı olarak geçmektedir.³³

Vakıf kurucusu kadınların haricinde, sahip oldukları mülklerini belli şartlar karşılığında vakfeden kadınlara da rastlanmaktadır. Safiye adlı kadının kocası ile birlikte cami imamının ihtiyaçlarının karşılanması için Câmî‘ü’l-esved’e³⁴, Ümmü’nün, Murtaza Paşa Çesmesi’nin ihtiyaçları için³⁵, Emine³⁶, Fatma³⁷, Medine³⁸ ve yine Fatma³⁹ adlı kadınların evlerini belli amaçlar için vakfettikleri anlaşılmaktadır.

Vakıf hizmetinde sadece Müslüman kadınların yer almadığı, gayrimüslim kadınların evlerini, kendi dinî kurumlarına vakfettikleri müşahede edilmektedir. İsmihan adlı kadın Mar Yakob Kilisesi’ne⁴⁰, Eliye ve Hanım adlı Nasrani kadınlar Meryem Ana Kilisesi’ne⁴¹ evlerini vakfetmişlerdir.

Tüm bu olaylarda, kadınların çoğunlukla mahkemede hazır buldukları ve haklarını kendilerinin savdukları görülmektedir. Örnek olarak incelenen sicilde yer alan⁴² 108 davanın 58’inde (% 54) kadınlar bizzat bulunurken, 50’sinde (% 46) vekilleri aracılığıyla haklarını müdafaa etmişlerdir (Grafik 2).

²⁷ DŞS, 3754: 158b-2.

²⁸ DŞS, 3743, 11b-3.

²⁹ DŞS, 3823: 29b-2.

³⁰ DŞS, 3754: 71a-3.

³¹ DŞS, 3712: 23a-2.

³² DŞS, 3712: 42a-3.

³³ DŞS, 3823: 5b-1.

³⁴ DŞS, 3715: 9b-1.

³⁵ DŞS, 3754: 146b-1.

³⁶ DŞS, 3743: 27a-4

³⁷ DŞS, 3743: 23b-2.

³⁸ DŞS, 3754: 154a-2.

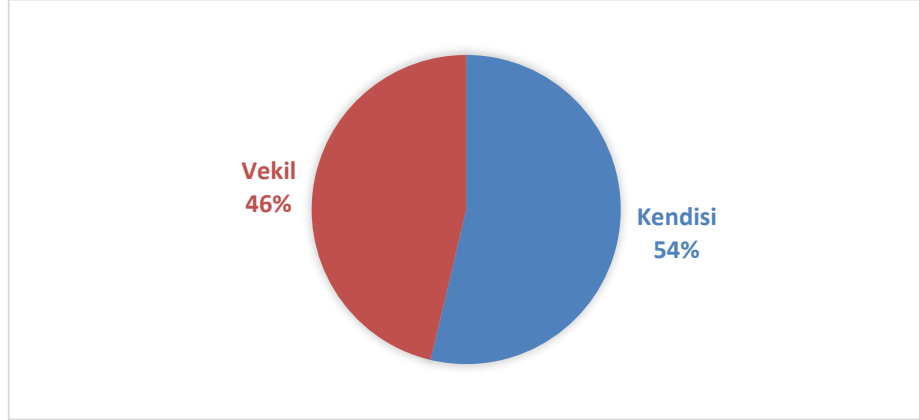
³⁹ DŞS, 3823: 29b-2.

⁴⁰ DŞS, 3754: 105a-2.

⁴¹ DŞS, 3754: 177b-3; 3712: 73a-2.

⁴² Söz konusu sicil 3789 nolu defterdir.

Grafik 2: Kadınların, haklarını mahkemede savunma şekli

Yukarıdaki grafik incelendiğinde, kadınların Âmid mahkemesine gidip haklarını savunma hususunda özgüvene ve medeni cesarete sahip olduğu söylenebilir. Bu durum, kadının kendi içine kapanık, derdini anlatamayan, erkeğin kölesi konumunda olmadığını göstermektedir. Ayrıca kadınların, her türlü meselelerinde hâkim huzuruna çıkmaları ve derdini anlatmaları, hukuk bilgisine sahip olduklarını göstermektedir. Nitekim açmış oldukları alacak verecek davalarının çoğunda haklı çıkmaları bunun bir göstergesidir.

Görüldüğü üzere Âmid şehrinde müslim ve gayrimüslim kadınlar, sosyo-ekonomik hayatta çeşitli faaliyetlerde bulunarak faal olmuşlardır. Bazı kadınlar, birbirlerine veya erkeklere emlak alım satımı yapmak, borç vermek, ortak iş kurmak tarzı ekonomik çalışmaların içinde bulunurken, bazıları mahkemede hakkını savunmak, vakıf kurmak ya da sahip oldukları mülklerini vakfetmek yoluyla toplumsal hayatın içinde aktif bir yaşam sürmüşlerdir.

Bununla ilgili Âmid dışındaki diğer Osmanlı şehirleri incelendiğinde karı-koca arasında ekonomik anlamda bir mal ayırımının olduğu, kadınların ticari hayatta bir takım faaliyetler içinde bulunduğu görülmektedir. Mesela Bursa'da attar dükkanı işleten bir kadının, kocasına yüklü miktarda borç verdiği, başka bir kayıta da borcunu ödemeyen erkeğin, eşi tarafından mahkemeye verildiği anlaşılmaktadır.⁴³ Konya'da da Erten'in belirttiğine göre, kendisine ait iki bağı kocasının fuzuli işgal ettiğini belirten bir kadın ile kendisine ait malları rızası olmadan eşinin sattığını belirten başka bir kadın,

⁴³ Kurt, *Osmanlı Ailesi*, s. 54.

kocalarını mahkemeye vermiştir. Ayrıca kocaları ile alış-verişte bulunan, babasından kendisine miras kalan mallara el koyan, söz verdiği mehirleri ödemeyen kocalarını dava eden kadınlara da rastlanmaktadır.⁴⁴

1.1.2. Kadın Dindarlığı

Biz burada, eldeki belgelerin yeterli olmamasından dolayı Âmid'deki kadınların dindarlığını tam olarak ortaya koyacak durumda değiliz. Ancak onların, ölüm sonrası için yaptıkları ve hayır hasenat şeklinde adlandırılabilir vasiyetlerinden, terekelerinde yer alan dinî içerikli kitap ve eşyalarından hareketle bazı şeyleri ifade etmemiz mümkün görünmektedir.

DŞS'de yer alan bir belgede İsmihan adlı kadın, vefatından sonra kendisi için üç hatim okutulması hususunda vasiyette bulunmuştur.⁴⁵ Tabanoğlu Mahallesi'nden Fatma, ölümünden sonra kendisi ve vefat eden oğlu Ahmet için hac yapılmasını istemiş ve bunun için ilgili miktar terekesinden ayrılmıştır.⁴⁶ Bunların dışında bazısının öldükten sonra yemek dağıtılmasını ya da yedirilmesini istedikleri, bunun için belli miktarın terekesinden ayrıldığı⁴⁷, kimisi için âdet olarak kabul edilen ıskat-ı salat yapıldığı kayıtlardan anlaşılmaktadır.⁴⁸

Kadınların yukarıda belirtilen ve öldükten sonra kendilerine hayır hasenat kazandıracığını düşündükleri vasiyetler dışında, terekelerinde yer alan dinî muhtevalı kitap ve eşyalar da onların dindarlığı hakkında bazı şeyleri söylememize imkân sağlamaktadır. Müslüman kadınların geriye bıraktığı eşyaların içerisinde Kur'an-ı Kerim'e⁴⁹, Enam ve Hilye-i Şeriflere, seccadeye, tesbihe, Kur'an okumak için kullanıldığı düşünülen rahleye ve örtüsüne, abdest peşkirine ve leğene rastlanmaktadır.

Kısaca ifade edecek olursak, Âmid'de müslüman kadınlar ev işleri, sosyal ve ekonomik hayattaki faaliyetlerinin yanında dinî açıdan üzerlerine düşen görev ve

⁴⁴ Erten, *Konya Şer'iyye Sicilleri*, s. 77-78.

⁴⁵ Terekede bu durum şöyle belirtilmektedir: "Müteveffiyeye-i mezbûre hayâtında mâlından üç hatim Kur'ân-ı azîmü's-şân tilâvet etmek üzere Ahmed Efendi ve Mustafa ve Rasûl'e vasiyet eylediği ifrâz ve teslim" (DŞS, 3753: 34a-1).

⁴⁶ Söz konusu kadının terekesindeki ifade şu şekildedir: "Müteveffiyeye-i mezbûre kendi nefsi için iki yüz guruş bedel-i hac için vasiyet edip oğlu merhûm Ahmed Bey için dahi iki yüz guruş bedel-i hac vasiyet edip" (DŞS, 3796: 54a-1).

⁴⁷ DŞS, 3796: 68b-1.

⁴⁸ DŞS, 3796: 10b-1.

⁴⁹ Kelam-ı Kadim, Mushaf ya da Mushaf-ı Şerif şeklinde de geçmektedir.

sorumluluklarının da bilincinde olmuş, gerek hayattaki uygulamalarıyla gerekse vefatlarından sonraki vasiyetleriyle bunu göstermişlerdir, denilebilir.

1.2. ŞİDDET İÇERİKLİ VE İFFETE YÖNELİK OLAYLARDA TAKINILAN TAVIR

Bu başlık altında kadın ve erkeklerin karıştığı şiddet içerikli (dövme, öldürülme) ve iffete yönelik (kaçırılma, tecavüz) davranışlara bakılarak otorite konusu incelenecektir. Söz konusu olaylarda mahkemenin ve toplumun tutumu mercek altına alınarak nasıl bir tavır takınıldığı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Acaba kadı ve toplum bireyleri, bu tür hadiselerde tamamen kadını mı suçlu bulmuşlar yoksa adalet çizgisinde hareket ederek gerçek suçlunun cezalandırılması ve yaşanan mağduriyetlerin giderilmesi için mi gayret göstermişlerdir?

Âmid'de incelediğimiz zaman diliminde ne kadar yoğun olduğu bilinmemekle birlikte yukarıda sözü edilen davranışlara rastlanmaktadır. 1136/1723 senesinde, Diyarbakır'da misafir olarak bulunan el-Hac Ahmet, Musli adlı kişinin bundan altı yıl önce hanımı Sultan'ı darp ettiğini belirterek davacı olduğunu belirtmiştir. Fakat şimdi, adı geçen kişiye mahkeme tarafından verilen hüccetten (vesika) dolayı artık belirtilen şahıslarla bir davasının, kavgasının kalmadığını söylemiştir.⁵⁰ Mahkemenin, kadını döven kişiyle ilgili daha önceden ne tür bir karar verdiği kayıtlarda geçmemektedir. Kocanın, açmış olduğu davayı sonlandırmasına bakarak kadına yönelik gerçekleştirilen fiilin ya söylendiği gibi meydana gelmediği ya da cezayı gerektirecek bir davranış olmadığı söylenebilir. Dolayısıyla kadını dövdüğü iddia edilen adamın, hiçbir ceza almayarak mahkeme tarafından korunduğu söylenemez. Nitekim aşağıda meydana gelen ve kadınların ölümüyle neticelenen olaylarda suçlunun bulunması için çalışıldığı ve bunun için gerekenlerin mahkeme tarafından yapıldığı görülmektedir.

1065/1655 senesinde yaşanan olayda bir kadın, amcaoğlu Süleyman tarafından bir gece vakti öldürülmüştür. Olayı mahkemeye taşıyan kadının kocası, hanımını öldüren kişiyi evinde misafir eden Ahmet'ten davacı olmuştur. Ahmet ise ifadesinde Süleyman'ın yapılan incelemeler sonucunda suçlu bulunduğunu ve kendisine bir ceza verilmesine gerek olmadığına ilişkin elinde bir fetvâ-yı şerife bulunduğunu

⁵⁰ DŞS, 3789: 43a-2.

söylemiştir.⁵¹ Belge ayrıntılı olarak incelendiğinde öldürülen kadının kocası, mahkemeye şikâyetle bulunarak, hanımını öldüren kişinin, olaydan önce evinde kaldığını belirttiği şahıstan, eşinin kan ve diyet bedelini talep etmiştir. Mahkeme ise burada suçun şahsiliği ilkesine ve bir fetvaya dayanarak söz konusu isteği reddetmiştir. Nitekim belgede kadını öldüren Süleyman'ın görülen davada suçlu bulunduğu temas edilmiştir. Sicilde, kadının katledilme nedeniyle alakalı malumat yoktur. Ancak öldürme işini gerçekleştiren şahsın, kadının amcaoğlu olması bunun namus yüzünden işlenen bir töre cinayeti olduğunu düşündürmektedir.

1135/1723 tarihinde aşirete mensup bir kadının, başka aşiretten bir erkek tarafından öldürüldüğü ve gereken cezanın sağlıklı bir şekilde verilmesi için bir keşif heyetinin gönderildiği belirtilmektedir. Aşâir-i Ekrâd'dan (Kürt aşiretlerinden) Döğerli aşiretine (bağlı) Balaban oymağından Gazi, kız karındâşı ve mûrisi Güzel adlı bikrin, Karacı kuyusu demekle bilinen nehirden davarlarını su vermek için su çeker iken yanına gelen aşâir-i Ekrâd'dan Bayki aşiretinden Mehmet'in taş ile vurup yara bere etmesi sonucunda vefat ettiğini belirterek, olayın açığa çıkması için bir keşif heyetinin gönderilmesini istemiştir. Mahkeme kadısı bunun için bir heyet göndermiş, yapılan tahkikat neticesinde adı geçen kızın sağ böğründen taş ile vurulup yara bere olmağla müteessiren fevt (öldüğünü) olduğunu belirlemişlerdir.⁵² Olayın nasıl neticlendiğine dair kayıtlarda bir bilgi yoktur. Fakat kızın abisinin ve hâkimin, hadisenin ortaya çıkması ve sağlıklı bir karar vermek için gereken yolları denedikleri görülmektedir. Bu belgede yukarıdaki kadının öldürülmesi hadisesinde olduğu gibi, olayın gerçekleşme nedeniyle alakalı bir sebep belirtilmemiştir. Ancak belgede iki aşiret isminin geçmesi, aşiretler arası mücadelede kadının kurban edilmiş olabileceğini akla getirmektedir.

Şiddet olayları dışında kadınlara yönelik gerçekleştirilen kötü muamelelerden birisinin intikam amaçlı kaçırılmalar olduğu söylenebilir. 1156/1743 tarihli bir belgede Ekrad (Kürt) taifesinden bazı kişilerin ev basıp, sahibini öldürdükleri, mallarını gasbettikleri ve Emine isimli bkr-i baliğayı zorla yanlarına alıp götürdükleri belirtilerek, söz konusu kişilerin bir an önce yakalanarak gerekli muamelelerin

⁵¹ DŞS, 3715: 29a-2. Bkz. Ek 38.

⁵² DŞS, 3712: 28a-2. Bkz. Ek 39.

yapılması istenmektedir.⁵³ 1174/1761 tarihinde padişah tarafından Diyarbekir valisine ve Siverek kadısına bildirilen başka bir olaya yönelik hükümde, Kırvar aşiretine mensup kişilerin, Siverek kazasından iki erkeğin üzerlerine hücum ederek adamlarını öldürdükleri ve amcalarının kızını kaçırdıkları belirtilerek olayın araştırılması istenmektedir. Fakat belirtilen hadise, mahkeme huzurunda şahitlerle ispat edilememiştir.⁵⁴

Kadınlarla alakalı tecavüz olaylarına bakıldığında durumun belgelerde “fi‘l-i şeni‘, hetk-i ırz, bekrimi izale eyledikte” şeklinde ifade edildiği görülmektedir. Sicillerde yer alan “ar lâhık olmak, ırzıma ar lâhık olmak” tabiri, tecavüzden daha çok kadının namusuna söz getirecek bir davranışın meydana geldiği durumları ifade etmek için kullanılmaktadır, denilebilir.⁵⁵

1172/1759 yılında Âmid’in Civelek nâhiyesi sâkinlerinden Abdullah adlı kişi, bazı eşkıyaların evini basıp paralarını, mallarını çaldıklarını, amcasının oğlunu haksız yere katlettiklerini, “ehl [ü] iyâllerine fi‘l-i şeni‘ kasdıyla ta‘arruz ve hetk-i ırz ettiklerini (tecavüz etmek)” belirterek, suçluların yakalanmasını istemiştir.⁵⁶ 1174/1761’de Diyarbekir vâlisine, Âmid kazası naibine gönderilen hükümde, Göllüce nahiyesine bağlı Kör köyü halkından Seyyid Mustafa ve Seyyid Veli’nin kendi hallerinde, kimseye rahatsızlık vermeyen kişiler olduğu belirtilerek, eşkıya zümresinden bazı kişilerin bunların menzillerini basıp “hilâf-ı şer‘-i şerîf ehl [ü] iyâllerine fi‘l-i şeni‘ kasdıyla ta‘arruz ve hetk-i ırz eyledikleri, bi-gayrı hakkın dokuz yüz re’s keçi ve yüz re’s kara sığır öküzlerini gasben ahz (almak) eyledikleri” ifade edilerek, söz konusu şahısların yakalanarak uygun olan cezanın verilmesi istenmiştir.⁵⁷

Bir başka belgede Seyyid Süleyman adlı kişi, 1190/1776 yılında padişah makamına yaptığı şikâyetinde, kendisi şehir dışında iken Bahser köyünden Bayezid’in bir gece vakti evine girip kız kardeşine tecavüz ettiğini belirtmiştir. Diyarbekir vâlisine ve Siverek kadısına gönderilen hükümde, adı geçen şahsın yakalanarak cezalandırılması

⁵³ DAD, 1: 41-2. Bkz. Ek 40.

⁵⁴ DAD, 2: 238-2.

⁵⁵ DŞS, 3712: 64b-2. Bkz. Ek 11.

⁵⁶ DAD, 2: 179-3. Bkz. Ek 41.

⁵⁷ DAD, 2: 227-2. Bkz. Ek 42.

istenmiştir.⁵⁸ Aynı yıl yaşanan başka bir olayda, Çemişgezek kazasının Osgeh köyünden Todori adlı hristiyan, İstanbul'da iken Hakderek köyünden iki kişinin, evini basıp kızı Padiskate'yi "cebren ahz ve fi'l-i şeni' kasd ve alıp götürüp zabt ve hetk-i ırz eylediklerinden gayrı "mezbûreyi bize tezvîc eyle" diyerek kendisine baskı yaptıklarını belirterek şikâyetçi olmuştur.⁵⁹

1192/1778 senesinde Âmid'in Tağar köyünden bir zimmi, dîvâna gidip, zevcesine yine aynı köyden Kokas isimli kişinin "fi'l-i şeni' kasdıyla ta'aruz ve hetk-i ırz" eylediğini belirterek, adı geçen kişinin cezalandırılmasını istemiştir. Âmid mollasına gönderilen hükümde belirtilen şahsın yakalanarak, gerekenin yapılması söylenmiştir.⁶⁰

Yukarıdaki kayıtlar genel olarak değerlendirildiğinde söz konusu olayların yaşandığı yerlerin nahiye, köy şeklinde nitelendirildiği görülmektedir. Bu durum kırsal kesimde güvenlik noktasında ciddi sıkıntıların olduğunu düşünmemize neden olmaktadır. Asayişin belirtilen yerlerde sağlanamaması, eşkıya ya da kendi halinde olmayan bazı insanların bundan istifade ederek insanların canlarına, mallarına ve aile bireylerinin namusunu kirletmeye yönelik bir takım eylemlerde bulunmasına sebebiyet vermiş olabilir. Nitekim burada belirtilen hadiselerin dışında birçok belgede özellikle ahkâm defterlerinde eşkıyalık faaliyetlerinde bulunan ya da yaşadığı muhitte huzursuzluk çıkaran insanlarla alakalı çok sayıda şikâyetin ilgili makamlara iletiildiği görülmektedir.⁶¹ Mağdurların padişah makamına yaptıkları şikâyetler dikkate alınmış, bununla ilgili olarak valilere ve kadılara gönderilen hükümlerde söz konusu fiilleri işleyen kişilerin yakalanarak muhakeme edilmesi istenmiştir. Bu tür hadiselerde suçun şahsiliğine dikkat edildiği ve konuyla ilgisi bulunmayan şahısların cezalandırılmadığı söylenebilir. Buna dair 1136/1723'te yaşanan namus kirletme vakası bunu teyid eder bir örnektir. Atak kazasına bağlı Ferek köyünden Fatıma isimli kadın, mahkemeye müracaat ederek Hasan'ın oğlu Mustafa'nın bundan altı ay önce birkini izale eylediğini, şu anda Mustafa'nın kayıp olduğunu söyleyerek babasının mahkemeye getirilmesini

⁵⁸ DAD, 3: 278-5. Bkz. Ek 43.

⁵⁹ DAD, 3: 282-4. Bkz. Ek 44.

⁶⁰ DAD, 3: 367-3. Bkz. Ek 45.

⁶¹ Bazı örnekler için bkz. DAD, 1: 019-5, 232-2, 264-3, DŞS, 3743: 15b-2; 3712: 96b-2.

istemmiştir. Fakat mahkeme, çocuğun işlediği suçtan babanın sorumlu olmayacağını ifade ederek buna gerek görmemiştir.⁶²

ırza tasaddi ve tecavüz olaylarına dair ne karar verildiği belgelerde belirtilmemektedir. Ancak mahkemelerin olaylarla ilgili karar verirken, ırza geçmenin yanı sıra, ırza tasaddi etme yani öpme, laf atma ve sarkıntılık yapma suçlarını da zina suçları kapsamında değerlendirdiği ve buna göre ceza verdiği, ancak cezanın uygulama safhasında İslam hukukundan farklı olarak paraya çevrildiği belirtilmektedir.⁶³ Fakat elimizde buna dair bir delil yoktur.

Âmid ailelerinde otorite ve kadının konumuyla alakalı, yukarıdaki uygulamalar ışığında şunlar söylenebilir: Ailede erkeğin söz sahibi olduğunu gösteren bazı deliller bulunsa da, kadınların gerek ev içinde gerekse toplum içinde yapmış oldukları faaliyetler, tam anlamıyla bir ataerkilliğin yaşandığını söylemeyi sakıncalı hale getirmektedir. Olsa olsa ataerkilliğin yumuşatılmış olduğu ya da farklı bir türünün görüldüğü düşünülebilir. Belgelere göre kadınlar ev içinde olduğu gibi toplumun hemen her alanında varlıklarını hissettirecek etkinlikler içinde olmuşlardır. Ticaretle uğraşmanın yanında hayır işlerinden geri kalmamış, mahkemelerde haklarını genelde kendileri savunmuşlardır. Bunun yanında bazı kadınların kötü muameleye maruz kaldıkları darp, öldürme, kaçırılma ve tecavüz olaylarıyla karşılaştıkları görülmektedir. Mahkemeler ise böyle durumlarda mağdur kadınları ve yakınlarını, tek başlarına bırakmamış, suçluların yakalanması ve cezalandırılması için uğraş vermiştir.

2. HANEDEKİ KUŞAK SAYISINA GÖRE AİLE

Aileyi değerlendirirken kullanılan ölçütlerden bir diğeri, hanede birlikte yaşayan kuşak sayısına bakılarak yapılan nitelendirme. Buna göre aileler, geniş ve çekirdek olmak üzere iki kategoride değerlendirilmektedir.⁶⁴ Sanayileşme ve endüstrileşme sonucunda Avrupa'da, Tanzimat ve sonrası dönemler için ise ülkemizde ailenin, geniş

⁶² DŞS, 3789: 28a-3. Bkz. Ek 46.

⁶³ Belkıs Konan, "Osmanlı Hukukunda Tecavüz Suçu", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 29, 2011, s. 158.

⁶⁴ Geniş aile, ikiden fazla kuşağın birlikte yaşadığı aile tipidir. Büyük anne ve baba ile evli oğulların karı ve çocukları birarada oturmaktadır. Çekirdek ailede anne, baba ve varsa evlenmemiş çocuklar bulunmaktadır (Hans Freyer, *Sosyolojiye Giriş*, (çev. Nermin Abadan), Ankara, Sevinç Matbaası, 1967, s. 223).

aileden çekirdek aileye doğru değişime uğradığı ile alakalı kabuller bulunmaktaydı.⁶⁵ Ancak Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde "sanayileşmenin başlamasından ve kentleşmeden önce hane halkı grubunda en yüksek yüzdeyi çekirdek aileler oluşturmaktadır." Hatta sanayileşmenin ve endüstrileşmenin oluşturduğu sosyal şartlar nedeniyle (çocukların bakımı, ev işlerinin yapılması) insanların çekirdek aileden geniş aileye yöneldiği söylenmektedir.⁶⁶

Osmanlı ailesi bu açıdan incelenirken genel olarak iki grup aileden söz edilmektedir: Bunlar yöneticilerin ve reyanın (yönetilen kesim) aile şekli. Osmanlı yönetici tabakası, saray halkından ve kamu görevlilerinden (seyfiye-askerler, ilmiye ve kalemiye) meydana gelmekteydi. "Kamu görevlileri, mevki ve rütbesinin derecesi nispetinde konak yaşamlarıyla, sayısız köle, cariye, odalık, birden fazla nikâhlı kadın ve büyük servetleriyle saray hayatını taklit ediyorlardı."⁶⁷ Dolayısıyla saray halkının, kamu görevlilerinin ve ileri gelen varlıklı ailelerin, hem yaşadıkları mekânlar hem de demografik bakımdan geniş aile görünümü arz ettiği söylenebilir.

Bu çerçevede DŞS'indeki kayıtları incelediğimizde Âmid'de, geniş aile hayatının varlığını gösteren işaretler bulunmaktadır. Sicillerde, içerisinde anne, baba ve bekâr çocukların haricinde başka bireylerin yaşadığını düşünmemizi sağlayan konak, saray ve köşk olarak ifade edilen mekânlarda geniş ailenin varlığı muhtemeldir. Belgelerde konak vb. şekilde nitelendirilen ondan fazla yapı bulunmaktadır. Sicillerin, toplumun tamamını yansıtmadığı düşünüldüğünde, belirtilen mekânların sayısının daha fazla olduğu söylenebilir. Nitekim Evliya Çelebi, Âmid'in ileri gelenlerinin "şehrimizde yüz kırk altı sarây ve gayri hânedân hammâmları vardır" diye övündüklerini söylemektedir.⁶⁸ Buralarda oturan kişiler ya şehirde idareci konumunda bulunan vali, voyvoda gibi yöneticiler ya da şehrin ileri gelen aileleridir. Mesela 1145/1733 tarihli bir kayıтта, esnafın vali konağı için verdikleri erzakların bedellerini tahsil ettikleri

⁶⁵ İhsan Sezal, "Toplum ve Aile", *Sosyolojiye Giriş*, der. İhsan Sezal, 3. B., İstanbul, Beta Yay, 2010, s. 138, 142.

⁶⁶ Ümit Meriç Yazgan, "Ondokuzuncu Yüzyıldan Günümüze Kadar Avrupa Aile Sosyolojisindeki Değişmeler Üzerine Bir Araştırma", *I. Aile Şurası Bildirileri, 17-20 Aralık 1990*, Ankara, Aile Araştırma Kurumu Yay, 1990, s. 104; Kurt, *Osmanlı Ailesi*, s. 107.

⁶⁷ Hasan Yüksel, "Vakfiyelere Göre Osmanlı Toplumunda Aile", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. 2, Ankara, T.C. BAAKY, 1992, s. 489.

⁶⁸ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. 4, s. 31.

belirtilmektedir.⁶⁹ Başka bir belgede medîne-i Âmid'de Sertunâî⁷⁰ el-Hâc Ebubekir Ağa'nın konağından bahsedilmektedir.⁷¹ 1159/1746 yılına ait belgede “medîne-i Âmid'de vâki' vüzerâ-yı âlişâna mahsûs saray-ı âli” ifadesi geçmektedir.⁷² Şehrin yöneticileri dışında, varlıklı ailelerin de buna benzer yapılarda oturdukları görülmektedir. 1209/1795 senesinde Lala Bey Mahallesi sâkinlerinden merhûm ve mağfûr Ebubekir Paşa'nın evlatlarından Mehmet Bey, konaklarını vakfetmiştir.⁷³ Başka bir sicilde Sem'ânzâdelerin olduğu anlaşılan bir köşkten bahsedilmektedir.⁷⁴

Anlaşıldığı kadarıyla şehirdeki idarecilerin ve varlıklı ailelerin geniş aile yaşantısı vardır. Bunun dışındaki ailelerin yaşam şeklini ise iki açıdan değerlendirebiliriz: İlk olarak aynı aşirete mensup olma, aynı atadan gelme gibi manevi bağlar bakımından bakıldığında geniş aile düşüncesinin var olduğu söylenebilir. Ancak, aynı aileler ekonomik ilişkiler ve yerleşim yeri açısından yani fiziksel olarak analiz edildiğinde çekirdek aileden söz edilebilir. Bireyler, aynı aşiret ya da atadan gelmeden kaynaklanan Vamık Volkan'ın işaret ettiği “geniş grup kimliği duygusu”⁷⁵yla geniş aile anlayışına sahip olabilirler. Bu duygudan hareketle özellikle aşiretli yapılarda düşmana karşı birlikte hareket etme, sıkıntı ve sevinçte aynı tepkileri verme gibi benzer davranışlar gösterilmektedir. Fakat bu kişiler, özel mülk edinme, belli bir mal varlığına sahip olma gibi ekonomik ilişkilerin yanında, fiziksel açıdan hayatını kendine ait bir mekânda sürdürme gibi çekirdek aile yaşantısına ait özellikleri de yansıtmaktadır, denilebilir.

İncelediğimiz dönemdeki evlerin özellikleri de yukarıdaki düşüncelerimizi doğrular niteliktedir. Sicillerde içerisinde çok odaya sahip olan evlere rastlanmaktadır. Muhtemelen, evlenen her erkek çocuk için yeni bir oda eklenmekteydi. Belgelerden birinde, vefat eden kişinin kendisine ait olan evinin yanında, varisleri konumundaki erkek çocuklarına ait menzillerin zikredilmesi, baba ve çocuklarının yan yana farklı

⁶⁹ DŞS, 3709: 13b-1.

⁷⁰ Sertunâî: Turnacıbaşı demektir (Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 3, s. 192).

⁷¹ DŞS, 3796: 16a-3.

⁷² DŞS, 3712: 51b-2.

⁷³ DŞS, 3749: 33a-1.

⁷⁴ DŞS, 3828: 26b-2.

⁷⁵ Vamık D. Volkan, *Körü Köriine İnanç*, (çev. Özgür Karaçam), 3. B., İstanbul, Okyanus Yay, 2012, s. 14.

evlerde yaşadıklarını akla getirmektedir.⁷⁶ Yine kayıtlarda karşılaşılan sekiz⁷⁷ ve on dört⁷⁸ odalı evler buralarda manevi bakımdan geniş, fiziksel açıdan çekirdek ailelerin yaşadığını düşünmemizi sağlamaktadır. Bunların dışında şehre atanma yoluyla gelen memurların veya başka şehirlerden göç eden ya da herhangi bir aşiretle bağı olmayan ailelerin veyahut birkaç odayı geçmeyen evlerin varlığı da şehir merkezinde salt çekirdek ailelerin olabileceğini göstermektedir.

Genel olarak ifade edilecek olursa Âmid şehrinde, köşk, konak ve saray gibi yapılar geniş aile tiplerinin varlığını düşündürdüğü birlikte, şehir merkezinde ve çevresinde yer alan aşiretlerin aynı evde olmasa bile çeşitli gerekçelerden bir arada yaşama zorunluluğunun olması, aynı kişiye ait olan çok sayıda odadan oluşan evler ve dışarıdan gelen memur ya da göç etmiş ailelerin bulunması, salt ya da birbirine bağlı çekirdek ailelerin var olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bir genelleme yapmaktan ziyade şehirde iki farklı aile türünün bulunduğu ifade edilebilir. Nitekim günümüzde yapılan bir çalışma ifadelerimizi doğrular niteliktedir. Söz konusu araştırmaya göre Diyarbakır merkezde ailelerin %50'si çekirdek, %38'i geleneksel geniş aileye sahip görünmektedir.⁷⁹

3. EŞ SAYISINA GÖRE AİLE

Aileyi değerlendirmekte kullanılan bir başka kıstas, sonuçları itibariyle aile üzerinde etkili olan monogami ve poligami türü evliliklerdir. Monogami, bir erkek ve bir kadının evliliği demektir. Başka bir ifadeyle tek eşle evlilik demektir. Poligami ise bir erkeğin, aynı anda birden fazla kadınla evli olma durumudur.⁸⁰

⁷⁶ DŞS, 3712: 76b-2.

⁷⁷ DŞS, 3754: 121b-1.

⁷⁸ DŞS, 3712: 27a-2.

⁷⁹ Erkan, Bozgöz, "Kadına Yönelik Şiddetin Sosyo-Ekonomik, Dinsel ve Kültürel Boyutları: Diyarbakır Örneği", s. 231. Şeyhdoda aşiretindeki aile üyelerinin %17,14'ü anne babası ve evlenmemiş kardeşleriyle, %25,71'i anne babası, evlenmiş kardeşlerinin eşleri ve çocuklarıyla, %39,99'u anne babası, evli oğulları ve onların çocuklarıyla birlikte oturduklarını belirtmektedir (Ok, *Diyarbakır Şeyhdoda Aşireti Örneği*, s. 70).

⁸⁰ Aygen Erdentuğ, "Çeşitli İnsan Topluluklarında Aile Tipleri", *Aile Yazıları I*, s. 326. Monogami ve poligami dışında poliandri denilen ve bir kadının aynı anda birden fazla erkekle evli olmasını anlatan evlilik türü de bulunmaktadır. Fakat bu evlilik dünya üzerinde yaygınlık kazanmamıştır (Freyer, a.g.e., s. 228; Kottak, *Antropoloji*, s. 434-439).

Her dönem ve toplumda görüldüğü anlaşılan çekeşlilik uygulamasında⁸¹, erkek çocuğuna sahip olma, nesebin devamlılığını sağlama isteđi⁸², kırsal kesimde iş yoğunluđu⁸³, konunun bir prestij olarak algılanması⁸⁴, erkeklerin savaşlarda veya hastalıklardan dolayı erken yaşta ölmesi⁸⁵, aşiret düzeninin etkisi, kadınların ekonomik güvencesinin olmaması ve namusunu tek başına koruyamama endişesi⁸⁶ gibi sosyo-ekonomik ve kültürel bazı nedenler etkili olabilmektedir.

DŞS’nde erkeklerin çok eşle evlilik durumlarına dair bazı bilgiler bulmak mümkündür. Erkek tereke defterlerinde, çeşitli bilgilerin yanı sıra kaç eşinin olduğu da belirtilmektedir. Ancak gayrimüslimlerde, aynı anda birden fazla kadınla evlenmek yani çok eşlilik yasak olduğundan⁸⁷, terekelerde sadece müslüman erkeklere ilişkin malumatlar vardır. DŞS’nde 467 evli Müslüman erkek terekesi bulunmaktadır. 408 erkeğin (%87,34) bir, elli dördünün (%11,59) iki, beşinin (%1,07) üç eşi bulunmaktadır. Aynı anda dört hanımla evli kimse bulunmamaktadır. Ancak 1173/1760 tarihli bir terekede, erkeğin, üç hanımının yanında hamile bir cariyesinin olduğu görülmektedir.⁸⁸ Buna göre Âmid’de çok eşle evlilik oranı %12,66’dır (Tablo 8). Bu verilerden hareketle, Âmid’deki müslüman erkekler, çoğunlukla tek eşle evli kalmayı tercih etmişlerdir, denilebilir.

⁸¹ Çokeşliliğin tarihçesine ve dinlerin bakış açısı için bkz. Abdurrahman Kurt, “Dini Kaynakların Çokeşliliğe İlişkin Görüşleri ve Osmanlılarda Çokeşlilik”, *UÜİFD*, C. 8, S. 8, 1999, ss. 183 - 214.

⁸² Said Öztürk, "Osmanlı'da Çok Evlilik", *Türkler*, C.10, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara, Yeni Türkiye Yay, 2002, s. 376. Şayet kadından kaynaklanan bir sıkıntıdan dolayı istek karşılanamıyorsa erkeğin ikinci bir evlilik yapma durumu ortaya çıkmaktadır.

⁸³ Kırsal kesimlerde işlerin çok olması ve çoğunu kadınların yapmasından dolayı ikinci bir eşle evlilik ilk kadın için cazip olabilmektedir (Fatma Aliye, Mahmud Esad, *Çok Eşlilik Taaddüd-i Zevcat*, haz. Firdevs Canbaz, Ankara, Hece Yay, 2007, s. 27).

⁸⁴ Kottak, bazı toplumlarda erkeğin ne kadar çok karısı varsa toplum içindeki konumunun o kadar yüksek olduğunu belirtmektedir (Kottak, a.g.e.,s. 435).

⁸⁵ Kurt, a.g.m., s. 196.

⁸⁶ Nuran Elmacı, “Diyarbakır Yöresinde Çokeşli Evliliğin Nedenleri”, *I. Aile Şurası Bildirileri, 17-20 Aralık 1990*, s. 45.

⁸⁷ Fakat Karataş, gerek zimmilerin evlilikleriyle ilgili fermanlarda gerekse din adamlarının atama beratlarında gayrimüslimlerden bazılarının “ayınlerine mugâyir olarak avrat üzerine avrat aldıkları”nın belirtilmesinden hareketle, gizli olarak birden çok eşi olan zimmilerin olabileceğini belirtmektedir (*Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı-Bursa Örneği*, s. 59).

⁸⁸ Bununla ilgili belge şu şekildedir: “Medîne-i Âmid mahallâtından Hüsrev Paşa mahallesinde sâkin iken bundan akdem fevt olan Hacı Osman b. Abdullah'ın verâseti zevcât-ı menkûhâtı Huri bt. Halil ve diğer Huri bt. Şeyh Ahmed ve Fâtıma bt. Abdullah ve sagîr oğulları Abdullah ve Ali ve sagîre kızları Emetullah ve Fâtıma ve Zeliha'ya ve câriyesi Âlicenab'ın batnında müstebînü'l-hulk haml-i mevkûfa münhasıra olduğu kayd şüid. Fî 14 C. sene [1]173” (DŞS, 3796: 46a-2).

Tablo 8: 18. yüzyıl Âmid şehrinde evli Müslüman erkeklerin eş sayıları		
Eş Sayısı	Sayı	%
1	408	87,34
2	54	11,59
3	5	1,07
Toplam	467	100

Çok eşli erkekler çeşitli kriterlere göre incelediğinde şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır:

Yaşadıkları yere göre çok eşlilik durumu değerlendirildiğinde 59 erkeğin üçü köy ve ilçelerde, 56'sı şehirde yaşamaktadır. Şehir dışında yaşayan üç kişiden ikisinin iki, birinin ise üç eşi bulunmaktadır (Tablo 9):

Tablo 9: Çok eşli erkeklerin yaşadığı yerler		
Yaşadığı Yer	Sayı	%
Şehir	56	95
Köy-İlçe	3	5
Toplam	59	100

Çok eşli erkekler, ekonomik açıdan incelendiğinde ortaya çıkan durum aşağıdaki gibidir (Tablo 10):

Tablo 10: Tereke miktarlarına göre müslüman erkeklerin eş sayıları ve oranları								
Tereke Miktarı	Tek Eşli		İki Eşli		Üç Eşli		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Fakir (101 kuruşa kadar)	86	89,5	10	10,5	0	0	96	100
Orta (101-501 kuruş arası)	165	89	21	11	0	0	186	100
Zengin (501 kuruş ve üzeri)	114	86	14	11	4	3	132	100
Terekesi Belli Olmayan	43	81	9	17	1	2	53	100

Tablo 10’da, tereke bedellerine göre erkeklerin eş sayıları verilmiştir. Buna göre 101 kuruşun altında terekesi olan evli erkek sayısı 96’dır. Bunların 86’sının (%89,5) tek, 10’unun (%10,5) iki eşi bulunmaktadır. Bu grupta, üç ve üzerinde evlilik yapan erkek yoktur. 101 ile 501 kuruş arasında mal varlığı bulunan 186 kişiden 165’inin (%89) tek, 21’inin (%11) iki eşi bulunmaktadır. Üç ve üzerinde hanıma sahip olan erkek yoktur. 501 kuruş ve üzerinde servete sahip 132 erkeğin 114’ü (%86) bir, 14’ü (%11) iki, 4’ü (%3) üç evlidir. Tereke miktarı belli olmayan 53 kişiden 43’ü (%81) tek, 9’u (%17) iki, 1’i (%2) ise üç eşlidir. Verilere bakıldığında, iki eşli olanların oranı bütün tabakalarda genelde birbirine yakın iken, üç eşli erkeklerin -terekesi belli olmayanları hesaba katmazsak- ekonomik olarak üst tabakadan kişiler olduğu görülmektedir. Buna göre ekonomik durumu iyi olan erkeklerin ikiden fazla eş almayı düşündükleri söylenebilir.

Yukarıdaki verilerin çok eşle ilgili kısmının grafikte gösterilmiş hali aşağıda verildiği şekildedir (Grafik 3):

Grafik 3: Tereke durumuna göre birden fazla eşi olanların oranı

Yukarıdaki grafiğe göre, birden fazla eşle evli 59 erkeğin %36'sının (21 kişi) serveti 101-501 kuruş arası, %30'unun (18 kişi) 501 ve üzeri, %17'sinin (10 kişi) 0-101 aralığında servetleri bulunurken, diğer %17'nin (10 kişi) ise tereke bedelleri belli değildir. 101-501 kuruş arasında geliri olanların, oran olarak 501 ve üzerindeki göre fazla çıkmasının nedeni, bu gruptaki erkeklerin sayı olarak daha fazla çok eşle evlilik yapmalarıdır. Birisinde toplamda 21, diğerinde ise 18 tane çok eşle evlilik yapan kişi bulunmaktadır. Fakat üç eşle evli olanlar 501 kuruş ve üzerinde birikime sahip kişilerdir.

Statü açısından çok eşle evlilik yapanlar araştırıldığında ortaya çıkan tablo aşağıdaki gibidir (Tablo 11):

Tablo 11: Statü açısından çok eşle evlilik durumu						
Statü Durumu	İki eşli		Üç eşli		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Ağa, Beşe, Efendi	7	13	0	0	7	11,8
Seyyit, Çelebi	4	7,4	0	0	4	6,8
El-Hac	7	13	4	80	11	18,6
Molla, Hafız	5	9,2	0	0	5	8,6
Belli Değil	31	57,4	1	20	32	54,2
Toplam	54	100	5	100	59	100

Tablo 11'e genel olarak bakıldığında çok eşle evli olan 32 kişinin (%54,2) unvanının terekelerde belirtilmediği görülmektedir. Bunun dışındaki erkeklerin, toplumda dinî itibarın yanı sıra yüksek gelir düzeyini ve sosyal konumu da gösteren el-Hac, seyyit, molla, hafız gibi sıfatlara sahip oldukları anlaşılmaktadır. Bunların oranı % 34'tür. Diğerleri ise ekonomik açıdan iyi bir seviyeye işaret eden ağa, beşe, efendi unvanlı kişilerdir. Eş durumuna göre bakıldığında iki eşle evli erkeklerin, yüzdelik farkı olsa bile genel tablo ile uyumlu olduğu görülmektedir. Genel tabloda birden fazla eşle evli olan ve toplumda dinî itibarın yanı sıra yüksek gelir düzeyini ve sosyal konumu da gösteren el-Hac, seyyit, molla, hafız gibi sıfatlara sahip kişilerin oranı % 34 iken, bu durum iki eşlilerde % 29,6 dır. Üç eşle evli erkeklerin ise % 80'i el-Hac unvanına sahiptir. % 20'sinin ise unvanı belli değildir. Bu verilere bakarak birden çok kadınla evli olan ve unvanları belli olan erkeklerin toplumda dinî, ekonomik ve sosyal açıdan ön planda bulunan kişiler olduğu söylenebilir.

Evli erkeklerin eş sayıları, çocuğa sahip olup olmamaya göre değerlendirildiğinde ortaya çıkan tablo aşağıdaki gibidir (Tablo 12):

Tablo 12: Eş sayısının çocuğu olup olmama durumuna göre dağılımı								
Ailelerin çocuk durumu	Erkeklerin eş durumu						Toplam	
	Bir eşli		İki eşli		Üç eşli			
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Çocuğu olanlar	318	77,9	48	88,8	5	100	371	79,4
Çocuğu olmayanlar	90	22,1	6	11,2	0	0	96	20,6
Toplam	408	100	54	100	5	100	467	100

Tablo 12'ye genel olarak bakıldığında 467 evli erkeğin %79,4'ü çocuğa sahip iken, %20,6'sının hiç çocuğu bulunmamaktadır. Bu oranlar eş sayılarına göre değerlendirildiğinde bir eşli olup çocuğu olanlar %77,9; çocuğu olmayanlar %22,1'dir. İki eşli olup çocuğu olan erkeklerin oranı %88,8, çocuğu olmayanlar %11,2'dir. Üç eşli erkeklerin ise tamamının çocuğu vardır. Bu verilere bakarak erkeklerin eş sayıları ile çocuğa sahip olma oranları arasında doğru orantı olduğu görülmektedir. Yani eş sayısının artışı ile birlikte çocuğa sahip olma oranı da artmakta, çocuğu olmama yüzdesi de düşmektedir. Buradan yola çıkarak erkeklerin birden fazla eşe sahip olma isteklerinin altında çocuğa sahip olma arzusunun yattığı söylenebilir.

Erkeklerin eş sayıları acaba çocuk cinsiyetlerine göre değerlendirildiğinde nasıl bir tablo ortaya çıkmaktadır? Böyle bir tabloyu oluşturmaktaki amacımız erkeklerin birden fazla eşe sahip olmalarındaki isteğin erkek çocuğuna sahip olma arzusu olup olmadığını tesbit edebilmektir. Özellikle tarıma bağlı ve aşiret yapısının etkili olduğu topluluklarda iş gücünün sağlanması ve ailenin-aşiretin soyunun devam ettirilmesi erkek çocuğuna bağlıdır.⁸⁹ Bunları göz önüne alarak oluşturduğumuz tablonun verileri aşağıdaki gibidir (Tablo 13):

⁸⁹ Şeyhdoda aşiretindeki aile reislerinin %27,27'si, ilk eşinden erkek çocuğu olmadığından tekrar evlendiğini belirtmiştir (Ok, *Diyarbakır Şeyhdoda Aşireti Örneği*, s. 68).

Tablo 13: Erkeklerin eş sayılarının çocuk cinsiyetlerine göre dağılımı								
Çocukların cinsiyeti	Erkeklerin eş durumu						Toplam	
	1 eşli		2 eşli		3 eşli			
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Sadece kız çocuğu olanlar	71	22,3	6	12,5	0	0	77	20,7
Sadece erkek çocuğu olanlar	68	21,4	13	27,1	0	0	81	21,8
Hem kız hem erkek çocuğu olanlar	174	54,7	28	58,3	5	100	207	55,8
Cinsiyeti bilinmeyenler	5	1,6	1	2,1	0	0	6	1,7
Toplam	318	100	48	100	5	100	371	100

Tablo 13'e bakıldığında çocuk sahibi 371 erkeğin % 55,8'inin hem kız hem erkek, %21,8'inin sadece erkek, %20,7'sinin ise sadece kız çocuğu vardır. %1,7'inin ise cinsiyeti belli değildir. Eş durumuna göre çocukların cinsiyeti değerlendirildiğinde bir eşli erkeklerin %54,7'sinin hem kız hem erkek, % 22,3'ünün sadece kız, %21,4'ünün sadece erkek çocuğu vardır. %1,6'sının ise cinsiyeti bilinmemektedir. İki eşli erkeklerin %58,3'ünün hem kız hem erkek, %27,1'inin sadece erkek, %12,5'inin ise sadece kız çocuğu bulunmamaktadır. %2,1'inin ise cinsiyeti belli değildir. Üç eşli erkeklerin ise tamamı hem kız hem de erkek çocuğuna sahiptir.

Bir başka açıdan çok eşle evlilik durumu değerlendirildiğinde birden fazla evlilik yapan 59 kişiden altısının çocuğu bulunmamaktadır. Geri kalan 53 erkeğin on beşinin çocukları küçük iken, bunların beşinin erkek çocukları küçüktür. Buna bakarak bazı evliliklerin çocuk, bazılarının ise erkek çocuğuna sahip olmak için yapıldığı

söylenbilir.⁹⁰ Mesela iki eşli Şememzade Hacı Halit'in vefat ettiğinde beş kız çocuğunun⁹¹, yine iki eşi olan Musa'nın dört kızının olduğu⁹² görülmektedir. Buradaki ikinci evliliklerin erkek çocuğuna sahip olmak için yapıldığı düşünülebilir.

Âmid'deki çok eşlilikle alakalı genel bir değerlendirme yapabilmek için yapılmış olan diğer çalışmalara bakmak yerinde olacaktır. Özcoşar'ın 1741-1742 yıllarına ait tereke defterlerindeki bulgularına göre Âmid'de çok eşle evlilik oranı % 16,9'dur.⁹³ Bu durum, Yılmazçelik'in araştırmasında % 21,25'tir.⁹⁴ Bu verilere bakıldığında Âmid'de erkekler, çoğunlukla tek eşle evli kalmayı tercih etmelerine rağmen, azımsanmayacak oranda bir kesim aynı anda birden fazla kadınla yaşamayı tercih etmiştir. Yani incelediğimiz ve sonraki dönem çalışmalarına bakarak Âmid'de çok eşle evliliğin fazla olduğu hatta sicillerdeki belgelerin, toplumun tamamını yansıtmadığı düşünüldüğünde belirtilen oranının daha da fazla olduğu söylenebilir.

Osmanlı Devleti'nin farklı şehirlerine yönelik olarak yapılan 18. yüzyıl sicil çalışmalarındaki çok eşle evliliğe dair bulgulara bakıldığında Bursa'da %5,9⁹⁵, Konya'da %12,4⁹⁶, Kayseri'de %8,69⁹⁷, Ankara'da %12⁹⁸, Tokat'ta %15,38⁹⁹, Gaziantep'de %16¹⁰⁰, Göynük'te %6,78¹⁰¹, Kastamonu'da yaklaşık % 5¹⁰², Sinop'ta ise %8,694¹⁰³ oranında olduğu görülmektedir. Söz konusu veriler aşağıda grafik ile gösterilmiştir (Grafik 4):

⁹⁰ Şeyhdoda aşiretindeki aile reislerinin %27,27'si, ilk eşinden erkek çocuğu olmadığından tekrar evlendiğini belirtmiştir (Ok, *Diyarbakır Şeyhdoda Aşireti Örneği*, s. 68).

⁹¹ DŞS, 3757: 49a-1.

⁹² DŞS, 3753: 21a-2.

⁹³ Özcoşar, *315 Numaralı Diyarbakır Şer'iyeye Sicili*, s. 270.

⁹⁴ Yılmazçelik, *XIX. Yüzyıl ilk yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, s. 277.

⁹⁵ Karataş, a.g.e., s. 60-61.

⁹⁶ Erten, *Konya Şer'iyeye Sicilleri*, s. 68.

⁹⁷ Muhittin Tuş, "Kayseri Tereke Defterleri Üzerine Bir Araştırma (1700-1730)", *Selçuk Üniversitesi SBE Dergisi*, S. 4, 1998, s. 163.

⁹⁸ Demirel, "1700-1730 tarihleri arasında Ankara'da Ailenin Niceliksel Yapısı", s. 950.

⁹⁹ Rıfat Özdemir, "Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1890)", s. 1015.

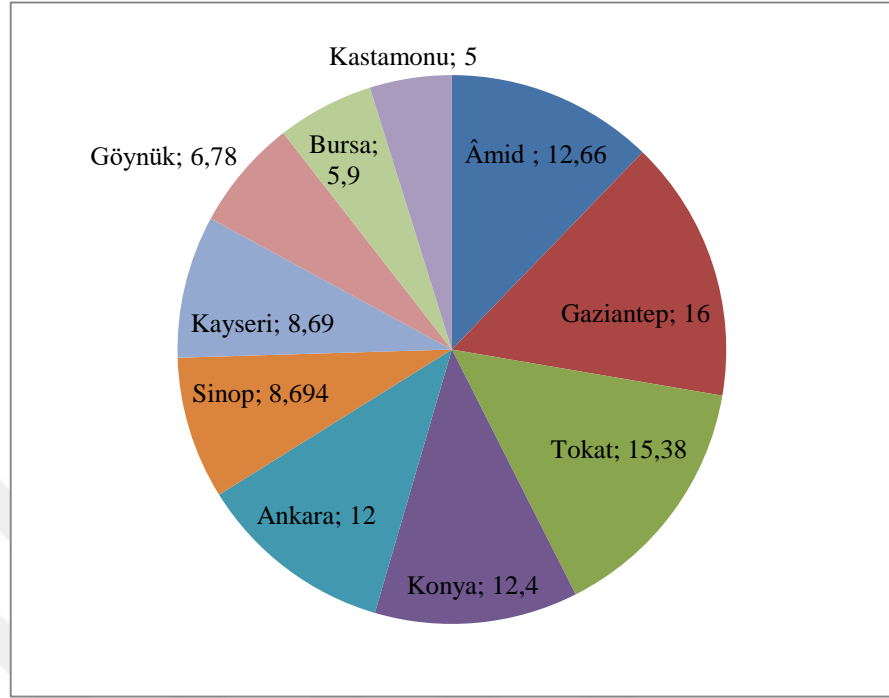
¹⁰⁰ Hüseyin Çınar, *18.Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, İstanbul Üniversitesi SBE, (YDT), İstanbul, 2000, s. 158.

¹⁰¹ Zeynel Özlü, "Terekeler Işığında Göynük'te Aile", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Y. 8, S. 29, 2006, s. 82.

¹⁰² Ahmet Rıfat Güzey, "XVII. Yüzyıl Sonu, XVIII. Yüzyıl Başlarında Kastamonu", *Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri 21-23 Mayıs 2000*, Ankara, Kastamonu Valiliği İl Özel İdare Müdürlüğü Yay, 2001, s. 125.

¹⁰³ İbrahim Güler, "XVIII. Yüzyılda Aile: Sinop Örneği", *Türkler*, C.14, s. 30.

Grafik 4: 18. yüzyıl Osmanlı toplumunda çok eşlilik oranları

18. yüzyıl Osmanlı toplumunda çok eşle evlilik durumu, yapılan çalışmalardaki verilerin ortalamasına göre % 10,35'tir. Yani adı geçen 10 ilin toplam çok eşlilik oranının il sayısına bölünmesi sonucunda ortalama 10,35 çıkmaktadır. Buna göre Âmid şehrini değerlendirdiğimizde çok eşlilik oranının ortalamanın üzerinde olduğu ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte incelediğimiz dönem Osmanlı toplumunda birden fazla evliliğin var olduğu görülmektedir. Oranların, Osmanlı'nın merkezinden yani İstanbul'dan uzaklaştıkça arttığını söylemek uygun olabilir. Bursa, Kastamonu, Göynük gibi yerlerde çok eşlilik, daha iç kesimlerde ve merkezden uzakta yer alan Ankara, Kayseri, Tokat, Gaziantep, Konya, Sinop ve Âmid gibi şehirlere oranla daha azdır. Fakat bu yorum daha sağlıklı verilerle izah edilmeye muhtaçtır.

Özetle söylenecek olursa incelediğimiz dönem Âmid'de müslüman erkekler, genellikle tek eşle evli olmayı tercih etseler de, önemli bir kısım birden fazla kadınla yaşamıştır. Ancak çok eşle evli bulunan erkeklerin önemli kısmının iki eşinin olması, bu tür evliliklerin bazı nedenlerden tercih edildiğini akla getirmektedir. Aşiret yaşamındaki iş yoğunluğu, nesebi devam ettirme, erkek çocuğuna sahip olma gibi etkenlerin yanı sıra, bunun töre olarak algılanması da etkili olmuş olabilir. Birden fazla eşi olan

erkeklerin toplumda dinî, ekonomik ve sosyal açıdan ön planda bulunan kişiler olduğu söylenebilir. Osmanlı toplumunda, padişah merkezinden uzaklaştıkça çok eşlilik oranlarının yükseldiği ama bunun tek geçerli neden olmadığı ifade edilebilir.

Çok eşliliğe dair günümüzdeki duruma baktığımızda yapılan bir çalışmaya göre doğu ve güneydoğu illerinde birden fazla evlilik oranı %10,6'dır.¹⁰⁴ Söz konusu oran, çok eşle evlilik oranının Âmid'de incelediğimiz dönemle şimdi arasında çok farklılaşmadığını göstermektedir.

¹⁰⁴ İlkaracan, "Türkiye'nin Doğu Bölgelerinde Kadın Cinselliği Bağlamının İncelenmesi", s. 140.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AİLE BİRLİĞİNİN ÇÖZÜLMESİ: BOŞANMA

Uzun safha ve emeklerden sonra kurulan ailenin, ömür boyu mutlu bir şekilde devam etmesi arzulanır. Ancak başlangıçta bu duygularla kurulan ailede, belli bir zaman sonra yaşanan bazı sıkıntılardan dolayı çatırdamaların başladığı ve sonunda bazı evliliklerin çözülmeye yani boşanmayla neticelendiği görülmektedir.

18. yüzyıl Âmid ailesinde çeşitli nedenlerden dolayı boşanmalar meydana gelmiştir. Ancak dinin konuya mesafeli yaklaşmasından ve boşanan kadınların hoş karşılanmaması¹ şeklindeki töresel algıdan dolayı bu tür olayların çok fazla gerçekleşmediği, her türlü sıkıntıya rağmen ailelerin, yuvalarını yıkmaktan uzak durdukları söylenebilir.

Bu bölümde, 18. yüzyıl Âmid şehrinde görülen boşanma türleri ve boşanmaların nasıl gerçekleştiği, sicillerde ve diğer çalışmalarda yer aldığı şekliyle incelenecektir.

1. BOŞANMA TÜRLERİ

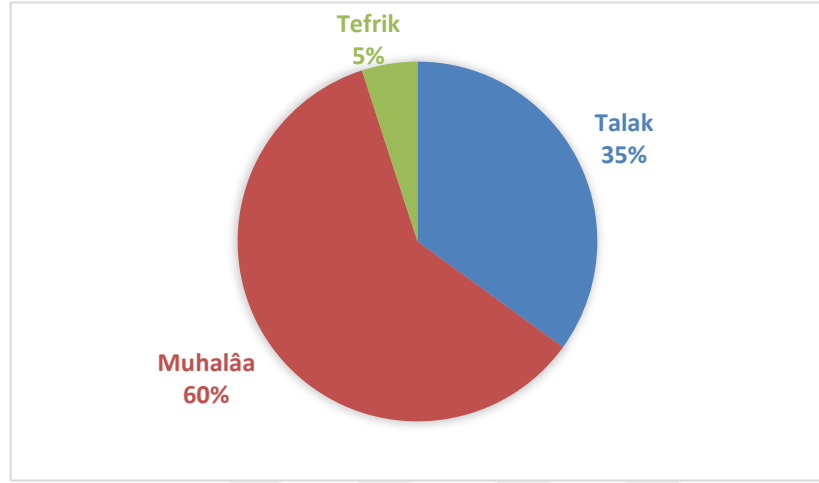
İslam hukukunda üç tür boşanma şekli vardır. Bunlar, talak, muhalâa ve tefrik'tir.

Âmid'deki boşanmalarla ilgili sicillerde geçen olay adedi 40'dır². Bunların 14'ü kocanın boşama sözüyle gerçekleşen talak, 24 tanesi kadın ve erkeğin anlaşmasıyla meydana gelen muhalâa ve 2'si hâkim kararıyla oluşan tefriktir (Grafik 5).

¹ Vargün'ün yapmış olduğu çalışmada boşanmanın, törelerde olmaması, boşanan kadının ayıplanması, kötü kadın sayılması gibi nedenlerden ailelerin boşanmaya izin vermediği, kadınların buna cesaret edemediği belirtilmektedir (Berivan Vargün, *Batman ve Şanlıurfa'da Töre Cinayetlerine Bakış Açısının Sosyal Antropolojik Açısından İncelenmesi*, Ankara Üniversitesi SBE, (YDT), Ankara, 2009, s. 117). Heckmann, toplumsal baskılar, mahkemeye çıkma ve "özel" hayatlarını herkesin içinde konuşma konusunda kadınları korkutan kamuoyu nedeniyle kadınların boşanmak için nadiren mahkemeye başvurduklarını ifade etmektedir (a.g.e., s. 300-301). Jale Karhan da çalışmasında boşanmayla ilgili benzer düşünceleri tespit etmiştir (*Sosyal Bir Sorun Olarak Fuhuş Olgusu: Diyarbakır Genelev Örneği*, Fırat Üniversitesi SBE, (YDT), Elazığ, 2011, s. 84, 88).

² DŞS'nde boşanma kayıtlarının az olmasında defterlerin kaybolmasının, boşanmanın hoş karşılanmamasının, aşiret ve cemaatlerdeki imamların boşama yetkisinin olmasının, Âmid kadısının Hanefi mezhebine göre hüküm vermesinin etkili olduğu düşünülmektedir. Beyazıdı, boşanma işlerini ağanın evinde yaşayan hocanın yaptığını, Kürtlerin, bu gibi işler için başka köylerin ve şehirlerin imamlarına başvurmadıklarını belirtmektedir (*Kürtlerin Örf ve Âdetleri*, s. 54.). Sadreddin Öztoprak ve Halil Çiçek hatıralarında boşanmayla alakalı sorunlarda hoca ya da şeyhlere gelen kişilerden

Grafik 5: 18. yüzyıl Âmid şehrinde görülen boşanma türleri ve oranları

Kadınların, boşanma esnasında genelde mahkemede oldukları görülmektedir. Örnek olarak incelenen bir defterde³ yer alan 13 boşanma davasının 11'inde, başka bir çalışmaya göre 24 davanın 18'inde⁴ kadınlar mahkemede hazır bulunmuşlardır.

1.1. TALAK

Boşanmanın İslam hukukundaki karşılığı talaktır. Talak, sadece kocanın tek taraflı irade beyanıyla evlenmeye son vermesidir. Ancak tabir genel bir kavram olarak, karı kocanın karşılıklı anlaşma ile boşanmaları ve eşlerden birinin özellikle kadının isteği üzerine hâkim tarafından evlenmenin bozulmasına karar verilmesi için de kullanılmaktadır.⁵ Fakat bizim bu çalışmada talaktan kastettiğimiz şey, erkek tarafından gerçekleştirilen boşamadır. Uygulanış şekline göre bain⁶ ve ric'i⁷ olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.

bahsetmektedir (Bkz. Öztoprak, *Şark Medreselerinde Bir Ömür*, s. 135; Çiçek, *Şark Medreselerinin Serencamı*, s. 143).

³ Bu defter 3789 nolu sicil defteridir.

⁴ Gümüş, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Amid Kazası*, s. 200.

⁵ Halil Cin, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay, 1976, s. 33.

⁶ Bain talak: Kesin boşamayı ifade eden söz veya işaretlerle yapılan boşamadır. Bunun örnekleri Osmanlı'da verilen fetvalara yansımıştır. Örneğin, Zeyd "helalim benden haram olsun" dese, niyet eylemese talak vaki olur mu?" Elcevap: Olur (Düzdağ, *Şeyhülislam Ebussu'ûd Efendi'nin Fetvalarına Göre Kanuni Devrinde Osmanlı Hayatı*, s. 65). Erkek hanımını boşadığı zaman tekrar dönebilmesi için kadının rızasını almak, yeniden mehir vermek ve şahitler önünde nikâh akdi yapmak zorundadır (Soysaldı, *Kur'an ve Sünnet'e Göre Evlenme ve Boşanma*, s. 88).

⁷ Ric'i talak: Fiilen evlenip karı-koca olduktan sonra, erkeğin zevcesine açıkça veya işaretten üç adedine delalet etmeyen söz ve hareketle boşamasıdır. Bu çeşit boşanmadan sonra erkek, tekrar nikâh yapmaya ve mehir ödemeye gerek kalmadan zevcesiyle normal aile hayatına dönebilir. Fakat iddet içerisinde (3 hayz

Sicillerde talak olarak gerçekleştirilmiş 14 dava tespit edilmiştir. Bunların iki tanesi başka bir diyara giden kocanın “şayet şu vakte kadar gelmez isem, eşim benden boş olsun” şeklindeki ifadesiyle gerçekleşmiştir. Mesela, 1135/1723 senesine ait belgede Bağdat’a giden İbrahim adlı kişi, şahitler huzurunda “bir sene tamâmına değin gelmez isem zevcem benden bir talâk ile boş olsun” diyerek eşini boşadığı belirtilmektedir.⁸ Hasan isimli erkek, “altı ay tamâmına değin gelmez isem zevcem talâk-ı selâse ile mutallaka (boş) olsun” demiş ve belirtilen süre içerisinde gelmeyince hanımı kendisinden boşanmıştır.⁹ Dört adet boşanma, bir şarta bağlı olarak meydana gelmiştir. Bir kişi “kumar oynarsam zevcem Zeliha benden talak-ı selase ile boş olsun”¹⁰, başkası "hanımım Harma'yı Diyarbakır'dan dışarı köylere götürürsem benden boş olsun"¹¹, diğeri “eğer kayın anam ile burada sakin olur isem zevcem talak-ı selase ile mutallak olsun”¹², bir başkası “eğer seyislerin yanına girersem hanımım Emine talak-ı selase ile boş olsun”¹³ gibi ifadeler kullanmışlar, fakat yeminlerine sadık kalamadıkları için boşanma gerçekleşmiştir. Bir boşanma, başka bir memlekete giden erkeğin, hanımının haberi olmadan onu boşamasıyla meydana gelmiştir.¹⁴ Diğer boşanmalar ise ya kavga esnasında erkeğin söylediği boşama lafızlarından¹⁵ veyahut karı ile kocanın anlaşamamaları¹⁶ sonucunda erkeğin talak-ı selaseyle (üç kere boş ol demek) karısını boşamasıyla gerçekleşmiştir¹⁷ (Tablo 14).

müddeti) müracaat olmamışsa, iddet müddeti bittikten sonra nikâh kalkar ve bain talak olur (Soysaldı, a.g.e., s. 89).

⁸ DŞS, 3789: 1a-2.

⁹ DŞS, 3754: 110b-1. Bkz. Ek 47.

¹⁰ DŞS, 3828: 25a-1. Benzer bir örnek için bkz. Yılmazçelik, a.g.e., s. 269.

¹¹ DŞS, 3754: 102a-1. Farklı dönemlerde yaşanmış benzer örnekler için bkz. Özgür, a.g.t., s. 32; Yılmazçelik, a.g.e., s. 270.

¹² DŞS, 3754: 145a-3.

¹³ DŞS, 3754: 153a-4.

¹⁴ DŞS, 3789: 24a-2.

¹⁵ Mesela, 1145/1733 senesinde İsmail adlı kişi, hanımını kavga esnasında talak-ı selase ile boşamıştır. Buna rağmen kocalık yapmaya devam etmek isteyince kadın, vekili aracılığıyla mahkemeye müracaat etmiştir (DŞS, 3709: 20a-1). Bkz. Ek 48.

¹⁶ Bu durum sicillerde *hüsn-i mu'âşeretimiz olmamağla, hüsn-i zindegânemiz olmamağla* şeklinde yer almaktadır.

¹⁷ DŞS, 3789: 23a-1, 39b-3; 3712: 30b-1, 36a-3; 3754: 113a-1, 141a-1.

Tablo 14: Erkeğin hanımını boşama nedenleri		
Boşama Nedeni	Sayı	%
Geçimsizlik, Kavga etme	7	50
Habersiz boşama	1	7
Yemine bağlı kalmama	4	29
Başka diyara gidip dönmeme	2	14
Toplam	14	100

Tabloda görüldüğü üzere erkeğin hanımını boşama gerekçelerinden ilki, aralarında güzel geçimin olmaması ve kavga etmeleridir (%50). Daha sonra sırayla yemine bağlı kalmama (%29), kocanın başka diyara gidip dönmemesi (%14) ve zevcesinin haberi olmadan boşaması (%7) gelmektedir.

Âmid’le alakalı yapılan diğer çalışmalarda çeşitli gerekçelerden kaynaklanan talak türü boşanmalara rastlanmaktadır. 1830 yılındaki hadisede bir kadın, kocasının “...işbu Ramazân-ı Şerîfde somun ekl eylediğinde Müslüman değilmiş somun ekl ediyorsun deyü söylediğinde merkûm dahî Müslüman değilüm diyü...” cevap verdiği için boşanmak istediğini söylemiştir.¹⁸ 19. yüzyılın sonlarına doğru yaşanan başka bir olayda orduda asker olarak görevli olan bir erkek, hanımına karşı vazifelerini yapamayacağını düşünerek eşini boşamıştır.¹⁹

Talak ile gerçekleşen boşanmalarda kadınların mehirlerini ve diğer haklarını aldıkları yani İslam hukukunun kocaya yüklemiş olduğu yükümlülüklerin yerine getirildiği anlaşılmaktadır. 1135/1722 tarihinde geçimsizlikten ötürü (hüsn-i mu’âşeretimiz olmamağla) eşinden boşanan kadın, otuz kuruş mehrini, iddet-i nafaka ve me’ûnet-i süknâsı için yedi kuruş ki toplam otuz yedi kuruşu teslim alarak, bain talak ile kocasından ayrılmıştır.²⁰ Başka bir sicilde kadın, mehir ve diğer alacakları karşılığında

¹⁸ DŞS, 3767: 19b-1. Ayrıca bkz. Yılmazçelik, a.g.e., s. 270.

¹⁹ Bu durum sicilde “...diyâr-ı âhirde bulunduğum cihetle ... zevciyeti îfâya muktedir olmadığımından bu kere mezbûr Şerife Hanım’ı talâk-ı selâse ile tatlik eyledim...” şeklinde geçmektedir (Zikrullah Aykaç, 312 Numaralı Diyarbakır Şer’iyye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H.1298-1300/M.1881-1883), Yüzüncü Yıl Üniversitesi SBE, (YYLT), Van, 2013, s. 54).

²⁰ DŞS, 3789: 23a-1. Bkz. Ek 49.

kocasından kırk kuruş mehr-i müecceli için otuz dört kuruş nakid ve üç kuruş kıymetli üç aded Musul sarığı ve üç kuruş kıymetli bir kehribar tesbih ki toplam kırk kuruş ve üç kuruş dahi nafaka-i iddet ve me'ûnet-i süknâsı için almıştır.²¹

Sicillerden anladığımız kadarıyla talak yoluyla boşanma sonucunda bazı erkekler, eşini boşadığına pişman olmuş ve tekrar ona dönmek için yollar aramışlardır. 1136/1724 tarihinde yaşanan hadisede üç talakla eşini boşayan erkek, hulle²² başvurarak eski karısıyla tekrar nikâhlanmıştır. Şahitlerin mahkemede belirttiğine göre, Âmid'in Araplar adlı köyünde yaşamakta olan İbrahim kızı Hesna, bundan altı ay önce kocası es-Seyyid Mustafa'dan talak-ı selase ile boşanmış, iddetinin sona ermesinden sonra (ba'de inkitâi'l-iddet), Kozan adlı kişi ile evlenmiştir. Söz konusu erkekle karı koca olduktan belli bir süre sonra yine talak-ı selase ile boşanmıştır. Daha sonra adı geçen kadın, “zevc-i evveli olan mezbûr es-Seyyid Mustafa'ya tezevvüc murâd eyledikte âhardan bî-vech mûmâna'at olunmamak için” mahkemeden bir vesika almıştır.²³ Belgeden anladığımızı göre ilk kocası ile tekrar evlenmek isteyen kadın başka bir erkekle yeniden evlilik yapmıştır. Daha sonra bu kocasından boşanarak ilk eşiyle evlenmek için mahkemeye müracaat etmiş ve başkalarının bu hususta kendisine engel olmaması için bir belge almıştır.

Sicillerde görüldüğü üzere Âmid bölgesinde, talak şeklindeki boşanmalar erkeklerin kendilerine hâkim olamayarak söyledikleri ifadelerden, verdikleri söze sadık kalamamasından, uzun seferlere çıkıp geri dönmemesi ve geçimsizlik sonucunda gerçekleşmiştir. Boşanmalarda kadınlar, mehirlerini ve nafakalarını almışlardır. Birbirlerinden ayrılan bazı çiftler ise kadının hulle yapmasından sonra tekrar bir araya gelmişlerdir.

1.2. MUHALÂA (HUL')

Muhalâa (hul'), kadın ile erkeğin karşılıklı anlaşarak evlilik akdini sona erdirmeleridir. Boşanma talebi genellikle kadından gelmektedir. Böyle durumlarda kadınlar genellikle mehirlerinden ve nafakalarından vazgeçmektedirler.

²¹ DŞS, 3712: 30b-1. Bkz. Ek 50.

²² Hulle diğer bir ifadeyle tahlil (تحليل): “Hurmet-i galizayı (evlenme haramlığı) ortadan kaldırarak evvelki koca için nikâhı yenilemenin helal olmasına vesile olan bir muameledir” (Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 3. B., İstanbul, Ensar Neşriyat, 2010, s. 536).

²³ DŞS, 3746: 4a-1. Bkz. Ek 51. Ayrıca bkz. Öz, 352 Numaralı Diyarbakır Şer'iyeye Sicili, s. 68-69.

DŞS’inde muhalâa suretiyle gerçekleşen 24 adet boşanma kaydı vardır. Boşanma sebebi olarak “hüsn-i zindegânemiz, hüsn-i mu‘âşeretimiz olmama, adem-i imtizâc” şeklinde ifade edilen, kadın ile erkek arasındaki uyumsuzluk ve geçimsizlik belirtilmektedir. Bununla ilgili kayıtlara bakıldığında kadınların, sahip olduğu bazı haklarından vazgeçmenin yanında bazen kocalarına ilave ödeme yaptıkları görülmektedir. 1152/1740 senesinde Âmid’in Hoca Ahmet Mahallesi’nden Fatma isimli bir kadın, kocası Hüseyin’den boşanırken, on kuruş mehrinden, iddet nafakasından ve mesken masraflarından vazgeçmenin yanında, beş kuruş da muhalâa bedeli ödemiştir.²⁴ Bir başkası, kocası ile olan evliliğini, otuz kuruş mehrinden, kocasından alması gereken nafakalarından ve bir sim bileziğinden vazgeçerek sona erdirmiştir.²⁵

Bazı hul‘ kayıtlarında kadınların, mehrinin bir kısmını ya da tamamını ve diğer haklarını alabildiği görülmektedir. Emine isimli kadın, kırk kuruş mehrinin yirmi kuruşunu²⁶, aynı isimde bir başka kadın, mehrinin otuz kuruşunu²⁷ alarak eşlerinden boşanmışlardır. 1136/1723 senesinde başka bir diyara giden erkek, kendisiyle hul‘ olan eşine mehrini ve diğer tüm haklarını vererek boşanmıştır.²⁸ Diğer hul‘ kayıtlarında kadınların genellikle mehirlerinden ve iddet süresince kocalarının ödemesi gereken nafakalarından vazgeçerek boşandıkları anlaşılmaktadır.

Osmanlı’nın diğer toplumlarına yönelik yapılan sicil çalışmalarında Âmid’de olduğu gibi muhalâanın en fazla tercih edilen boşanma şekli olduğu görülmektedir. Bunun birkaç neden kaynaklandığı ifade edilebilir: İlk olarak eşinden boşanan erkekler, bu tür ayrılıklarda ileride bir problem çıkmaması, eski hanımının bazı haklar iddia etmemesi için mahkemeye gelerek boşanmayı kaydettirmiş olabilirler. İkinci olarak boşanan kadınlar, yeniden evlenmek istediklerinde eski kocalarının buna engel olmasına yani kendisini rahatsız etmesine fırsat vermemek için bu yola başvurmuş olabilirler.²⁹

Özetle belirtecek olursak hul‘ yoluyla boşanma, diğer Osmanlı vilayetlerinde olduğu gibi Âmid’de de en fazla tercih edilen yoldur. Boşanmalarda isteğin çoğunlukla kadın tarafından geldiği anlaşılmaktadır. Kocasından boşanmak isteyen kadınların,

²⁴ DŞS, 3754: 148b-3. Bkz. Ek 52.

²⁵ DŞS, 3789: 13b-2. Bkz. Ek 53.

²⁶ DŞS, 3754: 123b-2. Bkz. Ek 54.

²⁷ DŞS, 3789: 46b-1. Bkz. Ek 55.

²⁸ DŞS, 3789: 31a-1. Bkz. Ek 56.

²⁹ Kurt, *Osmanlı Ailesi*, s. 78; Erten, *Konya Şer’iyye Sicilleri*, s. 116.

mehir, nafaka gibi temel haklarından vazgeçmenin yanında, bazen kocalarına ilave ödeme yaptıkları belgelere yansımaktadır. Bazen ise kadınlar, haklarının bir kısmını ya da tamamını alabilmişlerdir.

1.3. TEFRİK

Belirli sebeplerin varlığında eşlerden birisi -genellikle kadın- mahkemeye müracaat ederek hâkimden kendisini boşamasını talep edebilmektedir. Boşanmaya neden olacak unsurların teşekkül etmesi durumunda hâkim ayrılmaya karar vermektedir. Boşanmanın, karı ya da kocanın iradesinden ziyade, hâkim kararıyla gerçekleşmesine “kazai boşanma” ya da “tefrik” denilmektedir.³⁰ Hâkim kararıyla boşanmalar, yukarıda ifade edildiği gibi bazı şartların oluşması neticesinde meydana gelmektedir. İncelediğimiz dönem Âmid’de tefrik olarak gerçekleşen iki boşanma vardır. Aşağıda tefrik türlerine göre sözü edilen davalar ayrı başlıklar altında incelenecektir.

1.3.1. Buluğ Muhayyerliği

Buluğ muhayyerliği, velileri tarafından küçük yaşta evlendirilen çocukların, reşit olunca hâkime müracaat ederek evliliği feshettirme hakkına sahip olmalarıdır. Babaların ya da dedelerin velayetinde gerçekleşen³¹ nikâhlarda böyle bir hak bulunmamaktadır.³²

Sicillerdeki bazı kayıtlarda kızların -özellikle küçük yaştakilerin- iradesi dışında evlendirildikleri görülmektedir. İstemedikleri evliliğe zorlanan çoğunlukla kız, bazen erkek³³, buluğ çağına erdiği zaman nikâh akitlerini mahkeme kararıyla sonlandırmışlardır.

İncelediğimiz dönem DŞS’nde bununla ilgili sadece bir kayda rastlanmıştır. 1153/1740 tarihinde yaşanan olayda, küçük yaşta iken annesinin kendisini evlendirdiğini söyleyen kız, kocasından boşanmıştır.³⁴ DŞS’nde buluğ muhayyerliğiyle

³⁰ Mehmet Akif Aydın, "Osmanlı Hukukunda Kazai Boşanma (Tefrik)", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, Y. 5, S. V, 1986, s. 1-2.

³¹ İstanbul’da bir kadın, babasının kendisini dört sene önce küçükken nikâhladığını, dört gün önce buluğa erdiğini belirterek nikâhının feshedilmesini istemiştir. Mahkeme, babanın velayetinde kıyılan nikâhın feshedilemeyeceğini belirterek talebi geri çevirmiştir (Çavuşzade, a.g.e., s. 39).

³² Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, s. 27.

³³ Konya’da bir erkek, babasının kendisini küçük yaşta bir kızla nikâhladığını ancak kendisinin artık buluğa erdiğini ve Raziye ile evlenmek istemediğini belirtmiş, mahkeme talebi uygun bularak nikâhın feshine karar vermiştir (İpçioğlu, *Konya Şer’iyye Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi*, s. 29-30).

³⁴ DŞS, 3754: 171a-1. Bkz. Ek 9.

alakalı az kaydın olması, defterlerin kayıp olabileceği ihtimalinden başka, birkaç faktöre bağlı olarak değerlendirilebilir: Öncelikle bölgede etkili olduğunu düşündüğümüz Şafii mezhebinin görüşleriyle ilgili olabilir.³⁵ Çünkü Hanefilerde, baba ve dede dışındaki velilerin, küçük yaştakileri evlendirebilecekleri ifade edilmişken³⁶; Şafii'de baba ve dede dışındaki velilerin, küçük yaştaki kız çocuklarını evlendirmesi caiz olarak görülmektedir.³⁷ Bundan dolayı, Âmid gibi Şafii nüfusun fazla olduğu yerlerde bu tür davalar çok fazla meydana gelmediğinden ya da bu şekilde evlendirilen çocuk yaştaki kimselerin, evliliği onaylamasından veya itiraz edememesinden dolayı sicillere yansımamış olabilir.

Genel olarak ifade edecek olursak, buluğ muhayyerliği uygulamasıyla akıl - baliğ olmadan önce muhayyerlik hakkı bulunmayan kadın ve erkek, reşit olduktan sonra kendileri için doğru olduklarına inandıkları şeyleri uygulama fırsatı elde etmişlerdir. Küçük yaşta baba ve dedeleri dışındaki velileri tarafından evlendirilen çocuklar, ergen olduktan sonra evlilik akdini devam ettirip ettirmeme noktasında serbest kalmışlardır. Baba ve dedesinin dışındaki velileri tarafından küçük yaşta evlendirilen kız ve erkeklerin, buluğ çağına erince mahkemeye müracaat ederek boşandıkları sicillerde kayıtlıdır.³⁸

³⁵ Âmid üzerine yapılmış diğer çalışmalarda bu türden hadiselerin olmaması ya da az sayıda olması düşüncemizi doğrular niteliktedir.

³⁶ Zaten sicillerdeki muhayyerliğin kullanılmasıyla gerçekleşen boşanma davalarına bakıldığında, Hanefi mezhebinin etkili olduğu ve baba ile dede dışındaki velilerin, icbarla yaptıkları evlilikler olduğu görülmektedir. Mesela, 1899 senesinde Ayntab'ta yaşanan hadisede, küçük yaşta abisi tarafından nikâhlanan ve zorla götürülerek bir medrese odasına kapatılan kız, kaçarak annesinin yanına sığınmıştır. Kız, daha sonra Ramazan'ın 15.günü seher zamanında buluğa erdiğini ve şahitlerin huzurunda bu evliliği istemediğini ifade etmiştir. Hâkim, şahitleri dinledikten sonra evliliğin sona ermesine karar vermiştir (Mustafa Can, *157 Numaralı Ayntâb Şer'îyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (h.1316-317/ m.1898-1899; Sahife:1-134)*, Gaziantep Üniversitesi SBE, (YYLT), Gaziantep, 2011, s. 68). İlgili bazı örnekler için bkz. Hacı Bayram Özdemir, *XXVI Numaralı Antalya Şer'îyye Sicil Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi 1301-1302 (m.1883-1885)*, Akdeniz Üniversitesi SBE, (YYLT), Antalya, 2012, s. 89; Faruk Yılmaz, *151 Numaralı (h.1299-1301/ m.1882-1884) Ayntab Şer'îyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Gaziantep Üniversitesi SBE, (YYLT), Gaziantep, 2007, s. 365.

³⁷ Bkz. Takyeddin Ebi Bekr, *Kifâyetu'l-Ehyâr*, s. 333.

³⁸ Ancak küçük yaşta evlendirilen bazı kız ve erkekler, buluğa erince Yalvaç'ta olduğu gibi evliliği devam ettirmişlerdir (Köstüklü, *Yalvaç'ta Aile*, s. 29).

1.3.2. Din Farkından Dolayı Boşanma

Eşlerden birinin İslamiyet’i terketmesi ya da kadın Müslüman olurken, erkeğin eski dininde kalmaya devam etmesi evliliği sona erdirmektedir. Bunun için ayrıca bir karara ihtiyaç bulunmamaktadır. Eşlerin ikisi aynı anda dinden çıkmışlar ya da dine girmişlerse evlilik bir zarar görmezken, yalnız eşlerden birisi diğerinden önce dine girmiş veya dinden dönmüşse o zaman evlilik sona ermektedir.³⁹

DŞS’nde yer alan bir kayıta din farkının gerekçe gösterilerek boşanmanın gerçekleştirildiği görülmektedir. 1242/1826 tarihinde, aslen İzmirli olan Ester adındaki bir Yahudi kadın, mahkemeye müracaat ederek kendisi aslen Müslüman iken, zorla Yahudi yaptırılıp evlendirildiğini ve şu an tekrar Müslüman olduğundan evliliğin sonlandırılmasını istemiştir.⁴⁰ Bunun dışında bir boşanma belgesine rastlanmaması hem dinler arası evliliklere kadın ve erkeğin rağbet etmemesiyle hem de sicillerdeki ihtida hadiselerinde görüldüğü üzere tüm aile fertlerinin aynı anda din değiştirmesi ve bundan dolayı bir boşanmanın meydana gelmemesiyle açıklanabilir.⁴¹ Osmanlı’nın diğer vilayetlerinde yukarıdakine benzer boşanmalara rastlanmaktadır.⁴²

Yukarıdaki belgelere göre sicillerde az da olsa din farkından dolayı boşanma hadiselerine rastlanmaktadır. Böyle durumlarda Osmanlı kadınları, başka dinden erkeklerle evliyken Müslüman olan kadınların evliliklerini, kocalarının ihtida etmemesi üzerine sonlandırmışlardır. Bunun dışında kayıtlarda farklı dinden kadın ve erkeğin evliliklerine çok rastlanmamasından dinler arası evliliklerin pek rağbet görmediği, ailelerin, din başta olmak üzere bazı sosyo-kültürel nedenlerden adı geçen evliliklerden uzak durdukları söylenebilir. Dolayısıyla sözü edilen evliliklerin az olması boşanma davalarının azlığını beraberinde getirmektedir.

³⁹ Cin, a.g.e., s. 102-103.

⁴⁰ DŞS, 3828: 11a-4. Bkz. Ek 6. Jennings, kendisi müslüman olduğu halde eşleri din değiştirmeyi kabul etmeyen kadınların, hâkim kararıyla boşandıklarını belirtmektedir (*Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640*, s. 140-141).

⁴¹ Bununla ilgili sicillerde yer alan bir örnek şöyledir: “Mihran'dan Simo v. Nimo nâm zimmînin kelimeteyn-i şahâdeteyn getirip İslâm ile müşerref olup ismi Mehmed tesmiye olunup zevcesi Yuri bt. Abdo, oğulları sagîr Haşman Mustafa ve Tofman Ahmed tesmiye olundular. Fî 21 Ra. sene 1153” (DŞS, 3754: 1a-9).

⁴² İlgili örnekler için bkz. *195 Nolu Mardin Şer’iyye Sicili Belge Özetleri ve Mardin*, haz. Kenan Ziya Taş vd., İstanbul, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yay, 2006, s. 81; *1153 Nolu Bursa Şer’iyye Sicili*, s. 279; Çavuşzade, a.g.e., s. 40.

1.3.3. Kocanın İktidarsızlığı (İnnîn)

Evliliklerde kocanın karısına karşı olan sorumluluklarından birisi, onunla cinsi yakınlıkta bulunmaktır. Bu duruma güç yetiremeyen erkeklerin durumuna aniniyyet, ananet veya innîn denilmektedir. Şayet kadının kendisinde benzer bir sıkıntı yoksa ve kocasının söz konusu sıkıntısını nikâhtan önce bilmiyorduyorsa, muhayyerlik hakkı ortaya çıkmaktadır. Kadın böyle durumda isterse eşinden ayrılabilir.⁴³

Sicillerdeki uygulamalardan anlaşıldığına göre hanımının bekâretini izale edemeyen kocalara mahkeme tarafından zaman tanınmaktadır. Şayet söz konusu durum belirlenen vakit geçtiği halde devam ederse boşanma olayı gerçekleşmektedir. Âmid'de 1065/1655 tarihinde mahkemeye yansıyan bir belgede, hanımının bekâretini izale edemeyen erkeğe, mahkeme kadısı tarafından bir sene süre verilmiştir. Arap topluluğundan Sitti isimli küçük kızın (sağire-i bıkır) babası, kızını altı ay önce İbrahim ile evlendirdiğini fakat şu ana değin damadının “bikrin zâil etmeyip mücâma'ata kâdir olmayıp (ilişkiye güç yetiremememe, hanımının bekâretini bozamama)” diyerek, bu durumun sorulmasını istemiştir. Erkeğin söylenenleri kabul etmesi üzerine mahkeme karar vermek için bir yıl beklenmesine karar vermiştir.⁴⁴ Daha sonraki süreçle alakalı kayıtlarda herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Erkeğin belirlenen süre içerisinde kusurundan kurtulduğu ve aile yaşantısına devam ettiği düşünülebilir. Bursa'da yaşanan bir olayda ise kendisine tanınan sürede karısının bekâretini izale edemeyen koca, mahkeme kararıyla eşinden ayrılmak zorunda kalmıştır.⁴⁵

Örneklerden anlaşıldığı üzere eşleriyle cinsi münasebette bulunmaya ve onların bekâretini izale etmeye güç yetiremeyen erkeklere, hâkimler tarafından ek süre tanınmaktadır. Verilen zaman içerisinde hanımlarıyla bir araya gelemeyen erkekler mahkeme tarafından boşanmaktadırlar.

1.3.4. Kocanın Kayıp Olması veya Eşini Terki

İslam hukukuna göre hâkimin evliliği sona erdirme hakkının olduğu durumlardan birisi kocanın kayıp olması ya da eşini terkedip gitmesidir. Kadının isteği ile mahkeme isterse bu tür evlilikleri bitirebilir. Sicillerden anladığımız kadarıyla

⁴³ Mehmet Zihni, *Ni'meti İslâm*, sad. M. Rahmi, İstanbul, Sağlam Kitabevi, 1978, s. 1084-1085.

⁴⁴ DŞS, 3715: 28b-2. Bkz. Ek 57.

⁴⁵ Kurt, a.g.e., s. 80.

kocaları tarafından geride hiçbir şey bırakılmadan terkedilen ya da başka diyarlara gidip uzun süre haber alınamayan erkeklerin hanımları, mahkemeye müracaat etmişler ve bununla alakalı bazı isteklerde bulunmuşlardır. Bunların başında, eşleri döneceği zamana kadar kendilerine nafaka bağlanması ya da kocalarından boşanma gelmektedir.

Hanefi mezhebi, kaybolan ya da öldüğü kesin olarak anlaşılmayan erkekle ilgili olarak akranlarının durumunu esas almaktadır. Yani kendisinden haber alınamayan bir erkeğin akranları ortalama ne kadar yaşıyorsa, ondan sonra öldü kabul edilebileceğini ve hanımının bundan sonra boşanabileceğini kabul etmişlerdir. Buna göre hanımlarını habersiz bir şekilde terkedip giden, geride eşinin geçimini sağlayacak mal bırakmadan giden ya da yaşayıp yaşamadığı belli olmayan kocaların zevceleri Hanefi fıkhına göre eşlerinden ayrılamamaktadırlar. Bu kadınlar hakkında eşlerinin yaşlıları dikkate alınarak karar verilmektedir. Şafiilerde ise bu durum bir görüşe göre dört yıldır. Yani erkek, şayet belirtilen süre zarfında gelmemişse öldüğüne hükmedilir ve karısı vefat iddeti beklemeye başlar. Ondandır isterse yeniden evlilik yapılabilir.⁴⁶

Sicillerde, mahkemenin, Hanefilerin görüşünü esas alarak⁴⁷, kocasından haber alınamayan kadınları boşamak yerine onlara nafaka bağladığı görülmektedir. 1157/1744 tarihinde bir kadın, “ben yine gelirim” diyerek giden ve kendisinden bir daha haber alınamayan kocasını, dîvâna şikâyet etmiştir. Âmid mollasına gönderilen yazıda, kocanın bulunarak gerekli işlemlerin yapılması istenmiştir.⁴⁸

1135/1723 tarihinde Siti adlı bir kadın, mahkemeye müracaat ederek kocası Ali Çavuş’tan iki yıldır haber alamadığını, kendisinin nafakaya ve giyim-kuşama çok ihtiyacı olduğunu belirterek, döndüğü zaman eşinden tahsil edilmek üzere kendisine nafaka bağlanmasını istemiştir. Mahkemeye gelen şahitlerin de aynı şeyi söylemeleri üzerine kadına günlük on iki akçe takdir edilmiştir.⁴⁹

⁴⁶ Gözübenli, “Mefkud”, s. 354.

⁴⁷ Kanuni devrine ait 943/1537 tarihli bir kanunnâmede Şafii kadıların, durumları tam olarak netleşmeyen bazı erkeklerin hanımlarını, nafakaya muhtaçtır diyerek boşayıp başka erkeklerle evlendirdikleri belirtilerek, “...memâlik-i mahrûsemde min ba’d Şâfi’i kâdı olmasın ref’ edüb” buyurularak bunların emr-i şerîfe muhalif iş yapmalarının engellenmesi istenmektedir (Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri: Kanuni Sultan Süleyman Devri Kanunnâmeleri: II. Kısım Kanuni Devri Eyalet Kanunnâmeleri*, C. 6, İstanbul, Fey Vakfı Yay, 1993, s. 368).

⁴⁸ DAD, 1: 57-1. Bkz. Ek 29.

⁴⁹ DŞS, 3712: 33b-1. Bkz. Ek 27.

Yukarıdaki belgelere bakıldığında eşinden haber alamayan ve zor durumda kalan kadınlar hakkında, Hanefî mezhebinin görüşleri doğrultusunda boşanma yerine nafaka bağlanmasına karar verilmiştir. Bunun, kocanın geri dönme ihtimalinin bulunması ve böyle bir ihtimalin gerçekleşmesi halinde meydana gelebilecek olumsuzlukları önlemeye matuf olduğu söylenebilir. Ayrıca Şafii olan kişilerin, mahkemenin Hanefî fikhına göre karar vermesinden dolayı, bu şekildeki davalarını kendi müftülerine götürdüğü ve ona göre karar verildiği⁵⁰, bunun için söz konusu olayların DŞS’nde fazla yer almadığı ifade edilebilir.

Yukarıda belirtilen tefrik sebepleri dışında, başka sicil çalışmalarında yer alan ama DŞS’inde örnekleri bulunmayan ve hürmet-i müsâhereden kaynaklanan bir boşanma türü daha bulunmaktadır. Hürmet-i müsâhere, Hanefilere göre, erkeğin, eşi tarafından kendisine nikâhı haram olan kişilerle cinsel ilişkide bulunması ya da onları şehvetle öpmesi veya eşinin anne, babasından birine cima lafzıyla küfretmesi sonucunda meydana gelen durumdur. Böyle bir durum meydana geldiğinde erkeğin, hanımını terk etmesi, terk etmezse hâkimin onları ayırması gerekmektedir.⁵¹ Âmid mahkemesine bununla alakalı bir davanın gelmemesi, yöre halkının önemli bir kısmının Şafii olması ve Şafii hukukunda bunun bir boşanma sebebi olarak kabul edilmemesiyle⁵² ya da söz konusu hadise özel hayatı ilgilendiren bir husus olduğundan insanlar bunu ifşa etmemesiyle ilgili olabilir.⁵³

2. PARÇALANMIŞ AİLELERDEKİ SOSYO-EKONOMİK SORUNLAR

İslam hukuku, boşanma meydana geldikten sonra kadın ve çocuklar için bazı sorumluluklar ortaya koymuştur. Bu başlık altında ailenin boşanma ya da erkeğin vefat etmesi sonunda kadınlara ve çocuklara yönelik ortaya çıkan durumlar ele alınacaktır.

⁵⁰ Bunu gösteren 1218/1803 tarihli bir kayıta, Şafii müftülüğüne atanan kişiden, “...Gerekdir ki lede’l-istiftâ esahh-i akvâl-i e’imme-i Şâfi’iyye ‘aleyhim rahmetü rabbi’l-beriyeye ile iftâ idüb kütüb-i mu’tebere-i Şâfi’iyyeden nakl-i sarih...” yapması istenmektedir (Mehmet Bulut, *356 Nolu Diyarbakır Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi* (H. 1217-1218/M. 1803-1804), Dicle Üniversitesi SBE, (YYLT), Diyarbakır, 2013, s. 131).

⁵¹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, C. II, İstanbul, Bilmen Yay, 1985, s. 92-94; Kurt, a.g.e., s. 82.

⁵² Bilmen, a.g.e., C. II, s. 94-95.

⁵³ Ali Şafak da, aşiret içerisinde meydana gelen yüz kızartıcı ya da aşiretin onurunu zedeleyici olayların dışarıya aksettirilmediğinden bahsetmektedir (“Hakkâri ve Civarında Halkın Dinî ve Ahlakî Yaşayışının Günlük Hayatta Tezahürü Üzerinde Bir Araştırma”, s. 102-103).

2.1. KADINLARA YÖNELİK KONULAR

2.1.1. İddet (Bekleme Süresi) ve Nafaka

Evlenmenin ölüm, talak veya hâkim kararı ile sona ermesi durumunda kadının yeniden evlenebilmesi için beklemesi gereken süreye iddet denir. Bundan maksat, evliliğin sona ermesinden sonra doğma ihtimali olan çocuğun babasını ya da nesebini tespit etmektir. Diğer taraftan dönülebilir boşanma (ric'i talak) halinde iddet, kocaya karısı ile ikinci bir nikâh muamelesine gerek kalmadan birleşme imkânı vermektedir. Kocasını vefat eden kadın dört ay on gün, eşinden boşanmış olan üç ay hali iddet bekler. Hamile kadının iddeti, çocuğu dünyaya getirmesiyle birlikte sona ermektedir.⁵⁴

DŞS'ndeki kayıtlara göre boşanan ya da kocaları vefat eden kadınlar iddet müddeti beklemişlerdir. Talak olarak eşlerinden ayrılanların bu süre zarfında kocalarından iddet nafakası aldıkları sicillerde yer almaktadır. Nafakanın, toplumun sağlıklı bir şekilde devamı adına özellikle parçalanmış ailelerde kadının hayata tutunabilmesi, başkalarına sığıntı olmadan ihtiyaçlarını karşılayabilmesini temin etme gibi işlevleri yerine getirdiği söylenebilir.⁵⁵ Bununla ilgili sicillerdeki örneklere baktığımızda Çubukçu Mehmet'ten boşanan Fatma adlı kadın yedi kuruş⁵⁶, aynı isimde başka bir kadın günlük sekiz akçe⁵⁷, Musullu Ebubekir'den ayrılan Şerife Aişe üç kuruş⁵⁸ ve Bezzaz Molla İsmail'den boşanan Esmâ Hatun elli kuruş almıştır.⁵⁹

İddet süresi sona ermeden kadınlar, başka biriyle evlenememektedirler. DAD'inde yer alan bir belgede iddeti dolmadan evlendirilmek istenen bir kadına eski kocası engel olmaya çalışmıştır.⁶⁰ İddeti biten kadınların, mahkemeye müracaat ederek tekrar evlenmelerinde engel olmadığına dair bir belge aldığı ve bununla yeniden evlilik gerçekleştirebildiği anlaşılmaktadır. 1136/1723 tarihinde Merve adlı bir kadın, şahitler vasıtasıyla kocasının kendisini iki sene önce İstanbul'da boşadığını belirterek, mahkemeden yeniden evlenmesinde engel bulunmadığına ve başkalarının buna

⁵⁴ Vehbe Zuhaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, (çev. Ahmet Efe vd.), C. 9, İstanbul, Risale Yay, 1990, s. 500-501.

⁵⁵ Erten, *Konya Şer'iyye Sicilleri*, s. 125.

⁵⁶ DŞS, 3789: 23a-1. Bkz. Ek 49.

⁵⁷ DŞS, 3712: 36a-3. Bkz. Ek 58.

⁵⁸ DŞS, 3712: 30b-1. Bkz. Ek 50.

⁵⁹ DŞS, 3828: 5a-1. Bkz. Ek 59.

⁶⁰ DAD, 1: 164-3. Bkz. Ek 24.

karışmaması gerektiğine dair bir belge almıştır.⁶¹ Yine Âmid’de Zülfü adında bir kadın, mahkemede, kocası es-Seyyid Ali’nin bundan altı sene önce Şebinkarahisarı’ndaki Çakmak Hanı’nda misafir iken vefat ettiğini ve “iddeti dahi münkaziye (iddetinin bitmesi)” olduğunu şahitlerin yardımıyla ispat edince, “nefsini âhara tezvîc murâd etdikde âhardan bi-vech mûmâna‘at (müdahale, engelleme) olun[ma]mak için” kendisine bir vesika verilmiştir.⁶²

Görüldüğü üzere kocasının vefat ettiğini ya da ondan boşandığını mahkeme huzurunda şahitlerle ispat eden kadınlar, iddet beklemişler ve boşananların bazıları bu süre zarfında kocalarından nafakalarını almışlardır. Bu süre bittikten sonra isteyen kadınlar mahkemeye müracaat ederek tekrar evlenmelerinde bir engel olmadığına ve başka kimselerin bu konuda müdahalede bulunmaması gerektiğine dair vesika (belge) almışlardır.

2.1.2. Mehrin Tahsili

Hul’ dışındaki boşanma ya da eşlerinin vefatı durumlarında kadınlar, şayet kocalarına hibe etmemişlerse alamadıkları mehirlerini kocalarından almışlardır. Mahkeme kayıtlarında kadınların, bizzat ya da vekilleri aracılığıyla bunun takipçisi olduğuna dair örnekler yer almaktadır. Mehir bahsinde de belirtildiği gibi söz konusu ödeme, kadının boşanma ya da eşinin vefatı durumunda hayatına devam edebilmesi, kendisinin ve çocuklarının ihtiyaçlarını kimseye yük olmadan, iffetini kaybetmeden karşılayabilmesini sağlama gibi bazı işlemlere sahiptir.⁶³

Tereke defterlerindeki belgelere bakıldığında bazı erkeklerin, hanımlarına vaad ettikleri mehirleri sağlıklarında öde(ye)medikleri görülmektedir. Bu durumdaki kadınların mehir alacakları, vefat eden erkeğin ödenmesi gereken ilk borçları içinde yer almıştır. Müslüman erkek terekelerinde yer alan 204 kişinin, sağlıklarında hanımlarına ödeyemedikleri mehirler, vefatlarından sonra ödenmiştir. Bazı tereke gelirlerinin kadınların mehir alacağını ödemeye yetmediği görülmektedir. Mesela, 1173/1760 senesinde vefat eden Kara Mustafa isimli erkeğin tereke bedeli, iki hanımına olan mehir

⁶¹ DŞS, 3789: 26b-1. Bkz. Ek 60.

⁶² DŞS, 3789: 30b-1. Bkz. Ek 61.

⁶³ Erten, a.g.e., s. 52

borcunu ödemeye yetmemektedir.⁶⁴ Böyle durumlarda kadınlara, mehirlerinin tamamı yerine, erkeğin geliri oranında ödeme yapıldığı anlaşılmaktadır. Bazı kayıtlarda da çocukların, vefat eden annelerinin mehirlerini babalarından aldıkları görülmektedir. Âmid'in Sinan Kethüda Mahallesi'nden Leyla ve Raziye isimli çocuklar, vefat eden annelerinin alması gereken mehiri babalarından almışlardır.⁶⁵

Kocanın vefatı dışındaki boşanmalarda, şayet kadın, eşinden hul' şeklinde ayrılmamışsa alamadıkları mehirlerini eşinden tahsil etmiştir. 1136/1723 senesinde eşinden ayrılan bir kadın, mehir olarak otuz kuruş⁶⁶, 1241/1826 tarihinde boşanan biri 840 kuruş almıştır.⁶⁷ Bazen kadının isteği ile gerçekleşen muhalâa yoluyla boşanmalarda bile mehirlerin bir kısmı erkek tarafından hanımına ödenmiştir. Emine isimli kadın, muhalâa yoluyla boşandığı kocasından kırk kuruş mehrinin yirmi kuruşunu⁶⁸, bir diğeri elli kuruşun otuzunu almıştır.⁶⁹

Yukarıdaki uygulamalardan anlaşıldığı üzere incelediğimiz dönem Âmid'de eşleri vefat eden ya da kocalarından boşanan kadınlar, İslam dininin kendilerine bir hak olarak verdiği mehirlerinin takipçisi olmuşlardır. Özellikle talak yoluyla gerçekleşen boşanmalarda kocalarını mahkeme kanalıyla takip ederek maddi anlamda yaşayabilecekleri mağduriyetlerin önüne geçmişlerdir.

2.2. ÇOCUKLARA YÖNELİK KONULAR

Anne ve babadan birisinin vefatından ya da aile birliğinin çözülmesinden en çok etkilenenlerin başında çocuklar gelmektedir. Onların yaşayabileceği psikolojik problemlerle mücadele edilmesi haricinde, onların bakım ve terbiyesinin aksatılmaması, büyüyecekleri zamana kadar kendilerine miras olarak kalan malların korunup muhafaza edilmesi gibi hususlar büyük bir önem arz etmektedir. Bu kısımda, 18. yüzyıl DŞS'ndeki belgeler doğrultusunda yukarıda belirtilen mevzular hidâne, vasi ve nazır tayini başlıkları altında incelenecektir.

⁶⁴ DŞS, 3796: 68b-2.

⁶⁵ DŞS, 3754: 110a-2. Bkz. Ek 62.

⁶⁶ DŞS, 3789: 23a-1. Bkz. Ek 49.

⁶⁷ DŞS, 3828: 5a-1. Bkz. Ek 59.

⁶⁸ DŞS, 3754: 123b-2. Bkz. Ek 54.

⁶⁹ DŞS, 3789: 46b-1. Bkz. Ek 55.

2.2.1. Çocuğun Bakım ve Terbiyesi (Hidâne)

Hidâne veya hadâne, küçük çocukların bakımı, gözetimi anlamında kullanılan bir terimdir. İslam hukukunda, “küçük çocukların veya bu hükümde olan kişilerin gerektiği şekilde büyütülüp yetiştirilmesi, korunup gözetilmesi ve eğitilmesi amacıyla kanun koyucunun belli şahıslara tanıdığı hak, yetki ve sorumluluğu ifade etmektedir”.⁷⁰

Çocuk, yaratılışı gereği doğumundan belli döneme kadar başkalarının bakım ve yardımına muhtaç bir varlıktır. Yeme, içme, bakım, barınma ve diğer ihtiyaçlarının belli bir vakte kadar başkaları tarafından karşılanması gerekmektedir. Sözü edilen ihtiyaçlar şayet anne ile baba beraber yaşıyorlarsa ikisi tarafından karşılanmaktadır. Fakat boşanma veya vefat durumunda, çocuğun ne olacağı ile ilgili olarak İslam hukukunda hidâne ya da hadâne kavramı kullanılmıştır.

Vefat ya da boşanma gibi bir yolla evlilik bozulmuşsa, çocuğun bakım ve terbiyesi şayet hayatta ise anneye aittir. Onun olmadığı, görevi yerine getiremeyeceği ya da yeniden evlendiği durumlarda⁷¹ anne tarafından birileri, şayet bunlar mevcut değilse baba tarafından yakınlar bu görevi üstlenmek zorundadırlar.⁷² Çocukların bakım ve terbiye süresi, erkeklerde buluğ çağına, kızlarda evleneceği zamana kadardır. Hidâne boyunca çocuğun bakım ve masrafları varsa çocuğun mal varlığından yoksa hukuken nafakası kime aitse -ki bu genelde baba ya da onun devamı kabul edilen dede, amca gibi kişilerdir- onun tarafından karşılanır.⁷³

Âmid’de, boşanma ya da kocanın vefat ettiği durumlarda hidâne vazifesini, şayet hayatta ve çocuklara bakacak kabiliyette ise öncelikle anneler⁷⁴, onun bulunmadığı durumlarda abla, babaanne gibi kadın akrabalar, onlar mevcut değilse abi, amca gibi erkek akrabalar üzerlerine almışlardır. Bu görevi yerine getiren kişilere şayet ekonomik durumları iyi değilse nafaka belirlendiği görülmektedir. Küçük çocuklara takdir edilen nafakanın, yeme, içme ve giyim ihtiyaçları için kullanılacağı (infâk ve iksâ vesâir

⁷⁰ Adnan Memduhoğlu, "İslam Hukuku'na Göre Çocuğun Bakım ve Terbiyesi (Hidâne)", *Araştıran Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergi*, S. 9-10, 2010, s. 75.

⁷¹ Eşini kaybeden veya boşanmış kadınların bu hakkını kaybetmeleri, çocukların üvey baba ya da üvey kardeş sıkıntılarıyla karşılaşmaları gibi bir durumu ortadan kaldırmaktadır (Bkz. Hayri Erten, “Osmanlı Ailesine Farklı Bir Bakış”, s. 423).

⁷² Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, C. 1, s. 395.

⁷³ Memduhoğlu, a.g.m., s. 80.

⁷⁴ DŞS, 3823: 29b-1; 3754: 160a-3; 3709: 2b-3.

levâzım-ı zarûriyeleri için), çocuk büyüyüp iş sahibi olduğu zaman kendisinden tahsil edileceği (hîn-i zaferde men lehû hakku'l-ahz ve't-taleb) veya kendisine ait malı varsa oradan harcanacağı (hîn-i zaferde mâllarına rücû'a) kayıtlardan anlaşılmaktadır.

Bununla ilgili belgeler incelendiğinde 1153/1740 tarihinde Münteha adlı kadın mahkemeye müracaat ederek vefat eden eşinden olan Osman isimli küçüğün, “bi-hakkı'l-hızâne” terbiyesinde bulunduğunu, çocuğun nafakaya ihtiyacı olduğunu belirtmiştir. Büyüdüğünde çocuktan alınmak şartıyla günlük on akçe nafaka belirlenmiştir.⁷⁵ Diğer uygulamalarda, bakım ve terbiyeyi üstlenen babaannenin talebiyle küçük kız çocuğuna günlük sekiz⁷⁶, abilerinin himayesinde olan küçük kardeşlerin herbirine, babalarından kalan mallarından harcanmak şartıyla günlük dörder⁷⁷, Kazıktepe köyündeki küçük çocuğun terbiyesini, baba bir kardeşi olan ablasının üstlendiği, ihtiyaçlarının karşılanması için büyüdüğünde alınmak şartıyla günlük altı akçe takdir edildiği görülmektedir.⁷⁸

Küçük çocukların bakım ve terbiyesi görevinin sadece babası vefat edenlerle sınırlı olmadığı, anne-babası ayrılmış çocukların da yakınları tarafından koruma altına alındığı kayıtlardan anlaşılmaktadır. Böyle durumlara maruz kalan çocuklar genellikle annesinin yanında kalmakta ve bunların ihtiyaçları için babaları tarafından nafaka ödenmektedir. 1145/1733 tarihinde Ümmü adında bir kadın babasını vekil kılarak, üç ay önce hul' olduğu eşinden olma bir yaşındaki küçük kızının ihtiyaçlarında harcanması için “bi-hakkı'l-hidâne” olarak nafaka istemiştir. Mahkeme, babası Sunullah'ın malından alınmak üzere çocuk için günlük on beş akçe nafaka belirlemiştir.⁷⁹ 1135/1723 yılındaki hadise, uygulamanın gayrimüslimler arasında da olduğunu göstermektedir. Âmid'in Kıtırbil-i zimmi köyünde oturan ve eşinden muhalâa yoluyla boşanan Toma adlı erkek, evliliklerinden dünyaya gelen küçük çocuğunun nafakası için eski hanımına günlük on beş akçe vermeyi kabul etmiştir.⁸⁰

İncelediğimiz sicil örneklerinde görüldüğü üzere Âmid ilinde küçük yaşta babasını kaybeden ya da anne-babası ayrılan çocukların bakım ve terbiyesi

⁷⁵ DŞS, 3754: 169b-2. Bkz. Ek 63.

⁷⁶ DŞS, 3754: 143b-4. Bkz. Ek 64.

⁷⁷ DŞS, 3754: 95b-3. Bkz. Ek 65.

⁷⁸ DŞS, 3709: 15b-2. Bkz. Ek 66.

⁷⁹ DŞS, 3709: 20b-3. Bkz. Ek 67.

⁸⁰ DŞS, 3789: 9b-1. Bkz. Ek 68.

aksatılmamış başta anneleri olmak üzere diğer akrabaları tarafından bu görev yerine getirilmiştir. Bunların içinde çocukların ihtiyaçlarını karşılayamayacak durumda olanlara belli miktarlarda nafaka bağlanmıştır. Âmid'e yönelik daha sonraki dönemlerde yapılan çalışmalarda da babası vefat eden küçük kız ve erkek çocuklarına çeşitli miktarlarda nafaka verildiği anlaşılmaktadır.⁸¹

2.2.2. Vasi ve Nazır Tayini

Vasilik, bir kimsenin bir zata hitaben “sen benim vasimsin” veya “sen benim malımda vasisin” veya “sen benim vefatımdan sonra vekilimsin” veya “vefatımdan sonra evladımı sana teslim ettim” veya “vefatımdan sonra evladımın işlerini sen hallet” şeklinde talepte bulunması ve karşısındakinin bunu kabullenmesidir.⁸²

Âmid'de, vefat eden yakınlarından kendilerine mal kalan küçük çocuklara vasi tayin edildiği anlaşılmaktadır. Anne ya da babadan birinin ya da ikisinin birden vefat ettikleri durumlarda⁸³ onların geride bıraktıkları eşyalar, birinci derecede onların varisleri durumundaki çocuklarına kalmaktadır. Fakat kendilerine miras kalan çocuklar küçük veya onları muhafaza edemeyecek halde iseler, malların korunması ve çocuğun ihtiyaçları için israfa kaçılmadan harcanması hususunda bir yetkili görevlendirilmektedir. Bu kişiye vasi denilmektedir. Yapılan iş vesayet adı verilmektedir. Vasilik kurumu sayesinde kendilerine miras kalan küçük yaştaki çocukların bakımı, terbiyesi, yeme, içme, giyim kuşam gibi ihtiyaçları onlar sıkıntıya düşmeden, başkalarına yük olmadan karşılanmakta, söz konusu mirasın zayi olmadan çocuğun ve toplumun yararına olacak şekilde işlettirilmesi sağlanmaktadır. Aynı zamanda çocuklara ait olan mallara diğer aile üyeleri tarafından müdahalede bulunulması da önlenmiş olmaktadır.⁸⁴ Ayrıca vasi konumundaki kişiye uhrevi manada bir kazanç kapısı oluşturmaktadır.

Sicillerde vasi tayinin gerekçesi olarak “emvâl-i müntakilelerin (intikal eden malların) zabt u hıfz (kayıt altına alınması ve korunması)” olarak belirtilmekte, vasi

⁸¹ İlgili örnekler için bkz. Yılmazçelik, a.g.e., s. 271, 272; Aykaç, 312 Nolu Diyarbakır Şer'iyeye Sicili, s. 92.

⁸² Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, C. V, s. 179.

⁸³ Yalnız bir sicilde “...bundan akdem cünûn olan Ali Bey b. el-Hâc Mustafa'nın sulbî sagîr oğlu Mustafa nâm sagîrin tevliyetini zabt vesâir tesviye-i umûruna bir vasî nasbı lâzım ve mühim olmağın” denilerek annesinin vasi tayin edildiği görülmektedir (DŞS, 3754: 160b-3).

⁸⁴ Erten, *Konya Şer'iyeye Sicilleri*, s. 129-130.

olacak kişilerde “emânet ile ma‘rûfe (tanınan), diyânet ile mevsûfe (vasıflı) ve vesâyet uhdesinden gelmeye kâdire olup olmadığına” bakılmaktadır. Bunu tespit için şahit olarak mahkemede yer alan ve “zeyl-i vesîkada muharrerü'l-esâmî bî-garaz müslimîn” şeklinde nitelenen, herhangi bir kimseye kin ve garaz beslemeyen, doğruyu söyleyen Müslümanların ihbarlarına bakılmaktadır. Bunun sonucunda gerekli şartları taşıdığı düşünülen kişiler mahkeme tarafından vasi olarak tayin edilmektedir.

DŞS’nde vasi tayiniyle alakalı 101 adet belge tespit edilmiştir. Söz konusu kayıtlarda kırk iki kere anne⁸⁵, on altı defa baba vasi olarak tayin edilmiştir. Anlaşılan o ki anne ya da baba hayatta ise çocuklarının haklarını koruma hususunda daha hassasiyet, şefkat ve merhamet sahibi oldukları düşünülerek vasilikler onlara verilmektedir. Yalnız bir kayıтта, mahalle halkının şahadetleriyle anne konumundaki kişinin vasilik için gerekli şartları taşımadığı dile getirilerek, ahalinin kefil olup önerdiği kişi vasi tayin edilmiştir. Âmid’in Defterdar Mahallesi’nde iken vefat eden el-Hac Mehmet’in yetimleri için birinin vasi tayin edilmesi gerekmektedir. Mahkemede şahit olarak dinlenen mahalleden bazı kişiler, küçük çocukların annesi Sultan’ın “mübtelere (savurgan, müsrif) olup şayet yetimlerin malı eline geçerse bir senede telef ve izâ‘at (dağıtmak)” edeceğini belirterek, el-Hac Mehmet’in “emânet ile ma‘rûf ve diyânet ile mevsûf ve vesâyet[e] uhdesinden gelmeye kâdir ve mâl-ı eytâmı izâ‘at ve itlâf etmeyip ve mâl-ı eytâm zâyi‘ dahi olur ise edâya kadirdir, min külli'l-vücûh emîn ü sâlim” olduğunu belirterek, vasiliğin ona verilmesi gerektiğini söylemişlerdir.⁸⁶ Belgeden görüldüğü üzere anne konumundaki kişi, vasilik için gerekli hususiyetlere sahip olmadığı için çocuklarının vasiliği mahallelinin müdahalesiyle kendisine verilmemiştir.

Anne ve babası hayatta olmayan çocuklara genelde amcaları, amcaoğulları, halası, dayısı, ninesi gibi yakınları vasi olmaktadır. Bir kayıтта üvey babanın vasi olarak tayin edildiği görülmektedir⁸⁷ (Tablo 15).

⁸⁵ Yalnız, 1828-1830 arasında yaşanan bir örnekte annenin yeniden evlenmesi üzerine çocuğun halasının vesayeti üstlenmek için mahkemeye müracaat ettiği görülmektedir (DŞS, 3767: 34a-3). Ayrıca bkz. Özgür, *376 Numaralı Diyarbakır Şer‘iyye Sicili*, s. 25-26.

⁸⁶ DŞS, 3754: 172b-2. Bkz. Ek 69.

⁸⁷ Bu durum sicilde “Medîne-i Âmid mahallâtından Meryem-i sagir mahallesinde mütemekkin iken bundan akdem hâlik olan Abraham v. İlya’nın sulbî sagir oğlu İlya’nın vasiyy-i mansûbu olan üvey babası İšo v. Yakob nâm zimmî...” şeklinde geçmektedir (DŞS, 3712: 32a-1).

Tablo 15: Vasi olarak tayin edilen kişiler								
Vasi	Anne	Baba	Amca	A.oğlu	Nine	Dayı	Diğ	Topl
Adet	42	16	7	5	4	3	24	101

Ekonomik bakımdan imkânları yerinde olmayan vasiler, mahkemeye müracaat ederek varsa çocuğun malından yoksa devletin çocuğta tahsis ettiği miktar ile bu görevi yerine getirmişlerdir. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, kimsesiz çocukların ihtiyaçlarını karşılamak için kendilerine kalan evler, vasileri tarafından satışa çıkarılmıştır.⁸⁸

Vasi olarak tayin edilen kişilerin bu görevi yerine getiremeyip ihmal ettiği şahitlerin beyanıyla ortaya çıkınca, mahkeme tarafından başka birisi vasi olarak tayin edilmiştir. 1153/1740 yılında cünun (deli) olan bir çocuğta vasi olarak tayin edilen halanın, kendisinde de cinaniet (delilik) bulunduğu şahitler tarafından dile getirilince bu görev dayısına tevdi edilmiştir.⁸⁹ Başka bir belgede Âmid'in Elvendi köyünden bir kişi, "...umûr-ı vesâyeti kemâ yenbagî (gerektiği gibi) edâya kudreti olmadığından gayrı hıyâneti dahi zâhir olduğunu nice bî-garaz müslimîn" ihbâr ettiği için vasilikten azledilerek, yerine çocukların amcaoğlu vasi tayin edilmiştir.⁹⁰

Sicillerden anlaşıldığı üzere vasinin, vesayeti altındaki malları nasıl kullandığının kontrolü için bir nazır tayin edilmiştir. Nazırın görevi, çocuğta kalan eşyaların zayi olmasını önlemek ve malların nerelere nasıl harcandığını kontrol etmektir. Bununla ilgili belgelerden İskender Paşazâde Emin Bey'in vefat etmesi sonucunda küçük kardeşi Ebülhayr Mehmet'e miras kalan malların korunması için ceddesi (ninesi) Zeliha vasi olarak tayin edilmiş, Köprüyapanzâde Mustafa Çelebi nazır

⁸⁸ DŞS, 3712: 32a-1; 3709: 1a-1. Bu durum bir sicilde, "...menzil-i mezkûru sagîrân-ı mezbûrânın zarûret-i nafaka ve kisveleri için bi'l-izni'ş-şer'î bey'e (satış) arz edip..." şeklinde ifade edilmektedir (DŞS, 3754: 153b-1).

⁸⁹ DŞS, 3754: 177b-2. Bkz. Ek 70.

⁹⁰ DŞS, 3754: 171b-1. Bkz. Ek 71.

tain edilmiştir.⁹¹ Gayrimüslim ailelerin çocukları için de aynı yolların takip edildiğine yani vasi ve nazır tayinlerinin yapıldığına kayıtlarda rastlanmaktadır. Bununla ilgili bir belgede amca vasi, dede nazır tayin edilmiştir.⁹²

Görüldüğü üzere 18. yüzyıl Âmid bölgesinde kendilerine miras kalan çocuklar, kendi başlarına bırakılmamış, onların ve mallarının muhafazası için ailenin hayattaki bireyleri görevlendirilmiştir. Vasi olarak görevlendirilen kişilerde emanette emin olmak, dindarlık ve görevi yerine getirecek liyakatta olma gibi özellikler aranmaktadır. Bu nitelikte olmayan kişiler vasilikten azledilmiş ve yerine yenileri atanmıştır. Ayrıca vasi olarak seçilen kişiler hem devlet hem de tayin edilen nazırlar tarafından kontrol edilmiştir.

⁹¹ DŞS, 3754: 139a-2. Bkz. Ek 72. Başka bir belgede küçük çocuğun vasisi olan annenin üzerine amca nazır olmuştur (DŞS, 3754: 158a-2).

⁹² DŞS, 3828: 28a-4. Bkz. Ek 73.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ÂMİD AİLESİNDE SOSYO-EKONOMİK VE KÜLTÜREL DURUM

1. EKONOMİK DURUM

Âmid, önemli ticaret yollarının kesiştiği ve verimli arazilerin bulunduğu bir yerdir. Gümrük kapısı konumunda olan şehirde dışarıdan getirilen mallardan alınan vergiler önemli bir gelir konumundadır.¹ Bunların dışında, tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin hem yöre insanı hem de Osmanlı Devleti için önemli bir yerinin olduğu sicillerdeki belgelerden anlaşılmaktadır.²

Tarım ve hayvancılığın yanı sıra dericilik ve buna bağlı kolların Âmid'de meşhur olduğu ve dünyaya yayıldığı görülmektedir. 1655-56'da şehri ziyaret eden Evliya Çelebi, Diyarbakır'da işlenen kılıç, gaddâre, hançer, bıçak, kuyumcu işleri, kırmızı bezi, gül-şeftali sahtiyanı, pabucu, mestli ve çizmesine paha biçilemeyeceğini belirtmektedir.³

1660'ta şehri ziyaret eden Poulllet, şehrin pazarlarının başka yerlerde gördüklerinden daha büyük ve güzel olduğunu İran, Mısır, Kafkasya, Polonya ve Rusya tacirlerinin buraya gelip ipek, pamuk, tiftik ve sahtiyan olarak memleketlerine götürdüklerini ve deri işlerinin en güzellerinin burada yapıldığını dile getirmektedir.⁴ 1701'de Âmid'i gezen Paul Lucas burasının gördüğü Türk vilayetleri arasında en güzel ve düzenli şehir olduğunu, nüfusunun yoğunluğunu ve şehirde çok büyük çapta kırmızı ve diğer renkte maroken deri ticareti yapıldığını ifade etmektedir.⁵

Ticari ve ekonomik üretim anlamında önemli bir noktada bulunan Âmid'in bu konumu acaba halkın yaşayışına nasıl yansımıştır? 18. yüzyıldaki halkın ekonomik

¹ Fatma Acun, "16. Yüzyılda Diyarbakır Şehrindeki Ekonomik Faaliyetler", *I. Bütün Yönleriyle Diyarbakır Sempozyumu*, 27-28 Ekim 2000, Ankara, Nehir Matbaacılık, 2001, s. 204, 207.

² 1159/1746 senesindeki kayıta, Bağdat ve Musul kalelerinin ihtiyacı olan buğday ve arpanın Âmid'e bağlı köylerden satın alındığından bahsedilmektedir (DŞS, 3712: 81b-4). Başka bir belgede aralarında Diyarbakır'ın da olduğu bazı illerin İstanbul'un koyun ihtiyacını karşıladığı görülmektedir (DŞS, 3743: 14b-1).

³ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. 4, s. 37.

⁴ Besim Darkot, "Diyarbakır", *İA*, C. 3, MEB, İstanbul, 1963, s. 604.

⁵ İlhan Pınar, "Gezginlerin Gözüyle Diyarbakır (1701-1924)", *Diyarbakır Müze Şehir*, s. 148.

durumuyla alakalı en net bilgiler şer'iyeye sicillerindeki tereke defterlerinde yer almaktadır.⁶ Defterlerde kişinin kimliği ve ailesi ile ilgili bilgilerin yanı sıra ekonomik durumunu gösteren (mesleği ve sahip olduğu gayrimenkuller gibi) kayıtlar mevcuttur.

Bu bölümde 18. yüzyıl Âmid ailelerinin ekonomik durumu gelir düzeyine, din, cinsiyet ve sosyal statüye göre değerlendirilecektir. Bunu yaparken de öncelikle insanların gelir düzeyi tespit edilecektir.

1.1. GELİR DÜZEYİNE GÖRE EKONOMİK DURUM

Ekonomik açıdan insanlar alt (fakir), orta halli ve üst (zengin) olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır. Müslüman toplumlarda söz konusu ayrımın yapılmasında yardımcı olan etken zekât miktarıdır. Buna göre çalışmamızda zekât miktarının altında gelire sahip olan insanlar fakir, bunun biraz üzerinde varlığı olanlar orta halli ve zekât miktarının çok üzerinde geliri olanlar zengin sayılmıştır.

18. yüzyıl Âmid halkının hangi gelir düzeyinde olduklarının tespit edilmesinde koyun fiyatları esas alınmıştır. Çünkü İslam'a göre, borçları çıkarıldıktan sonra 40 koyuna ya da onun bedeli değerinde mala sahip olan bir insan zengin sayılmakta ve zekât vermesi gerekmektedir. Buna göre 1136/1723 senesinde bir koyunun fiyatı 2 kuruş⁷ iken; yüzyılın sonlarına doğru 1206/1792'de 3,2 kuruştur.⁸ Araştırmamızda bir koyun ortalama 2,5 kuruş olarak değerlendirilmiştir.⁹ Buna göre çalışmamızda borçları çıkarıldıktan sonra 40 koyun miktarı yani 100 kuruşun altında mali güce sahip olan kişiler fakir, 101 ile 500 kuruş arasında malı olanlar orta halli, 501 kuruşun üzerinde gelire sahip olanlar zengin kabul edilmiştir.

İncelediğimiz dönemde tespit edilen 1129 terekenin gelir düzeylerinin din ve sosyal statüye göre dağılımına geçmeden önce insanların borçları çıkarılmadan ve çıkarıldıktan sonraki durumlarına bakmakta fayda görmekteyiz (Tablo 16-17). Bunu

⁶ Ayrıca sicillerden Müslümanların ve gayrimüslimlerin birbirleriyle borç alıp verme gibi bazı ekonomik işbirliğine gittikleri de görülmektedir. 1135/1723 senesine ait belgeden anlaşıldığı kadarıyla müslüman bir erkek, gayrimüslimden borç almış ama bunu ödeyemeyince borcuna karşılık evini ona satmıştır (DŞS, 3789: 8b-1). Başka bir kayıta da müslüman bir kadından borç alıp ödeyemeyen zimmilerin hapsedildikleri fakat fakir olmaları sebebiyle mahkeme tarafından salıverildikleri belirtilmektedir (DŞS, 3754: 179a-3). Diğer bir olayda ise bir müslümana 15000 kuruş borç veren zimminin, vefat etmeden önce söz konusu borcunu geri aldığı belirtilmektedir (DŞS, 3789: 29a-2).

⁷ DŞS, 3789: 22b-1.

⁸ DŞS, 3785: 25b-2.

⁹ 18. yüzyılda Konya'da bir koyunu fiyatı 1 kuruş'tur (Erten, *Konya Şer'iyeye Sicilleri*, s. 135).

yapmamızdaki amaç insanların borç içinde yaşayıp yaşamadıklarını öğrenerek ekonomik durumlarına yönelik genel manada bir takım çıkarımlarda bulunabilmektir.

Tablo 16: Borçları çıkarılmadan önce terekelerin gelir düzeyine göre dağılımı							
Gelir Düzeyi							
Alt (101 kuruşa kadar)		Orta (101-500 kuruş arası)		Üst (501 kuruş ve üzeri)		Toplam	
Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
307	29,4	454	43,6	281	27	1042	100

Araştırma alanımızı oluşturan dönemle alakalı tespit edilen 1129 terekenin 87'sinde ekonomik bilgiler yer almamaktadır. Bu terekelerin 72'si Müslümanlara, 15'i zimmilere aittir. Dolayısıyla hesaplama yapılırken bunlar dikkate alınmamış, 1042 tereke üzerinden değerlendirme yapılmıştır. Buna göre Âmid ailesinin yaklaşık yarıya yakını (%43,6) borçları çıkarılmadan evvel orta halli bir yaşam seviyesine sahiptir, denilebilir. Alt gelir düzeyine sahip ailelerin oranı %29,4, zenginlerin ise % 27'dir. Ortalama tereke miktarı ise 900 kuruştur. Ortaya çıkan bu durum borçların çıkarılmasından sonra nasıl bir değişim göstermiştir. Bununla ilgili veriler aşağıdaki tabloda görüldüğü gibidir (Tablo 17):

Tablo 17: Borçları çıkarıldıktan sonra terekelerin gelir düzeyine göre dağılımı							
Gelir Düzeyi							
Alt (Fakir)		Orta		Üst (Zengin)		Toplam	
Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
465	44,6	375	36	202	19,4	1042	100

1042 tereke, borçları çıkarıldıktan sonraki gelir düzeyine göre değerlendirildiğinde %44,6'sı alt yani fakir, %36'sı orta halli ve %19,4'ü de zengin

tabakada yer almaktadır. Ortalama tereke bedeli ise 618 kuruştur. Buna göre incelediğimiz dönem Âmid şehrinin yarıya yakınının borçları çıkarıldıktan sonra fakir bir yaşam sürdürdüğü yani fakirleştiği söylenebilir. Bu durum birkaç sebebe bağlanabilir: İlk olarak bölgedeki ekonomik imkânların yetersiz olması. Buradan hareketle aşiretler arası mücadelelerin geçim kaynaklarının az ve yetersiz olması sebebiyle meydana geldiği söylenebilir. Çünkü mevcut olan kaynaklardan daha fazla yararlanmak isteyen aşiretler, verimli arazileri ele geçirmek için birbirleriyle mücadele etmekte bu da kan davalarına, öldürme olaylarına ve kadınlara mirastan pay verilmemesi gibi töresel olaylara neden olmaktadır. Şayet kadına mirastan pay verilirse ve kadın başka bir aşiretten erkekle evli ise o zaman aşiretin dağılması gibi bir durum ortaya çıkmaktadır. Tillion'un belirttiği gibi aşireti dağıtan, yıkan şey kadınların mirastan pay almasıdır.¹⁰

Arazilerin az ve değerli olması yüzünden kadınlar evlenip gittikten sonra kendilerine mirastan pay verilmemekte, böylece toprak ve aşiret parçalanmamış olmaktadır. Çünkü tarıma dayalı toplumlarda en önemli gelir ve zenginlik kaynağı sahip olunan topraklardır. Aşiretin varlığını sürdürmesi toprakların parçalanmamasına bağlıdır. Bunu sağlamanın yolu ya kadınlara mirastan pay verilmemesi ya da evliliklerin aşiret içerisinde yani endogam (iç evlilik) olarak gerçekleştirilmesidir. 18. yüzyıl Âmid şehrinde gerek yapılan evlilik türlerine gerekse kadının mirastan payını almak için mahkemeye yaptığı müracaatlara bakıldığında iki yola da başvurulduğu görülmektedir.

İkincisi, Âmid ve çevresinde meydana gelen kıtlık ve hastalıklar insanların ellerindeki maddi imkânlarının azalmasına ve onların fakirleşmesine sebep olmuş olabilir.¹¹ Muhtemelen yaşanan felaketler, insanları durumu iyi olan kişilerden -belki de

¹⁰ Tillion, *Harem ve Kuzenler*, s. 54.

¹¹ Kaynaklarda yer aldığına göre 1757 ve 1759 yılları arasında Diyarbakır ve civarında büyük bir kuraklık ve kıtlık meydana gelmiş, halkın çoğunluğu başka şehirlere göç etmiştir (Mesut Aydınar, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Diyarbakır'da Büyük Kıtlık", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır*, ed. Bahaeddin Yediyıldız-Kertsin Tomenendal, C. 1, Ankara, Diyarbakır Valiliği Türk Kültürü'nü Araştırma Enstitüsü, 2008, s. 277; Bekir Sami Seçkin, *Başlangıçtan Günümüze Siirt Tarihi*, 2. B., İstanbul, İstanbul Siirtliler Derneği, ty, s. 114). Abraham Marcus, söz konusu kıtlık ve kuraklık sonucunda bazı insanların insan eti yediklerini bazı ailelerin biraz daha yaşayabilmek için çocuklarını sattıklarını belirtmektedir (*Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri: Halep*, s. 165). Dönemin şairlerinden Lebib yazmış olduğu divanında, böyle bir sıkıntının benzerinin daha önce yaşanmadığını, sıkıntıya düşenlerin Şam ve Halep'e gitmek istediklerini, köylerdeki insanların şehre hücum ettiklerini, Diyarbakır'ın her tarafının leşlerle dolu olduğunu ve artan ölümler sebebiyle hamalların sürekli tabut taşıdıklarını söylemiştir (Orhan Kurtoğlu, *Lebib Divanı*, Ankara, KBY, 2012, s. 97).

faizle-¹² borç almaya yönelmiş fakat bazıları aldıkları borcu ödeyemeden vefat etmişlerdir. Üçüncü ve son neden mevcut imkânların belli aşiret ya da zümrelerin elinde toplanmasından dolayı gelir dağılımının adaletli olmaması.

Genel olarak ifade etmek gerekirse Âmid ve çevresinde yaşanan tabii afetler ve diğer nedenler toplumun tamamını etkilemiş ve herkesi bir derece fakirleştirmiştir. Çünkü Âmid gibi önemli bir konumda olan şehirde halkın ortalama geliri diğer şehirlerle kıyas edildiğinde oldukça düşüktür. Bursa'da kişi başına düşen miktarlar: 18. yüzyılda Müslümanlarda 178817, zimmilerde 110739 akçedir.¹³ 19. yüzyılda Müslümanlarda 11879, gayrimüslimlerde 9109 kuruştur.¹⁴ Konya'da ise 18. yüzyılda fakir sınıftakilerin oranı Müslümanlarda % 25, gayrimüslimlerde %20'dir.¹⁵ Bu genel bilgilerden sonra incelediğimiz dönemdeki Âmid ailesinin din, cinsiyet ve sosyal statüye göre gelir dağılımına geçilebilir.

1.2. DİN KRİTERİNE GÖRE EKONOMİK DURUM

Osmanlı Devleti'nde halk, dinî açıdan genelde Müslim ve gayrimüslim olarak değerlendirilmiştir. İnanç bakımından Âmid şehrindeki ekonomik durumu vermeden önce tespit edilen terekelerin buna göre dağılımını vermek yerinde olacaktır (Grafik 6).

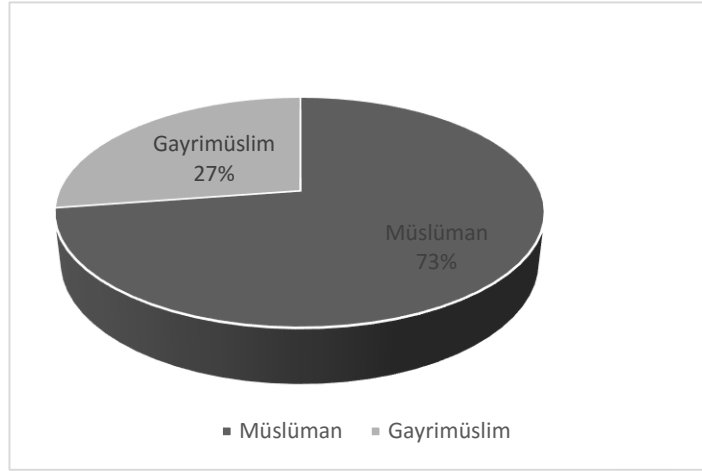
¹² İncalcık, sicillerden getirdiği örneklerle Osmanlı toplumunda faizcilik ve borçlanmanın yaygın olduğunu belirtmektedir (Halil İncalcık, "Eyüp Sicillerinde Toprak, Köy ve Köylü", *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, ed. Tülay Artan, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay, 1998, s. 9,14).

¹³ Ali İhsan Karataş, "XVIII. Yüzyılda Bursa Halkının Ekonomik Yapısı", *UÜİFD*, C. XV, S. 2, 2006, s. 241.

¹⁴ Kurt, *Osmanlı Ailesi*, s. 141.

¹⁵ Erten, *Konya Şer'iyye Sicilleri*, s. 136.

Grafik 6: Tereke sayılarının dinî mensubiyet açısından dağılımı

18. yüzyıl DŞS'nde tespit edilen 1129 terekenin 820'si (%73) Müslümanlara, 309'u (%27) gayrimüslimlere aittir. Belirtilen oranlara bakılarak Âmid kadısına Müslümanlara ait meselelerin daha çok geldiği, gayrimüslimlerin de kendi mahkemeleri olmasına rağmen önemli sayılabilecek oranda Osmanlı mahkemelerini kullandığı söylenebilir.¹⁶

1129 terekenin 87'sinde ekonomik bilgiler yer almadığı yukarıda belirtilmişti. Bunların 72'si Müslümanlara, 15'i zimmilere aittir. Geriye kalan 1042 terekenin 748'i Müslümanlara, 294'ü de gayrimüslimlere aittir. Bunların borçları çıkarılmadan önce gelir düzeyine göre dağılımı aşağıdaki gibidir (Tablo 18):

¹⁶ Âmid mahkemesi, İslam hukukuna göre davaları incelediğinden, müracaatların daha çok Müslümanlardan olması beklenmektedir. Bu normal bir durumdur. Ancak terekelerde önemli sayıda zimmiye rastlanmasında, kadı mahkemelerinde alınan harçların ve uygulanan formalitenin daha az ve basit olması, kocası ölen kadının bekleme gereken iddet müddetinin İslam hukukunda daha kısa olması ve kilise hukukuna göre miras hakkı olmayan bir zimminin İslam hukukuna göre hisse alabilmesi gibi sebeplerin etkili olduğu söylenebilir (Çiçek, "Cemaat Mahkemesinden Kadı Mahkemesine Zimmilerin Yargı Tercihî, s. 41, 43).

Tablo 18: Borçları çıkarılmadan önce tereke miktarlarının dinî mensubiyete göre dağılımı								
Dinî mensubiyet	Gelir Düzeyi							
	Alt (Fakir)		Orta		Üst (Zengin)		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Müslüman	217	29	324	43,3	207	27,7	748	100
Gayrimüslim	90	30,6	130	44,2	74	25,2	294	100

Tablo 18'e göre borçları çıkarılmadan önce Müslümanların % 29'u, gayrimüslimlerin %30,6'sı alt gelir düzeyinde yer almaktadır. Orta halli Müslümanların oranı %43,3, gayrimüslimlerin %44,2'dir. Üst yani zengin kısmındaki Müslümanların oranı %27,7, zimmilerin ise %25,2'dir. Ortalama tereke bedeli Müslümanlarda 966, zimmilerde ise 733 kuruştur. Gelir düzeylerine bakıldığında şunlar söylenebilir: ilk olarak bütün seviyelerde Müslümanların ve gayrimüslimlerin oranı birbirine yakındır. İkincisi 18. yüzyıl Âmid ailesinin yarıya yakınının borçları çıkarılmadan önce orta halli bir yaşam sürdüğü görülmektedir. Üçüncüsü, zengin Müslüman aile oranının, gayrimüslimlerden, fakir ve orta düzeydeki zimmi yüzdesinin ise Müslümanlardan yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Dördüncü ve son olarak da zengin ve fakir seviyedeki Müslüman oranının birbirine yakın olduğu ortaya çıkmaktadır. Acaba bu durum borçların çıkarılmasından sonra nasıl bir değişiklik göstermiştir? Yani insanlar önceki düzeylerini koruyabilmişler midir? Değişiklik varsa bunun nedenleri ne olabilir? Bununla ilgili tablomuz da aşağıdaki gibidir (Tablo 19):

Tablo 19: Borçları çıkarıldıktan sonra tereke miktarlarının dinî mensubiyete göre dağılımı								
Dinî mensubiyet	Gelir Düzeyi							
	Alt (Fakir)		Orta		Üst (Zengin)		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Müslüman	347	46,4	258	34,5	143	19,1	748	100
Gayrimüslim	118	40,1	117	39,8	59	20,1	294	100

Tablo 19'a bakıldığında bir önceki tabloda % 29 olan fakir seviyedeki Müslüman oranının borçlar çıkarıldıktan sonra %46,4'e, gayrimüslimlerin ise %30,6'dan %40,1'e çıktığı gözlenmektedir. Orta düzeydeki Müslümanların oranı %43,3'ten, %34,5'e, gayrimüslimlerin %44,2'den %39,8'e gerilediği görülmektedir. Üst tabadaki Müslümanların %27,7'den %19,1'e, gayrimüslimlerin ise %25,2'den %20,1'e düştüğü anlaşılmaktadır. Ortalama tereke miktarları da Müslümanlarda 665, gayrimüslimlerde 500 kuruşa gerilemiştir. Verilerdeki en dikkat çekici hususlardan ilki borçlar çıkarılmadan önce birbirine yakın olan fakir ve zengin seviyedeki aile yüzdesinin son durumda önemli oranda farklılaşmasıdır. Söz konusu durum, insanların önemli bir kısmının borç içinde yaşadığını göstermektedir. Bir önceki tabloda en kalabalık kesim orta tabaka iken, burada fakirler olmuştur. İkinci dikkat çekici husus, ilk tabloda sadece çok az farkla orta kesimde yüksek olan gayrimüslim kesimin son durumda Müslümanlardan her seviyede daha iyi olmasıdır.

Müslümanlar içinde en zengin kişi 148170 kuruşluk terekeye sahip olan eşraftan Ömer Paşazade Hacı Bekir Ağa'dır.¹⁷ Adı geçen kişinin geliri Müslüman tereke bedellerinin %20,5'ine, toplam servetin % 15,8'ine karşılık gelmektedir. Bu durum gelir dağılımında toplumda bir eşitsizliğin olabileceğini düşündürmektedir. Söz konusu kişiyle birlikte en fazla servete sahip olan ilk beş kişinin toplam serveti 265823 kuruştur. Şahısların 4'ü Müslüman ve hepsi el-Hac ve Ağa unvanlarına sahip, şehirde yaşayan kişilerdir.¹⁸ Muhtemelen büyük toprak sahibi olan aşiret ağalarıdır. Buradan yola çıkarak aşiret sisteminin insanların ekonomik yaşantısında önemli etkisinin olduğu ifade edilebilir. Aşirette önde gelen ağa, bey gibi kişilerin elde edilen gelirin önemli bir kesimini kendilerine aldığı, fakat diğer bireylerin maddi anlamda daha düşük seviyede bir yaşam sürdürdükleri söylenebilir. Yukarıdaki dört kişinin, 748 Müslüman tereke miktarlarının %20,5'ine sahip olması da görüşümüzü destekler mahiyettedir. Ayrıca aşiret yaşamı dışında toplumun diğer bireyleri arasında da ekonomik anlamda bir dengesizliğin olduğu ifade edilebilir.

En zengin gayrimüslim ise 25047 kuruş servete sahip olan Toyed isimli zimmidir. Adı geçen kişinin dokuma işiyle uğraştığı ve Osmanlı Devleti'nin çeşitli

¹⁷ DŞS, 3744: 17b-1.

¹⁸ DŞS, 3744: 17b-1, 18a-2; 3796: 41a-2; 3797: 13b-1.

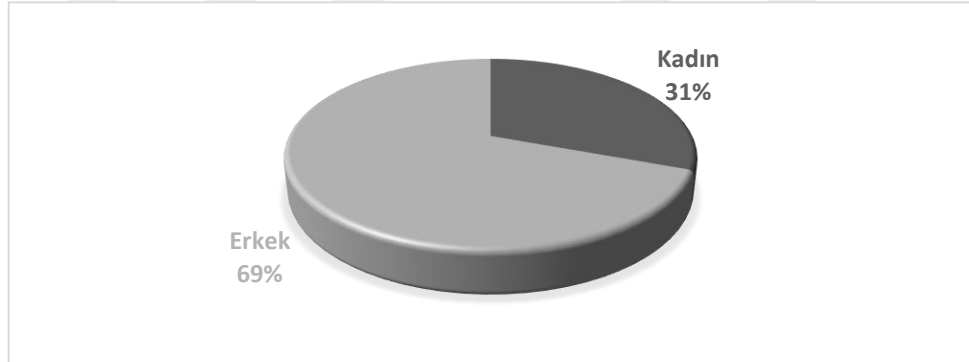
vilayetlerine mal gönderdiği ve buralardan toplam 19160 kuruş alacağını olduğu anlaşılmaktadır.¹⁹ Hem söz konusu durum hem de zengin tabakasında önemli sayılabilecek oranda zimminin bulunması Âmid gibi Müslüman bir şehirde zimmilerin ekonomik anlamda ne kadar özgür olduğunu göstermektedir.

Genel olarak ifade etmek gerekirse dinî açıdan Müslümanlar, tereke miktarlarına göre zimmilerden daha iyi bir durumda olsa da oransal açıdan farklı bir durum ortaya çıkmaktadır. Özellikle borçların çıkarılmasından sonra gayrimüslimlerin ekonomik açıdan daha iyi durumda oldukları görülmektedir. Gelirlerin şahıs bazında dağılımı incelendiğinde bir eşitsizliğin, dengesizliğin olduğu anlaşılmaktadır. İncelediğimiz dönemdeki en zengin beş kişinin, toplam servetin % 28'ine, geri kalan 1037 kişinin % 72'sine sahip olması düşüncemizi destekler mahiyettedir.

1.3. CİNSİYETE GÖRE EKONOMİK DURUM

İncelediğimiz dönemde tespit edilen terekelerin cinsiyete göre dağılımı aşağıdaki gibidir:

Grafik 7: Tereke miktarlarının cinsiyete göre dağılımı

1129 terekenin 346'sı (%31) kadınlara, 783'ü (%69) erkeklere aittir. 346 kadın terekesinin 258'i müslümanlara, 88'i gayrimüslimlere aittir. 783 erkek terekenin 562'si Müslümanlara, 221'i gayrimüslimlere aittir.

¹⁹ DŞS, 3785: 42a-2.

Terekesi belli olmayan 13 kadın²⁰ ve 74 erkek²¹ çıkarıldıktan sonra terekelerin gelir düzeylerinin cinsiyet açısından dağılımı yapıldığında ortaya çıkan durum tabloda belirtildiği gibidir (Tablo 20):

Tablo 20: Cinsiyete göre terekelerin gelir düzeylerinin dağılımı								
Cinsiyet	Gelir düzeyi							
	Alt (Fakir)		Orta		Üst (Zengin)		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Kadın	137	41,1	149	44,7	47	14,2	333	100
Erkek	328	46,2	226	31,9	155	21,9	709	100

Tablo 20’de cinsiyete göre terekelerin gelir düzeyleri verilmiştir. Buna göre 333 kadının %41,1’i fakir, %44,7’si orta ve %14,2’si de zengin seviyede bir gelire sahiptir. 709 erkeğin ise %46,2’si fakir, %31,9’u orta ve %21,9’u da zengin kesimde yer almaktadır. Kadınların ortalama terekesi 384 kuruş, erkeklerinki ise 1142 kuruştur. Oranlara göre kadınların en yüksek olduğu düzey orta iken, erkeklerinki fakirdir. Tereke bedelleri açısından ise erkeklerin kadınlara göre 3 kat daha zengin olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum zengin kesimde yer alan erkeklerin oran ve miktar bakımından daha yüksek olması ile açıklanabilir. Yani zengin kesimde yer alan erkeklerin tereke miktarları ve sayıları kadınlara nazaran daha fazladır.

Müslüman kadınlar arasında en zengin kişi 6200 kuruşluk servete sahip olan Hasan kızı Fatma’dır.²² Kadının bıraktığı gelirler incelendiğinde sahip olduğu ev ve ziynet eşyalarının değeri 3635 kuruştur. Ayrıca kocasından 830, başka birinden 1230 kuruş alacağı bulunmaktadır. Bunların yanında Bağdat’taki kahve dükkânından ve Âmid’de bulunan bir evden hissesine düşen paylar vardır. Söz konusu kadın, başta kocasına ve çevresine borç verdiği göre ticaretle uğraşiyor olmalıdır. Gayrimüslim

²⁰ Tamamı müslüman.

²¹ 59’u Müslüman, 15’i gayrimüslimdir.

²² DŞS, 3725: 4b-1.

kadınlar arasında tereke geliri en çok olan 1598 kuruşla İgiye adlı kadındır.²³ İgiye'nin 548 kuruş kıymetinde ev ve ziynet eşyaları, ayrıca 1050 kuruş değerinde evi bulunmaktadır.

Yukarıdaki tablolar birlikte incelendiğinde yani din ve cinsiyet bir ele alındığında toplam servetin dağılımı aşağıdaki tabloda görüldüğü şekildedir (Tablo 21):

Tablo 21: Din ve cinsiyete göre terekelerin gelir düzeylerinin dağılımı									
Gelir Düzeyi	Müslüman				Gayrimüslim				Toplam Tereke
	Kadın		Erkek		Kadın		Erkek		
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	
Alt (Fakir)	98	40	249	49,5	39	44,3	79	38,5	465
Orta	109	45	149	29,6	40	45,7	77	37,3	375
Üst (Zengin)	38	15	105	20,9	9	10	50	24,2	202
Toplam	245	100	503	100	88	100	206	100	1042

Din ve cinsiyete göre gelirlerin dağılımına bakıldığında 245 Müslüman kadının %45'i (109) orta, %40'ı (98) fakir, %15'i (38) zengin kesimdedir. 503 Müslüman erkeğin %49,5'i (249) fakir, %29,6'sı (149) orta ve %20,9'u (105) zengin grubundadır. 88 zimmi kadının %45,7'si (40) orta, %44,3'ü (39) fakir ve %10'u (9) zengin bir yaşam sürmektedir. 206 zimmi erkeğin %38,5'i (79) fakir, %37,3'ü (77) orta ve %24,2'si (50) zengindir. Tabloya göre müslim ve gayrimüslim kadınların çoğunluğu genel tablo ile doğru orantılı olarak orta, erkekler ise fakir tabakadadır. Buna bakarak kadınların ekonomik özgürlük ve mülkiyet edinme hususunda Âmid'de iyi bir seviyede bulunduğu görülmektedir. 245 Müslüman kadının servetlerinin toplamı 106499, kişi başı 435 kuruştur. Aynı durum 503 Müslüman erkekte 615733 ve ortalama 1224 kuruştur. 88 gayrimüslim kadın terekenin toplam serveti 21250, ortalaması 241 kuruştur. 206 gayrimüslim erkeğin varlıkları yekûnu 194124, fert bazında 942 kuruştur.

²³ DŞS, 3796: 29b-2.

Geleneksel İslam aile anlayışına göre, aileyi geçindirmek ve onun maddi ihtiyaçlarını karşılamak birinci derecede erkeğin sorumluluğunda olduğu için, kadınların para kazanmak yerine daha çok ev işleri ve çocukların bakımıyla ilgilendikleri söylenebilir. Fakat erkek terekelerine göre azımsanmayacak sayıda kadın terekesinin var olması, 333 kadının 223'ünün mirasçıları arasında eşlerinin bulunması²⁴, kadınların, evde hapis hayatı yaşamadıklarını, ev işlerinin yanında ticari girişimlerde de bulunarak ekonomik açıdan aileye destek sağladığını göstermektedir. Sicillerde, Âmid ve kazalarında bulunan kadın ve çocukların pamuk toplayıp bunu sattıkları²⁵ ve çeşitli gelir getirici ticari faaliyetlerde buldukları belirtilmektedir. Bu durum kadınların ekonomik özgürlük ve mülkiyet bakımından Âmid'de önemli bir yerinin olduğunu göstermektedir.

1.4. UNVAN VE STATÜYE GÖRE EKONOMİK DURUM

Kişilerin toplumda sahip oldukları statü ve unvanlarıyla ekonomik durumları arasında bir ilişki var mıdır? Sorunun cevabı tereke defterlerine bakılarak verilebilir. Ancak adı geçen defterlerde daha çok Müslüman erkeklerle, az sayıda Müslim kadınlarla alakalı statü ve unvan bildiren ifadelere yer verildiği için bu terekeler üzerinde durulacaktır.

18. yüzyıl DŞS'nde yer alan ve tereke miktarları belli olan 748 Müslüman'ın 212 tanesinde unvan ya da statüyü bildiren ifadeler yer almaktadır. Bunların 11 tanesi kadınlara aittir ve isimlerinin yanında hanım ya da hatun ibareleri yer almaktadır. Söz konusu kadınların gelir düzeylerine göre dağılımı aşağıdaki tabloda belirtildiği gibidir (Tablo 22):

²⁴ Bu durum kadınların sahip oldukları servetin kocalarından kalmadığını göstermektedir.

²⁵ *Osmanlı Belgelerinde Diyarbakır*, haz. Kenan Yakupoğlu, Mehmet Salih Erpolat, Mustafa Sarıbyık, Diyarbakır, Diyarbakır Valiliği Kültür Sanat Yay, 2011, s. 251.

Tablo 22: Unvan ve statüye göre müslüman kadın terekelerinin gelir frekansı dağılımı								
Unvan-Statü	Alt (Fakir)		Orta		Üst (Zengin)		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Hanım	0	0	0	0	2	28,5	2	18,1
Hatun	2	100	2	100	5	71,5	9	81,9
Toplam	2	100	2	100	7	100	11	100

Tablo 22'ye bakıldığında unvanı belli olan 11 kadının ikisi (% 18,1) hanım, dokuzu (%81,9) da hatun sıfatına sahiptir. Üst gelir grubundaki kadınların beşi (%71,5) hatun, ikisi (%28,5) de hanım unvanına sahiptir. Hatun unvanlı diğer dört kadının ikisi fakir, ikisi de orta düzeyde gelire sahip bulunmaktadır. Buna göre hanım unvanlı kişilerin tamamının zengin olduğu; hatun unvanlılara ise çoğunluğu üst gelir seviyesinde olmakla birlikte diğer gelir düzeylerinde de rastlandığı söylenebilir. Zengin kadınlardan beşinin serveti 2000 kuruş ve üzerindedir ki söz konusu rakam ortalama Müslüman kadın tereke miktarlarının (435 kuruş) beş katı ve üzerindedir.

Yukarıdaki gibi unvan ve statüleri belli olan 201 Müslüman erkek terekesi incelendiğinde ortaya çıkan durum tabloda gösterildiği şekildedir (Tablo 23):

Tablo 23: Unvan ve statüye göre müslüman erkek terekelerinin gelir dağılımı								
Unvan-Statü	Alt (Fakir)		Orta		Üst (Zengin)		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Ağa, Bey, Beşe, Efendi, Çavuş	9	13	31	45	29	42	69	100
Seyyit ²⁶ , Şerif, Çelebi	2	8,7	10	43,5	11	47,8	23	100
el-Hac ²⁷	7	9,8	19	26,8	45	63,4	71	100
Molla, Şeyh, Fakı, Hafız	9	23,7	12	31,6	17	44,7	38	100
Toplam	27	13,4	72	35,8	102	50,8	201	100

Verilere bakıldığında toplum içinde belli bir statü ve unvana sahip olan kişilerin çoğunluğu orta ya da zengin kesimindedir. Buna göre unvan ve statüsü belli olan 201 kişiden 27'si (%13,4) fakir, 72'si (%35,8) orta ve 102'si (%50,8) de zengin seviyede bir hayat sürmektedirler. Yani toplum içinde hem dinî hem de sosyal anlamda itibar sahibi kişilerin çoğunluğu (%86,6) orta ve üst gruba mensupturlar.

2. KÜLTÜREL DURUM

18. yüzyıl Âmid şehrinde toplumun ve ailenin kültürel durumu hakkında yorumda bulunabilme adına bazı kıstaslar kullanılabilir. Araştırmamızda söz konusu durumu ortaya koyabilme adına DŞS'ndeki belgelerden faydalanılarak halkın yaşadığı evlerin özelliklerine, evlerde bulunan eşyalara, kadın ve erkeğin kılık-kıyafetlerine ve kitap sahipliğine bakılacaktır.

²⁶ "es-Seyyit" unvanlı kişilerle birlikte değerlendirilmiştir.

²⁷ "Hacı" unvanlı kişilerle birlikte değerlendirilmiştir.

2.1. ÂMİD EVLERİ

Bu başlık altında, örnek olarak incelenen sicilden²⁸ hareketle ev satışları, bunların kimler arasında gerçekleştiği ve evlerin muhtevası üzerinde durulacaktır. DŞS’nde ev kelimesi yerine çoğunlukla “menzil”, oda için bazen “oda”, bazen “meclis” tabiri kullanılmaktadır. Konak, köşk ve saray ifadelerine birkaç belgede rastlanmıştır.²⁹ Buralarda vali, voyvoda gibi şehrin ileri gelen mülki ve idari görevlileri oturmaktadır. Ancak konakların muhteviyatına, özelliklerine dair malumat yeterince bulunmamaktadır. Sestini, bu tür evlerle ilgili olarak “önde gelenlerin ve zenginlerin evleri güzel ve kullanışlıdır, içeride fiskiyeler, havuzlar ve bahçeler bulunmaktadır; evlerin üzerinde tavan yerine teras bulunmaktadır; bu şehirde oturan insanlar, geceleyin ev içinde kalmayı imkânsızlaştıran yaz sıcaklarında orada yatıyor.....Şehrin çevresinde meyve ağaçlarıyla ve havuzlarla süslenmiş taşra evleri bulunmaktadır. Zengin Türkler, yoğun sıcaklarda burada yazlarını geçirmeye geliyorlar...” demektedir.³⁰

Ev satışlarıyla alakalı yapılan örnek sicil taramasında 59 adet ev satışına rastlanmıştır. Satışların 48’ini Müslümanlar, 11’ini gayrimüslimler gerçekleştirmiştir. Bunların 10 tanesi³¹ Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında meydana gelmiştir ki söz konusu rakam oran itibariyle % 17’ye tekabül etmektedir.³²

Karşılıklı gerçekleştirilen 10 adet ev satım işinden 8’inin Müslümanlardan gayrimüslimlere yapıldığı görülmektedir. Bu durum diğer mahalle sakinlerinin rahatsız olmasına ve gerekli makamlara şikâyet dilekçeleri yazmasına neden olmuştur. Bununla ilgili belgede Âmid’deki Müslüman mahallelerinden Debbağ Mahallesi’nde oturan aileler, dîvâna sundukları dilekçelerinde mahallelerinde birkaç sene öncesine kadar başka dinden kimsenin olmadığını ama son senelerde zimmilerin bir yolunu bulup Müslümanların evlerini satın aldıklarını söylemişlerdir. Ayrıca burada içki üretildiğini, kendilerinin içkinin kokusundan rahatsız olduklarını ifade etmişlerdir. Çözüm olarak

²⁸ Adı geçen örnek sicilin defter numarası 3789’dur.

²⁹ DŞS, 3749: 33a-1; 3828: 11a-2, 24b-2; 3709: 13b-1; 3796: 16a-3.

³⁰ Sestini, *Voyage De Constantinople A Bassora*’dan akt. Korkusuz, *Seyahatnamelerde Diyarbekir*, s. 68, 70.

³¹ DŞS, 3789: 8b-1, 10a-2, 10b-1, 12a-1, 13b-3, 15a-1, 21a-2, 29b-2, 42b-1, 45b-2.

³² Satılan evlerin satış bedellerine bakıldığında Müslümanların gerçekleştirmiş oldukları 48 emlak satışının toplam değeri 9783, ortalaması yaklaşık 204 kuruştur. Gayrimüslimlerin 11 evin satışından elde ettikleri toplam gelir takriben 1038, ortalaması 94 kuruştur. Bu verilere göre Müslümanların sahip oldukları evlerin ekonomik açıdan daha değerli oldukları söylenebilir.

zimmilere satın almış oldukları evleri kendilerine kıymetiyle satma teklifinde bulduklarını ancak bundan kaçındıklarını belirterek bunlara yapılacak ev satışlarına engel olunmasını istemişlerdir. Padişah, Âmid kadısından adı geçen mahalledeki evlerin gayrimüslimlere satılmasının önüne geçmesini istemiştir.³³

Benzer başka bir kayıta Lala Bey Mahallesi imamı ve ahalisinden bazı kişiler, bazı Müslümanların cami kenarındaki evlerini gayrimüslimlere satmak ya da kiralamak yoluyla cami cemaatinin azalmasına neden olduklarını söyleyerek bunun önüne geçilmesini istemiştir. Âmid kadısına gönderilen yazıda söz konusu durumun çözüme kavuşturulması istenmiştir.³⁴

Âmid’de gayrimüslimlerin Müslüman mahallelerinden ev almasıyla ilgili benzer şikâyetlerin diğer Osmanlı şehirlerinde de yaşandığı ve bunun sonucunda bir takım düzenlemelerin yapıldığı anlaşılmaktadır. Bunun altında, Karataş’ın belirttiği, “Müslümanların yoğun olarak yaşadığı yerlerde çoğunluğu zimmilere kaptırma endişesi, zimmilerin cami ve türbe gibi dinî mekânlara yakın kesimlerde ev alıp hem cami cemaatinin azalmasına hem de ibadet esnasında Müslümanların rahatsız olmasına neden olması, gayrimüslimlerin satın aldıkları evleri meyhaneye çevirip burada içki üretip satmaları ya da buralarda fuhuş yapılması”³⁵ gibi nedenlerin etkili olduğu söylenebilir.

Âmid evleri, Simeon’a göre “dışı çirkin görünse de insan içine girdikten sonra çıkmak istememektedir. Halep evleri gibi zarif, nakış tavanlı ve köşklü evlerdir.”³⁶ Poulet, şehrin mevkisini gördüğü şehirlerin hepsinden güzel görmekte taştan ve tuğladan yapılan evleri methederken sokakların geniş, evlerin ise temiz olduğunu belirtmektedir.³⁷

Evlerin muhteviyatına bakıldığında meclis (oda), mutfak, avlu ve tuvaletin hepsinde mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Bunun dışında evin sahip olduğu oda sayısı,

³³ DAD, 4: 019-2. Bkz. Ek 75.

³⁴ DAD, 4: 050-4. Bkz. Ek 76.

³⁵ Ali İhsan Karataş, “Bursa’daki Uygulamalar Işığında Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlerin Meskenleriyle İlgili Düzenlemeler”, *UÜİFD*, C. XVI, S. 2, 2007, s. 131, 139, 141.

³⁶ Andreasyan, *Polonyalı Simeon’un Seyahatnamesi (1608-1619)*, s. 99.

³⁷ Darkot, "Diyarbakir", s. 604.

sofa, ahır, bodrum, eyvan, kapı arası³⁸, hamam, su kuyusu ve havuz gibi özelliklere göre fiyatının arttığı söylenebilir.³⁹

Genel olarak ifade edecek olursak ekonomik açıdan Müslümanlar daha pahalı evlerde hayat sürmektedirler. Ev alım satımlarında Müslümanlar, gayrimüslimlere daha çok satış gerçekleştirmişlerdir. Bu duruma oranın ahalisi, mahalledeki Müslüman kimliğinin ve yaşantısının bozulmasına sebebiyet verdiğini gerekçe göstererek, gayrimüslimlere yapılan satışların engellenmesi için dîvâna şikâyetle bulunmuşlardır. Evlerin sahip oldukları özelliklere göre fiyatı artmakta ya da düşmektedir.

2.2. EV DEKORU VE EŞYASI

Evlerin özellikleri yani muhteviyatı genellikle yukarıda belirtildiği şekilde iken acaba söz konusu mekânlardaki eşya ve döşemeler nelerdir? Bunu tespit etme adına müracaat edilen kaynak yine tereke defterleridir. Terekelerin içerisinde yer alan eşyalar ailenin kültürel durumu hakkında bilgi vermektedir.⁴⁰

Sicil örneklerinden anladığımız kadarıyla menzillerin zeminine şilte, halı, hasır, kilim, hâlice, minder serilip üzerlerine koltuk ve iskemle konulmaktaydı. Halıların çuka ve köhne, kilimlerin şukka ve câcim, hâlicenin şukka, şiltelerin beyan, yan ve necef türleri bulunmaktaydı. Pencere ve kapılarda perde, kapılık ve sineklerden korunma amaçlı sineklik kullanılmaktaydı. Yemekler, fenerin ışığında kazgan (kazan) ya da tencerelerde pişirilir, yere serilen sofraya ya da sofraya bezi üzerine konulan sinide Kütahya tabaklarda yenilirdi. Yemekten sonra ise kahve takımlarıyla hazırlanan kahve normal fincanlarda ya da İznik fincanlarında ikram edilir, sedirde ya da yerde oturularak içilirdi. Bunların dışında mutfak eşyası olarak na'lbeki, sağır gibi çeşitleri olan sahana, tepsi, tâbe (tava), içine yemek malzemelerinin konulduğu dolaba, bakraca, lengeriye, kepeye, sim ve sade türleri olan kaşıklara, billur ya da fağfur bardaklara, billur tasa, leğene, kefgire, maşrapaya, çeşit çeşit tabaklara, bıçağa, peşkire, şişelere rastlanmaktadır.

³⁸ Kapı arası, muhtemelen dış kapı ile evin diğer alanları arasında geçişi sağlayan bir koridordur. (Ramazan Günay, "XVIII.Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır Evleri ve Satışları", *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl 17, S. 54, 2013, s. 310).

³⁹ DŞS, 3712: 41b-1; 3754: 150a-1; 3789: 11a-1, 13b-3, 21a-1, 21a-2.

⁴⁰ Evlerin dekoru ve eşyasına dair bilgiler için 251 tereke defterine sahip 3725 nolu DŞS'inden faydalanılmıştır.

Yatma zamanı geldiğinde dolaplarda bulunan döşek, yorgan, çarşaf ve yastıklar odanın ortasına serilir, sabah ise kaldırılırdı. Döşeklerin mitil ve atlas, yorganların köhne, tennur ve mitil, yastıkların sağır, mitil, tüy ve kadife, çarşafların ipek, atik, basra ve yün gibi türlerine rastlanmaktadır. Bunların dışında ev eşyası olarak kürsüye, evin temiz kokmasını sağlayan gülabdanlara, buhurdanlara, içine mum koyulan şamdanlara, rahle örtüsüne, evin aydınlatmasında kullanılan fenerlere, içerisine çarşaf gibi çeşitli eşyaların konulduğu sandık, bohça ve hurçlara da rast gelinmektedir.

Ev dekoru ve ev içindeki eşyalar genel olarak bunlardan oluşurken erkeklere ait bazı terekelerde nargile tütünü, duhan (sigara) tablası, saat, tarak, mercan tesbih, cenbiyye (kama), tombak, hokka, şam ve hoşkadem gibi çeşitleri olan kılıçlar, filinte tüfenk, gözlük, altın mühür hâtem, divit; kadınlarda ayna en fazla görülen özel eşyadır. Bazı gayrimüslim ailelerin sahip olduğu eşyalar arasında seccadeyle karşılaşmıştır.⁴¹ Söz konusu durum müslim ve zimmi aileler arasındaki komşuluk ilişkilerinin iyi olduğunu, Müslümanın gayrimüslimin evinde namaz ibadetini yerine getirebildiğini, komşusunun da bunun için seccade bulundurduğunu düşündürmektedir.⁴² Ziyet eşyası olarak da kadın terekelerinde altın zincir bilezik, altın çiçek, inci, elmas taşlı toka, altın zincirli tılsım, incili zümrüt küpe, la'l küpe, altın yakut ve zümrüt hâtem, altın halka, kemer ve altın-ı islambol bulunmaktadır.

Genel olarak ifade edecek olursak evlerin dekoru ve evlerde kullanılan eşyalar ailelerin maddi durumlarından dolayı nitelik açısından farklılık gösterse de genellikle aynı tiptir. Yani evlerde kullanılan eşyalar bakımından aileler arasında çok fazla farklılığın olmadığı genelde aynı malzemelerin kullanıldığı ifade edilebilir. Bunların dışında erkek terekelerinde onların tütün kullandıklarına dair malzemelere, kadınlarda ayna gibi özel eşyalara ve türlü ziyet malzemelerine rastlanmaktadır. Ayrıca farklı dine mensup kişiler arasında komşuluk ilişkilerinin iyi olduğunu ve dinî hoşgörüyü gösteren seccade gibi dinî motifli eşyalar da bulunmaktadır.

⁴¹ DŞS, 3725: 86a-1.

⁴² Benzer bir yorum için bkz. Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Toplum Yapısı*, İstanbul, Kayıhan Yay, 2014, s. 170.

2.3. KILIK-KIYAFET ŞEKİLLERİ

Hem Müslüman ahalinin kendi içinde hem de gayrimüslimler ile arasında kültürel bakımdan farklılık meydana getiren etkenlerden biri onların kılık-kıyafetleridir. Kılık-kıyafetin belirlenmesinde mensup olan dinin, yörede etkili olan gelenek-göreneklerin, insanların statüsünün, mesleğinin ve ekonomik durumunun etkili olduğu söylenebilir. Özellikle Müslüman ve gayrimüslim ahalinin farklı kıyafetler giymesi hususunda Osmanlı idarecilerinin hassas davrandıkları anlaşılmaktadır. Nitekim bu konuda gayrimüslimler ile müslümanlar arasında bir ayırımın kalmadığı anlaşılınca bir takım düzenlemeler yapmışlardır. 1061/1651 tarihli bir belgede, bazı kefare taifesinin Müslümanlar gibi giyindiği dolayısıyla arada bir fark kalmadığı belirtilerek, bundan sonra gayrimüslimlerin müslümanların giydiği beyaz sarık ve kadife kavuk yerine kendi kıyafetleri olan kalpak ve şapka giymeleri istenmiştir. Ayrıca bu hususun ihmal olunmaması ve eskisi gibi giyinmeye devam etmek isteyenlere müsaade edilmemesi de tenbihlenmiştir.⁴³

Evliya Çelebi, Âmid'deki erkek kıyafetleri hakkında “bi kıyâs semmûr lipâce vü zerdevâ vü semmûr pâçesi kürk giyerler. Ve atlas kâmhâ ve gayrı harir giyer a'yanları vardır. Vasatü'l-hâl olanları pirankona ve sâye çuka ferâce ve kontuş giyerler. Ednâsı Londora çuka-i gunâ gün giyerler” demektedir. Kadınların kılık kıyafetlerine dair “cümlesi beyâz çârşefe bürünüp yüzlerinde kıl nikâb ve başlarında sivri altun ve gümüş tâkiye giyüp pâlarında elbette çizme giyerler”⁴⁴ demektedir.

Terekelerdeki kayıtlara göre⁴⁵ Müslüman ve gayrimüslim erkek ahali ayağına pabuç, yemeni, na'leyn, çizme, terlik, mest ve çorap giymektedir. İç çamaşırı olarak içlik ya da don giyilmekteydi. Onların üzerine genelde şalvar giyilirdi. Onun da kıl, köhne, çakşır ve çuka gibi çeşitleri vardı. Üst giysisi olarak gömlek, entari, kaftan, cepken, biniş, cübbe, şal ile karşılaşılmaktadır. Bunlardan gömleğin atık ve melez; entarinin pembe, köhne, çiçekli, beyazlı ve kutni; kaftanın alaca, bez ve köhne; binişin şâlî, çuka ve köhne; cübbenin de çuka ve köhne gibi türlerine rastlanmaktadır. Başa ise

⁴³ Gaziantep Şeriyye Sicili Defter No: 129, s. 95; Ayrıca bkz. Neşe Toğrul, *129 Numaralı Ayıntab Şer'iyye Sicili'nin (H. 1061,1108,1142/ M. 1650,1696,1729) Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Gaziantep Üniversitesi SBE (YYLT), Gaziantep, 2010, s. 215.

⁴⁴ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. IV, s. 30.

⁴⁵ Buradaki veriler 3725 nolu DŞS'ndeki tereke kayıtlarına dayanmaktadır.

başlık olarak, kavuk, fes, külah, kalpak ve serpuş giyilmekteydi. Kavuğun orta ve köhne; fesin sağır; başlığın sim; kalpağın köhne olanları bulunmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla Müslümanları diğer dindeki insanlardan ayıran en önemli giysi başlıktı. Diğer halk, koyun kürkünden ‘kalpak’ denen ya da koyu renkli kumaştan yapılmış bir başlık giymekteydi.

Kadınların ise ayaklarına yemeni, na’leyn, çedik pabuç; iç çamaşırı olarak erkeklerdeki gibi don ve içlik, dış kıyafet olarak ise cübbe, entari, gömlek, şâli, şal, kürk, kaftan, börk⁴⁶, îzâr, yüzü örtmek için peçe taktığı görülmektedir. Cübbenin badılcan köhne, siyah, kadife, beyaz; entarinin lâri, beyazlı, hindkâri çiçekli, beldar, köhne çiçekli, futalı, alaca; gömleğin beyaz, hammam, keten, köhne, çuka; şâlinin pembe ve atik; şalın köhne ve siyah; kaftanın şâli, kutnî, alaca, hatâyî gibi tarzları vardır.

İncelediğimiz Âmid şehrindeki kılık-kıyafetle alakalı bazı kaynaklarda da ayrıntılı bilgiler bulmak mümkündür. Korkusuz, erkeklerin “şalvar ve çok renkli kuşak, üstünde gömlek ve onun da üzerinde bir yelek ve ceket (veya ulemada olduğu gibi yazları pardösü, kışları palto), başta takke veya sarık (ulema ve meşayih beyaz, seyyidler yeşil, sıradan halk ise bunun haricinde bir renk sarardı), ayaklarda çarık ve kundura bulunduğunu”⁴⁷ belirtmektedir. Hristiyan erkekler ise, yeşil ya da mavi çuhadan bir cübbe bunun altında sırası ile bir yelek, entari, en içte nohut rengi bir mintan, pamuk-ipek karışımı okşayıcı kırmızı üstüne desenli bir dokuma kuşak⁴⁸ giyerlerdi.

Müslüman bir kadın evinde uzun entari ve şalvar, dışarıda koyu renkli iki parçadan oluşan çarşaf giyerdi. Bunun biri manto gibi omzun üzerine atılırken, diğeri vücudun üst bölümünü yüz dahil örtmek için kullanılırdı. Yalnızca gözler açık kalırdı. Hristiyan bir kadın öncelikle boyna sıkıca bağlı bir entari onun üzerine ikinci bir gömlek geçirir, daha sonra koyu renkli üzerinde herhangi bir süs ve nakış bulunmayan sade bir etek giyerdi. Ayağa beyaz çorap ve sarı renkli, uçları kıvrık bir ayakkabı giyilirdi.⁴⁹

⁴⁶ İncelenen terekelerden söz konusu başlığı sadece gayrimüslim kadınların giydiği tespit edilmiştir.

⁴⁷ Korkusuz, *Eski Diyarbakir’de Gündelik Hayat*, s. 37.

⁴⁸ M. Şefik Korkusuz, *Bir Zamanlar Diyarbakir*, İstanbul, Kent Işıkları Yay, 1999, s. 122.

⁴⁹ Korkusuz, a.g.e., s. 124.

Sestini de, Ermenilerin giyim tarzlarının diğer halklardan farklı olduğunu, başlarında kırmızı renkten ve kırmızı muslinden uzun ve geniş bir kumaşın sarıldığı büyük bir kalpağın var olduğunu, Türk kadınlarının Anadolu mavisi içinde bir manto ile dışarı çıktıklarını, baştan aşağı kapalı olduklarını, yüzlerinde ise siyah bir peçe bulunduğunu, Hristiyanların ise kendilerini diğer kadınlardan ayırt eden beyaz bir manto giydiklerini söylemektedir.⁵⁰

Tereke kayıtlarından, seyyahların gözlemlerinden ve bununla ilgili diğer çalışmalardan anlaşıldığı kadarıyla Müslim ve gayrimüslim kadın ve erkeklerde giyim-kuşam malzemeleri açısından farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıkların oluşmasında başta din olmak üzere toplum içindeki statünün, gelenek-göreneklerin, ekonomik durumun ve mesleğin etkili olduğu görülmektedir. Özellikle Müslüman ve zimmi ahalinin toplum içinde farklı renkte kıyafetler giymesi noktasında hassasiyet gösterildiği söylenebilir.

2.4. KİTAP SAHİPLİĞİ

Polonyalı Simeon, Âmid insanını tarif ederken “hepsi de okuyan ve bilgin insanlar olup gerek hasbihallerde ve gerek alış verişlerde zekâ ve nezaketle hareket ederler ve edebî lisanla konuşurlar. Aynı zamanda endamlı, güler yüzlü ve kuvvetli adamlar olduğundan insan onlara bakmakla bir ferahlık duyar”⁵¹ demektedir.

Tereke defterleri incelendiğinde bazı tereke sahiplerinin kitap sahibi olduğu görülmektedir.⁵² 1129 terekenin 107 tanesinde dinî ya da farklı içeriğe sahip bir kitap bulunmaktadır. Kitap sahiplerinin 103’ü Müslüman, 4’ü gayrimüslimdir. Kitapların içeriklerine bakıldığında 69’unda dinî muhtevalı eserler vardır. Bunun 44’ünde sadece Kur’an-ı Kerim (Mushaf, Kelam-ı Kadim) bulunmaktadır. Onun dışında en fazla bulunan kitaplar Enâm-ı Şerîf, Delâilü'l-Hayrât ve Ahmediye’dir.

Diğer 34 terekede genellikle kişilerin ilgi duyduğu ya da çalışma alanlarına ait çok sayıda kitap bulunmaktadır. Mesela Diyarbakır kadısı iken vefat eden Ahıskavî Mu’îd Halil Efendi’nin terekesinde Fetevâ-yı Ali Efendi, Lisânü'l-hükkam, Mülteka'l-

⁵⁰ Sestini, a.g.e.’den akt. Korkusuz, *Seyahatnamelerde Diyarbakır*, s. 68.

⁵¹ Andreasyan, *Polonyalı Simeon’un Seyahatnamesi (1608-1619)*, s. 99.

⁵² Osmanlı toplumundaki genel durum için bkz. Ali İhsan Karataş, “Osmanlı Toplumunda Kitap (XIV-XVI. Yüzyıllar)”, *Türkler*, C. 11, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara, Yeni Türkiye Yay, 2002, ss. 896-908.

ebhur adlarında İslam hukukuyla alakalı kitaplar bulunmaktadır.⁵³ Tıp alanında çalıştığını tahmin ettiğimiz bir gayrimüslimin terekesinde 32 cilt tıp kitabı vardır.⁵⁴ Rumiyan Mahallesi'nde ölen Eblehad oğlu Rimiyan Keşiş'in isimleri belli olmayan 22 cilt kitabı bulunmaktadır.⁵⁵ İsminin sonundaki "keşiş" ibaresi, onun bir din adamı olduğunu akla getirmektedir.

Bazı kitap sahibi kişilerin kitaplarını kütüphanelere bağışladıkları görülmektedir. Âmid'in ileri gelenlerinden yani eşraftan Kikizade Seyyit Hafız Mehmet, içerisinde tefsir, fıkıh, edebiyat ve medresede okutulan kitapların yer aldığı 115 ciltten fazla kitabını Seyyit Ömer Efendi'nin yaptırdığı kütüphaneye vakfetmiştir.⁵⁶ Vakfetme şartlarına bakıldığında Hafız Mehmet, yaşadığı müddetçe kendisine ait olan kitapların, vefat ettikten sonra Cami'i-Kebir (Ulucami)'de Ömer Efendi'nin yaptırdığı kütüphaneye verilmesini, ancak belirtilen kitapların rehinsiz olarak dışarı verilmemesini (lâ-yahruce illâ minhâ illâ bi-rehnin zâidin alâ kıymetihî), kendi evlatlarının ve torunlarının bu kaidenin dışında tutulmasını (illâ li-evlâdihî ev evlâdi evlâdihî in kânû ehlen li-isti'mâlihâ) istemiştir. Kitabın, bedeli karşılığında bir miktar verilmeden kütüphaneden çıkarılmasını istememesi, kitapların kaybolmasından ve insanların bu eserlerden faydalanamamasından endişe ettiğini göstermektedir.

Osmanlı'nın diğer şehirlerinde de Âmid'de olduğu şekilde vakıf kitaplarıyla ve bu şekilde oluşturulan kütüphanelerle karşılaşmaktadır.⁵⁷ Mesela Urfa'da çoğunluğunu şeyh, alim, hafız ve şair gibi kişilerin vakfettiği, genelde dinî alanda yazılmış kitaplardan kurulan kütüphanelere rastlanmaktadır. Kitaplar şahısların görev yaptığı medrese, tekke ve zaviyelere ya da kendi aile efratlarının, âlimlerin ve kitapların kıymetinden anlayan herkesin istifadesine sunulmak üzere vakfedilmiştir.⁵⁸

Sonuç olarak terekelere göre özellikle Müslüman kadın ve erkekler, hem dinî hem de farklı alanlarla alakalı kitaplara sahip bulunmaktadırlar. Buradan hareketle

⁵³ DŞS, 3725: 3b-1.

⁵⁴ DŞS, 3796: 38b-2.

⁵⁵ DŞS, 3744: 1b-1.

⁵⁶ DŞS, 3749: 15b-2.

⁵⁷ Bununla alakalı bir çalışma için bkz. İsmail E. Erünsal, "Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri", *Yavuz Argıt Armağanı*, haz. Mustafa Birol Ülker, 2. B., İstanbul, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay, 2012, ss. 54-122.

⁵⁸ Mehmet Kurtoğlu, Enver Karakeçili, "Urfa'da Vakıf Kitapları Üzerine Bir Değerlendirme", *Vakıflar Dergisi*, S. 43, 2015, s. 128. Benzer bir çalışma için bkz. Mehmet Kurtoğlu, "Şair Sakıb Efendi Hayatı, Vakfı ve Vakfettiği Kitapları", *Vakıflar Dergisi*, S. 35, 2011, ss. 107-154.

İslam'ın okumaya, ilim öğrenmeye yaptığı teşviğın 18. yüzyıl Âmid halkı tarafından dikkate alındığı ve günlük işlerine rağmen okuma ve öğrenme iştiyakından uzak durmadıkları söylenebilir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışma, toplumun çekirdeğini oluşturan, bireylerine ve diğer sosyal kurumlara yönelik yüklenmiş olduğu çeşitli işlevleri bulunan aileyi, Diyarbakır Şer'iyye Sicilleri'nden elde edilen veriler doğrultusunda 18. yüzyıl Âmid ailesi örnekleminde incelemeye ve bu ailede, din, gelenek ve törelerin etkisini tespit etmeye çalışmıştır. Araştırmanın temel problemini, ailenin kuruluşundan itibaren yaşamış olduğu süreçlerde dinî, geleneksel ve töresel uygulamaların ne derece etkili olduğunun ortaya koyulması oluşturmaktadır. Bunun yanında aile ve toplum içerisinde kadının ve çocukların konumu, çok eşle evlilik, boşanma, ailenin çeşitli nitelikleri, aşiret tarzı yapıların aile üzerindeki etkisi ve son olarak da ailenin sosyo-ekonomik ve kültürel durumunun analiz edilmesi çalışmanın diğer alt problemleridir. Belirtilen problemlerin cevaplarının aranmasında işlevsel bir yaklaşım sergilenerek, verilerin elde edilmesinde literatür taraması ve doküman incelemesi tekniklerinden yararlanılmıştır. Bulguların daha anlaşılır hale gelmesi için tablo ve grafikler hazırlanarak, frekans ve yüzde dağılımları verilmiştir.

Şer'iyye sicilleri, herhangi bir tarihsel dönem ve konuyla ilgili araştırma yapacak olan araştırmacılar için içerdiği orijinal ve birinci elden verilerle önemli bir kaynak konumundadır. Muhteviyatında yer alan bilgiler, incelenen devrin sosyal yaşamını ve kurumlarını, bunların içe dönük ve birbirleriyle olan ilişkilerini, o zaman diliminde meydana gelen önemli olayların söz konusu toplumdaki etkisini günümüze aksettirmesi yani şimdiden geçmişe bakarak bir takım çıkarımlarda bulunmaya imkân sağlamasıyla önemlidir. Siciller içerisinde yer alan ve vefat eden kişinin geride bıraktıklarının bir dökümünü içeren tereke defterleri, kişilerin mesleki, ekonomik, kültürel açıdan yaşamına dair bilgileri barındırmasının yanında aileyle alakalı eş ve çocuk sayısı gibi malumatlarıyla da bireylerin ve araştırılan dönemin sosyo-ekonomik ve kültürel boyutunu gözler önüne sermektedir.

Araştırma alanımızı oluşturan Âmid şehri, dinî, etnik ve kültürel noktadaki çeşitliliklerinin yanı sıra özellikle kırsal kesimde varlığını hissettiren aşiret tarzı yapılarıyla da dikkati çekmektedir. Şehir, Osmanlı Devleti tarafından fethine kadar geçen süreçte birçok farklı medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bundan dolayı incelediğimiz dönemde inanç bakımından her din ve mezhepten insanlarla

karşılaşılmasının yanında, etnik anlamda farklı millet ve kültürlerden kişilere de rastlanmaktadır. Bu durum şehrin niteliği bakımından bir zenginlik oluştursa da aynı zamanda toplum hayatının ve özellikle ailenin çalışmamızda tam ortaya konulamaması ve anlaşılabilmesi gibi bir dezavantajı da beraberinde getirmiştir. Çünkü yukarıda belirtilen hususlardaki çeşitlilik her meselenin Âmid mahkemesine yansımalarına engel teşkil etmiştir. Bazı gayrimüslimler, içerdiği bir takım avantajlardan dolayı kendi cemaat mahkemeleri yerine Osmanlı kadısına müracaat etseler de bunun, zimmilerin aile hayatını anlama adına geneli yansıtmadığı bir gerçektir. Elde edilen veriler onların yaşamlarının sadece belli bir bölümünden kesitler sunmaktadır. Aynı şekilde Osmanlı mahkemesinin Hanefi fikhının prensipleri çerçevesinde davaları ele alması başta Şafii olmak üzere diğer mezhepteki insanların bu mahkemeleri kullanmalarına ve dolayısıyla onların aile yaşantısına dair bilgilere ulaşılmasına engel olmuştur. Ayrıca hususiyetle kırsal kesimde etkili olan aşiretlerin varlığı ve bunların geçmişten itibaren yazılı olmayan bir hukukla yani töre ile yönetilmeleri, devletin idari ve adli mekanizmalarını çok fazla kullanmamaları da bunlarla ilgili belgelerin sicillere yansımamasına neden olmuştur. Belirtilen bütün bu dezavantajlara rağmen incelediğimiz dönem Diyarbakir Şer'iyye Sicilleri aile hayatına dair çok sayıda belgeyi içermekte ve araştırma problemimize yönelik önemli verileri barındırmaktadır.

Ailenin kuruluş aşamasında dinen evlenilmesi yasak telakki edilen kişilerle hem dinî hem de bu şekilde bir geleneğin çok fazla yerleşmemesi gibi sebeplerden dolayı insanların bu konuda hassas davrandığı yani bir aile birlikteliği kurulmadığı görülmektedir. Din dışında aralarında kandan, evlenmeden ve süt emmeden kaynaklanan hısımlık bulunan kişilerin evliliğine dair belgeler de sicillere yansımamıştır. Bu durum ya ailelerin hassasiyetiyle ya da yaşanan olayların mahkemeye intikal etmemesiyle açıklanabilir. Bazı evli kadınların, kocalarından hukuki anlamda boşanmadan ya eşlerinin öldüğü düşüncesiyle ya aralarında husumet bulunan insanların “kocan seni boşadı” şeklindeki yalanlarıyla ya da töre hukukunda önemli bir yeri olan amcakızı-amcaoğlu prensibinin yerine getirilmeye çalışılmasıyla yeniden evlendikleri veyahut evlendirilmeye çalışıldıkları görülmektedir. Böyle durumlarda kadının ilk eşinden talep gelmesi durumunda mahkeme ikinci evlilikleri iptal etmiştir.

Eşlerin seçiminde aynı dine mensup olma önemli bir faktördür. Bazı ihtida etmiş erkeklerin, zimmi eşleriyle evli kalmaya devam ettikleri görülüyorsa da bunun dışında

farklı dine mensup kadın ve erkeklerin evliliklerine rastlanmamaktadır. Bunun yanında insanların evleneceği kadının bekâr ve kendisiyle aynı statüden olmasına dikkat ettikleri anlaşılmaktadır. Evliliklerde, gelenek haline gelmiş nişan (namzet) olayına ve mecburiyet olmamasına rağmen evlenecek kızın çeyiz hazırladığına belgeler yoluyla şahit olunmaktadır. Nişan bozmayla ilgili olaylar ya mahkemeye çok yansımamasından ya da nişanın, nikâh gibi kabul edilmesi şeklindeki toplumsal algıdan dolayı çok fazla sicillerde yoktur. Bazı kızların ve kadınların evlenecekleri eşi seçme hususunda özgür oldukları yani evliliklerin rıza eksenli olduğu söylenebilir. Ancak kırsal kesimde ve aşiretlerin egemen olduğu bazı yerlerde küçük yaşta babası ya da diğer velileri tarafından evlendirilen, evleneceği erkeği belirleme noktasında söz hakkı olmayan kızlara da rastlanmaktadır.

Sicillerden anladığımız kadarıyla evlilik gerçekleşmeden önce dinde yeri olmayan, mehirden farklı ve çoğunlukla kızın babasına verilen bazen de kızın çeyizine dâhil edilen başlık parası töresiyle karşılaşılmaktadır. Söz konusu miktar nakit olabileceği gibi hayvan, ev eşyası gibi mallardan da oluşabilmektedir. Bunun yanında yine evlilik öncesinde İslam'ın kullanımı noktasında tüm yetkiyi kadına verdiği mehir uygulamasına rastlanmaktadır. Mehir, evliliğin devamını sağlama, kocanın keyfi bir şekilde boşama hakkını kullanmasına engel olma, eşin vefatı ya da boşanma durumunda kadının, hayatını başkalarına muhtaç olmadan sürdürebilmesini temin etme ve şiddetli geçimsizlik yaşadığı, eşinden şiddet gördüğü durumlarda evliliği sona erdirmesine yardımcı olma gibi birçok işlevi yerine getirmektedir. Terekelerde tespit edilen mehir miktarları ya evliliği zorlaştırmama düşüncesinden ya da devrin ekonomik şartlarından dolayı çok yüksek olmayıp, önemli bir kısmı (yaklaşık %75'i) 100 kuruşun altındadır.

Evlilikler, geçmişten itibaren uygulana gelen görücü usulü tarzındadır. Bunun dışında özellikle kırsal kesimde ve aşiretlerde yaygın olduğu düşünülen yakın akraba evliliklerine (kuzen), öldürme, kız kaçırma ya da evleneceği kadına karşılık kendi kızını ya da kız kardeşini verme gibi sebeplerle gerçekleşen berdel evliliklerine rastlanmaktadır. Bunun dışında ne kadar yaygın olduğu bilinmemekle birlikte devrin idarecilerinin, toplumun önde gelenleriyle bir olup bazı kızları ve evli kadınları istemedikleri halde kocalarından boşatmak suretiyle kendilerinin evlenmeleri ya da başkalarıyla evlendirmeleri ile gerçekleşen, kadının razı olmamasına rağmen erkeğin

onu ya da ona ait bir eşyayı kaçırmak suretiyle yaptığı zoraki evliliklere de rastlanmaktadır.

Aynı anda birden fazla kadınla evlilik yani poligami oranı % 12,66'dır. Buna göre Âmid'de incelediğimiz dönemde erkeklerin büyük bir kısmının tek eşle evli kalmayı tercih ettiği söylenebilir. Ancak köy gibi kırsal kesimde yaşayan insanlara ve aşiret mensuplarına yönelik çok az sayıda terekenin sicillere yansıdığını göz önüne alırsak, çok eşlilik oranının daha da fazla olduğu ifade edilebilir. Çünkü aşiretlerin varlığını devam ettirmesinin nüfusun özellikle erkek çocuğu sayısının çoğalmasına bağlı olduğu düşünüldüğünde, buralarda ve kırsal kesimde iş yoğunluğunun fazla olduğu, bunun önemli kısmının kadınların omuzlarına yüklendiği tahayyül edilirse aynı anda birden fazla kadınla evlilik yapmanın hem erkek hem de iş yükünün azalması noktasında kadınlar için teşvik edici cazip bir yönünün olduğu dile getirilebilir. Belgelerden anladığımız kadarıyla birden fazla eşi olan erkekler toplumda dinî, ekonomik ve sosyal açıdan ön planda bulunan kişilerden oluşmaktadır.

Osmanlının diğer şehirlerinde olduğu gibi incelediğimiz dönem Âmid vilayetinde, kadınların hem aile hem de toplum içinde kendine has bir konumu vardır. Ailenin idaresi, yönetimi, ihtiyaçların karşılanması hususlarında erkeğin ön planda olduğu görülse de, Osmanlı'da kadının ev içinde hapis hayatı yaşadığını, kendine ait bir dünyanın olmadığını, özgürlükten uzak bir dünyada varlığını devam ettirdiğini belirten görüşler siciller ve bizim incelediğimiz Diyarbekir Şer'iyye Sicillerindeki kayıtlar yoluyla yalanlanmaktadır. Öncelikle aile içinde kadın ve erkek ekonomik anlamda bir mal ayırımına sahiptir. Kadın, başta mehir ve vefat eden yakınlarından kendisine kalan miraslar olmak üzere maddi açıdan birçok geliri elinde bulundurmaktadır. Belgelerde ödenmeyen mehri karşılığında kocasından gayrimenkul alan, kocalarıyla ticari alışverişlerde bulunan, borcunu ödemeyen kocasını mahkemeye şikâyet eden, eşlerinin ödemelerine kefil olan, onların, hastalık gibi zor zamanlarında yanlarında olup işlerine sahip çıkan kadınlara rastlanmaktadır. Bunun yanında söz konusu kadınların toplumsal hayatta da aktif oldukları anlaşılmaktadır. Sicillerde birbirleriyle ve farklı dinden kişilerle alım satım yapan, ortak iş kuran, borçlarını ödemeyen erkekleri hapse attıran kadınlar bulunmaktadır. Ayrıca kadınların devrin hukuk bilgisine sahip olduğunu gösteren deliller de kayıtlarda yer almaktadır. Mahkemelerde görülen ve kadınların taraf olduğu davaların çoğunda bizzat mahkemede

hazır buldukları, haklarını vekile bırakmadan kendilerinin savunduğu ve bunların çoğunda haklı çıktıkları yani davaları kazandıkları görülmektedir.

Bazı kadınların ise yukarıdakiler kadar şanslı olmadığı yine sicillerden anlaşılmaktadır. Küçük yaşta rızası alınmadan evlendirilen, bu evliliklerinde başlık parası alınan, özellikle varlığını toprağın parçalanmamasına bağlayan aşiretlerde, yakınları vefat ettiğinde onların miraslarından pay alamayan, aşiretler arasındaki mücadelelerde ya kan berdeli olarak evlendirilen ya da öldürülen, hassaten kırsal kesimde güvenlik ve asayişin sağlanamamasından dolayı tecavüze uğramak suretiyle namusunu kaybeden kadınlara rastlanmaktadır. Söz konusu olayların ne kadar yaygın olduğu belli olmamakla birlikte sicillerde örneklerine rastlanması bu tür olayların Âmid’de meydana geldiğini göstermektedir.

Çocuk sayılarına bakıldığında Âmid şehrinde gayrimüslim aileler, diğer Osmanlı şehirlerinin çoğunda olduğu gibi Müslümanlardan daha fazla çocuğa sahiptirler. Bu sayının fazla olmasında zimmilerin azınlık psikolojisinden dolayı nüfuslarını artırma gayretinde olmaları, Müslümanlar gibi askerlik yapma, savaşa katılma gibi mecburiyetlerinin bulunmaması ve bundan dolayı erken yaşta vefat etme olasılıklarının daha az olması gibi faktörler etkili olmuş, olabilir. Çocukların eğitimi sıbyan mekteplerinde ve onun devamı niteliğindeki medreselerde verilmekteydi. Çocuklarla ilgili başka bir husus vefat, boşanma ya da terkedilme yoluyla anne-babasından ayrı kalanların kendi kaderlerine terkedilmemiş olmalarıdır. Vasi ve nazır tayini ya da hayırsever insanların kendilerine sahip çıkmasıyla, kendilerine kalan mallar büyüyecekleri zamana kadar muhafaza edilerek zayi olması önlenmiş, yine bu kişiler vasıtasıyla bakım ve terbiyeleri aksatılmayarak toplumun sağlıklı bir şekilde devamı sağlanarak çocuklardan meydana gelebilecek ve toplumu etkileyecek bir takım suçların önüne geçilmiştir.

Âmid ailesi geniş ve çekirdek aile olma durumuna göre incelendiğinde şehirdeki idarecilerin ve varlıklı ailelerin geniş aile yaşantısı vardır. Bunun dışındaki ailelerde ise aynı aşirete mensup olma, aynı atadan gelme, zor zamanlarda birbirinin yardımına koşma gibi manevi bağlar bakımından geniş, ekonomik ilişkiler (özel mülkiyet edinme) ve yerleşim yeri (kendine ait evde yaşam sürme) açısından yani fiziksel olarak analiz edildiğinde çekirdek ailenin varlığından söz edilebilir. Ayrıca şehre atanma yoluyla

gelen memurların veya başka şehirlerden göç eden ya da herhangi bir aşiretle bağı olmayan ailelerin veyahut birkaç odayı geçmeyen evlerin varlığı da şehir merkezinde çekirdek ailelerin olabileceğini göstermektedir.

18. yüzyıl Âmid şehrinde boşanma ya da eşlerden birinin vefatı durumunda yaşanan aile çözümlerine rastlanmaktadır. Boşanmaların çoğu kadının mehrinden ve diğer haklarından vazgeçmesi ile gerçekleşen muhalâa şeklindedir (%60). Eşleriyle aralarında şiddetli geçimsizlik olan ve evlilik yükünü bu şartlarda artık kaldıramayacağını düşünen kadınlar, kocalarından almaları gereken mehir ve diğer nafaka bedellerinden vazgeçerek evliliğini sonlandırmışlardır. Mahkemelerde bu tür boşanma kayıtlarının daha fazla olması erkeğin, hanımının alacaklarından vazgeçtiğini kadı huzurunda kaydettirerek ileride meydana gelebilecek sorunlara engel olma düşüncesinin ve kadınların bu şekilde mahkeme önünde boşandıklarında kocalarının, ileride tekrar evlenmek istediklerinde kendilerine müdahale etmesini önleme gayretinin etkili olduğu söylenebilir. Erkeğin iradesiyle meydana gelen talak türü boşanmalara ise daha az sayıda rastlanmaktadır (%35). Bunda erkeğin mehir borcundan dolayı ayrılmaya sıcak bakmaması ve bu şekildeki bir boşanmanın hul' de olduğu gibi mahkemeye kaydedilmesini gerektirecek sebeplerin olmaması gibi faktörlerin etkili olduğu ifade edilebilir. Talak tarzı boşanmalar erkeğin yapmış olduğu bir yemine bağlı kalmamasından ya da kızgınlık anında boşanmaya neden olan sözler sarfetmesinden kaynaklanmaktadır. Bu tür boşanmalarda kadınlar mehirlerini, iddet nafakalarını ve mesken masraflarını kocalarından almışlardır. Bunların haricinde hâkim kararıyla gerçekleşen boşanmalar (tefrik) ise az sayıdadır (%5). Böyle olmasında Osmanlı mahkemelerinin kocasından haber alınamayan kadınları boşamaktan daha ziyade nafaka bağlaması ve tefriki gerektiren olayların çok fazla yaşanmaması ya da mahkemeye yansımaması sebep olarak düşünülebilir. Eşi vefat eden ya da boşanan kadınlar, iddetleri bittikten sonra tekrardan bir evlilik gerçekleştirmişler, bunun için de evlenmelerinde engel bulunmadığına dair mahkemeden bir vesika almışlardır.

Ekonomik yönden ailelere baktığımızda öncelikle incelenen dönemde şehirde yaşanan kuraklık ve kıtlık olaylarının halkın ekonomik görünümünü etkilediği ve insanların birçoğunun borç içinde bir yaşam sürmesine ve bu şekilde vefat etmesine neden olduğu söylenebilir. Âmid şehrinde kişi başına düşen gelir aynı yüzyıldaki diğer yerlerle karşılaştırıldığında oldukça düşük kalmaktadır. Bunda söz konusu olayların

etkili olduğu düşünölmektedir. Diğer taraftan var olan gelirlerin dağılımlında da bir düzensizliğin olduğu anlaşılmaktadır. Aşiret lideri, ağa, hacı gibi toplumun dinî, ekonomik ve sosyal açıdan önde gelen kişileri milli gelirin önemli bir kısmını ellerinde bulundurmaktadırlar. Bu da bir gelir adaletsizliğini göstermektedir. Bunun dışındaki durum incelendiğinde gayrimüslimler, bütün gelir düzeylerinde Müslömanlardan daha iyi durumdadırlar. Alt yani fakir düzeyinde zimmilerin oranı % 40,1, Müslömanların %46,4; orta seviyede aynı sırayla bakıldığında % 39,8'e % 34,5; zengin kesiminde ise % 20,1'e % 19,1'dir. Cinsiyet açısından kadınlar, alt ve orta gelir grubunda erkeklere nazaran daha iyidirler. Ticaretle uğraşmalarının, yakınlarının ölümü durumunda mirastan pay almalarının ve mehir gelirlerinin kadınları oran olarak zengin kesimde öne geçirmese bile fakirliğe düşmeden orta halli bir yaşam sürmelerini sağladığı söylenebilir. Toplum içinde belli bir statü ve unvana sahip olan kişilerin çoğunluğu orta ya da zengin kesimindedir. Unvan ve statüsü belli olanların %13,4'ü fakir, %35,8'i orta ve %50,8'i de zengindir. Yani hem dinî hem de sosyal anlamda itibar sahibi kişilerin çoğunluğu (%86,6) orta ve üst grubuna mensupturlar.

Kültürel yönden ailelerdeki yaşama bakıldığında Müslömanların rahatlık ve konfor bakımından daha iyi evlerde oturdukları, satılan ev fiyatlarına bakılarak söylenebilir. Evlerde kullanılan eşyaların, kalitesi dışında genelde aynı olduğu; halkın kılık-kıyafet şekillerinde din, meslek, toplumsal statü, ekonomik durum gibi bazı belirleyici unsurların etkili olduğu ve ailelerin gerek meslekleriyle gerekse diğer konularla alakalı kitaplara sahip oldukları görölmektedir.

Buradaki veriler, incelediğimiz dönem Âmid ailesiyle alakalı bazı değerlendirmelerde bulunmamızı sağlasa da, yapılacak olan benzer çalışmalarla karşılaştırılması gerekmektedir. Aşiretlerin toplum ve aile üzerindeki etkisi, buralarda hüküm süren törelerin varlığı ve dinle çatıştığı noktalar, Âmid gibi Şafii mezhebine müntesip kişilerin yaşadığı yerlerde aileyle ilgili meselelerin siciller ve diğer arşiv belgeleri ışığında ortaya konulması hem bu çalışmayı tamamlayıcı bir nitelik arz edecektir hem de Osmanlı toplumundaki aile yaşantısını değişik yönleriyle anlamamızı sağlayarak, merak edilen karanlık noktaların açığa çıkmasına vesile olacaktır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Diyarbakır Şer'iyye Sicilleri

3715, 3789, 3828, 3709, 3712, 3754, 3756, 3744, 3773, 3796, 3743, 3757, 3675, 3753, 3725, 3785, 3823, 3749, 3797, 3746, 3767, 3787, 3791 nolu siciller.

Diyarbakır Ahkâm Defterleri

1, 2, 3, 4, 5 nolu ahkâm defterleri.

Dâhiliye Mektubi Kalemi

Gaziantep Şeriyeye Sicili Defter No: 129

Kitaplar-Makaleler ve Diğer Yayınlar

ACAR Abdurrahman "Âmid (Diyarbakır) Şehrinin Fethi (Vakıdî'ye Göre)" Diyarbakır, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 1, 1999, ss. 195-204.

ACAR Halil İbrahim, "Nişan", *DİA*, I-XLIV, C. 33, Ankara, TDV. Yay, 2007, ss. 152-154.

ACUN Fatma, "16. Yüzyılda Diyarbakır Şehrindeki Ekonomik Faaliyetler", *I. Bütün Yönleriyle Diyarbakır Sempozyumu, 27-28 Ekim 2000*, Ankara, Nehir Matbaacılık, 2001, ss. 201-218.

AÇIKEL Sedat (düz.), *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, I-III, Ankara, T.C. BAAKY, 1992.

ADIYEKE Nuri, "Girit'te Cemaatler Arası Evlilikler", *Kebikeç*, Y. 8, S. 16, 2003, ss. 17-25.

ADIYEKE Nuri, "Girit'te İslam Hukuku Çerçevesinde Yapılan Hristiyan Evlilikleri", *Kebikeç*, Y. 10, S.19, 2005, ss. 65-72.

AHMED Kemal Mazhar, *Tarihin Tarihi: Kürtlerde Tarih Tarihte Kadın*, (çev. Abdullah Babek Pişderi), 2. B., İstanbul, Pêrî Yay, 1997.

AKDOĞAN Ali, *Din Sosyolojisi*, Rize, STS Yay, 2013.

AKGÜNDÜZ Ahmet, "Başlık", *DİA*, I-XLIV, C. 5, Ankara, TDV. Yay, 1992, ss. 131-133.

AKGÜNDÜZ Ahmet, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri: Kanuni Sultan Süleyman Devri Kanunnâmeleri: I. Kısım Merkezi ve Umumi Kanunnâmeler*, I-IX, C. 4, İstanbul, Fey Vakfı Yay, 1992.

AKGÜNDÜZ Ahmet, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri: Kanuni Sultan Süleyman devri kanunnâmeleri: II. kısım Kanuni devri eyalet kanunnâmeleri*, I-IX, C. 6, İstanbul, Fey Vakfı Yay, 1993.

AKGÜNDÜZ Hasan, *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi*, İstanbul, Ulusal Yay, 1997.

- AKÖZ Alaaddin, "XVI.Yüzyıla Ait Bir Nikâh Defteri ve Bazı Değerlendirmeler", *İSTEM*, Y. 2, S. 3, 2004, ss. 91-118.
- AKYOL Erkan, *Diyarbakır Merkez ve Köylerdeki Halk İnanışları*, Fırat Üniversitesi SBE, (YYLT), Elazığ, 2013.
- ALAKAŞ Abdullah, *593 Numaralı Şer'iyeye Siciline Göre Diyarbakır'ın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1893-1894)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi SBE, (YYLT), Afyonkarahisar, 2012.
- ALİYE Fatma-Mahmud ESAD, *Çok Eşlilik Taaddüd-i Zevcat*, haz. Firdevs Canbaz, Ankara, Hece Yay, 2007.
- ANDREASYAN Hrand D., *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi (1608-1619)*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay, 1964.
- ARAZ Yahya, *Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak*, İstanbul, Kitap Yay, 2013.
- ARMAĞAN Mustafa, *Gelenek*, İstanbul, Ağaç Yay, 1992.
- ARSLANTÜRK Zeki, *Sosyal Bilimler İçin Araştırma Metod ve Teknikleri*, 5. B., İstanbul, Çamlıca Yay, 2001.
- ASLAN Esra, *Töre Cinayetleri: Diyarbakır'da Göç Sonrası Töre*, Dicle Üniversitesi SBE, (YYLT), Diyarbakır, 2007.
- AYDIN Mehmet Akif, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul, İFAV., 1985.
- AYDIN Mehmet Akif, "Osmanlı Hukukunda Kazai Boşanma (Tefrik)", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, Y. 5, S. V, 1986, ss. 1-12.
- AYDIN Mehmet Akif, "Evlât Edinme (Tebenni)", *DİA*, I-XLIV, C. 11, Ankara, TDV. Yay, 1995, ss. 527-529.
- AYDIN Mehmet Akif, "Mehir", *DİA*, I-XLIV, C. 28, Ankara, TDV. Yay, 2003, ss. 389-391.
- AYDINER Mesut, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Diyarbakır'da Büyük Kıtık", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır*, ed. Bahaeddin Yediyıldız-Kertsin Tomenendal, I-III, C. 1, Ankara, Diyarbakır Valiliği Türk Kültürü'nü Araştırma Enstitüsü, 2008, ss. 275-286.
- AYKAÇ Zikrullah, *312 Numaralı Diyarbakır Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H. 1298-1300/M. 1881-1883)*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi SBE, (YYLT), Van, 2013.
- AYKUT Nezihi vd. (haz), *3 Numaralı Mühimme Defteri: 966-968/1558-1560: özet ve transkripsiyon*, Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay, 1993.
- BALAMAN Ali Rıza, *Evlilik Akrabalık Türleri Sosyal Antropolojik Yaklaşımla*, İzmir, İleri Kitap Yayın ve Dağıtım, 1982.
- BALCI Ali, *Sosyal Bilimlerde Araştırma*, 3. B., Ankara, Pegem A Yay, 2001.
- BALİ Rıfat N., "Diyarbakır Yahudileri", *Diyarbakır Müze Şehir*, haz. Şevket Beysanoğlu, M. Sabri Koz, Emin Nedret İşli, İstanbul, YKY, 1999, ss. 366-389.

- BAŞARIR Özlem, *18. Yüzyılda Malikane Uygulaması ve Diyarbakir Voyvodalığı*, Ankara Üniversitesi SBE, (YDT), Ankara, 2009.
- BAŞER Sait, *Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre*, 5. B., İstanbul, İrfan Yay, 2011.
- BEŞİKÇİ İsmail, *Doğuda Değişim ve Yapısal Sorunlar*, Ankara, Doğan Yay, 1969.
- BEŞİKÇİ İsmail, *Doğu Anadolu'nun Düzeni Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temeller*, İstanbul, İsmail Beşikçi Vakfı Yay, 2014.
- BEYAZIDI Mella Mahmudê, *Kürtlerin Örf ve Adetleri*, Türkçeleştiren: Abdullah Babek Pişderî, 4. B., İstanbul, Pêrî Yay, 1998.
- BEYSANOĞLU Şevket, *Bütün Cepheleriyle Diyarbakır*, İstanbul, Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası Yay, 1963.
- BEYSANOĞLU Şevket, *Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi*, I-II, C. 1, Diyarbakır, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yay, 1997.
- BİLGESAM, *Güneydoğu Sorununun Sosyolojik Analizi (Teknik Rapor)*, Ankara, 2009.
- BİLGİN Veği, "Türk Toplumunun Evlilik Konusunda Bilgilenme ve Bilinçlenme Düzeyleri", *UÜİFD*, C. 9, S. 9, 2000, ss. 565-588.
- BİLGİN Veği, *Fakih ve Toplum*, İstanbul, İz Yay, 2003.
- BİLMEN Ömer Nasuhi, *Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, I-VIII, C. II, V, İstanbul, Bilmen Yay, 1985.
- BİZBİRLİK Alpay, *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbakir Beylerbeyliği'nde Vakıflar (972 Tahriri Işığında)*, Ankara, TTK Yay, 2002.
- BOSTANCI Naci, "Toplum ve Kültür", *Sosyolojiye Giriş*, İhsan Sezal, 3. B., İstanbul, Beta Yay, 2010, ss. 106-132.
- BRUINESSEN Martin Van, "Religion in Kurdistan", *Kurdish Times*, C. 4, S. 1-2, New York, 1991, ss. 5-27.
- BRUINESSEN Martin Van, Hendrik BOESCHOTEN, *Evliya Çelebi Diyarbakir'de*, (çev. Tansel Güney), 2. B., İstanbul, İletişim Yay, 2009.
- BRUINESSEN Martin Van, **Ağa, Şeyh, Devlet**, (çev. Banu Yalkut), 6. B., İstanbul, İletişim Yay, 2010.
- BULUT Mehmet, *356 Nolu Diyarbakır Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1217-1218/M. 1803-1804)*, Dicle Üniversitesi SBE, (YYLT), Diyarbakır, 2013.
- CAN Mustafa, *157 Numaralı Ayntâb Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (h.1316-317/ m.1898-1899; Sahife:1-134)*, Gaziantep Üniversitesi SBE, (YYLT), Gaziantep, 2011.
- CANATAN Kadir, "Gelenek, Din ve Modernite", *Bilgi ve Hikmet Dergisi*, S. 9, 1995, ss. 28-39.
- CANATAN Kadir, "Aile Hakkında Kuramsal Perspektifler", *Aile Sosyolojisi*, der. Kadir Canatan, Ergün Yıldırım, 3. B., İstanbul, Açılım Kitap, 2013, ss. 31-50.

- CENGİZ Recep, "Kan Davaları ve Namus Cinayetlerinin Toplumsal Değer ve Normlar Açısından Sosyolojik Görünümü: Tokat / Erbaa Örneği" *Sosyolojik ve Hukusal Boyutlarıyla Töre ve Namus Cinayetleri Uluslararası Sempozyumu 26-27 Eylül 2003*, Diyarbakır, Akader, 2003, ss. 62-85.
- ÇİN Halil, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay, 1976.
- COŞKUN Selçuk, *Sünnet ve Gelenek*, Erzurum, Salkımsöğüt Yay, 2010.
- ÇAVUŞZADE Mehmet Aziz, *Dürrü's-Sükuk I-II*, İstanbul, Dârü't-tıbbâti'l-âmire, 1277.
- ÇELİK Berna, *6 Numaralı Eğin Şer'iyye Sicili: H. 1258-1264/M. 1842-1848*, Fırat Üniversitesi SBE, (YYLT), Elazığ, 2003.
- ÇINAR Hüseyin, *18.Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, İstanbul Üniversitesi SBE, (YDT), İstanbul, 2000.
- ÇİÇEK Kemal, "Cemaat Mahkemesinden Kadı Mahkemesine Zimmilerin Yargı Tercihini", *Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, düz. Kemal Çiçek, Ankara, Yeni Türkiye Yay, 2001, ss. 31-49.
- ÇİÇEK M. Halil, *Şark Medreselerinin Serencamı*, İstanbul, Beyan Yay, 2009.
- DAĞCI Şamil, "Kan Davası ve Namus Cinayetlerinin Töre İle İlişkisi ve İslam Ceza Hukuku Bakımından Analizi", *Din ve Gelenek*, İstanbul, Ensar Yay, 2011, ss. 101-136.
- DAĞLI Yücel-Seyit Ali KAHRAMAN (haz.), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, I-X, C.4, YKY, İstanbul, 2001.
- DARKOT Besim, "Diyarbakır", *İA*, I-XIII, C. 3, İstanbul, MEB, 1963, ss. 601-605.
- DELANEY Carol, *Tohum ve Toprak*, (çev. Selda Somuncuoğlu, Aksu Bora), 5. B., İstanbul, İletişim Yay, 2014.
- DEMİR Ömer, Mustafa ACAR, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, 3. B., Ankara, Vadi Yay, 2002.
- DEMİREL Ömer, "1700-1730 tarihleri arasında Ankara'da Ailenin Niceliksel Yapısı", *Belleten*, C. LIV, S. 211, 1990, ss. 945-961.
- DEVELLİOĞLU Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, haz. Aydın Sami Güneş, 19. B., Ankara, Aydın Kitabevi Yay, 2002.
- DİKEÇLİGİL Beylü, Ahmet ÇİĞDEM (der.), *Aile Yazıları*, I-VII, Ankara, T.C. BAAKY, 1991.
- D'OHSSON M. de M., *XVIII.Yüzyıl Türkiyesinde Örf ve Adetler*, (çev. Zehran Yüksel), Tercüman 1001 Temel Eser, ty.
- DOĞAN İlyas, *Sosyolojik ve Hukusal Boyutlarıyla Töre ve Namus Cinayetleri Uluslararası Sempozyumu 26-27 Eylül 2003*, Diyarbakır, Akader, 2003.
- DOĞAN Mehmet D., *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*, 24. B., Ankara, Yazar Yay, 2013.
- DÖNMEZ İbrahim Kâfi, "Örf", *DİA*, I-XLIV, C.34, Ankara, TDV. Yay, 2007, ss. 87-93.

- DÖNMEZER Sulhi, *Toplumbilim*, 12. B., İstanbul, Beta Basım Yay, 1999.
- DUBEN Alan, Cem BEHAR, *İstanbul Haneleri: Evlilik, Aile ve Doğurganlık 1880-1940*, İstanbul, İletişim Yay, 1996.
- DUMAN Ali, "Kadı Defterleri (Şer'iyeye Sicilleri), Mahiyetleri, Muhtevaları ve İslam Hukuku Açısından İncelenmelerinin Önemi", *EKEV Akademi Dergisi*, C. XI, S. 33, 2007, ss. 139-156.
- DUMAN Mehmet Zeki, "İslam'ın Köle ve Cariye Sorununa Yaklaşımı", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 12, 2011, ss. 1-54.
- DÜZDAĞ M. Ertuğrul, *Şeyhülislam Ebussu'ûd Efendi'nin Fetvalarına Göre Kanuni Devrinde Osmanlı Hayatı*, İstanbul, Şule Yay, 1998.
- DÜZGÜN Cevahir Sadak vd. (haz), *Dengbêj Antolojisi*, Diyarbakır, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay, 2007.
- EDGEELL Penny, "Din ve Aile" çev. Yıldız Kızılabdullah, Şahin Kızılabdullah, *Din Sosyolojisi: Çağdaş Gelişmeler*, der. Peter B. Clarke, çev. ed. İhsan Çapcıoğlu, Ankara, İmge Kitabevi, 2012, ss. 67-90.
- EFENDİ Mütercim Âsım, *Burhân-ı Katı*, haz. Mürsel Öztürk, Derya Örs, 2. B., Ankara, TDK Yay, 2009.
- EFENDİ Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah, *Behcetü'l Fetâvâ*, haz. Süleyman Kaya vd., İstanbul, Klasik Yay, 2011.
- EFENDİ Ahmet Mithat, *Ana Babanın Evlat Üzerindeki Hukuk ve Vezâifi*, haz. Gizem Akyol, İstanbul, Dergah Yay, 2013.
- EFENDİ Ali Emiri, *Osmanlı Şark Vilayetleri (Osmanlı Vilayat-ı Şarkiyyesi)*, sad. Abdulkadir Yuvalı-Ahmet Halaçoğlu, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yay, 1992.
- EL-BEKİRİ Abdullah b. Abdülazîz b. Muhammed Ebû Ubeyd, *Mu'cemu mesta'cem min esmai'l-bilad ve'l-mevazi*, thk. Mustafa es-Sekkâ, C. I-II, 3. B., Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1403 (1982/1983).
- EL-BUHARİ Muhammed b. Hüseyin, *Sahîhu'l-Buhari*, I-II, C. 2, 2. B., Beyrut, Müessesetü'r-Risale, 2014.
- EL-HÜSEYNİ Takyeddin Ebi Bekr b. Muhammed, *Kifâyetu'l-Ehyâr Fi Halli Gayeti'l-İhtisar*, Beyrut, er-Risâletu Naşirun, 2006.
- ELMACI Nuran, "Diyarbakır Yöresinde Çokeşli Evliliğin Nedenleri", *I. Aile Şurası Bildirileri, 17-20 Aralık 1990*, Ankara, Aile Araştırma Kurumu Yay, 1990, ss. 43-48.
- EMİROĞLU Kudret, Suavi AYDIN, *Antropoloji Sözlüğü*, Ankara, Bilim ve Sanat Yay, 2003.
- ENES Malik b., *el-Muvatta*, thk. Muhammed Fuad Abdalbaki, I-II, C. II, Beyrut, Dâru İhyâi-t Turâsi'l-Arabî, 1985.
- ERBAY Celal, *İslam Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası*, Bakü, Göytürk Yay, 1995.

- ERDENTUĞ Aygen, "Çeşitli İnsan Topluluklarında Aile Tipleri", *Aile Yazıları I*, der. Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem, Ankara, T.C. BAAKY, 1991.
- ERDOĞAN Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 3. B., İstanbul, Ensar Neşriyat, 2010.
- ERGİL Doğu, *Kürtleri Anlamak Güvenlik Politikalarından Kimlik Siyasetine*, 2. B., İstanbul, Timaş Yay, 2010.
- ERKAN Rüstem, Faruk BOZGÖZ, "Kadına Yönelik Şiddetin Sosyo-Ekonomik, Dinsel ve Kültürel Boyutları: Diyarbakır Örneği", *EKEV Akademi Dergisi*, Y. 8, S. 18, 2004, ss. 219-242.
- ERKMEN Ayşe, *156 Numaralı Ayntab Şer'yye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Gaziantep Üniversitesi SBE, (YYLT), Gaziantep, 2005.
- ERPOLAT Mehmet Salih, "Cizye Defterlerinin Sosyal ve İktisadi Tarih Araştırmaları Açısından Önemi: Diyarbakır Örneği", *SBArD*, S. 4, Eylül 2004, ss. 189-204.
- ERPOLAT Mehmet Salih, "155 Numaralı Mufassal Tahrir Defterine Göre Diyarbakır Vilayeti'nde Seyyid ve Şerifler", *Nebiler, Sahabiler, Azizler ve Krallar Kenti Diyarbakır II*, 2. Uluslararası Nebiler, Sahabiler, Azizler ve Krallar Kenti Sempozyumu 12-13 Nisan 2010, Diyarbakır, Diyarbakır Valiliği Kültür Sanat Yay, 2011, ss. 25-31.
- ERTEN Hayri, "Bir Osmanlı Şehri Olan Bursa'da Kadın'ın Sosyo-Ekonomik Statüsü (1600-1700)", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 8, 1998, ss. 327-344.
- ERTEN Hayri, "Sosyolojik Veri Olarak Şer'yye Sicillerinin Değerlendirilmesi", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 10, 2000, ss. 531-546.
- ERTEN Hayri, *Konya Şer'yye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Y.Y. İlk Yarısı)*, Ankara, KBY, 2001.
- ERTEN, Hayri "Osmanlı Ailesine Farklı Bir Bakış", *Aile Sosyolojisi Yazıları*, ed. Mustafa Aydın, İstanbul, Açılım Kitap, 2014, ss. 385-431.
- ERÜNSAL İsmail E., "Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri", *Yavuz Argıt Armağanı*, haz. Mustafa Birol Ülker, 2. B., İstanbul, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay, 2012, ss. 54-122.
- FAROQHI Suraiya, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, (çev. Emine Sonnur Özcan), Ankara, Doğu Batı Yay, 2006.
- FICHTER Joseph H., *Sosyoloji Nedir*, (çev. Nilgün Çelebi), Ankara, Anı Yay, 2012.
- FREYER Hans, *Sosyolojiye Giriş*, (çev. Nermin Abadan), Ankara, Sevinç Matbaası, 1967.
- GARAN Fatma Sanem, *Diyarbakır Monografisi*, Eskişehir Anadolu Üniversitesi SBE, (YYLT), Eskişehir, 2011.
- GERBER Haim, "Social and Economic Position of Women in an Ottoman City, Bursa, 1600-1700", *International Journal of Middle East Studies*, S. 12/3, 1980, ss. 231-244.

- GERBER Haim, *State, Society and Law in Islam, Ottoman Law in Comparative Perspective*, Albany, State University of New York Press, 1994.
- GIDDENS Anthony, *Toplumun Kuruluşu*, (çev. Hüseyin Özel), Ankara, Bilim ve Sanat Yay, 1984.
- GIDDENS Anthony, *Modernliğin Sonuçları*, (çev. Ersin Kuşdil), 2. B., İstanbul, Ayrıntı Yay, 1998.
- GÖKALP Ziya, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, 3. B., İstanbul, Kaynak Yay, 2011.
- GÖKÇE Birsen, "Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir İnceleme", *Aile Yazıları I*, der. Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem, Ankara, T.C. BAAKY, 1991.
- GÖYÜNÇ Nejat, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, İstanbul, Gültepe Yay, 1983.
- GÖZÜBENLİ Beşir, "Mefkud", *DİA*, I-XLIV, C. 28, Ankara, TDV. Yay, 2003, ss. 353-356.
- GÜÇLÜ Sevinç, "Aileye İlişkin Kuramsal Yaklaşımlar", *Değişen Toplumda Değişen Aile*, ed. Nurşen Adak, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2012, ss. 65-91.
- GÜLER İbrahim, "XVIII. Yüzyılda Aile: Sinop Örneği", *Türkler*, I-XXI, C.14, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara, Yeni Türkiye Yay, 2002, ss. 28-40.
- GÜMÜŞ Ercan, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Amid Kazası*, Gazi Üniversitesi SBE, (YDT), Ankara, 2014.
- GÜNAY Ramazan, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır'da Sosyal ve Ekonomik Hayat (Ahkâm ve Şikâyet Kayıtlarına Göre)*, Erciyes Üniversitesi SBE, (YDT), Kayseri, 2009.
- GÜNAY Ramazan, "XVIII.Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır Evleri ve Satışları", *EKEV Akademi Dergisi*, Y. 17, S. 54, 2013, ss. 307-322.
- GÜVENÇ Bozkurt, "Geleneklerden Kalıntılar: Başlık, Berdel, Kız Kaçırma, Kuma ve Amca-Kızı Evliliği", *Kadın Araştırmaları Dergisi*, S. 1, 1993, ss. 43-48.
- GÜZELBEY Cemil Cahit, Hulûsi YETKİN, *Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicillerinden Örnekler (m.1729-1825)*, Gaziantep, Gaziantep Kültür Derneği Kitap ve Broşür Yay, 1970.
- GÜZEY Ahmet Rıfat, "XVII. Yüzyıl Sonu, XVIII. Yüzyıl Başlarında Kastamonu", *Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri 21-23 Mayıs 2000*, Ankara, Kastamonu Valiliği İl Özel İdare Müdürlüğü Yay, 2001, ss. 121-136.
- HALAÇOĞLU Yusuf, "Aşiret", *DİA*, I-XLIV, C. 4, Ankara, TDV Yay, 1991, ss. 9-9.
- HALDUN İbn, *Mukaddime*, I-II, C. 1, haz. Süleyman Uludağ, 5. B., İstanbul, Dergah Yay, 2007.
- HAN Şeref, *Şerefname Kürt Tarihi*, (Arapça'dan çev. M. Emin Bozarıslan), 3. B., İstanbul, Hasat Yay, 1990.
- HECKMANN Lale Yalçın, *Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri*, (çev. Gülhan Erkaya), İletişim Yay, İstanbul, 2002.

- ITZKOWITZ Norman, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslami Gelenek*, (çev. Cihan Kaplan), İstanbul, Babil Yay, 2006.
- IZADY Mehrdad R., *Kürtler*, (çev. Cemal Atila), 3. B., İstanbul, Doz Yay, 2011.
- İBN MACE, *Sünen-ü İbn Mace*, Beyrut, Müessesetü'r-Risale, 2013.
- İBN MANZUR Ebü'l Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, *Lisanü'l-Arab*, I-XVIII, C. 9, ed. Âmir Ahmed Haydar, 2. B., Beyrut, Dâru'l Kutub, 2009.
- İLHAN Mehmet Mehdi, "XVI.Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır Şehrinin Nüfusu ve Vakıfları: 1518 ve 1540 Tarihli Tapu Defterlerinden Notlar", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 16, S. 27, 1992, ss. 45-113.
- İLKARACAN Pınar, "Türkiye'nin Doğu Bölgelerinde Kadın Cinselliği Bağlamının İncelenmesi", *Müslüman Toplumlarında Kadın ve Cinsellik*, der. Pınar İlkaracan, İstanbul, İletişim Yay, 2014, ss. 133-150.
- İNALCIK Halil, "Eyüp Sicillerinde Toprak, Köy ve Köylü", *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, ed. Tülay Artan, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay, 1998, ss. 9-14.
- İPÇİOĞLU Mehmet, *Konya Şer'iyye Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi*, Ankara, Nobel Yay, 2001.
- İSKENDEROĞLU Reşit, "Eski Diyarbakır Dügünleri", *Karacadağ Diyarbakır Halkevi Dergisi*, C.7, S. 76, Diyarbakır, Diyarbakır Basımevi, 1945, ss. 9-11.
- İSKENDEROĞLU Reşit, "Eski Diyarbakır Dügünleri", *Karacadağ Diyarbakır Halkevi Dergisi*, C. 7, S. 77, Diyarbakır, Diyarbakır Basımevi, 1945, ss. 3-5.
- İZGÖER Ahmet Zeki (ed.), *Diyarbakır Şer'iyye Sicilleri Âmid Mahkemesi*, I-VII, Diyarbakır, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fak. Yay, 2015.
- İZOL Hamit, *Aşiret ve Öteki Yüzü*, 3. B., İstanbul, Destek Yay, 2010.
- JENNINGS Ronald C., *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640*, New York and London, New York University Press, 1993.
- JENNINGS Ronald C., *Studies On Ottoman Social History In The Sixteenth and Seventeenth Centuries, Women, Zimmis and Sharia Courts in Kayseri, Cyprus and Trabzon*, İstanbul, The Isis Press, 1999.
- JWAIDEH Wadie, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*, (çev. İsmail Çekem, Alper Duman), 7. B., İstanbul, İletişim Yay, 2012.
- KAHRAMAN Bayram, *Diyarbakır'ın Toplumsal Yapısı ve Diyarbakır Halkının Toplumsal Kurumlara Bakışı*, Sakarya Üniversitesi SBE, (YDT), Sakarya, 2014.
- KAMER Kadın Merkezi, *İstersek Biter*, İstanbul, KAMER Vakfı, 2011.
- KANKAL Ahmet vd. (haz.), *248 Nolu Mardin Şer'iyye Sicili Belge Özetleri ve Mardin*, İstanbul, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yay, 2007.
- KARA İsmail, Ali BİRİNCİ, *Mahalle Mektebi Hatıraları*, İstanbul, Kitabevi Yay, 1997.

- KARADENİZ Sıtkı, "Gelenek Üzerine Bir Okuma Denemesi", *Milel ve Nihal*, C. 4, S. 2, 2007, ss. 29-47.
- KARADENİZ Sıtkı, "Aşiret Ailesi ve Kentte Dönüşümü", *Aile Sosyolojisi Yazıları*, ed. Mustafa Aydın, İstanbul, Açılım Kitap, 2014, ss. 275-297.
- KARAMAN Hayrettin, "Âdet", *DİA*, I-XLIV, C.1, Ankara, TDV. Yay, 1998, ss. 369-373.
- KARAMAN Hayrettin, *Mukayeseli İslam Hukuku*, I-III, C. 1, İstanbul, İz Yay, 2006.
- KARASAKAL Mehmet, *109 Numaralı Ayıntab Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (h.1165/m.1752)*, Gaziantep Üniversitesi SBE, (YYLT), Gaziantep, 2010.
- KARATAŞ Ali İhsan, "Osmanlı Toplumunda Kitap (XIV-XVI. Yüzyıllar)", *Türkler*, I-XXI, C. 11, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara, Yeni Türkiye Yay, 2002, ss. 896-908.
- KARATAŞ Ali İhsan, "Folklor Araştırmalarının Önemli Kaynaklarından Tereke Defterleri ve XVIII. Yüzyıl Bursa Tereke Kayıtlarından Örnekler", *Bursa Halk Kültürü Uludağ Üniversitesi I. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu (4-6 Nisan 2002) Bildiri Kitabı*, I-II, C.2, Yayına Haz. Yusuf Oğuzoğlu, Kerime Üstünova, Bursa, Uludağ Üniversitesi Yay, 2002, ss. 691-710.
- KARATAŞ Ali İhsan, "XVIII. Yüzyılda Bursa Halkının Ekonomik Yapısı", *UÜİFD*, C. XV, S. 2, 2006, ss. 231-264.
- KARATAŞ Ali İhsan, "Bursa'daki Uygulamalar Işığında Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Meskenleriyle İlgili Düzenlemeler", *UÜİFD*, C. XVI, S. 2, 2007, ss. 123-154.
- KARATAŞ Ali İhsan, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı-Bursa Örneği-*, Bursa, Gökkuşbu Yay, 2009.
- KARHAN Jale, *Sosyal Bir Sorun Olarak Fuhuş Olgusu: Diyarbakır Genelev Örneği*, Fırat Üniversitesi SBE, (YDT), Elazığ, 2011.
- KAZICI Ziya, *Osmanlı'da Toplum Yapısı*, İstanbul, Kayhan Yay, 2014.
- KESKİN Neslihan İlknur, *Sosyal Hayatın 17. Yüzyıl Divan Şiirine Yansımaları ve Anlam Çerçevesi*, Gazi Üniversitesi SBE, (YDT), Ankara, 2009.
- KILIÇER M. Esat, "Kemâlpaşazade'nin Âile Hukuku ile ilgili Bazı Fetvaları", *AÜİFD*, C. XIX, 1973, ss. 83-95.
- KIZILÇELİK Sezgin, Yaşar ERJEM, *Açıklamalı Sosyoloji Terimler Sözlüğü*, Konya, Günay Ofset, 1992.
- KONAN Belkıs, "Osmanlı Hukukunda Tecavüz Suçu", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 29, 2011, ss. 149-172.
- KORKMAZ Mustafa, *Şer'iyeye Sicillerine Göre 1824-1834 Yıllarında Diyarbakır'da Sosyal, İktisadi ve Kültürel Hayat*, Hacettepe Üniversitesi SBE, (YYLT), Ankara, 1998.
- KORKUSUZ M. Şefik, *Bir Zamanlar Diyarbakır*, İstanbul, Kent Işıkları, 1999.

- KORKUSUZ M. Şefik, *Seyahatnamelerde Diyarbakir*, İstanbul, Kent Yay, 2003.
- KORKUSUZ M.Şefik, *Cumhuriyet Öncesi Diyarbakir'de Maârif*, İstanbul, Kent Işıkları Yay, İstanbul, 2009.
- KORKUSUZ M. Şefik, *Eski Diyarbakir'de Gündelik Hayat*, İstanbul, Beyan Yay, 2013.
- KOTTAK Conrad Phillip, *Antropoloji İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış*, (çev. Serpil N. Altuntek vd.), Ankara, Ütopya Yay, 2008.
- KÖROĞLU Muhammet Ali, *Diyarbakir'in Çüngüş İlçesi Merkezi ve Köylerinde Sosyal ve Dini Hayat*, Selçuk Üniversitesi SBE, (YYLT), Konya, 2004.
- KÖSTÜKLÜ Nuri, *Sosyal Tarih Perspektifinden Yalvaç'ta Aile (1892-1908)*, Konya, Günay Ofset, 1996.
- KREYENBROEK Philip, Christine ALLİSON, *Kürt Kimliği ve Kültürü*, (çev. Ümit Aydoğmuş), İstanbul, Avesta Yay, 2008.
- KURT Abdurrahman, "Dinî Kaynakların Çokeşliliğe İlişkin Görüşleri ve Osmanlılarda Çokeşlilik", *UÜİFD*, C. 8, S. 8, 1999, ss. 183 - 214.
- KURT Abdurrahman, "Toplum ve Din", *Sosyolojiye Giriş*, İhsan Sezal, 3. B., İstanbul, Beta Yay, 2010, ss. 394-453.
- KURT Abdurrahman, *Din Sosyolojisi*, 2. B., İstanbul, Sentez Yay, 2012.
- KURT Abdurrahman, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, *Sosyo-Ekonomik Yapı, Gelenek ve Görenekler*, 2. B., Ankara, Sentez Yay, 2013.
- KURTOĞLU Mehmet, "Şair Sakıb Efendi Hayatı, Vakfiyesi ve Vakfettiği Kitaplar", *Vakıflar Dergisi*, S. 35, 2011, ss. 107-154.
- KURTOĞLU Mehmet -Enver KARAKEÇİLİ, "Urfa'da Vakıf Kitaplar Üzerine Bir Değerlendirme", *Vakıflar Dergisi*, S. 43, 2015, ss. 119-147.
- KURTOĞLU Orhan, *Lebib Divanı*, Ankara, KBY, 2012.
- KUZUCU Serhat, *23 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (h.1180-1181/m.1766-1767)*, Gaziantep Üniversitesi SBE, (YYLT), Gaziantep, 2006.
- MARCUS Abraham, *Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri: Halep*, (çev. Mehmet Emin Baş), İstanbul, Küre Yay, 2013.
- MARSHALL Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, (çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü), Ankara, Bilim Sanat Yay, 1999.
- MEMDUHOĞLU Adnan, "İslam Hukuku'na Göre Çocuğun Bakım ve Terbiyesi (Hidâne)", *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergi*, S. 9-10, 2010, ss. 71-83.
- MENTEŞAŞVILI A. M., *Dünden Bugüne Kürtler*, (çev. Ayşe Hacıhasanoğlu), 2. B., İstanbul, Evrensel Basım Yay, 2004.
- MEVSİLİ Abdullah b. Mahmûd b. Mevdud, *el-İhtiyar li-ta'lili'l-Muhtar*, I-V, C. 2, 3, Kahire, Matbaatü Halebi, 1356 (1937).
- MILLINGEN Major Frederick, *Kürtler Arasında Doğal Yaşam*, (çev. Nuray Mestci), İstanbul, Doz Yay, 1998.

- MINKOV Anton, *Conversion to Islam as reflected in Kısve Bahası petitions: an aspect of Ottoman social life in the Balkans: 1670-1730*, Montreal, McGill University, 2000.
- MINORSKY V.–TH. BOIS–D.N. Mac KENZIE, *Kürtler ve Kürdistan*, (çev. Kamuran Fıratlı), 2. B., İstanbul, Doz Yay, 2004.
- MINORSKY Viladimir-Thomas BOIS, *Kürt Milliyetçiliği*, (çev. E. Karahan, H. Akkuş, N. Uğurlu), İstanbul, Örgün Yay, 2008.
- MÜSLİM Ebü'l- Hüseyin el-Kuşeyri en-Nisaburi, *Sahih-i Müslim*, 3. B., Beyrut, Dar Al-Marefah, 2010.
- NIEBUHR Carsten, *Reisebeschreibung nach Arabien und den Umliegenden Ländern*, Graz, 1968.
- NİKİTİNE Basil, *Kürtler*, (çev. E. Karahan, H. Akkuş, N. Uğurlu), 2. B., İstanbul, Örgün Yay, 2010.
- NİRÜN Nihat, M. Cihat ÖZÖNDER, "Türk Sosyo- Kültür Yapısı İçinde Normlar ve Fonksiyonları", *Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, C. 4, S. 11, 1988, ss. 339-353.
- OCAK Esmâ, *Berdel*, 2. B., İstanbul, Tekin Yay, 1982.
- OK Alpay Altan, *Aşiretlerin Toplumsal, Ekonomik ve Siyasal Yapısının Sosyolojik Analizi (Diyarbakır Şeyhdoda Aşireti Örneği)*, Dicle Üniversitesi SBE, (YYLT), Diyarbakır, 2003.
- ONGAN Halit, *Ankara'nın İki Numaralı Şer'îye Sicili (h.997-998/ m.1588-1590)*, Ankara, TTK Yay, 1974.
- ORTAYLI İlber, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul, Timaş Yay, 2009.
- ÖGEL Bahaeddin, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, 2. B., Ankara, Kömen Yay, 1979.
- ÖRNEK Sedat Veyis, *Türk Halkbilimi*, Ankara, KBY, 1995.
- ÖZ Davut, *352 Nolu Diyarbakır Şer'îye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (H. 1136-1264/M. 1724-1848)*, Dicle Üniversitesi SBE, (YYLT), Diyarbakır, 2013.
- ÖZBUDUN Sibel, *Kültür Hâlleri*, Ankara, Ütopya Yay, 2003.
- ÖZCAN Hekimoğlu Süleyman, *Kürt Tarihi Aşiretler ve İsyancılar*, İstanbul, Akis Kitap, 2011.
- ÖZCAN Uğur, Murat Gökhan DALYAN, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Devletinde Nasturi, Ermeni, Yezidi ve Çerkez Topluluklarında Başlık Parası Uygulamaları", *Milli Folklor Dergisi*, Y. 25, C. 12, S. 98, 2013, ss. 147-164.
- ÖZCOŞAR İbrahim, *315 Numaralı Hicri 1154-1155 (M. 1741-1742) Tarihli Diyarbakır Şer'îye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, Dicle Üniversitesi SBE, (YYLT), Diyarbakır, 2000.
- ÖZDEMİR Hacı Bayram, *XXVI Numaralı Antalya Şer'îye Sicil Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi 1301-1302 (m.1883-1885)*, Akdeniz Üniversitesi SBE, (YYLT), Antalya, 2012.

- ÖZDEMİR Rıfat, "Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1890)", *Belleten*, C. LIV, S. 211, 1990, ss. 993-1051.
- ÖZGÜR Hasan, *376 Numaralı Diyarbakır Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Dicle Üniversitesi SBE, (YYLT), Diyarbakır, 2013.
- ÖZKAYA Yücel, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, 2. B., İstanbul, YKY, 2010.
- ÖZLÜ Zeynel, "Terekeler Işığında Göynük'te Aile", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Y. 8, S. 29, 2006, ss. 81-102.
- ÖZLÜ Zeynel, *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Adli Mekanizmanın Analizi*, Ankara, Berikan Yay, 2007.
- ÖZTOPRAK Sadreddin, *Şark Medreselerinde Bir Ömür*, İstanbul, Beyan Yay, 2003.
- ÖZTÜRK Said, "Osmanlı'da Çok Evlilik", *Türkler*, I-XXI, C. 10, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara, Yeni Türkiye Yay, 2002, ss. 375-384.
- PAKALIN Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, 3. B., İstanbul, MEB, 1983.
- PANTAZOPOULOS N.J., *Church and Law in Balkan peninsula during the Ottoman Rule*, Selanik, Institute for Balkan Studies, 1967.
- PINAR İlhan, "Gezginlerin Gözüyle Diyarbakır (1701-1924)", *Diyarbakır Müze Şehir*, ed. Şevket Beysanoğlu, M. Sabri Koz, Emin Nedret İşli, İstanbul, YKY, 1999, ss. 147-163.
- SAK İzzet, *Konya Kadı Sicili 52 (1143-1144/1730-1731)*, Konya, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay, 2014.
- SARI Engin, *Mardin'de Kültürlerarasılık*, İstanbul, İletişim Yay, 2010.
- SAVAŞ Saim, "Fetva ve Şer'iye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılımı, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, düz. Sedat Açıkel, I-III, C. II, Ankara, T.C. BAAKY, 1992, ss. 504-547.
- SCHACHT Joseph, "Nikâh", *İA*, I-XIII, C. 9, İstanbul, MEB, 1988, ss. 257-261.
- SEÇKİN Bekir Sami, *Başlangıçtan Günümüze Siirt Tarihi*, 2. B., İstanbul, İstanbul Siirtliler Derneği, ty.
- SERAHSİ, *Mebcut*, ed. Mustafa Cevat Akşit, I-XXXI, C. 4, İstanbul, Gümüşev Yay, ty.
- SESTİNİ, *Voyage de Constantinople à Bassora*, Paris, 1781.
- SEZAL İhsan, "Toplum ve Aile", *Sosyolojiye Giriş*, der. İhsan Sezal, 3. B., İstanbul, Beta Yay, 2010.
- SHILLS Edward, "Gelenek", (çev. Hüsamettin Arslan), *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 2. B., Ankara, Doğu Batı Yay, Y. 7, S. 25, 2003, ss. 101-131.
- SOYSALDI Mehmet, *Kur'an ve Sünnet'e Göre Evlenme ve Boşanma*, İstanbul, Şule Yay, 1999.
- STROHMEIER Martin, Lale Yalçın HECKMANN, *Kürtler Tarih, Siyaset, Kültür*, (çev. Atilla Dirim), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay, 2014.
- SÜMER Faruk, "Döğer", *DİA*, I-XLIV, C. 9, Ankara, TDV. Yay, 1994, ss. 514-515.

- ŞAFAK Ali, "Hakkâri ve Civarında Halkın Dinî ve Ahlâki Yaşayışının Günlük Hayatta Tezahürü Üzerinde Bir Araştırma", *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, S. 2, 1977, ss. 73-113.
- ŞAHİNKAYA Rezan, "Diyarbakır İli Merkez Köylerinde Aile Strüktürü" *Cumhuriyet Köye, Köylü Kadına ve Türk Ailesine Neler Getirdi* ed. Rezan Şahinkaya, Ankara, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yay, 1983, ss. 5-9.
- ŞEYBÂNÎ Ebû Abdillâh Muhammed b. Hasen b. Ferkad, *el-Hüccce ala ehli'l-Medine*, thk. Mehdî Hasan el-Gilânî, I-IV, C.IV, 3. B., Beyrut, Âlemu'l-Kutub, 1403 (1982/1983).
- ŞİMŞEK Mehmet, *Amid'den Diyarbakır'e Eğitim Tarihi*, İstanbul, Kent Yay, 2006.
- ŞİMŞEK Sefa, *Törelere Aynasında Doğu ile Batı Kan Davası ve Düello Gelenekleri*, Bursa, Asa Kitabevi, 1998.
- ŞİRBİNİ Şemseddin Hatib Muhammed b. Ahmed Kahiri Şafii, *Mugni'l-Muhtac ila ma'rifeti meani elfazi'l-Minhac*, I-VI, C. IV, V, Beyrut, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415 (1994)
- TAN E. Mine, *Toplumbilime Giriş*, Ankara, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yay, 1981.
- TAN Nail, *Derlemeler Makaleler*, I-VIII, C. 6, Ankara, Kültür Ajans, 2007.
- TANYU Hikmet, "Türk Töresi Üzerine Bir Araştırma", *AÜİFD*, C.23, S.1, 1979, ss. 97-120.
- TAŞ Kenan Ziya vd. (haz), *195 Nolu Mardin Şer'iyye Sicili Belge Özetleri ve Mardin*, İstanbul, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yay, 2006.
- TAŞ Kenan Ziya, *Tarih Işığında Güneydoğu ve Diyarbakır*, 2. B., Ankara, Berikan Yay, 2012.
- TAŞĞİN Ahmet, *Güneydoğu Anadolu'da Türkmen Aleviler: Diyarbakır ve Çevresi*, İstanbul, Ataç Yay, 2006.
- TEZCAN Mahmut, *Kan Gütme Olayları Sosyolojisi*, Ankara, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yay, 1972.
- TEZCAN Mahmut, *Kan Davaları Sosyal Antropolojik Yaklaşım*, 2. B., Ankara, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yay, 1981.
- TEZCAN Mahmut, *Kültürel Antropoloji Açısından Başlık Parası Geleneği*, Ankara, Kadioğlu Matbaası, 1981.
- TEZCAN Mahmut, *Türkiye'de Töre (Namus) Cinayetleri*, Ankara, Naturel Yay, 2003.
- TILLION Germaine, *Harem ve Kuzenler*, (çev. Şirin Tekeli, Nükhet Sirman), İstanbul, Metis Yay, 2006.
- TOĞRUL Neşe, *129 Numaralı Ayıntab Şer'iyye Sicili'nin (h. 1061,1108,1142/ m. 1650,1696,1729) Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Gaziantep Üniversitesi SBE (YYLT), Gaziantep, 2010.
- TOPSES Mehmet Devrim, "Türkiye'de Kan Davası Geleneğinin Sosyolojik Çözümlemesi", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, C. 4, S. 2, 2012, ss. 188-197.

- TUĞLACI Pars, *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul, Milliyet Gazetesi, 1985.
- TURNER Jonathan H., Leonard BEEGHLEY, Charles H. POWERS, *Sosyolojik Teorinin Oluşumu*, (çev. Ümit Tatlıcan), İstanbul, Sentez Yay, 2010.
- TÛSÎ Nasîreddin, *Ahlâk-ı Nâsirî*, (çev. Abdulvahap Taştan, Habil Nazlıgül), Ankara, Fecr Yay, 2005.
- TUŞ Muhittin, "Kayseri Tereke Defterleri Üzerine Bir Araştırma (1700-1730)", *Selçuk Üniversitesi SBE Dergisi*, S. 4, 1998, ss. 157-191.
- TÛRKAY Cevdet, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar*, 2. B., İstanbul, İşaret Yay, 2005ç
- TÛRKDOĞAN Orhan, *Osmanlıdan Günümüze Türk Toplum Yapısı*, İstanbul, Çamlıca Yay, 2002.
- UĞUR Yunus, "Mahkeme Kayıtları (Şer'iyye Sicilleri): Literatür Değerlendirmesi ve Bibliyografya", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 1, S. 1, 2003, ss. 305-344.
- ULUÇ Abdulvahap, "Kürtler'de Sosyal ve Siyasal Örgütlenme: Aşiret", *Mukaddime Dergisi*, S. 2, 2010, ss. 35-52.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, 3. B., Ankara, TTK Yay, 1988.
- ÜÇOK Coşkun, Ahmet MUMCU, *Türk Hukuk Tarihi Ders Kitabı*, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay, 1976.
- ÛLKEN Hilmi Ziya, *Sosyoloji Sözlüğü*, İstanbul, Talim ve Terbiye Dairesi Yay, 1969.
- ÛNAL Asife, *Yahudilik'te, Hristiyanlık'ta ve İslam'da Evlilik*, Ankara, KBY, 1998.
- ÛNAL Yavuz, "Gelenek-Sünnet İlişkisi" *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 11, 1999, ss. 79-96.
- VANLI İsmet Şerif, *Batılı Eski Seyyahların Gözüyle Kürtler ve Kürdistan*, (çev. M. Demirci), 2. B., İstanbul, Avesta Yay, 1997.
- VARGÛN Berivan, *Batman ve Şanlıurfa'da Töre Cinayetlerine Bakış Açısının Sosyal Antropolojik Açından İncelenmesi*, Ankara Üniversitesi SBE, (YDT), Ankara, 2009.
- VOLKAN Vamık D., *Körü Körüne İnanç*, (çev. Özgür Karaçam), 3. B., Okyanus Yay, İstanbul, 2012.
- WACH Joachim, *Din Sosyolojisi*, (çev. Ünver Günay), İstanbul, İFAV., 1995.
- WEBER Max, *From Max Weber: Essays in Sociology*, (Translated and Edited: H.H.Gerth, C.Wright Mills), New York, Oxford University Press, 1946.
- WEBER Max, *Sosyoloji Yazıları*, (çev. Taha Parla), 12. B., İstanbul, Deniz Yay, 2008.
- YAKUPOĞLU Kenan-Mehmet Salih ERPOLAT-Mustafa SARIBIYIK (haz), *Osmanlı Belgelerinde Diyarbakır*, Diyarbakır, Diyarbakır Valiliği Kültür Sanat Yay, 2011.

- YAZGAN Ümit Meriç, "Ondokuzuncu Yüzyıldan Günümüze Kadar Avrupa Aile Sosyolojisindeki Değişmeler Üzerine Bir Araştırma", *I. Aile Şurası Bildirileri, 17-20 Aralık 1990*, Ankara, Aile Araştırma Kurumu Yay, 1990, ss. 101-107.
- YEDİYILDIZ M. Asım, İlhami ORUÇOĞLU, Saadet MAYDAER (haz). *A153 Nolu Bursa Şer'iyeye Sicili*, Bursa, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yay, 2010.
- YEŞUA Mar, *Vakayi'Name*, (çev. Mualla Yanmaz), İstanbul, Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği Neşriyatı, 1958.
- YILDIRIM Ali, Hasan ŞİMŞEK, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 8. B., Ankara, Seçkin Yay, 2011.
- YILDIRIM Hacı Osman vd. (haz), *6 Numaralı Mühimme Defteri: 972/1564-1565: özet, transkripsiyon ve indeks*, I-II, C. 2, Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay, 1995.
- YILDIRIM Mustafa, *İslâm Hukuku Açısından Evlat Edinme*, İzmir, İzmir İlahiyat Fakültesi Yay, 2005.
- YILDIZ Abdulvahap, *135/313 Nolu Şer'iyeye Siciline Göre (1135/1722-1213/1798) Yıllarında Amid (Diyarbakır) Sancağında Sosyal ve Ekonomik Durum*, Uludağ Üniversitesi SBE, (YYLT), Bursa, 1994.
- YILMAZ Faruk, *151 Numaralı (h.1299-1301/ m.1882-1884) Ayntab Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Gaziantep Üniversitesi SBE, (YYLT), Gaziantep, 2007.
- YILMAZ Hüseyin, "Gelenek, Gelenekçilik ve Gelenekselcilik", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Y. 1, S. 3, 2005, ss. 39-53.
- YILMAZÇELİK İbrahim, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, Ankara, TTK Basımevi, 1995.
- YILMAZÇELİK İbrahim, *Diyarbakır Şer'iyeye Sicilleri (Katalog ve Fihristleri)*, Ankara, Diyarbakır Tanıtma Kültür ve Yaşatma Vakfı Yay, 2001.
- YINANÇ Mükrimin Halil, "Diyarbakır Şehir ve Bölgesindeki Vuku'atın Tarihi", *İA*, I-XIII, C. 3, İstanbul, MEB, 1963, ss. 605-626.
- YINANÇ Mükrimin Halil, "Aşiret", *İA*, I-XIII, C.1, İstanbul, MEB, 1965, ss. 709-710.
- YÜKSEL Hasan, "Vakfiyelere Göre Osmanlı Toplumunda Aile", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C.2, Ankara, T.C. BAAKY, 1992, ss. 468-503.
- YÜKSEL Müfid, *Kürdistan'da Değişim Süreci*, Ankara, Sor Yay, 1993.
- YÜZGEÇER Hatice, *2 Numaralı Yozgat Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (h.1299-1304/ m.1882-1887)*, Erciyes Üniversitesi SBE, (YYLT), Kayseri, 2005.
- ZİHNİ Mehmet, *Ni'meti İslâm*, sad. M. Rahmi, İstanbul, Sağlam Kitabevi, 1978.
- ZUHAYLÎ Vehbe, *İslâm Fıkhu Ansiklopedisi*, (çev. Ahmet Efe vd.), I-X, C.9, İstanbul, Risale Yay, 1990.

<http://dictionary.cambridge.org/dictionary/turkish/tradition> (Erişim 19. 06. 2015).

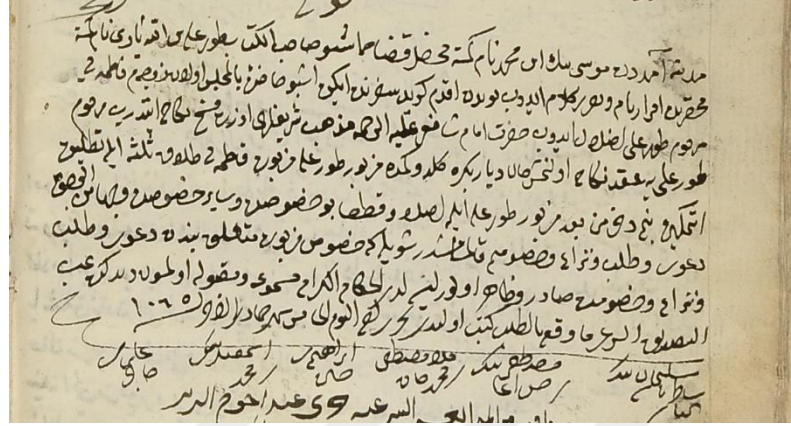
http://dictionary.cambridge.org/dictionary/turkish/custom_1 (Erişim 19.06.2015).

<http://www.learnersdictionary.com/definition/tradition> (Erişim 19.06.2015).
<http://www.learnersdictionary.com/definition/custom> (Erişim 19.06.2015).
<http://www.arapcasozluk.gen.tr/gelenek.htm> (Erişim 19.06.2015).
www.tdk.gov.tr (Erişim 17.04.2015).
<http://www.ldoceonline.com/dictionary/mores> (Erişim 21.06.2015).
<http://www.kongar.org/aydinlanma/2000/aydin206.php> (Erişim 06.11.2015).
<http://tureng.com/search/aşiret> (Erişim 22.06.2015).
<http://www.learnersdictionary.com/definition/tribe> (Erişim 19.06.2015).
<http://www.etimolojiturkce.com/kelime/aşiret> (Erişim 18.06.2015).

EKLER

1: Girit seferine katılan Musa Bey b. Mehmed'in hanımı Fatma'yı kandırıp kendisine nikâhlayan Durali b. Allahyâdi'nın, Musa Bey'in Diyarbakır'a dönmesiyle Fatma'yı talâk-ı selâse ile boşadığı

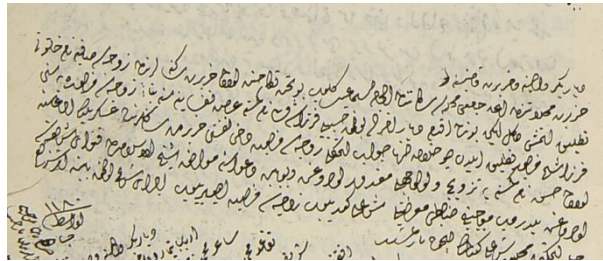

Medîne-i Âmid'den Musa Bey b. Mehmed nâm kimesne mahfil-i kazâda işbu sâhibü'l-kitâb Durali b. Allahyâdi nâm kimesne mahzarında ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm edip bundan akdem Girid seferinde iken işbu hâzır bi'l-meclis olan zevcem Fâtıma'yı merkûm Durali idlâl edip Hazret-i İmâm-ı Şâfi'î -aleyhi'r-rahme- mezheb-i şerîfleri üzere fesh-i nikâh ettirip merkûm Durali'ye akd-i nikâh olunmuş, hâlâ Diyarbakir'e geldiğimde mezbûr Durali mezbure Fâtıma'yı talâk-ı selâse ile tatlik etmeğın benim dahi min ba'd mezbûr Durali ile aslâ ve kat'â bu husûsda vesâir husûsda vechen mine'l-vücûh da'vâ ve taleb ve nizâ' ve husûmetim kalmamışdır. Şöyle ki husûs-ı mezbûra müte'allik benden da'vâ ve taleb ve nizâ' ve husûmet sâdır ve zâhir olur ise lede'l-hükkâmi'l-kirâm mesmû'a ve makbûle olmasın dedikde gibbe't-tasdîki's-şer'î mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Tahrîren fi'l-yevmi'l-hâmîs [min] şehri Cemâziyelâhir li-sene 1065

Şuhûdü'l-hâl: Süleyman Bey Şatırbaşı en-nâib, Mustafa Bey b. Hasan Ağa, Mollâ Mustafa b. Mehmedcan, İbrahim b. Hüseyin, İsmail Bey b. Mehmed, Ali b. Hacı

2: Harput'un Ağa Camii Mahallesi ahalisinden el-Hâc İsmail'in başka bir yerde bulunduğu sırada eşi Safiye'nin Harput halkından Hasan ile evlendirilmesiyle mağdur edildiğinden hanımının tekrar kendisine alınması talebi

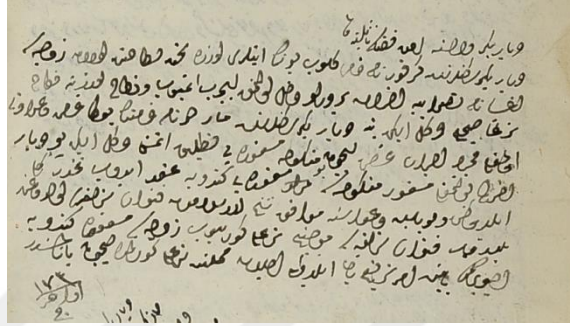
Diyarbakir vâlisine ve Harput kadısına hüküm ki,

Harput mahallâtından Ağa Camii Mahallesi sükkânından el-Hâc İsmail gelip bu taht-ı nikâhında olan Harput sâkinelerinden zevcesi Safiye nâm hâtûnu tatlik etmiş değil iken bundan akdem diyâr-ı âharda bulunmak hasebiyle karındâşı Veli nâm kimesne garaz-ı nefsâniyesine binâen zevcesi mezbûreye "seni karındâşım mezbûr tatlik eyledi"

deyü hilâf-ı inhâ cevâb etmekle zevcesi mezbûre dahi nefsi Harput sâkinlerinden askerîlik iddi'âsında olan Hasan nâm kimesneye tezvîc ve ol vechile mağdûr olduğun ve bu bâbda da'vâsına muvâfık şeyhülislâmdan fetvâ-yı şerîfesi olduğun bildirip mücebince zâbiti ma'rifetiyle şer'le görülüp zevcesi mezbûre alıverilip icrâ-yı şer' olunmak bâbında emr-i şerîfim ricâ etmeğin mahallinde şer'le görülmek için yazılmışdır.

Fî evâsıtı B. sene 1180

3: Diyarbakır halkından Kirkor'un nikâhlı eşi Ağsa'yı boşamadığı halde kendisi Diyarbakır dışında iken nikâhına alan Mardo'nun muhakeme edilmesi

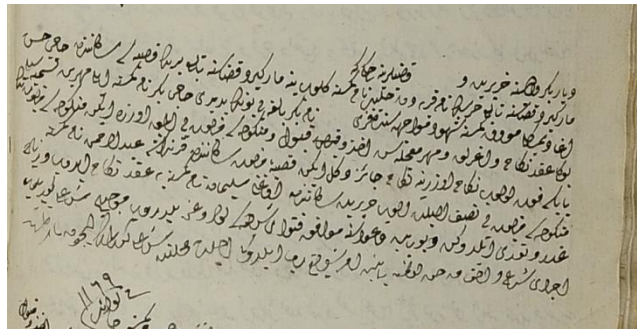

Diyarbakır vâlisine, Âmid kazâsı nâibine hüküm ki,

Diyarbakır sâkinlerinden Kirkor nâm zimmî gelip bunun âyinleri üzere taht-ı nikâhında olan zevcesi Ağsa nâm Nasrâniye'ye âhardan bir dürlü dahl olunmak icâb etmeyip ve nikâh üzerine nikâh şer'an sahîh değil iken yine Diyarbakır sâkinlerinden Mardo nâm zimmînin buna garaz u adâveti olmağla mücerred icrâ-yı garaz için bu menkûha-i mesfûreyi tatlik etmiş değil iken bu diyâr-ı âharda bulunmağla mesfûr menkûhası mesfûreyi kendüye akd edip gadr-ı küllî eylediğün ve bu bâbda da'vâsına muvâfık şeyhülislâmdan fetvâ-yı şerîfesi olduğun bildirip fetvâ-yı şerîfesi mücebince şer'le görülüp zevcesi mesfûre kendüye alıverilmek bâbında emr-i şerîfim ricâ eylediği ecilden mahallinde şer'le görülmek için yazılmışdır.

Evâhir-i C. sene [1]173

4. Mazgird kazasının Harsik? köyünden Halil'in Pertek kasabasından Hacı Hasan Ağa'nın kızı ile nikâhlanması, daha sonra Hacı Hasan Ağa'nın vefatı üzerine Harput'ta oturan kardeşi Abdurrahman'ın söz konusu kızı oğlu Süleyman'a nikâhladığından Halil'in hukukunun korunması talebi

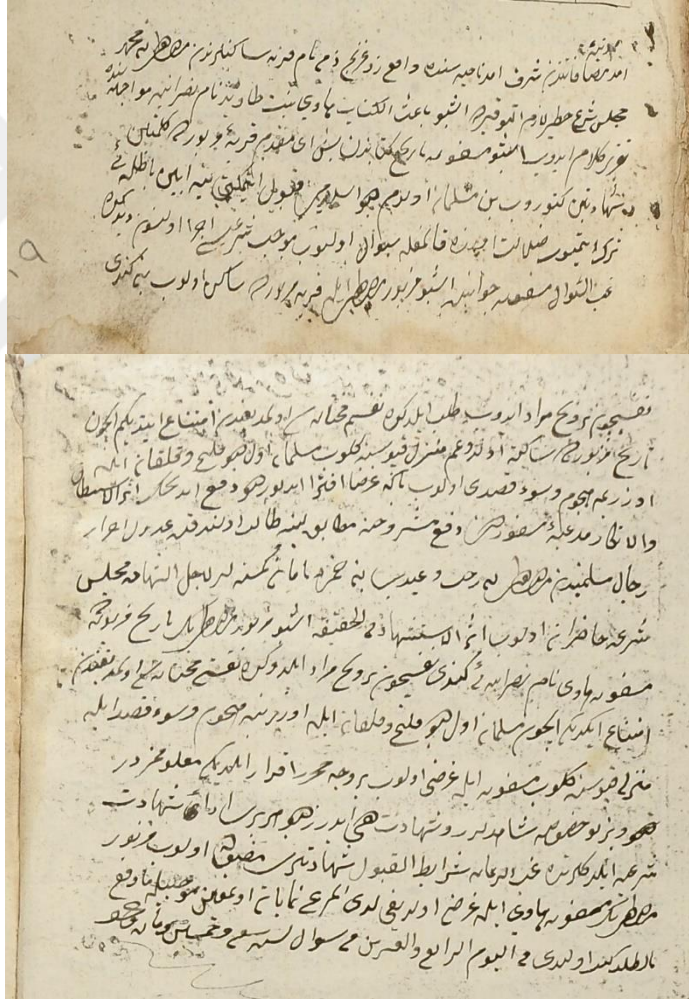

Diyarbakır vâlisine, Harput ve () kadılarına hüküm ki,

Mazgird kazâsına tâbi‘ Harsik? nâm karyeden Halil nâm kimesne gelip yine Mazgird kazâsına tâbi‘ Pertek kasabası sükkânından Hacı Hasan Ağa demekle ma‘rûf kimesne şühûd muvâcehesinde kızı () nâm bikr-i bâliğayı bunun pederi Hacı Bekir nâm kimesne ile mehreyn tesmiyesiyle buna akd-i nikâh ve ağırlık ve mehr-i mu‘accelesin ahz u kabûl ve menkûhası mezbûreyi almak üzere iken menkûhası mezbûrenin babası fevt olup nikâh üzerine nikâh câiz değil iken kasaba-i mezbûre sükkânından karındâşı Abdurrahman nâm kimesne menkûhası mezbûreyi nısfu'l-leylde alıp Harput sükkânından oğlu Süleyman nâm kimesneye akd-i nikâh edip ve ziyâde gadr u ta‘addî eylediğın ve bu bâbda da‘vâsına muvâfık fetvâ-yı şerîfesi olduğun bildirip mücebinece şer‘le görölüp icrâ-yı şer‘ ve ihkâk-ı hak olunmak bâbında emr-i şerîfim ricâ eylediği ecilden mahallinde şer‘le görölmek için yazılmışdır.

Fî evâili Ca. sene 1169

5. Âmid'e bağlı Şeref Âmid nahiyesi Zoğzunci-i zimmi köyünden Mustafa b. Mehmed'in, evlenmek istediği Havi bt. Tavid'i müslüman olmak için zorladığı

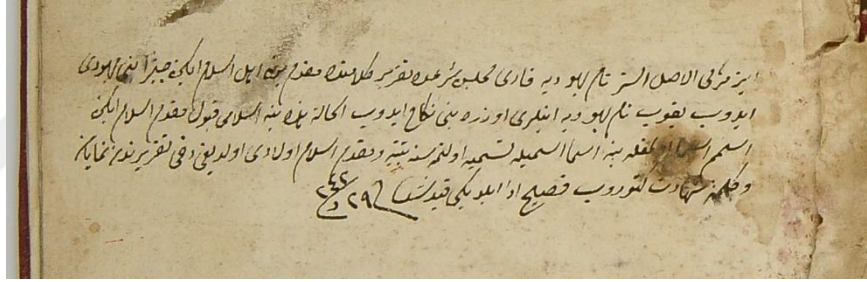

Medîne-i Âmid muzâfâtından Şeref Âmid nâhiyesinde vâki‘ Zoğzunci-i zimmi nâm karye sâkinlerinden Mustafa b. Mehmed meclis-i şer‘-i hatîr-i lâzımü't-tevkîrde işbu bâ‘isü'l-kitâb Havi bt. Tavid nâm Nasrâniye muvâcehesinde takrîr-i kelâm edip işbu mesfûre târîh-i kitâbdan beş ay mukaddem karye-i mezbûrda kelimeteyn-i şahâdeteyn getirip ben müslüman oldum deyü İslâm'ı kabûl etmeğın yine âyin-i bâtılayı

terk etmeyip dalâlet üzere kalmakla, suâl olunup müceb-i şer'îsi icrâ olunsun dedikde gıbbe's-suâl mesfûre cevâbında işbu mezbûr Mustafa ile karye-i mezbûrda sâkin olup beni kendi nefsiyçün tezvîc murâd edip taleb eyledikde nefsim muhtâresi olmadığından imtinâ' ettiğim için târîh-i mezbûrda sâkine olduğum menzil kapısına gelip müslümân ol deyü kılıç ve kalkan ile üzerime hücum ve sûikasdı olup tâ ki garazan iftirâ ediyor deyü def' edicek isre'l-istintâk ve'l-inkâr müdde'îye-i mesfûreden def'-i meşrûhuna mutâbık beyyine taleb olundukda udûl-ı ahrâr-ı ricâl-i müslimînden Mustafa b. Receb ve Abdi b. Hamza nâmân kimesneler li-ecli'ş-şahâde meclis-i şer'e hâzırân olup isre'l-istişhâd fi'l-hakîka işbu mezbûr Mustafa Bey târîh-i mezbûrede mesfûre Havi nam Nasrâniye'yi kendi nefsi için tezvîc murâd eyledikde nefsin muhtâresi olmadığından imtinâ' eylediği için müslümân ol deyü kılıç ve kalkan ile üzerine hücum ve sûikâs ile menzili kapısına gelip mesfûre ile garazı olup ber-vech-i muharrer ikrâr eylediği ma'lûmumuzdur ve biz bu husûsa şâhidleriz ve şahâdet dahi ederiz deyü her biri edâ-i şahâdet-i şer'îyye eylediklerinde gıbbe'r-ri'âye şerâyiti'l-kabûl şahâdetleri makbûl olup mezbûr Mustafa'nın mesfûre Havi ile garazı olduğu lede'l-mer'î nümâyân olmağın mücebiyle mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi'l-yevmi'r-râbi' ve'l-ışrîn min Şevvâl li-sene tis'a ve hamsîn ve mi'e ve elf

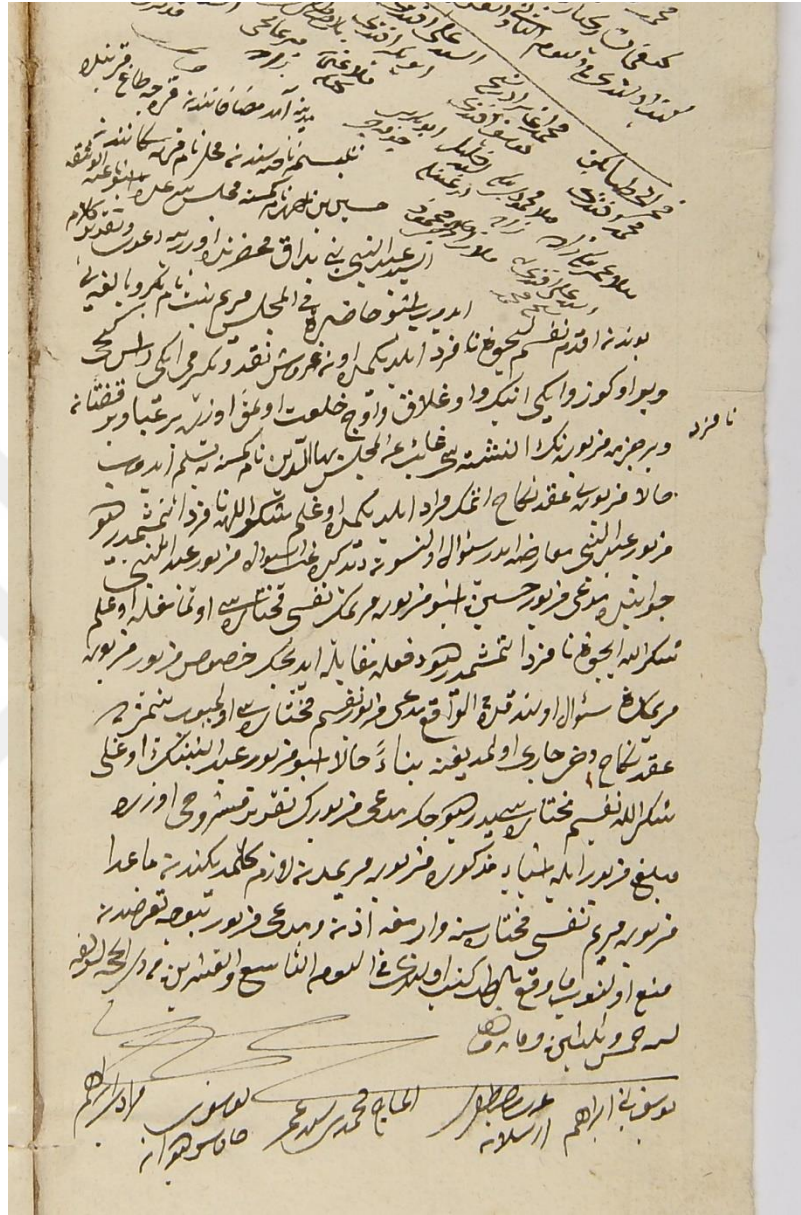
6. Zorla Yahudi yapıp Yakop'la evlendirilen İzmirli Ester'in tekrar Müslüman olup Esmâ ismini alması

İzmiriyyü'l-asl Ester nâm Yahudiye karı meclis-i şer'de takrîr-i kelâmında mukaddem dînim? ehl-i İslâm iken cebren beni Yahudi edip Yakop nâm Yahudiye âyinleri üzere beni nikâh edip el-hâletü hâzihî yine İslâm'ı kabûl, mukaddem İslâm iken ismim Esmâ olmağla yine Esmâ ismiyle tesmiye olunmasına tenbîh ve mukaddem İslâm evlâdı olduğu dahi takrîrinden nümâyân ve kelime-i şahâdet getirip fasîh edâ eylediği kayd şüd.

Fî 29 R. sene [1]242

7. Telbisime nahiyesi Mahal köyü sakinlerinden Hüseyin b. Tahir'in evlenme isteğini reddeden Meryem Hatun'un Abdünnebi oğlu Şükrullah ile evlenmeyi kabul ettiği

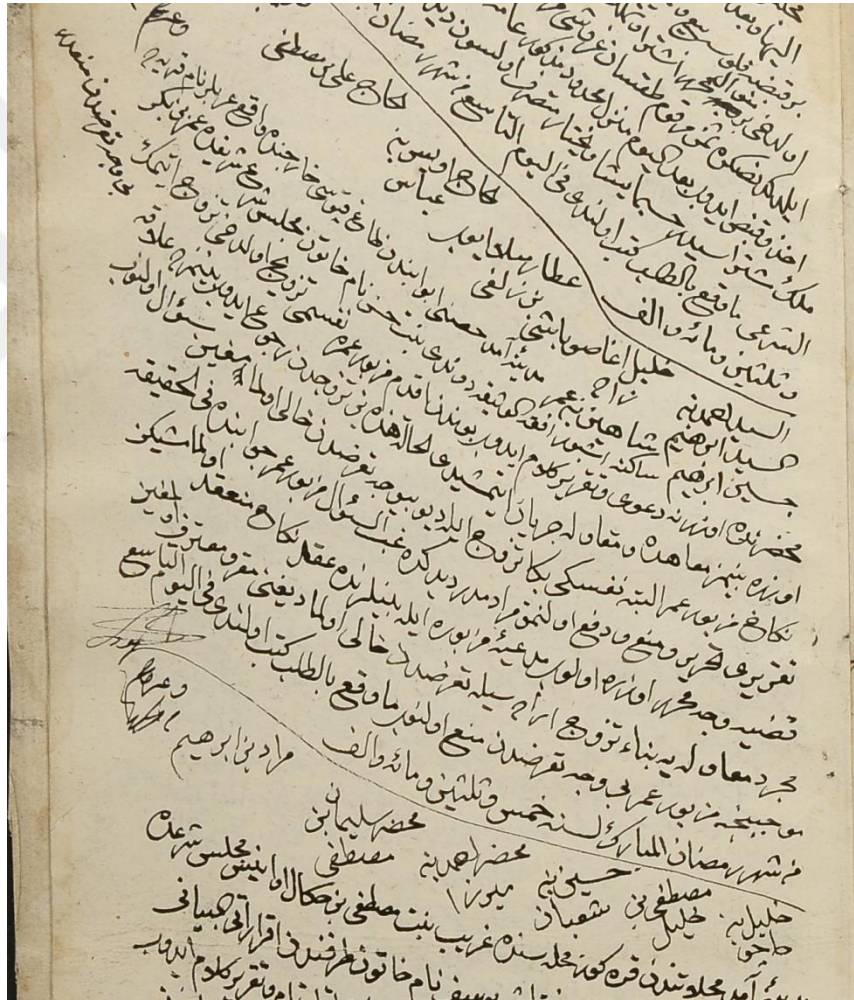
Medîne-i Âmid muzâfâtından Karacadağ kurbunda Telbisime nâhiyesinden Mahal nâm karye sükkânından Hüseyin b. Tahir nâm kimesne meclis-i şer' de işbu bâ'isü'l-vesîka es-Seyyid Abdünnebi b. Budak mahzarında üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm edip işbu hâzır fi'l-meclis Meryem bt. () nâm bîkr ve bâliğayı bundan akdem nefsim için nâmzed eylediğimde on guruş nakid ve yirmi iki re's keçi ve bir öküz ve iki inek ve oğlak ve üç hil'at olmak üzere bir abâ ve bir kaftan ve bir çizme mezbûrenin eniştesi gâib ani'l-meclis Bahaeddin nâm kimesneye teslim edip hâlâ mezbûreyi akd-i nikâh etmek murâd eylediğimde oğlum Şükrullah'a nâmzed etmişimdir deyü mezbûr Abdünnebi mu'âraza eder, suâl olunsun dedikde gıbbe's-suâl mezbûr Abdünnebi cevâbında müdde'î-i mezbûr Hüseyin işbu mezbûre Meryem'in nefsi-i muhtâresi olmamağla oğlum Şükrullah için nâmzed etmişimdir deyü def ile mukâbele edicek

husûs-ı mezbûr mezbûre Meryem'den suâl olundukda el-vâki' müdde'î-i mezbûr nefsim muhtâresi olmayıp beynimizde akd-i nikâh cârî olmadığına binâen hâlâ işbu mezbûr Abdünnebi'nin oğlu Şükrullah nefsim muhtâresidir deyicek müdde'î-i mezbûrun takrîr-i meşrûhu üzere meblağ-ı mezbûr ile eşyâ-i mezkûre mezbûre Meryem'den lâzım gelmediğinden mâ'adâ mezbûre Meryem nefsi muhtâresine varmağa izin ve müdde'î-i mezbûr bî-vech ta'arruzdan men' olunup mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi'l-yevmi't-tâsi' ve'l-işrîn min Zilhicceti's-şerîfe li-sene hamse ve selâsîn ve mi'e ve elf

Şuhûdü'l-hâl: Yusuf b. İbrahim, Arab Mustafa b. Arslan, el-Hâc Mehmed b. Seyyid Ömer, Yusuf b. çavuş-ı dîvân, Murad b. İbrahim.

8. Diyarbakır'ın Araplar köyü halkından Ömer b. Bekir'in kendisiyle evlenmesi hususunda Döndü bt. Hasan'ı tazyikten vazgeçmesi

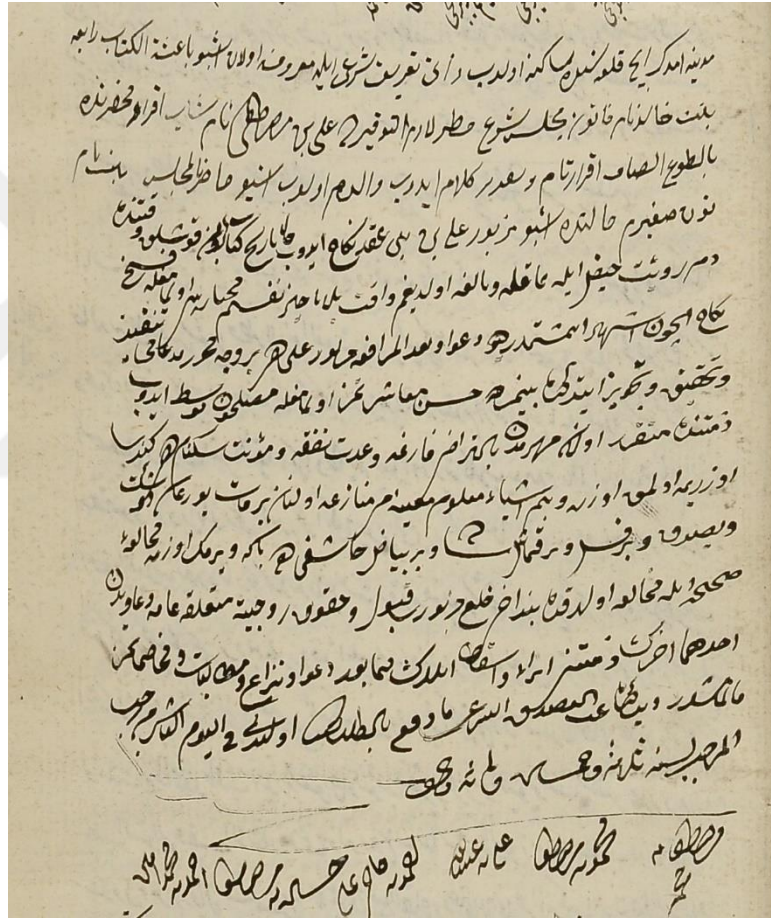
Medîne-i Âmid hısnı ebvâbindan Dağkapısı hâricinde vâki' Arablar nâm karyede sâkine işbu râfi'atü'l-vesika Döndü bt. Hasan nâm hâtûn meclis-i şer'-i şerîfde Ömer b. Bekir mahzarında üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm edip bundan akdem mezbûr Ömer nefsimi tezvîc ol dahi tezevvüc etmek üzere beynimiz[de] mu'âhede ve mukâvele cereyân etmiş idi. El-hâletü hâzihî ben tezevvücden rücû' edip beynimizde alâka-i nikâh [olmamağın] mezbûr Ömer elbette nefsinı bana tezevvüc eyle deyü bî-vech ta'arruzdan hâlî olmamağın suâl olunup takrîri tahrîr ve men' u def' olunmak murâdımdır dedikde

gıbbe's-suâl mezbûr Ömer cevâbında filhakîka kazıyye vech-i muharrer üzere olup müdde'ıye-i mezbûre ile beynlerinde akd-i nikâh mün'akid olmamış iken mücerred mukâveleye binâen tezevvüc irâdesiyle ta'arruzdan hâlî olmadığını mukır ve mu'terif olmağın mücebince mezbûr Ömer bî-vech ta'arruzdan men' olunup mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi'l-yevmi't-tâsi' min şehri Ramazâni'l-mübârek li-sene hamse ve selâsîn ve mi'e ve elf

Şuhûdü'l-hâl: Halil b. Haço, Mustafa b. Halil, Hüseyin b. Şaban, Muhzır Ahmed b. Mirza, Muhzır Süleyman b. Mustafa, Murad b. İbrahim ve gayruhum mine'l-huzzâr

9. Annesinin küçük yaşta iken evlendirdiği İçkale'de oturan Rabia bt. Halid ile Ali b. Mustafa'nın boşandıkları

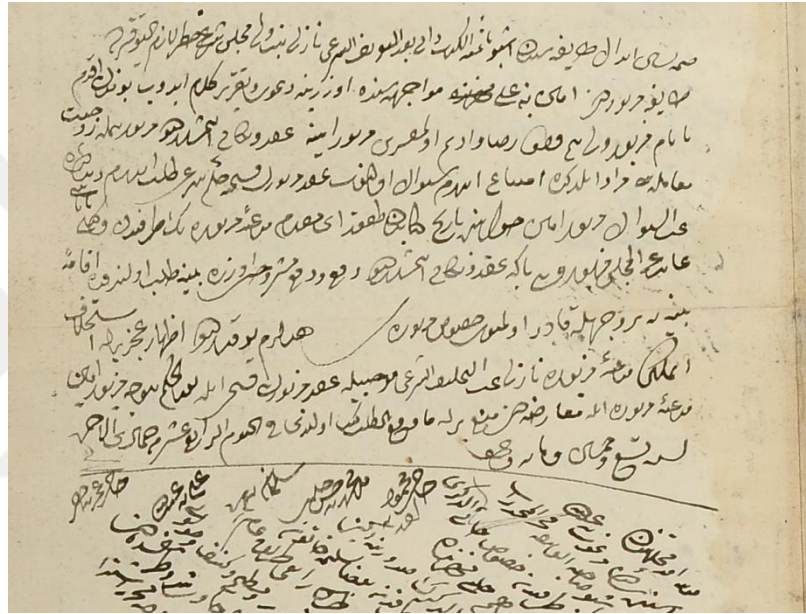
Medîne-i Âmid'in İçkale'sinde sâkine olup zâtı ta'rîf-i şer'î ile ma'rûf olan işbu bâ'isetü'l-kitâb Rabia bt. Halid nâm hâtûn meclis-i şer'-i hatîr-i lâzîmü't-tevkîrde Ali b. Mustafa nâm şâbb-ı emred mahzarında bi't-tav'is-sâf ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm edip vâlidem olup işbu hâzır bi'l-meclis () bt. () nâm [hâ]tûn sagîrim hâlinde işbu mezbûr Ali b. Mustafa beni akd-i nikâh edip hâlâ târîh-i kitâbdan kuşluk vaktinde dem-i rü'yet-i hayz ile âkile ve bâliğa olduğum vakit bilâ-te'hîr nefsim muhtâresi olmamağla fesh-i nikâh için işhâd etmişimdir deyü da'vâ ve ba'de'l-mürâfa'a mezbûr Ali dahi ber-vech-i muharrer müdde'âmı tenfîz ve tahkîk ve tecvîz ettikde beynimizde hüsn-i mu'âşeretimiz olmamağla muslihûn tavassut edip zimmetinde mütekarrer olan mehrimden bi't-terâzî fâriğa ve iddet-i nafaka ve me'ûnet-i süknâm dahi kendi üzerine olmak üzere ve benim

eşyâ-i ma'lûm-ı mu'ayyenem münâza'a olunan bir kat yorgan döşek ve yasdık ve bir fes ve bir kumaş-ı sade ve bir beyaz ça[r]şafı dahi bana vermek üzere muhâla'a-i sahîha ile muhâla'a oldukda ben dahi hul'-ı mezbûru kabûl ve hukûk-ı zevciyete müte'allika âmme-i de'âvîden ehadühümâ âharım zimmetini ibrâ ve ıskât eyledik, fîmâ ba'd da'vâ ve nizâ' ve mutâlebât ve muhâsamâtımız kalmamışdır dedikde gibbe't-tasdîki's-şer'î mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi'l-yevmi'l-âşir min Recebi'l-mürecceb li-sene selâse ve hamsîn ve mi'e ve elf

Şuhûdü'l-hâl: Mustafa b. Mehmed, Mehmed b. Mustafa, Ali b. Abdullah, Ahmed b. Hacı Ali, Hüseyin b. Mustafa, Ahmed b. Mehmed Emin

10. Diyarbakırlı Nazlı bt. Veli'yi babasının kendisi ile nikâhladığı iddiasında bulunan Emin b. Ali'nin nikâh iddiasını ispat edemediği

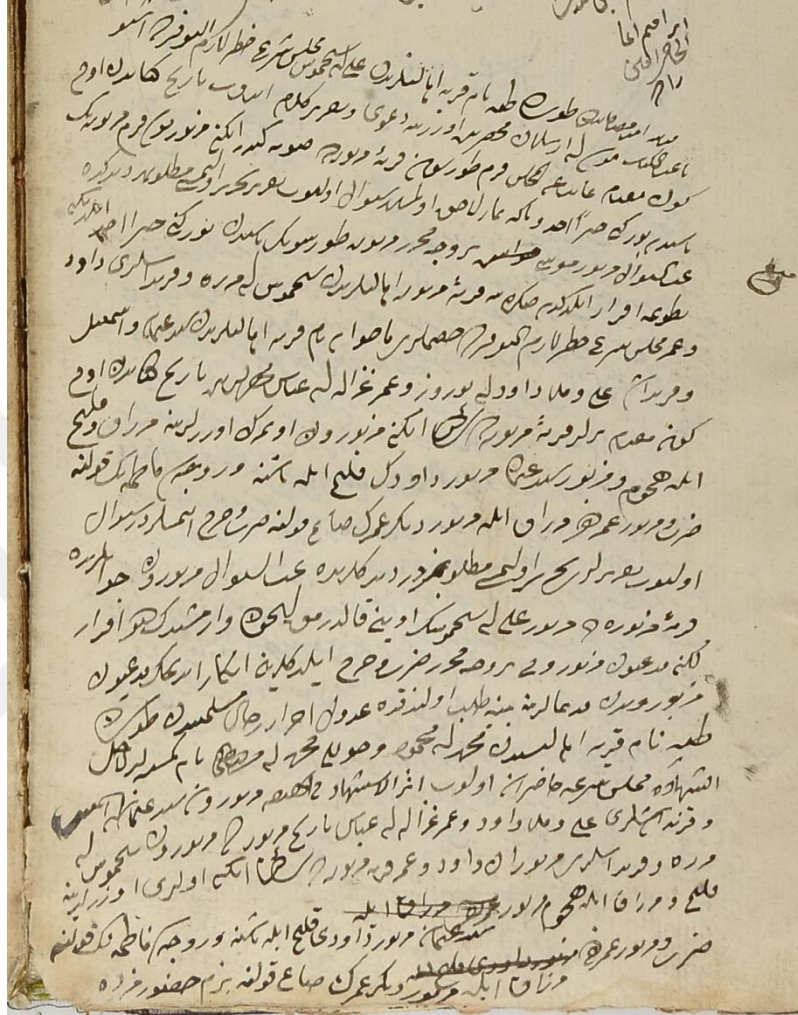

Hayme-nişîn Abdal tâifesinden işbu bâ'isül-kitâb zâtı ba'de't-ta'rîfi's-şer'î Nazlı bt. Veli meclis-i şer'-i hafîr-i lâzîmü'z-tevkîrde tâife-i mezbûrdan Emin b. Ali muvâcehesinde üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm edip bundan akdem babam mezbûr Veli benim kat'â rızâ ve iznim olmaksızın mezbûr Emin'e akd-i nikâh etmişdir deyü mezbûr benimle zevciyet mu'âmelesi murâd eyledikde imtinâ' ederim. Suâl olunup akd-i mezbûrun feshine hükm-i şer'î talep ederim dedikde gibbe's-suâl mezbûr Emin cevâbında târîh-i kitâbdan dokuz ay mukaddem müdde'ıye-i mezbûrenin tarafından vekîli babası gâib ani'l-meclis mezbûr Veli bana akd-i nikâh etmişdir deyü def' u ref' meşrûhu üzere beyyine talep oldukda ikâme-i beyyineye bir vechile kâdir olmayıp husûs-ı mezbûra şâhidlerim yokdur deyü ızhâr-ı acz birle istihlâf eylemeğin müdde'ıye-i mezbûre Nazlı gibbe't-tahlîfi's-şer'î mücebiyle akd-i mezbûrun feshi ile ba'de'l-hükm bî-vech mezbûr Emin müdde'ıye-i mezbûre ile mu'ârazadan men' birle mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi'l-yevmi'r-râbi' aşer min Cumâdelâhire li-sene tis'a ve hamsîn ve mi'e ve elf

Şuhûdü'l-hâl: Hacı Mahmud b. Ahmed, Mollâ Mehmed b. Hüseyin Çelebi, Süleyman Beşe, Ali b. Abdullah, Hacı Ömer b. Hızır

11. Âmid'in Tavşantepe köyünden Şeymus b. Mirza ve kardeşleri Davud ile Ömer'in Ali b. Şeymus'un evini kaldırmak istediklerini kabul edip fakat hasımları Seyyid Osman ve İsmail ile kardeşleri Ali ve Molla Davud b. Nevruz ile bir kavgayı kabul etmedikleri

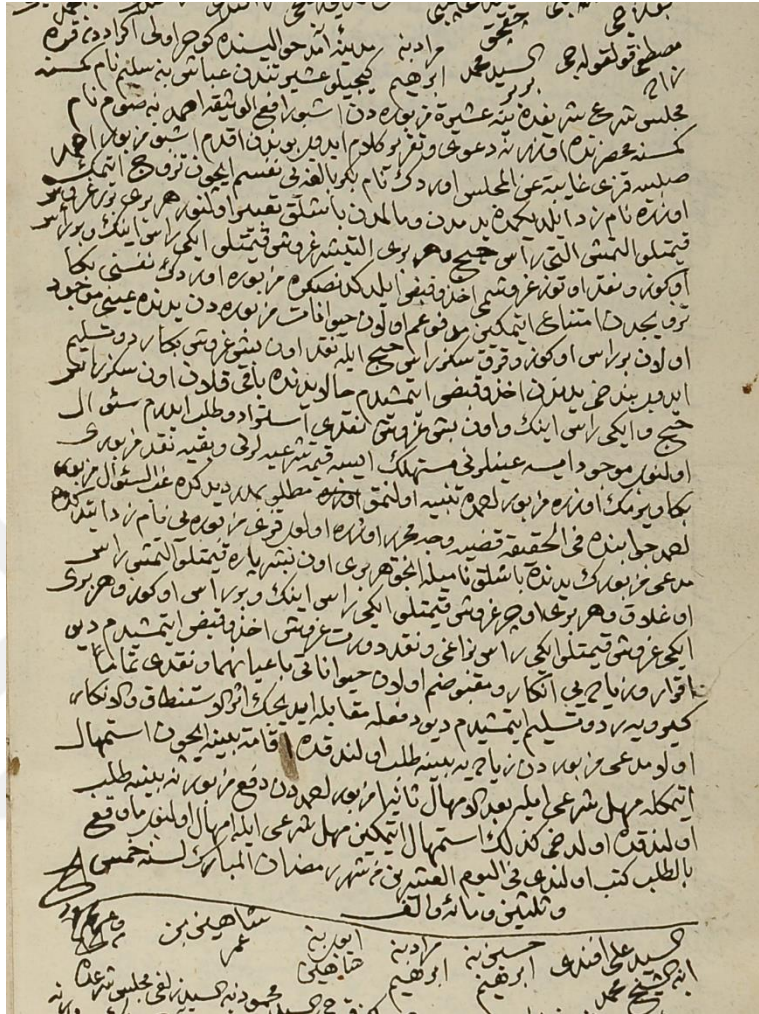
Medîne-i Âmid muzâfâtından Tavşantepe nâm karye ahâlîlerinden Ali b. Şeymus meclis-i şer'î-hatîr-i lâzîmüt-tevkîrde işbu bâ'isü'l-kitâb Musa b. Arslan mahzarında üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm edip târîh-i kitâbdan üç gün mukaddem gâib ani'l-meclis kızım Dursun karye-i mezbûrda suya gider iken mezbûr Musa kızım mezbûrenin başından bürüğünü cebren ahz ve bana âr lâhik olmuştur, suâl olunup takrîr[i] tahrîr olunması matlûbumdur dedikde gıbbe's-suâl mezbûr Musa ber-vech-i muharrer mezbûre Dursun'un başından bürüğünü cebren ahz eylediğini bi-tav'ihî ikrâr eyledikten sonra yine karye-i mezbûre ahâlîlerinden Şeymus b. Mirza ve karındâşları Davud ve Ömer meclis-i şer'î-hatîr-i lâzîmüt-tevkîrde hasımları Mahvan nâm karye ahâlîlerinden Seyyid Osman ve İsmail ve karındâşı Ali ve Mollâ Davud b. Nevruz ve Ömer Gazzâle b. Abbas mahzarlarında târîh-i kitâbdan üç gün mukaddem bizler karye-i mezbûrede sâkin iken mezbûrûn evimizin üzerlerine mızrak ve kılıç ile hücum ve mezbûr Seyyid Osman mezbûr Davud'un kılıç ile başına ve zevcesi Fâtîma'nın koluna darb ve mezbûr Ömer dahi mızrak ile mezbûr diğer Ömer'in sağ koluna darb ve cerh etmişlerdir, suâl olunup takrîrleri tahrîr olunması matlûbumuzdur dediklerinde gıbbe's-suâl mezbûrûn cevâblarında karye-i mezbûrede mezbûr Ali b. Şeymus'un evini

kaldırmak için varmışdık deyü ikrâr lâkin müdde'ıyyûn-ı mezbûrûnu ber-vech-i muharrer darb ve cerh eylediklerin inkâr edicek müdde'ıyyûn-ı mezbûrûndan müdde'âlarına beyyine taleb olundukda udûl-i ahrâr-ı ricâl-i müslimînden Tavşantepe nâm karye ahâlîsinden Mehmed b. Mahmud ve Çöllü Mehmed b. Mustafa nâm kimesneler li-ecli's-şahâde meclis-i şer'e hâzırân olup isre'l-istişhâd fi'l-hakîka mezbûrûn Seyyid Osman ve İsmail ve karındâşları Ali ve Mollâ Davud ve Ömer Gazzâle b. Abbas târîh-i mezbûrda mezbûrûn Şeyhmus b. Mirza ve karındâşları mezbûrân Davud ve Ömer karye-i mezbûrede sâkin iken evleri üzerlerine kılıç ve mızrak ile hücum mezbûr Seyyid Osman mezbûr Davud'u kılıç ile başına ve zevcesi Fâtıma'nın koluna darb ve mezbûr Ömer dahi mızrak ile mezbûr diğer Ömer'in sağ koluna bizim huzûrumuzda [65a] darb ve cerh eylediler biz bu husûsa bu vech üzere şâhidleriz şahâdet dahi ederiz deyü her biri edâ-i şahâdet-i şer'iyye eylediklerinde ba'de't-ta'dîl ve't-tezkiye şahâdetleri makbûle olmağın mücebiyle müdde'î-i mezbûr bî-vech mezbûrûn ile mu'ârazadan men' birle mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fî 16 Receb sene 1159

Şuhûdü'l-hâl: Hacı Bey Miralay-ı Âmid, Taha b. () tâbi'-i Hacı Bey, Mehmed b. Hasan Çelebi, el-Hâc Ömer b. Hızır

12. Diyarbakır sakinlerinden ve Karakeçili aşiretinden Abbas b. Selim'in Ahmed b. Savm aleyhindeki başlık parası davasında tarafların iddialarını ispat için karşılıklı olarak mühlet verilmesi

Medîne-i Âmid havâlisinde Göçer-i ûlâ Ekrâdî'ndan Karakeçili aşiretinden Abbas b. Selim nâm kimesne meclis-i şer'î-i şerîfde yine aşîret-i mezbûreden işbu râfî'ul-vesîka Ahmed b. Savm nâm kimesne mahzarında üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm edip bundan akdem işbu mezbûr Ahmed sulbiye kızı gâibeti ani'l-meclis Ördek nâm bîkr- i bâliğayı nefsim için tezevvüc etmek üzere nâmzed eylediğimde yedimden ve mâlımdan başlık ta'bîr olunur her biri birer gurus kıymetli altmış altı re's çebiç ve her biri altışar gurus kıymetli iki re's inek ve bir re's öküz ve nakid otuz gurusumu ahz u kabz eyledikten sonra mezbûre Ördek nefsinı bana tezvîcden imtinâ' etmeğın medfû'um olan hayvânât-ı mezbûreden yedinde aynı mevcûd olan bir re's öküz ve kırk sekiz re's çebiç ile nakid on beş gurus[u] bana red ve teslim edip ben dahi yedinden ahz u kabz etmiş idim. Hâlâ yedinde bâkî kalan on sekiz re's çebiç ve iki re's inek ve on beş gurus nakdi istirdâd ve taleb ederim. Suâl olunup mevcûd ise aynılarını müstehlek ise kıymet-i şer'ıyyeleri ve bakıyye nakd-i mezbûru bana vermek üzere mezbûr Ahmed'e tenbîh olunmak matlûbumdur dedikde gıbbe's-suâl mezbûr Ahmed cevâbında filhakîka kazıyye vech-i muharrer üzere olup kızı mezbûreyi nâmzed etdikde müdde'î-i mezbûrun yedinde başlık nâmıyla ancak her biri on beş para kıymetli altmış re's oğlak ve her biri üçer gurus kıymetli iki re's inek ve bir re's öküz ve her biri iki gurus kıymetli iki re's

buzagı ve nakid dört gurus ahz u kabz etmiş idim deyü ikrâr ve ziyâdeyi inkâr ve makbûzum olan hayvânâtı bi-aynihimâ ve nakdi tamâmen geriye red ve teslîm etmiş idim deyü def'le mukâbele edicek, isre'l-istintâk ve'l-inkâr evvelâ müdde'î-i mezbûrdan ziyâdeye beyyine taleb olundukda ikâmet-i beyyine için istimhâl etmekle mehl-i şer'î ile ba'de'l-imhâl sâniyen mezbûr Ahmed'den def'-i mezbûruna beyyine taleb olundukda ol dahi kezâlik istimhâl etmeğin mehl-i şer'î ile imhâl olunup mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi'l-yevmi'l-ısrîn min şehri Ramazâni'l-mübârek li-sene hamse ve selâsîn ve mi'e ve elf

Şuhûdü'l-hâl: Es-Seyyid Ali Efendi b. eş-Şeyh Mehmed, Hüseyin b. İbrahim, Murad b. İbrahim Eyüb b. Şahin, Şahin b. Ömer ve gayruhum mine'l-huzzâr

Medîne-i Âmid'de bi'l-müsâfire sâkin göçebe Şeyhanlı aşîretinden işbu râfi'ul-vesîka Abbas b. Selim meclis-i şer' de Karakeçili aşîretinden Hasan b. Ahmed mahzarında üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm edip târîh-i kitâbdan dört sene mukaddem mezbûrun kız karındâşı gâibeti ani'l-meclis Ördek nâm bikr ve bâliğayı nefsim için nâmzed eylediğimde mecmû'u yüz otuz guruş kıymetli beynimizde ma'lûmü'l-avsâf ve'l-aded öküz ve keçiyi başlık nâmıyla mezbûr Hasan'a teslim edip lâkin akd-i nikâh müyesser olmamağla mezbûrdan elli yedi guruşu ahz olunmuş ve yetmiş üç guruş mezbûrun zimmetinde bâkî kalmağla taleb ederim, suâl olunup el-yevm alınması matlûbumdur dedikde gıbbe's-suâl ve akîb'l-inkâr ve ba'de talebi'l-beyyine udûl-i ahrâr-ı ricâl-i müslimînden olup aşîret-i mezbûreden Ali b. Şahkulu ve Mehmed b. Yusuf nâm kimesneler li-ecli's-şahâde meclis-i şer'e hâzırân olup isre'l-istişhâd fi'l-vâki' târîh-i mezbûrda müdde'î-i mezbûr Abbas işbu mezbûr Hasan'ın kız karındâşı gâibe-i mezbûre Ördek'i nefsim için nâmzed eyledikde mecmû'u yüz otuz guruş kıymetli beynlerinde ma'lûmü'l-avsâf ve'l-aded öküz ve keçiyi başlık nâmıyla işbu mezbûr Hasan'a bizim huzûrumuzda teslim, ol dahi ber-vech-i muharrer ahz eyledi biz bu husûsa bu vech üzere şahidleriz, şahâdet dahi ederiz deyü her biri edâ-i şahâdet-i şer' iyye eylediklerinde gıbbe ri'âyeti's-şerâyiti'l-kabûl şahâdetleri makbûle olmağın mücebince meblağ-ı bâkî-i mezbûr yetmiş üç guruşu müdde'î-i mezbûr tamâmen def' ve teslim mezbûr Hasan'a ba'de's-sebt mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi'l-yevmi'l-işrîn mine'l-Muharremi'l-harâm li-sene sitte ve selâsîn ve mi'e ve elf

Şuhûdü'l-hâl: İbrahim Çavuş b. Ömer, Ali b. () cerrâh, Ahmed b. Ali, Ali Beşe b. ()zâde, Mehmed b. Mustafa, Bektaş b. Ahmed, Ahmed b. Mustafa, Ebubekir b. Osman, Murad b. İbrahim ve gayruhum

Medîne-i Âmid mahallâtından Balıklı Mahallesiinde sâkin Abdülkadir b. Monlâ Rasûl meclis-i şer‘-i hatîr-i lâzımü't-tevkîrde işbu bâ'isü'l-kitâb Hacı Mahmud b. Hüseyin mahzarında üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm edip bundan akdem fevt olan karındâşım Monlâ Abdullah târîh-i kitâbdan altı ay mukaddem vâlidem Âtike'den müntakîl kırk gurus kıymetli bir sincâb kürk ve altı gurus kıymetli bir Şam alacası kaftânı ve yine altı gurus kıymetli Frenk hatâyîsi antari ve iki buçuk gurus kıymetli bir gümüş keten gömlek ve üç gurus kıymetli keten don ve beş gurus kıymetli iki Bağdad çârşebi ve üç gurus kıymetli üç değirmi İstanbul çatma ve üç gurus kıymetli bir hamam leğeni ve dört gurus kıymetli altı sahan ve altı gurus kıymetli bir kat yorgan döşek ve yirmi beş para kıymetli bir cam taşı karındâşım müteveffâ işbu Hacı Mahmud'a fuzûlî vermekle taleb ederim suâl olunup takrîri tahrîr ve müceb-i şer‘îsi icrâ olunmak matlûbumdur dedikte, gibbe's-suâl mezbûr Hacı Mahmud cevâbında fi'l-vâki' karındâşım mezbûr Monlâ Abdullah kızım () nâm hâtûnu tezvîc murâd eylediğinde başlık mukâbelesinde vermişdir deyü def' ettiğin isre'l-istintâk müdde'î-i mezbûr Abdülkadir ber-vech-i muharrer müdde'âsı olan eşyâ-i mezkûrları karındâşım müteveffâ-yı mezbûr Mollâ Abdullah hayâtında mezbûr Hacı Mahmud'a başlık mukâbelesinde verdiğini bitav'ihî ikrâr ve i'tirâf etmeğin alâ müceb-i ikrârihî mezbûr Hacı Mahmud'dan şer'an bir nesne lâzım gelmemekle müdde'î-i mezbûr Abdülkadir bî-vech-i şer'î mezbûr Hacı Mahmud ile mu'ârazadan men' birle mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi'l-yevmi't-tâsi' aşer min şehri Şevvâli'l-mükerrem li-sene tis'a ve hamsîn ve mi'e ve elf

Eyyâm-ı ibtidâ-yı bâzâr, 31 guruş

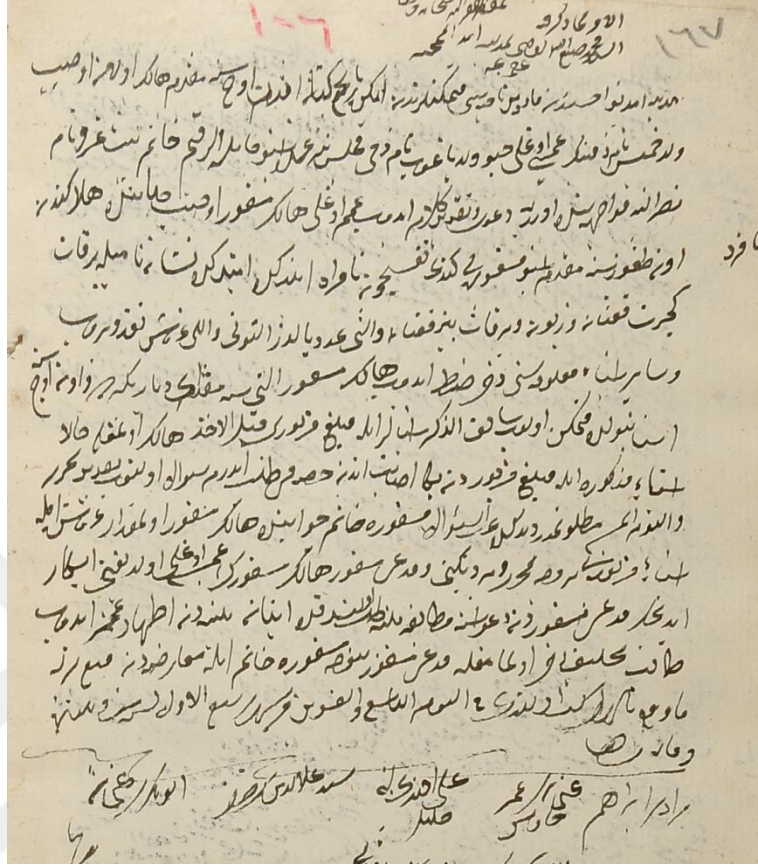
Cevâhir kemer

Medîne-i Âmid mahallâtından Memeddin Mahallesinde sâkin Ömer Çelebi b. el-Hâc Abdülkadir meclis-i şer‘-i hatîr-i lâzımü't-tevkîrde işbu bâ‘isü'l-kitâb Hayat bt. el-Hâc Zekeriya nâm hâtûnun babası ve tarafından vekîl-i sâbitü'l-vekâle olan el-Hâc Zekeriya b. Derviş mahzarında üzerine da‘vâ ve takrîr-i kelâm edip müvekkile-i mezbûre yüz on bir guruş kıymetli iki aded sarık ve yüz guruş kıymetli bir cevâhir altın kemer ki cem‘an yüz on bir guruşa bey‘ edip hâlâ mebî‘-i mezbûru müvekkile-i mezbûreden taleb ederim, suâl olunup takrîri tahrîr ve alıverilmesi matlûbumdur dedikde gıbbe's-suâl müvekkile-i mezbûre cevâbında kızım müvekkile-i mezbûreye zevci olup bundan akdem fevt olan Receb b. el-Hâc Abdülkadir hayâtında başlık nâmıyla irsâl kızım müvekkile-i mezbûrenin mâlı olmak üzere cihâzı zimmetlerine kayd ve idhâl olunmuşdur deyü def‘le cevâb vericek, isre'l-istintâk ve'l-inkâr müvekkile-i mezbûreden müdde‘âsını mübeyyin beyyine taleb olundukda udûl-i ahrâr-ı ricâl-i müslimînden İmâm Süleyman Efendi b. Ahmed ve Bekir Çelebi b. el-Hâc Mehmed nâm kimesneler li-ecli‘ş-şahâde meclis-i şer‘e hâzırân olup isre'l-istişhâd filhakîka müvekkile-i mezbûrenin zevci müteveffâ-yı mezbûr Receb b. el-Hâc Abdülkadir hayâtında on bir guruş kıymetli iki aded sarık ile yüz guruş kıymetli bir cevâhir altın kemeri müvekkile-i mezbûre Hayat'a başlık olmak üzere irsâl, ol dahi mülkü olmak üzere cihâz zimmetlerine bizim huzûrlarımızda kayd ve irsâl eyledi. Biz bu husûsa bu vech üzere şâhidleriz, şahâdet dahi ederiz deyü her biri edâ-i şahâdet-i şer‘iyye eylediklerinde ba‘de't-ta‘dîl ve't-tezkiye şahâdetleri makbûle olmağın mücebiyle müdde‘î-i mezbûr bî-vech-i şer‘î müvekkile-i mezbûre ile mu‘ârazadan men‘ birle mâ vaka‘a bi't-taleb [ketb] olundu.

Fi'l-yevmi'l-hâmis ve'l-ısrîn min Zilhiccet[i‘ş-]şerîfe sene hamsîn ve mi‘e ve elf

Şuhûdü'l-hâl: Seyyid Zeytun? b. (), Hasan Çelebi [b.] Ali, Hüseyin b. Mustafa, el-Hâc Ömer b. Hızır, Mustafa b. Hamza

16. Diyarbakır'ın Mardin nahiyesinde vefat eden Osib v. Hamis'in amcaoğlu Habo v. Yagob ile eşi Hanım bt. Garo arasındaki tereke davası

El-emru kemâ zükira fihî nemekahu'l-fakîr ileyhi sübhânehû ve te'âlâ

Es-Seyyid Mehmed Sunullah el-Kadı bi-medîne-i Âmid el-mahmiyye -ufiye anhu-

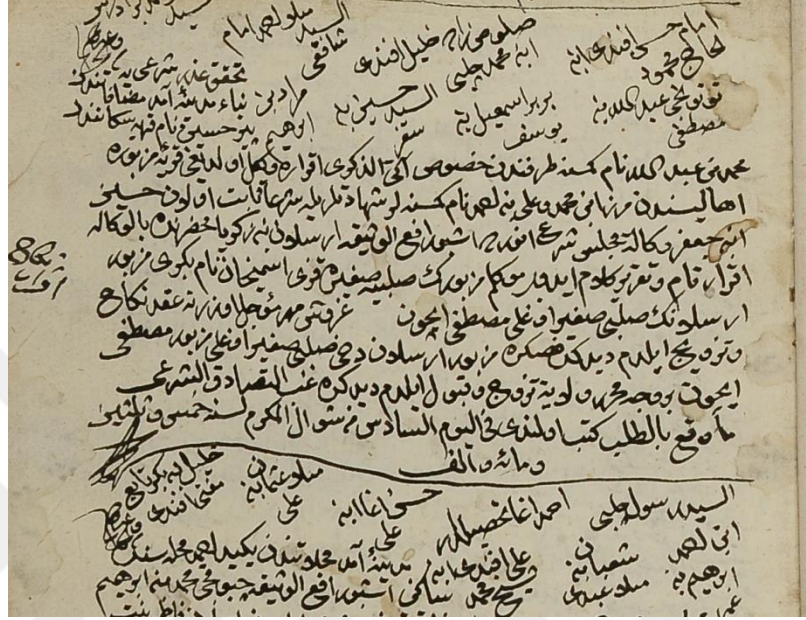
Nâmzed

Medîne-i Âmid nevâhisinden Mardin nâhiyesi mütemekkinlerinden iken târîh-i kitâbdan on üç sene mukaddem hâlik olan Osib v. Hames nâm zimmînin ammîsi oğlu Habo v. Yagob nâm zimmî meclis-i şer' de işbu hâmilü'r-rakîm Hanım bt. Garo nâm Nasrâniye muvâcehesinde üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm edip ammim oğlu hâlik-i mesfûr Osib cevâbında helâkinden on dokuz sene mukaddem işbu mesfûreyi kendi nefsi için nâmzed eyledikde/etdikde nişân nâmıyla bir kat geçiret? kaftân ve zibon ve bir kat bez kaftan ve altı aded yaldız altunu ve elli guruş nakid verip vesâir eşyâ-i ma'lûmesini dahi zabt edip hâlik-i mesfûr altı sene mikdârı Diyarbekir'de ve on üç sene İstanbul'da mütemekkin olup sâbiku'z-zikr eşyâlar ile meblağ-ı mezbûru kable'l-ahz hâlik olmağla hâlâ eşyâ-i mezkûre ile meblağ-ı mezbûrdan bana isâbet eden hissemi taleb ederim. Suâl olunup takrîri tahrîr ve aliverilmesi matlûbumdur dedikde gibbe's-suâl mesfûre Hanım cevâbında hâlik-i mesfûr ol mikdâr guruş ile eşyâ-i mezbûreyi ber-vech-i muharrer verdiğini ve müdde'î-i mesfûr hâlik-i mesfûrun ammîsi oğlu olduğunu inkâr edicek, müdde'î-i mesfûrdan da'vâsına mutâbık beyyine taleb olundukda ityân-ı beyyineden ızhâr-ı acz edip tâlib-i tahlîf dahi olmamağla müdde'î-i mesfûr bî-vech mesfûre Hanım ile mu'ârazadan men' birle mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi'l-yevmi't-tâsi' ve'l-işrîn min şehri Rebî'ilevvel li-sene sitte ve selâsîn ve mi'e ve elf

Şuhûdü'l-hâl: Murad b. İbrahim, Osman b. Ömer Çavuş, Ali Efendi b. Halil, Seyyid Alaeddin b. Hızır, Ebubekir b. Osman ve gayruhum

17. Pir Hüseyin köyünden Mehmed b. Abdullah'ın, küçük kızı İsmihan'ı Arslan b. Zekeriya'nın oğlu Mustafa ile evlendirmesi

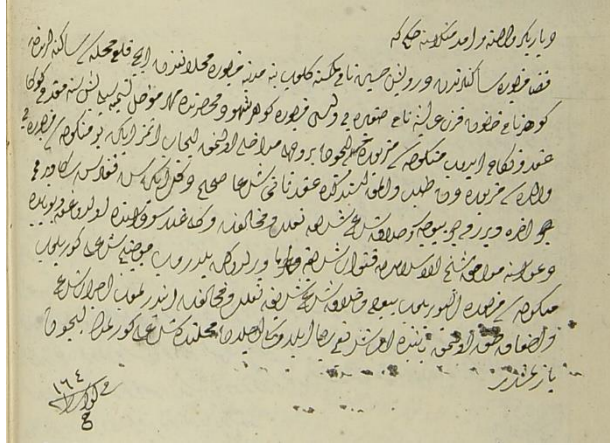

Tahakkuk-ı öZR-i şer'îye binâen medîne-i Âmid muzâfâtından Pir Hüseyin nâm karye sükkânından Mehmed b. Abdullah nâm kimesne tarafından husûs-ı âti'z-zikri ikrâra vekîl olduğu karye-i mezbûre ahâlîsinden Mirza b. Mehmed ve Ali b. Ahmed nâm kimesneler şahâdetleriyle şer'an sâbit olan Hüseyin b. Cafer vekâleten meclis-i şer'-i enverde işbu râfi' u'l-vesîka Arslan b. Zekeriya mahzarında bi'l-vekâle ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm edip müvekkilem mezbûrun sulbiye sagîre kızı İsmihan nâm bikri mezbûr Arslan'ın sulbî sagîr oğlu Mustafa için () gurus mehr-i müeccel üzerine akd-i nikâh ve tezvîc eyledim dedikden sonra mezbûr Arslan dahi sulbî sagîr oğlu mezbûr Mustafa için ber-vech-i muharrer velâyeten tezevvüc ve kabûl eyledim dedikde gıbbe't-tasdîki-ş-şer'î mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi'l-yevmi's-sâdis min Şevvâli'l-mükerrem li-sene hamse ve selâsîn ve mi'e ve elf

Şuhûdü'l-hâl: Es-Seyyid Rasûl Çelebi b. Ahmed, Ahmed Ağa tahsildâr, Hasan Ağa b. Ali, Mollâ Osman b. Ali, Halil b. Bekir tâbi'-i müftü efendi, İbrahim b. Ömer, Şaban b. Mollâ Abdi, Ali Efendi b. Şeyh Mehmed ve gayruhum mine'l-huzzâr

18. Diyarbakır halkından Derviş Hüseyin'in İçkale Mahallesinden Gevher Hanım'ın kızı Ayyşe'yi kendisine beş sene önce nikâhladığı halde vermeyerek başka birine nikâhlamak istediğinden konuyla ilgili hukukî muamelenin icrası

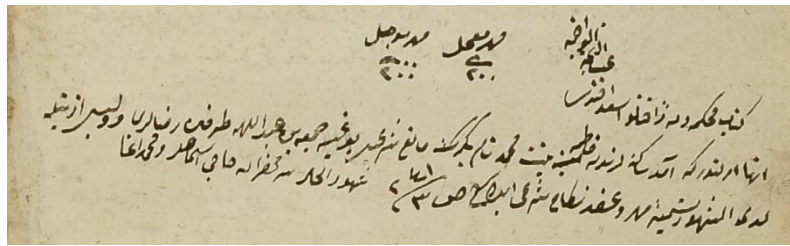

Diyarbakır vâlisine ve Âmid mollâsına hüküm ki,

Kazâ-i mezbûre sâkinlerinden Derviş Hüseyin nâm kimesne gelip yine medîne-i mezbûre mahallâtından İçkale Mahallesi sâkinelerinden Gevher nâm hâtûn kızı Âişe nâm sagîreyi velîsi mezbûre Gevher şühûd mahzarında mehr-i müeccel tesmiyesiyle beş sene mukaddem buna akd-i nikâh edip menkûhası mezbûre için bir vechile müdâhale olunmak icâb etmez iken bu menkûhası mezbûreyi vâlidesi mezbûreden talep ve almak istedikde akd-i sâni şer'an sahîh değil iken sen fakirsin, sana vermem deyü âhara veririm deyü bî-vech ve hilâf-ı şer'-i şerîf ta'allül ü muhâlefet ve küllî gadr sevdasında olduğun ve bu bâbda da'vâsına muvâfık şeyhülislâm'dan fetvâ-yı şerîfe verildiğün bildirip mücebince şer'le görülüp menkûhası mezbûre aliverilip bî-vech ve hilâf-ı şer-i şerîf ta'allül ü muhâlefet etdirilmeyip icrâ-yı şer' ve ihkâk-ı hak olunmak bâbında emr-i şerîfim ricâ eylediği ecliden mahallinde şer'le görülmek için yazılmışdır.

Fî evâsıtı C. sene [1]164

19. Fatma bt. Mehmed'in Cuma b. Abdullah ile evlendirilmesi

Mehr-i mu'accel: 200 guruş

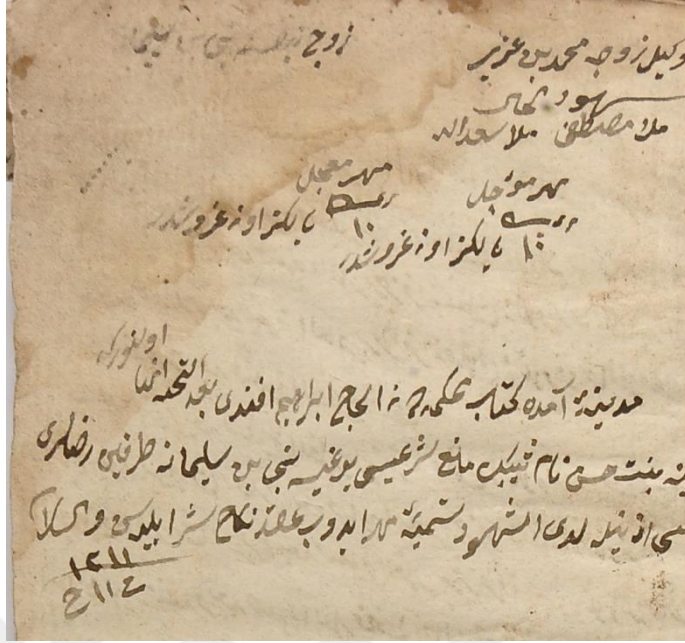
Mehr-i müeccel: 200 guruş

Küttâb-ı mahkmeden re'fetlü Esad Efendi gibbe't-tahiyyeti'l-vâfiye inhâ olunur ki, Âmid sâkinelerinden Fâtıma bt. Mehmed nâm bikrin mâni'-i şer'isi yoğ ise Cuma b. Abdullah'a tarafeyn rızâları ve velîsi izniyle lede's-şühûd tesmiye-i mehr ve akd-i nikâh-ı şer'î edesiz.

Fî 3 S. sene [1]241

Şühûdü'l-hâl: Sermuhzırân Hacı İsmail ve Mehmed Ağa

20. Nebi b. Süleyman'ın Emine bt. Hasan ile evlenmesi

Vekîl-i zevce Mehmed b. Aziz, zevce (...) Nebi b. Süleyman

Şuhûdü'l-hâl: Molla Mustafa, Molla Sadullah

Mehr-i müeccel: 10 guruş

Yalnız on guruşdur.

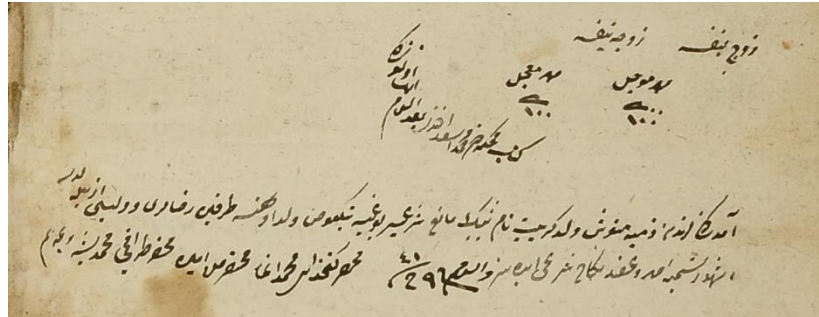
Mehr-i mu'accel: 10 guruş

Yalnız on guruşdur.

Medîne-i Âmid'de küttâb-ı mahkmeden el-Hâc İbrahim Efendi ba'de't-tahliye inhâ olunur ki, Emine bt. Hasan nâm seyyibenin mâni'-i şer'îsi yoğ ise Nebi b. Süleyman'a tarafeyn rızâları [ve] velîsi izniyle lede's-şuhûd tesmiye-i mehr edip akd-i nikâh-ı şer['] eylesin ve's-selâm.

Fî 11 C. sene 1211

21. Minoş vt. Keribet'in Tekbos v. Ohannes ile evlendirilmesi

Zevce bi-nefsihî, zevce bi-nefsihî

Mehr-i müeccel: 100 guruş

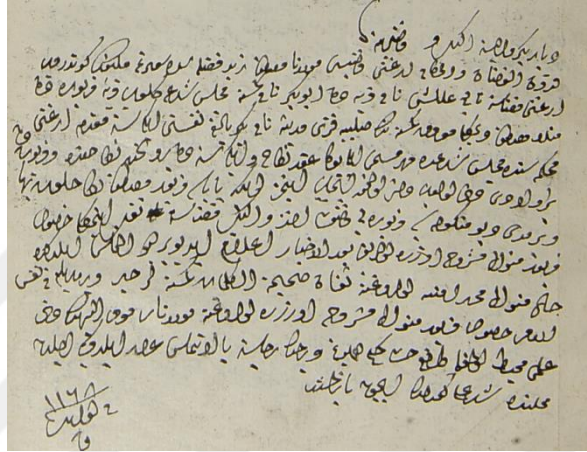
Mehr-i mu'accel: 100 guruş

Küttâb-ı mahkmeden Mehmed Esad Efendi ba'de's-selâm inhâ olunur ki, Âmid sâkinelerinden zimmiye Minoş vt. Keribet nâm seyyibenin mâni'-i şer'îsi yoğ ise Tekbos v. Ohannes'e tarafeyn rızâları ve velîsi izniyle lede's-şühûd tesmiye-i mehr ve akd-i nikâh-ı şer'î edesiz ve's-selâm.

Fî 9 C. sene [12]41

[Şuhûdü'l-hâl]: Muhzır Kethüdâsı Mehmed Ağa, Muhzır Mollâ Emin, Muhzır Tarakçı Mehmed Beşe ve gayruhum

22. Ergani kazasının Alitaş köyünden Ebubekir'in aynı köyden evlendiği Medine'nin babası Molla Mustafa'nın "bana halvet parası vermedi" diye kızını geri alması

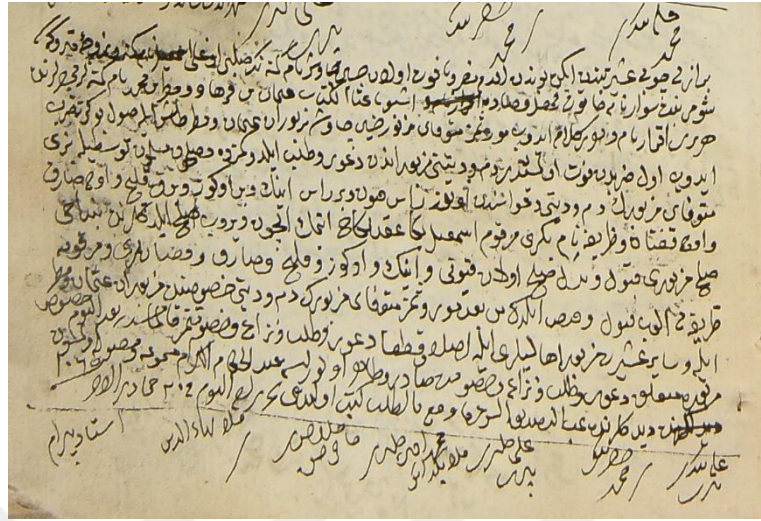

Diyarbakir vâlîsine, Eğil ve () kadılarına hüküm ki,

Kıdvetü'l-kuzât ve'l-hükkâm Ergani Kadısı Mevlânâ Mustafa -zîde fazlühû-Südde-i sa'âdet'ime mektûb gönderip Ergani kazâsına tâbi' Alitaş nâm karyeden Ebubekir nâm kimesne meclis-i şer'e gelip karye-i mezbûreden Mollâ Mustafa demekle ma'rûf kimesnenin sulbiye kızı Medine nâm bîkr-i bâliğa nefsinin iki sene mukaddem Ergani Mahkemesi'nde meclis-i şer'de mehr-i müsemma ile buna akd-i nikâh ve iki seneden beru taht-ı nikâhında ve mezbûreden bir evlâdı dahi olup dahl olunmak icâb etmez iken babası mezbûr Mustafa "bana halvet bahâ vermedi" deyü menkûhası mezbûreyi fuzûlî ahz ve Eğil kazâsına nakl etmekle husûs-ı mezbûr minvâl-i meşrûh üzere olduğu ba'de'l-ihbâr "i'lâm ediver" deyü iltimâs eyledikde hâl minvâl-i muharrer üzere olduğuna sikât-ı sahihatü'l-kelimât kimesneler haber vermeleriyle fi nefsi'l-emr husûs-ı mezbûr minvâl-i meşrûh üzere olduğuna mevlânâ-yı mûmâileyhin dahi ilmi muhît olmağla vâki' hâli hükm-i hümayûnum verilmek ricâsına bi'l-iltimâs arz eylediği ecilden mahallinde şer'le görülmek için yazılmıştır.

Fî evâili N. sene 1168

23. Hüseyin Çavuş'u öldüren Osman b. Ferhad ve Matar b. Mehmed ile vârisleri olan oğlu İsmail ve hanımı Şumu'nun sulh bedeli karşılığında dem ve diyet davasından vazgeçtikleri

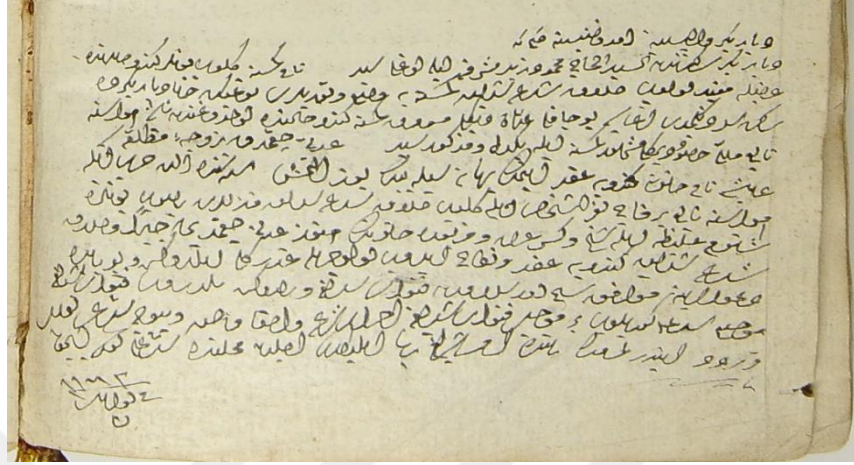

Berazi Çubi aşîretinden iken bundan akdem madrûben fevt olan Hüseyin Çavuş nâm kimesnenin sulbî oğlu İsmail nâm kimesne ve zevce-i metrûkesi Şumu bt. Savar nâm hâtûn mahfil-i kazâda işbu bâ'isül'-kitâb Osman b. Ferhad ve Matar b. Mehmed nâm kimesneler mahzarlarında her biri ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm edip mûrisimiz müteveffâ-yı mezbûr Hüseyin Çavuş'a mezbûrân Osman ve Matar taş ile sol böğrüne darb edip ol darbdan fevt olmuştur, dem ü diyetini mezbûrândan da'vâ ve taleb eylediğimizde muslihûn-ı müslimûn tavassutuyla bizi müteveffâ-yı mezbûrun dem ü diyeti da'vâsından üç yüz re's koyun ve bir re's inek ve bir öküz ve bir kara kılıç ve üç sarık ve üç kaftan ve Zarife nâm bikri merkûm İsmail bana akd-i nikâh etmek için verip sulh eylediklerinde ben dahi sulh-i mezbûru kabûl ve bedel-i sulh olan koyunu ve inek ve öküz ve kılıç ve sarık ve kaftanlarımızı ve merkûme Zarife'yi alıp kabûl ve kabz eyledik. Min ba'd mevrûsumuz müteveffâ-yı mezbûrun dem ü diyeti husûsunda mezbûrân Osman ve Matar ile vesâir aşîret-i mezbûr ahâlîleri ile aslâ ve kat'â da'vâ ve taleb ve nizâ' ve husûmetimiz kalmamıştır. Ba'de'l-yevm husûs-ı mezbûra müte'allik da'vâ ve taleb ve nizâ' ve husûmet sâdır ve zâhir olur ise inde'l-hükkâmi'l-kirâm mesmû'a ve makbûle olmasın dediklerinde gıbbe't-tasdîki's-şer'î mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Tahrîren fî 20 Zilka'de sene 1065

Şuhûdü'l-hâl: Ali Bey b. Piri, Hızır Bey b. Mehmed, Ali Çelebi b. Piri, Mehmed b. Mollâ Bekir, Emin Çelebi b. Bekir, Mollâ Hasan b. Hacı Hasan, Mollâ Bahaddin b. (), Üstâd Bayram

24. Diyarbakır halkından Seyyid el-Hâc Mahmud'un oğlu Seyyid'in, boşandığı ve henüz iddeti dolmamış olan eski eşi Ayşe'yi zorla nikâhladıklarına dair Diyarbakır'da Serdengeçti Ağası Osman ile Millîli Hasud hakkında şikâyette bulunduğu

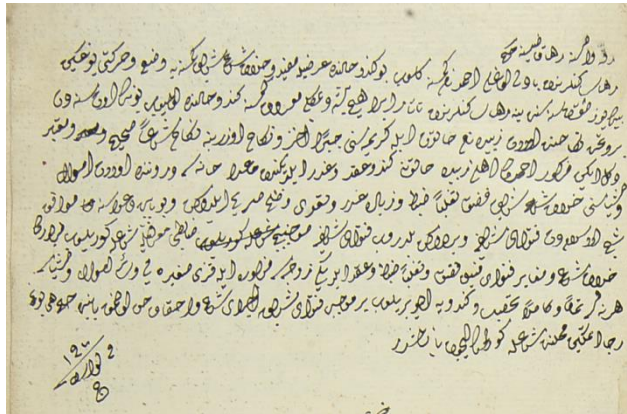

Diyarbakır vâlisine, Âmid kadısına hüküm ki,

Diyarbakır sâkinlerinden es-Seyyid el-Hâc Mahmud -zide şerefuhû- ile oğlu Seyyid () nâm kimesne gelip bunlar kendi hâllerinde ırzıyla mukayyed olup hilâf-ı şer'-i şerîf kimesneye vaz' u ta'addîleri yoğiken hâlâ Diyarbakır'de sâkin Serdengeçti Ağası Bucaklı Osman demekle ma'rûf kimesne kendi hâlinde olmadığından nâşi hevâsına tâbi' Millîli Hasud demekle meşhûr kimesne ile yek-dil ve mezkûr Seyyid () iddeti çıkmadık zevce-i mutallakası Âişe nâm hâtûnu kendüye akd etmek bahânesiyle bin yüz altmış () senesinde âlet-i harb ile hevâsına tâbi' birkaç nefer eşhâs ile gelip hilâf-ı şer'-i şerîf menzillerin basıp bunlara şütûm-ı galîza ile şetm ve kesr-i ırz ve mezbûre hâtûnun henüz iddeti çıkmadın cebren ve hilâf-ı şer'-i şerîf kendüye akd ve nikâh edip ol vechile gadr-ı küllî eylediğin ve bu bâbda da'vâlarına muvâfık şeyhülislâmdan fetvâ-yı şerîfe verildiğin bildirip fetvâ-yı şerîf mücebinece şer'le görülüp ber-müceb-i fetvâ-yı şerîfe icrâ-yı şer' ve ihkâk-ı hak ve bî-vech-i şer'î ta'allül ü tereddüd etdirilmemek bâbında emr-i şerîfim ricâ eyledikleri ecilden mahallinde şer'le görülmek için yazılmışdır.

Fî evâili N. sene 1162

25. Ruha ahalisinden Badıloğlu? Ahmed'in eşi Zübeyde Hatun ile kızını zorla zapt edip evindeki mal ve eşyasına el koyan Tatar İbrahim Beşe'den aldıklarının tahsil edilip sahibine iadesi

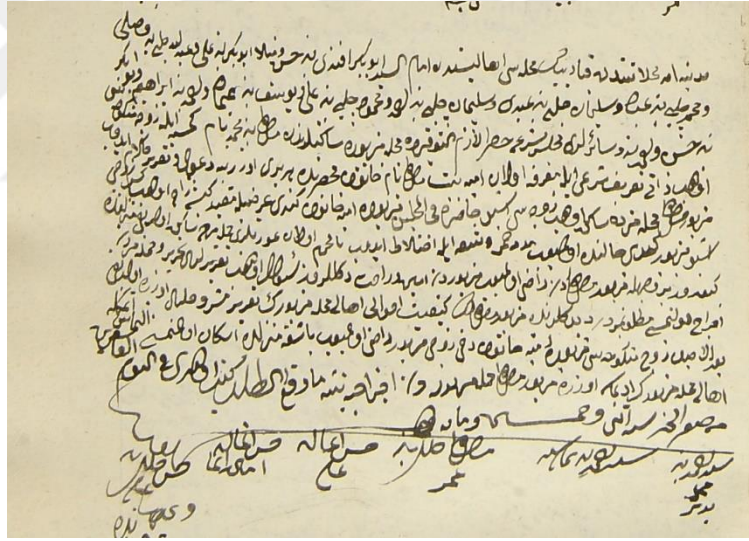

Rakka vâlisine, Ruha kadısına hüküm ki,

Ruha sâkinlerinden Badıloğlu? Ahmed nâm kimesne gelip bu kendi hâlinde ırzıyla mukayyed ve hilâf-ı şer‘-i şerîf kimesneye vaz‘ u hareketi yoğiken bin yüz doksan senesinde yine Ruha sâkinlerinden Tatar İbrahim Beşe demekle ma‘rûf kimesne kendi hâlinde olmayıp bunun on seneden beru taht-ı nikâhında olan Zübeyde nâm hâtûn ile kerîmesini cebren ahz ve nikâh üzerine nikâh şer‘an sahîh u mu‘teber değil iken mezbûr Ahmed'in ehli Zübeyde Hâtûn'u kendi akd ve gadr eylediğinden mâ‘adâ hânesi derûnunda olan emvâl ü eşyâsını hilâf-ı şer‘-i şerîf fuzûlî tagallüben zabt ve ziyâde gadr u ta‘addî ve zulm-i sarîh eylediğın ve bu bâbda da‘vâsına muvâfık şeyhülislâmıdan fetvâ-yı şerîfe verildiğın bildirip fetvâ-yı şerîfe mücebince zâbiti ma‘rifetiyle şer‘le görülüp mezbûrun hilâf-ı şer‘ ve muğâyir-i fetvâ-yı münîf fuzûlî ve tagallüben zabt u akd eylediği zevcesi mezbûre ile kızı sagîreyi vesâir emvâl ü eşyâsı her ne ise tamâmen ve kâmilen tahsîl ve kendüye alıverilip ber-müceb-i fetvâ-yı şerîf icrâ-yı şer‘ ve ihkâk-ı hak olunmak bâbında hüküm-i hümayûnum ricâ etmeğın mahallinde şer‘le görülmek için yazılmışdır.

Fî evâsıtı C. sene [1]197

26. Kubad Bey Mahallesinden Mustafa b. Mehmed'in evine uygunsuz kadınları getirmesinden dolayı hanımı ve mahalle sakinlerinin şikâyeti üzerine mahalleden ihracına karar verildiği

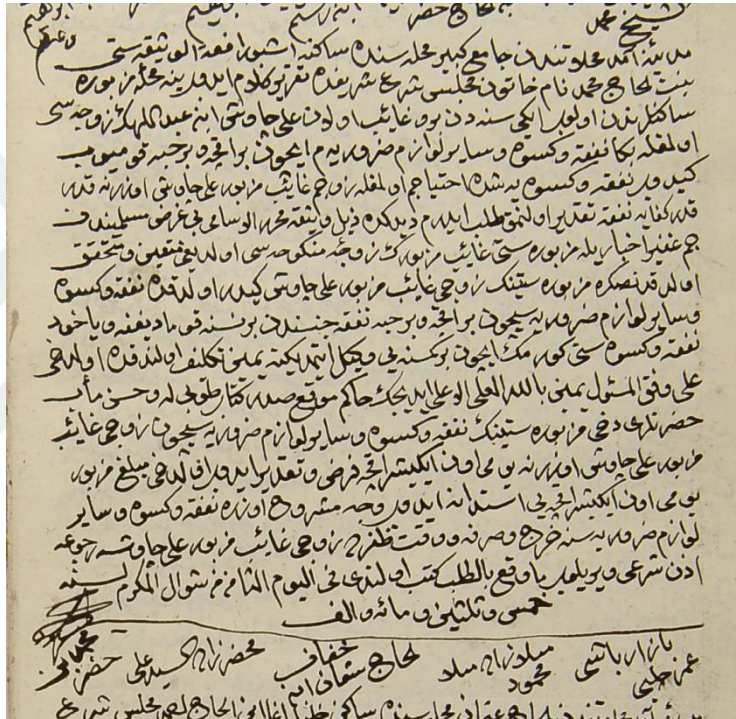
Medîne-i Âmid mahallâtından Kubad Bey Mahallesi ahâlisinden İmâm es-Seyyid Ebubekir Efendi b. Hasan ve Mollâ Ebubekir b. Ali ve Abdullah Çelebi b. Muslu ve Mehmed Çelebi b. Abdullah ve Süleyman Çelebi b. Abdi ve Süleyman Çelebi b. Ahmed ve Mahmud Çelebi b. Ali ve Yusuf b. Osman ve Ahmed b. İbrahim ve Ebubekir b. Hasan ve Ahmed b. () vesâirleri meclis-i şer‘-i hatîr-i lâzımu't-tevkîrde mahalle-i mezbûre sâkinlerinden Mustafa b. Mehmed nâm kimesne ile zevce-i menkûhası olup zâtı ta‘rîf-i şer‘î ile mu‘arrefe olan Emine bt. Mustafa nâm hâtûn mahzarında her biri üzerine da‘vâ ve takrîr-i kelâm edip mezbûr Mustafa mahallemizde sâkin olup zevcesi işbu hâzıra fi'l-meclis mezbûre Emine Hâtûn kendi ırzıyla mukayyed kişizâde olup zevci işbu mezbûr kendi hâlinde olmayıp ve ...? ve hamr-ı şenî‘a ile ihtilât edip nâ-mahrem olan avratları mahallemizde sâkin olduğu menziline getirir, bir vechile mezbûr Mustafa'dan râzı olmayıp mezbûrdan emîn ve râhat değîllerdir. Suâl olunup

takrîrleri tahrîr ve mahallemizden ihrâc olunması matlûbumuzdur dediklerinde mezbûr Mustafa'nın keyfiyet-i ahvâli ahâlî-i mahalle-i mezbûrun takrîr-i meşrûhları üzere olduğu ba'de'l-isbât zevc-i menkûhası mezbûre Emine Hâtûn dahi zevci mezbûr[dan] râzı olmayıp başka menzilde iskân olunmasını iltimâs etmekle ahâlî-i mahalle-i mezbûrun iddi'âsı üzere mezbûr Mustafa'nın mahalle-i mezbûreden ihrâcına tenbîh mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi'l-yevmi'l-ısrîn min Saferi'l-hayr sene isnâ ve hamsîn ve mi'e ve elf

Şuhûdü'l-hâl: Seyyid Ahmed b. Mehmed berber, Seyyid Ahmed b. Seyyid Ali, Mustafa Çelebi b. Ömer, Hasan Ağa b. Ali, Hasan Ağa b. Emin Ağa, Hasan Çelebi b. Ali ve gayrum

27. Cami-i kebir Mahallesinden Siti bt. Hacı Mehmed Hanım'ı nafakasız terk edip giden eşi Ali Çavuş b. Abdullah'ın üzerine nafaka tayini

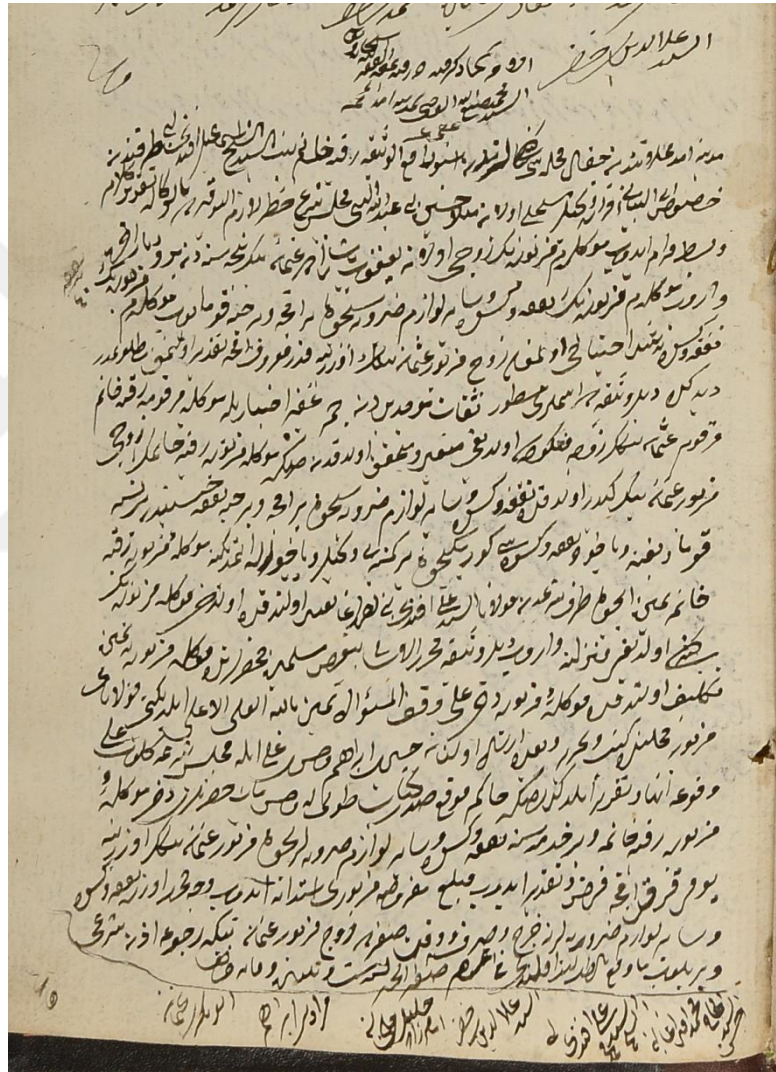
Medîne-i Âmid mahallâtından Cami-i kebir Mahallesinde sâkine işbu râfi'atü'l-vesîka Siti bt. el-Hâc Mehmed nâm hâtûn meclis-i şer'î-şerîfde takrîr-i kelâm edip yine mahalle-i mezbûre sâkinlerinden olup iki seneden beri gâib olan Ali Çavuş b. Abdullah'ın zevcesi olmağla bana nafaka ve kisve vesâir levâzım-ı zarûriyem için bir akçe ve bir habbe komayıp gidip nafaka ve kisveye şiddet-i ihtiyâcım olmağla zevcim gâib-i mezbûr Ali Çavuş üzerine kadr-i kifâye nafaka takdîr olunmak taleb ederim dedikde zeyl-i vesîka[da] muharrerü'l-esâmî bî-garaz müslimînden cemm-i gafir ihbârıyla mezbûre Siti gâib-i mezbûrun zevce-i menkûhası olduğu müte'ayyin ve mütehakkık olduğdan sonra mezbûre Siti'nin zevci gâib-i mezbûr Ali Çavuş gider olduğda nafaka ve kisve vesâir levâzım-ı zarûriyesi için bir akçe ve bir habbe nafaka cinsinden bir nesne komadığına veyahud nafaka ve kisvesini görmek için bir kimesneyi vekîl etmediğine yemin teklîf olundukda ol dahi alâ vefki'l-mes'ûl yemîn billahi'l-aliyyi'l-a'lâ edicek, hâkim-i muvakkî'-ı sadr-ı kitâb tûbâ lehû ve hüsn-meâb hazretleri dahi mezbûre Siti'nin nafaka ve kisve vesâir levâzım-ı zarûriyesi için zevci gâib-i mezbûr Ali Çavuş üzerine yevmî on ikişer akçe farz ve takdîr edip ol dahi meblağ-ı

mezbûr yevmî on ikişer akçeyi istidâne edip vech-i meşrûh üzere nafaka ve kisve vesâir levâzım-ı zarûriyesine harc ve sarfa ve vakt-i zaferde zevci gâib-i mezbûr Ali Çavuş'a rücû'a izn-i şer'î verilip mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi'l-yevmi's-sâmin min Şevvâli'l-mükerrerem li-sene hamse ve selâsin ve mi'e ve elf

Şuhûdü'l-hâl: Pazarbaşı Ömer Çelebi, Mollâzâde Mollâ Mahmud, Haffâf el-Hâc Şaban b. (), Muhzırzâde es-Seyyid Ali, Mehmed b. Hızır

28. Çakal Mahallesinde ikamet etmekte olup zevci başka bir diyara giden Rukiye Hanım bt. Seyyid Şeyh İsmail ile bir hademesine nafaka tayini

El-emru kemâ zükira fihi hurrire fihi nemekahu'l-fakîr ileyhi sübhânehû ve te'âlâ

Es-Seyyid Mehmed Sunullah el-Kadı bi-medîne-i Âmid el-mahmiyye -ufiye anhu-

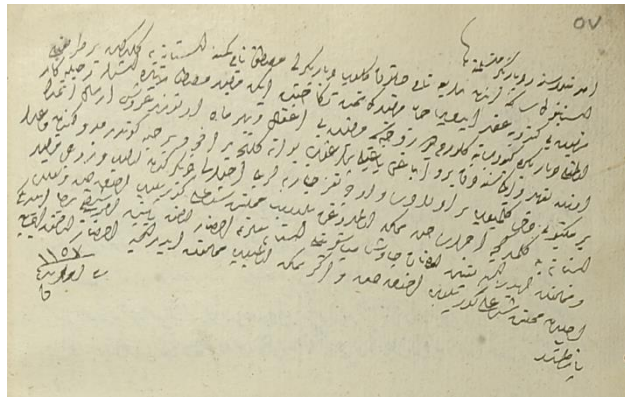
Medîne-i Âmid mahallâtından Çakal Mahallesi sâkinelerinden işbu râfi'a[tü]'l-vesîka Rukiye Hanım bt. Es-Seyyid eş-Şeyh İsmail Efendi tarafından husûs-ı âti'l-beyânı ikrâra vekîl-i müsecceli olan Mollâ Hüseyin b. Abdullah Nebi meclis-i şer'î-i hatîr-i lâzımü't-tevkîrde bi'l-vekâle takrîr-i kelâm ve bast-ı merâm edip müvekkilem

mezbûrenin zevci olan Yakub Paşazâde Osman Bey nice seneden beri diyâr-ı âhara varıp müvekkilem mezbûrenin nafaka ve kisve vesâir levâzım-ı zarûriyesi için bir akçe ve bir habbe komayıp müvekkilem mezbûrenin nafaka ve kisveye eşedd-i ihtiyacı olmağla zevc-i mezbûr Osman Bey'in üzerine kadr-i ma'rûf akçe takdîr olunmak matlubumdur dedikte zeyl-i vesîkada isimleri mastûr sikât-ı muvahhidînden cemm-i gafîr ihbârlarıyla müvekkile-i merkûme Rukiye Hanım merkûm Osman Bey'in zevce-i menkûhası olduğu müte'ayyin ve mütehakkık olduğdan sonra müvekkile-i mezbûre Rukiye Hanım'ın zevci mezbûr Osman Bey gider olduğda nafaka ve kisve vesâir levâzım-ı zarûriyesi için bir akçe ve bir habbe nafaka cinsinden bir nesne komadığına veyahud nafaka ve kisvesi görmek için bir kimesneyi vekîl veya havâle etmediğine müvekkile-i mezbûre Rukiye Hanım'a yemîn için taraf-ı şer'eden Mevlânâ es-Seyyid Ali Efendi b. Ahmed Ağa ta'yîn olduğda ol dahi müvekkile-i mezbûrenin sâkine olduğu menziline varıp zeyl-i vesîkada muharrerü'l-esâmî bî-garaz müslimîn mahzarlarında müvekkile-i mezbûreye yemîn teklîf olduğda müvekkile-i mezbûre dahi alâ vefkıl-l-mes'ûl yemîn billahî'l-aliyyî'l-a'lâ eylediğini Mevlânâ-yı mezbûr mahallinde ketb ü tahrîr ve ba'dehû irsâl olunan Hüseyin b. İbrahim ve Hasan b. Ali ile meclis-i şer'e gelip alâ vukû'ihî inhâ ve takrîr eyledikten sonra hâkim-i muvakkı'-ı sadr-ı kitâb tûbâ lehû ve hüsn-meâb hazretleri dahi müvekkile-i mezbûre Rukiye Hanım'a ve bir hademesine nafaka ve kisve vesâir levâzım-ı zarûriyeleri için mezbûr Osman Bey'in üzerine yevmî kırkar akçe farz ve takdîr edip meblağ-ı mefrûza-i mezbûru istidâne edip vech-i muharrer üzere nafaka ve kisve vesâir levâzım-ı zarûriyelerine harc ve sarfa ve vakt-i seferde zevc-i mezbûr Osman Bey'e rücû'a izn-i şer'î verilip mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fî gurreti Saferi'l-hayr li-sene sitte ve selâsîn ve mi'e ve elf

Şuhûdü'l-hâl: El-Hâc Mehmed Emin Ağa b. es-Seyyid Hasan, es-Seyyid Ali Efendi b. eş-Şeyh Mehmed, es-Seyyid Alaeddin b. Hızır, Halil Çelebi b. İmamzâde, Murad b. İbrahim, Ebubekir b. Osman ve gayruhum

29. Rabia Hatun ile İstanbul'da nikâhlandıktan sonra Diyarbakır'a giden ve her ay para gönderip tekrar geleceğini söyleyen Diyarbakırlı Mustafa'nın geri gelmediği ve para da göndermediğinden hakkında gerekli muamelenin yapılması

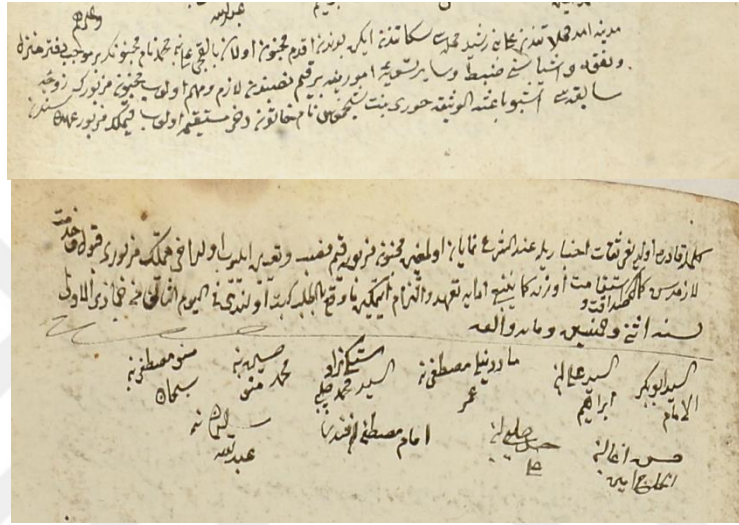
Âmid mollâsına, Diyarbekir mütesellimine hüküm ki,

İstanbul sâkinelerinden Rabia nâm hâtûn gelip Diyarbekirli Mustafa nâm kimesne Âsitâne'ye geldikte bir tarikle mezbûreyi kendüye akd edip hâlâ mezbûrun taht-ı nikâhında iken mezbûr Mustafa ziyâde eşirrâ ve hîlekar olmağla Diyarbekir'e gidip yine gelirim deyü zevcesi mezbûreyi iğfâl ve beher mâh otuzar guruş irsâl etmek

üzere ta'ahhüd ve iki seneden beru ayağı bağı bırakıp bu âna gelince bir akçe ve bir habbe göndermediğinden mâ'adâ bir mektûbu dahi gelmeyip bir evlâdı ve üç nefer câriyeleriyle ahvâli diğergûn olup ve zevci mezbûr Âsitâne'ye gelmedikçe icrâ-yı hak mümkün olmadığını bildirip mahallinde şer'le görülüp ihkāk-ı hak ve ta'allül ü muhâlefet eder ise ta'yîn olunan çavuş mübâşeretiyle Âsitâne-i sa'adetime ihzâr olunmak bâbında emr-i şerîfim ricâ eylediği ecilden mahallinde şer'le görülüp ihkāk-ı hak ve eğer mümkün olmayıp muhâlefet eder ise ihzâr olunmak için yazılmıştır.

Fî evâili N. sene 1157

30. Ali b. Reşid Mahallesinde mecnun olan Balıkçı Ali b. Mehmed'e eski hanımı Huri bt. Şeyhmus'un kayyum tayin edildiği

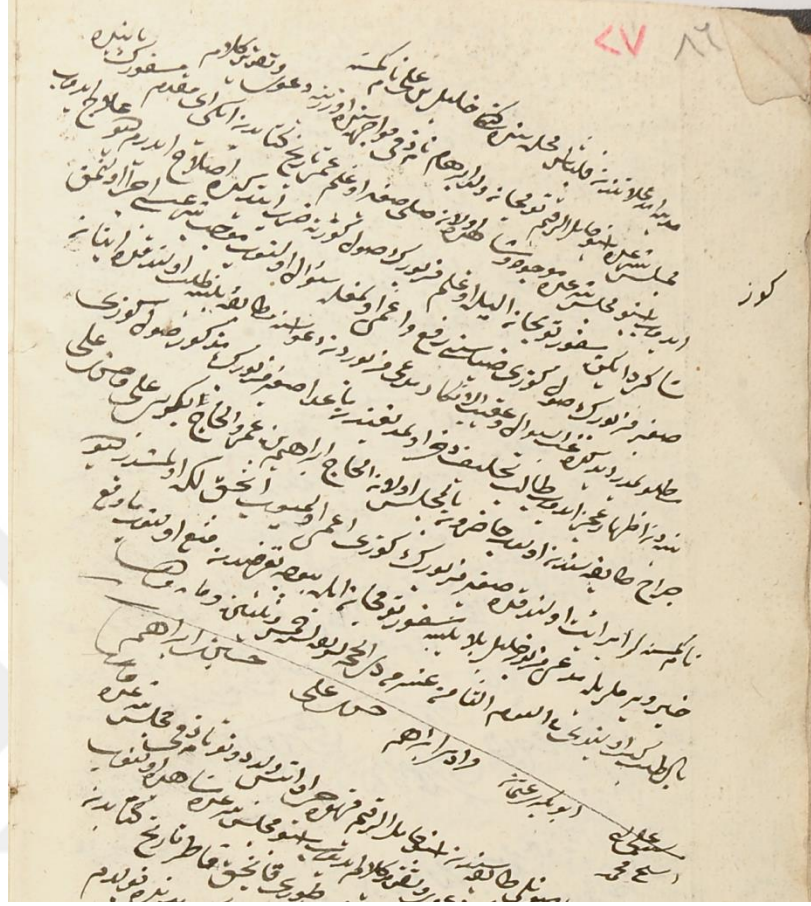

Medîne-i Âmid mahallâtından Ali b. Reşid Mahallesi sükkânından iken bundan akdem mecnûn olan Balıkçı Ali b. Mehmed nâm mecnûnun ber-mûceb-i defter menzil ve nükûd ve eşyâsını zabt vesâir tesviye-i umûruna bir kayyum nasbı lâzım ve mühim olup mecnûn-ı mezbûrun zevce-i sâbıkası işbu bâ'isü'l-vesîka Huri bt. Şeyhmus nâm hâtûn dahi müstakîme olup kayyumluk-ı mezbûr uhdesinden [30a] gelmeğe kâdire olduğu sikât ihbârıyla inde's-şer' nümâyân olmağın mecnûn-ı mezbûra kayyum nasb ve ta'yîn eyleyip ol dahi kayyumluk-ı mezbûru kabûl ve hizmet-i lâzimesin kemâl-i sadâkat ü istikâmet üzere kemâ yenbagî edâya ta'ahhüd ve iltizâm etmeğın mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi'l-yevmi's-sânî min Cemâziyelûlâ li-sene isnâ ve hamsîn ve mi'e ve elf

Şuhûdü'l-hâl: es-Seyyid Ebubekir el-imâm, es-Seyyid Ali b. İbrahim, Mardinli Mustafa b. Ömer, Sengizâde? es-Seyyid Mehmed Çelebi, Hüseyin b. Mehmed Meno, Meno Mustafa b. Sübhan, Hasan Ağa b. el-Hâc Emin, Hasan Çelebi b. Ali, İmâm Mustafa Efendi, Süleyman b. Abdullah

31. Kılbaş Mahallesi'nde oturan Halil b. Ali'nin oğlunun gözünü darb eden Tomcan v. Abraham isimindeki zimmiden davacı olduğu

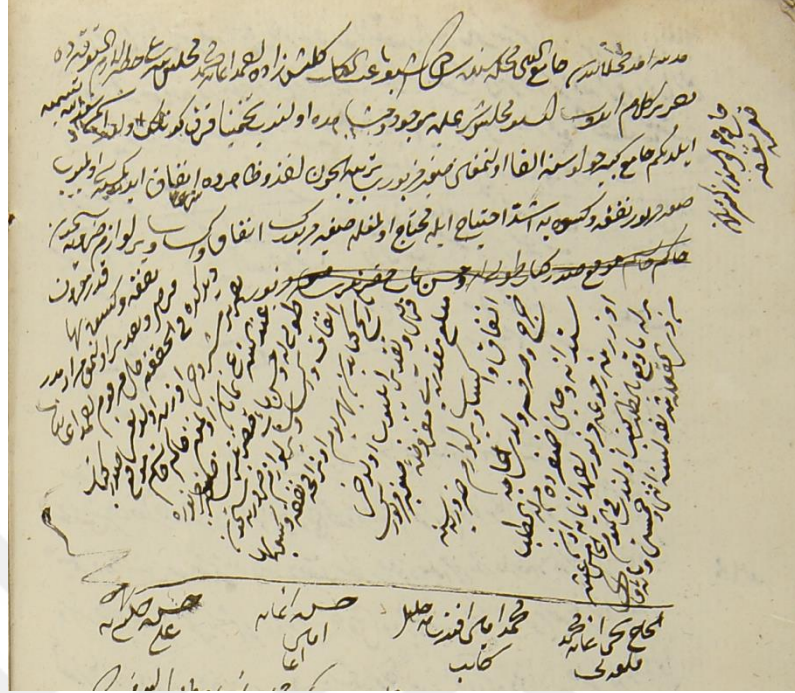

Medîne-i Âmid mahallâtından Kılbaş Mahallesi'nde sâkin Halil b. Ali nâm kimesne meclis-i şer' de işbu hâmilü'r-rakîm Tomcan v. Abraham nâm zimmî muvâcehesinde üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm edip işbu meclis-i şer' de mevcûd ve şâhid olan sulbî sagîr oğlum Ömer târîh-i kitâbdan iki ay mukaddem mesfûrun yanında şâgird iken mesfûr Tomcan eliyle oğlum mezbûrun sol gözüne darb ettikde ıslâh ederim deyü ilâc edip sagîr-i mezbûrun sol gözü ziyâsını ref' ve a'mâ olmağla suâl olunup müceb-i şer'îsi icrâ olunmak matlûbundur dedikde gıbbe's-suâl ve akîbe'l-inkâr müdde'î-i mezbûrdan da'vâsına mutâbık beyyine taleb olundukda ityân-ı beyyineden ızhâr-ı acz edip tâlib-i tahlîf dahi olmadığından mâ'adâ sagîr-i mezbûrun mezkûr sol gözü cerrâh tâifesinden olup hâzırûn bi'l-meclis olan el-Hâc İbrahim b. Ömer ve el-Hâc Bekir b. Ali ve Hasan b. Ali nâm kimesneler ibrâiyet olundukda sagîr-i mezbûrun gözü a'mâ olmayıp ancak leke olmuşdur deyü haber vermeleriyle müdde'î-i mezbûr Halil bilâ-beyyine mesfûr Tomcan ile bî-vech ta'arruzdan men' olunup mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi'l-yevmi's-sâmin aşer min Zilhicceti's -şerîfe li-sene hamse ve selâsîn ve mi'e ve elf

Şuhûdü'l-hâl: Seyyid Ali b. eş-Şeyh Mehmed, Ebubekir b. Osman, Murad b. İbrahim, Hasan b. Ali, Hüseyin b. İbrahim ve gayruhum

32. Camiunnebi Mahallesinde Gülşenzade Ahmed Ağa b. Mehmed'in sahip çıktığı, Cami-i kebîr avlusuna bırakılan ve adı Sadullah konan çocuğa nafaka tayini

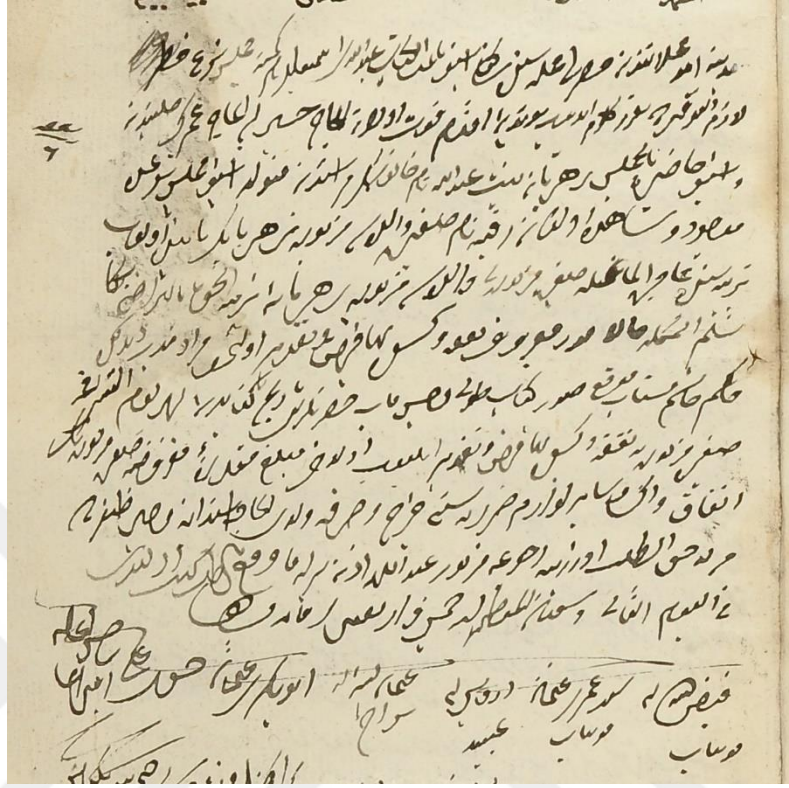

Medîne-i Âmid mahallâtından Camiunnebi Mahallesinde sâkin işbu bâ'isü'l-
 kitâb Gülşenzâde Ahmed Ağa b. Mehmed meclis-i şer'î-i hatîr-i lâzîmü't-tevkîrde takrîr-i
 kelâm edip işbu meclis-i şer'îde mevcûd ve müşâhade olunup tahmînen kırk günlük olup
 ismi Sadullah tesmiye eylediğim Câmî-i kebîr avlusuna ilkâ olunmağın sagîr-i mezbûru
 terbiye için ahz ve zâhirde şer'an infâk eder kimesnesi olmayıp sagîr-i mezbûr nafaka
 ve kisveye eşedd-i ihtiyâc ile muhtâc olmağla sagîr-i mezbûrun infâk ve iksâ vesâir
 levâzım-ı zarûriyesi için kadr-i ma'rûf nafaka ve kisve bahâ farz ve takdîr olunmak
 murâdımdır dedikde filhakîka hâl merkûm Ahmed Ağa'nın takrîr-i meşrûhu üzere
 olduğu inde'ş-şer' nümâyân olmağın hâkim-i hâsim muvakkı'-ı sadr-ı kitâb tûbâ lehû ve
 hüs-n-meâb hazretleri sagîr-i mezbûra infâk ve iksâ vesâir levâzım-ı zarûriyesi için târîh-
 i kitâbdan beher yevm onar akçe nafaka ve kisve bahâ farz ve takdîr eyleyip ol dahi
 meblağ-ı mukaddere-i mefrûzayı sagîr-i mezbûrun infâk ve iksâ vesâir levâzım-ı
 zarûriyesine harc u sarfa ve lede'l-hâce istidâne ve hîn-i zaferde men lehû't-taleb üzerine
 rücû'a mezbûr Ahmed Ağa'ya izin birle mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi'l-yevmi'l-hâmis aşer min Zilka'deti'ş-şerîfe li-sene isnâ ve hamsîn ve mi'e ve
 elf

Şuhûdü'l-hâl: El-Hâc Yahya Ağa b. Mehmed Kaleli, Mehmed Emin Efendi b.
 Halil kâtib, Hasan Ağa b. Emin Ağa, Hasan Çelebi b. Ali

33. Hasırlı Mahallesinde vefat eden Hacı Hüseyin b. Ömer'in küçük kızı olup annesi Şehriban tarafından Abdullah b. İsmail'e teslim olunan Rukiye için nafaka tayini

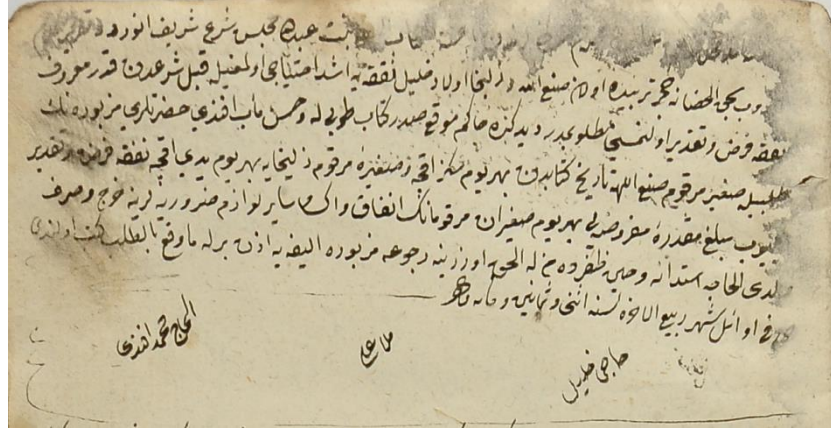

Medîne-i Âmid mahallâtından Hasırlı Mahallesinde sakin işbu bâ'isü'l-kitab Abdullah b. İsmail nâm kimesne meclis-i şer'-i hatîr-i lâzımü't-tevkîrde takrîr-i kelâm edip bundan akdem fevt olan el-Hâc Hüseyin b. el-Hâc Ömer'in sulbünden ve işbu hâzıra bi'l-meclis Şehriban bt. Abdullah nâm hâtûnun firâşından mütevellid işbu meclis-i şer'de mevcûd ve şâhîde olunan Rukiye nâm sagîre vâlidesi mezbûre Şehriban'ın yanında olup terbiyesinden âcize olmağla sagîre-i mezbûreyi vâlidesi mezbûre Şehriban terbiye için bi't-terâzî bana teslim etmekle hâlâ kadr-i ma'rûf nafaka ve kisve bahâ farz ve takdîr olunmak murâdım dır dedikde hâkim-i câsim-i müstetâb-ı muvakkı'-ı sadr-ı kitâb tûbâ lehû ve hüsn-meâb hazretleri târîh-i kitâbdan beher yevm altışar akçe sagîre-i mezbûreye nafaka ve kisve bahâ farz ve takdîr eyleyip ol dahi meblağ-ı mukaddere-i mefrûza sagîre-i mezbûrenin infâk ve iksâ vesâir levâzım-ı zarûriyesine harc u sarfa ve lede'l-hâce istidâne ve hîn-i zaferde men lehü'l-hakku't-taleb üzerine rücû'a mezbûr Abdullah'a izin birle mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi'l-yevmi's-sânî min Şa'bâni'l-mu'azzam li-sene hamse ve erba'in ve mi'e ve elf

Şuhûdü'l-hâl: Feyzullah b. Muhtab, Seyyid Ömer b. Osman müytâb, Derviş b. Ubeyd, Osman Beşe b. Sarrac, Ebubekir b. Osman, Hasan b. Ali, Hasan Ağa b. Emin Ağa ve gayruhum

34. Alıpınarı Mahallesi halkından Elife bt. Abdullah'ın terbiyesi altında bulunan Sunullah ve Zeliha evlâdı Halil'e nafaka bağlanması

Medîne-i Âmid mahallâtından Alıpınarı Mahallesi sâkinelerinden bâ'isetü'l-kitâb Elife bt. Abdullah meclis-i şer'î-i şerîf-i enverde takrîr-i kelâm edip bi-hakki'l-hızâne hacr-i terbiyemde olan Sunullah ve Zeliha evlâdı Halil nafakaya eşedd-i ihtiyâcı olmağla kıbel-i şer'îden kadr-i ma'rûf nafaka farz ve takdîr olunması matlûbumdur dedikde hâkim-i muvakkı'-ı sadr-ı kitâb tuba lehu ve hüsn-i meâb efendi hazretleri mezbûrenin talebiyle sagîr-i merkûm Sunullah târîh-i kitâbdan beher yevm sekiz akçe sagîre-i merkûm Zelihâ'ya beher yevm yedi akçe nafaka farz ve takdîr olunup meblağ-ı mukaddere-i mefrûzayı beher yevm sagîrân-ı merkûmânın infâk ve iksâ vesâir levâzım-ı zarûriyelerine harc ve sarf ve lede'l-hâce istidâne ve hîn-i zaferde men lehü'l-hak üzerine rücû'a mezbûre Elife'ye izin-birle mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Hurrire fi evâilî şehri Rebî'ulahire li-sene isnâ ve semânîn ve mi'e elf

Şuhûdü'l-hâl: El-Hâc Mehmed Efendi, Mollâ Ali, Hacı Halil

35. Diyarbakır'ın Molla Cenân? Mahallesiinde ikamet eden Aslan v. Nami kendi yanında büyüttüğü Abdo v. Emirhan'ın küçük oğlu İsak için babasından nafaka talebi

مدینه امید مندر ملاحظه شد مندر مجلس فمکن مندر حاله القم اصلان و له نعل نام
 مجلس مندر نظر لازم النور مندر قراره مندر غیره مندر المرد مندر مجلس مندر عن مندر
 عند و کذا مندر فقر اذ مندر اول مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر
 بر وجه مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر
 بر وجه مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر
 او مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر
 فوضه مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر
 احوال مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر
 او مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر
 صم و مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر
 او مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر
 العائمه مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر
 اسلم علی مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر
 مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر مندر

Medîne-i Âmid mahallâtından Mollâ Cenân? Mahallesiinde mütemekkin işbu hâmilü'r-rakîm Aslan v. Nami nâm zimmî meclis-i şer'-i hatîr-i lâzîmü't-tevkîrde takrîr-i kelâm [ve] ta'bîr ani'l-merâm edip işbu meclis-i şer'de mevcûd Abdo v. Emirhan fukârâdan olup tahmînen () yaşında sulbî sagîr oğlu İsak'ı ber-vech-i tebeyyün yedimde îmsâk ve terbiye için bana def' ve teslîm edip ben dahi yedinden ber-vech-i muharrer ahz u kabz etmişdim el-hâletü hâzihî sagîr-i mezbûrun nafaka ve kisveye eşedd-i ihtiyâcı olmağın kıbel-i şer'den kadr-i ma'rûf nafaka ve farz ve takdîr olunmak murâdımdır dedikte filvâki' kazıyye vech-i muharrer üzere olduğu lede's-şer'-i şerîf mütehakkık oldukdan sonra sagîr-i mezbûr için cânib-i şer'den târîh-i kitâb gününden beher yevm altışar akçe nafaka ve farz ve takdîr olunup meblağ-ı mefrûz-ı mezbûru sagîr-i mezbûrun nafaka ve kisve bahâ vesâir levâzım-ı zarûriyesine harc ve sadaka lede'l-hâce istidâne ve hîn-i zaferde men lehû hakku'l-ahz ve't-taleb üzerine rücû'a mersûm Aslan'a izin verilip mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi'l-yevmi'l-âşir mine'l-Muharremi'l-harâm li-sene sitte ve selâsîn ve mi'e ve elf

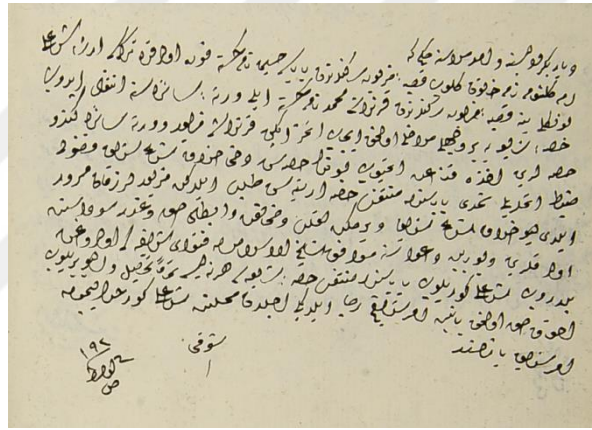
Şuhûdü'l-hâl: Es-Seyyid Ali Efendi b. Şeyh Mehmed, Ebubekir b. Osman, Murad b. İbrahim, Hüseyin b. İbrahim, Eyüb b. Şahin, Yusuf b. () ve gayruhum

ve'l-ihbâr meclis-i şer'e hâzîrûn olup isre'l-istihbâri's-şer'î filhakîka işbu mesfûrûn Erko ve Serkiz v. İleksan müflis ve mu'sir ve ârî ani'l-emvâl ve'l-emplâk ve'l-libâs olup el-ân üzerlerine lâbis oldukları esvâblarından gayrı ism-i mâl itlâk olunur bir nesnelere olmayıp halleri asîrdir. Biz bu husûsa bu vech üzere şâhidleriz ve şâhâdet dahi ederiz deyü her biri alâ tarîki's-şahâde haber verdiklerinde hâkim-i hâsim-i muvakkı'-ı sadr-ı kitâb tûbâ lehû ve hüsn-meâb hazretleri müdde'iyûn-ı mesfûrûnun iflâsı zâhir olmağın meblağ-ı mezbûru vakt-i yesârlarında edâ etmek üzere sebîlleri tahliye ve itlâk olunmalarına ba'de't-tenbîh mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi'l-yevmi's-sâmin min Şevvâli'l-mükerrem li-sene selâse ve hamsîn ve mi'e ve elf

Şuhûdü'l-hâl: El-Hâc Ömer b. Hızır, Seyyid Mehmed Efendi [b.] Ali Efendi, Hasan Ağa b. Emin Ağa, Hasan Çelebi b. Ali, Seyyid Mustafa b. Hamza

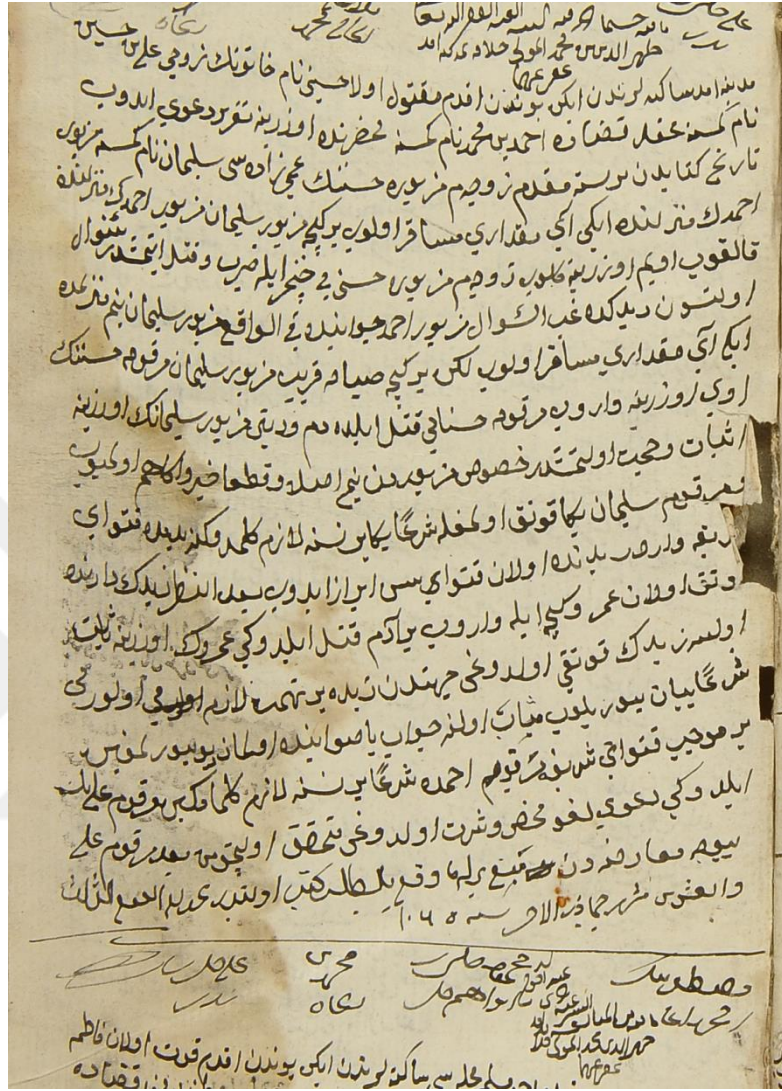
37. Diyarbakır halkından Ümmügülsüm Hatun'a vefat eden babası Hüseyin'den kalan mirastan hissesinin verilmesi

Diyarbakır vâlisine ve Âmid mollâsına hüküm ki,

Ümmügülsüm nâm hâtûn gelip kasaba-i mezbûre sâkinlerinden babası Hüseyin nâm kimesne fevt oldukda terekesi irs-i şer'le bununla yine kasaba-i mezbûre sâkinlerinden karındâşı Mehmed nâm kimesne ile verese-i sâiresine intikâl edip hisse-i şâyî'aya bir vechile müdâhale olunmak îcâb etmez iken karındâşı mezbûr ve verese-i sâire kendi hisselerin ahza kanâ'at etmeyip bunun hisselerin dahi hilâf-ı şer'-i şerîf fuzûlî zabt etmeleriyle şimdi babasından müntakil hisse-i irsiyesin talep eyledikde mezbûrlar "zamân mürûr eyledi" deyü hilâf-ı şer'-i şerîf vermekte ta'allül ü muhâlefet ve ibtâl-i hak ve gadr sevdâsında oldukların ve bu bâbda da'vâsına muvâfık şeyhülislâm'dan fetvâ-yı şerîfesi olduğun bildirip şer'le görölüp babasından müntakil hisse-i şâyî'ası her ne ise tamâmen tahsîl ve alıverilip ihkâk-ı hak olunmak bâbında emr-i şerîfim ricâ eylediği ecilden mahallinde şer'le görölmek için emr-i şerîf yazılmışdır. Fî evâsıtı S. sene [1]192]

38. Ali b. Hüseyin'in hanımı Hüsna'yı, Ahmed b. Mehmed'in evinde misafir olan Süleyman'ın öldürmesinden dolayı ev sahibi Ahmed b. Mehmed'in sorumluluğunun olmadığı

Mâ fihi hasbe mâ hurrire fihi ketebehü'l-abdi'l-fakîr ileyhi te'âlâ

Zahreddin b. Mehmed el-müvellâ hilâfeti be-medîne-i Âmid -ufiye anhumâ-

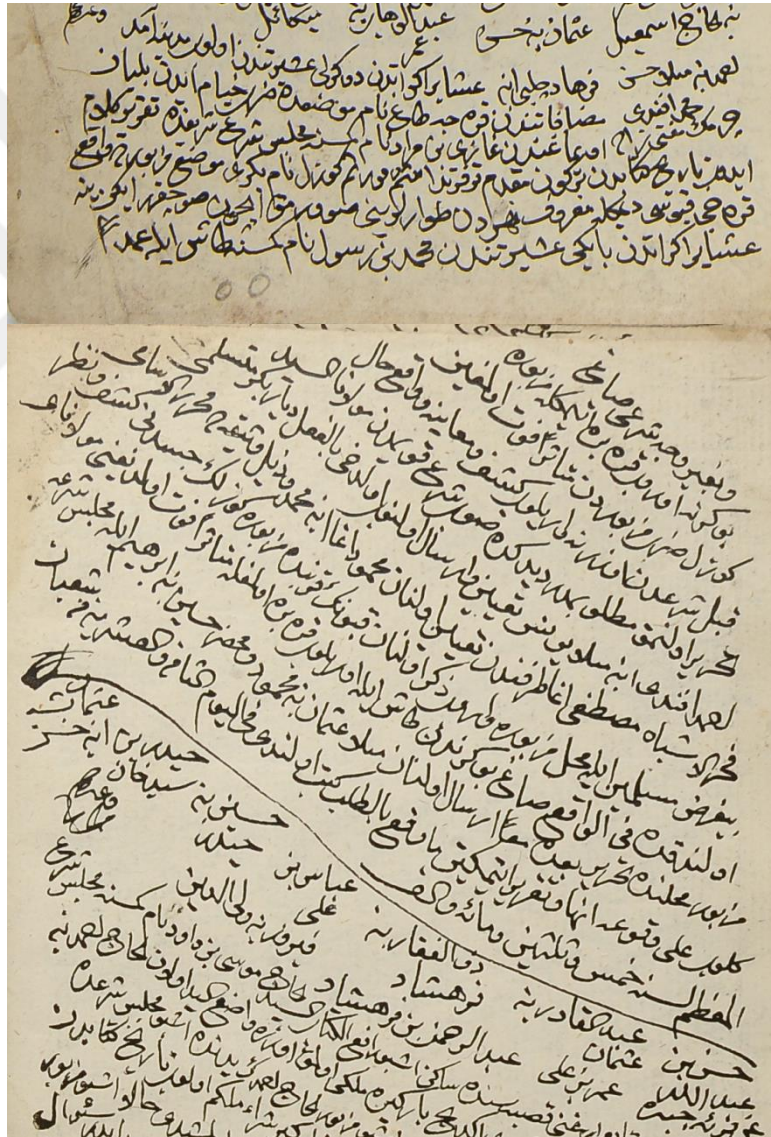
Medîne-i Âmid sâkinelerinden iken bundan akdem maktûl ola[n] Hüsna nâm hâtûnun zevci Ali b. Hüseyin nâm kimesne mahfil-i kazâda Ahmed b. Mehmed nâm kimesne mahzarında üzerine takrîr-i da'vâ edip târih-i kitâbdan bir sene mukaddem zevcem mezbûre Hüsna'nın ammîzâdesi Süleyman nâm kimesne mezbûr Ahmed'in menzilinde iki ay mikdârı misâfir olup bir gece mezbûr Süleyman mezbûr Ahmed'in menzilinden kalkıp evim üzerine gelip zevcem mezbûre Hüsna'yı hançer ile darb ve katl etmişdir, suâl olunsun dedikde gibbe's-suâl mezbûr Ahmed cevâbında fi'l-vâki' mezbûr Süleyman benim menzilimde iki ay mikdârı misâfir olup lâkin bir gece sabaha karîb mezbûr Süleyman merkûme Hüsna'nın evi üzerine varıp merkûme Hüsna'yı katl eyledi, dem ü diyeti mezbûr Süleyman'ın üzerine isbât ve hüccet olunmuşdur, husûs-ı mezbûrdan benim aslâ ve kat'â haber ve âgâhım olmayıp ve merkûm Süleyman bana konak olmağla şer'an bana bir nesne lâzım gelmediğine yedimde fetvâ-yı şerîfe vardır.

Yedinde olan fetvâsın ibrâz edip ba'de'n-nazar "Zeyd'in dârında konak olan Amr gece ile varıp bir âdem katl eylediği Amr'ın üzerine sâbit olsa Zeyd'in konağı olduğu cihetden Zeyd'e bir töhmet lâzım olur mu? Şer'an beyân buyurulup müsâb oluna". Cevâb-ı bâ-sevâbında "Olmaz" deyü buyurulmağın ber-mûceb-i fetvâ-yı şerîfe merkûm Ahmed'e şer'an bir nesne lâzım gelmemeyin merkûm Ali'nin eylediği da'vâ lağv-ı mahz ve şirret olduğu tahkik olucak min ba'd merkûm Ali bî-vech mu'ârazadan men' birle mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Tahrîren fi'l-yevmi's-sâlis ve'l-işrîn [min] şehri Cemâziyelâhir sene 1065

Şuhûdü'l-hâl: Mustafa Bey b. Mehmed Ağa, Mahmud Çelebi b. İbrahim Çelebi, Mehmed b. Zeycan, Ali Çelebi b. Piri

39. Döğerli aşiretinden Güzel isimli kızın Bayki aşiretinden Mehmed b. Rasül'ün darbı sonucu öldüğü

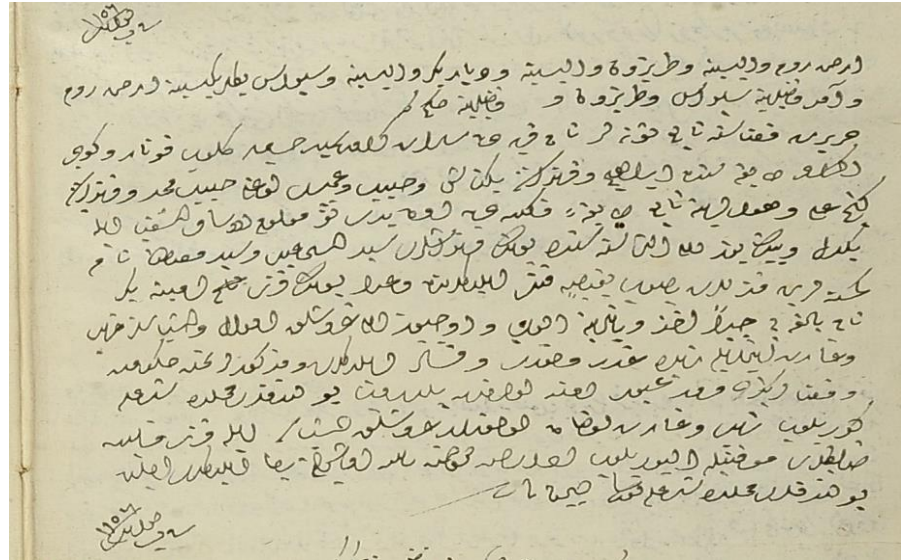
Aşâir-i Ekrâd'dan Döğerli aşiretinden olup medîne-i Âmid muzâfâtından Karacadağ nâm mevzi'de darb-ı hıyâm eden Balaban oymağından Gazi b. Murad nâm kimesne meclis-i şer'-i şerîfde takrîr-i kelâm edip târih-i kitâbdan bir gün mukaddem

kız karındâşım ve mûrisim Güzel nâm bikri mevzi'-i mezbûrda vâki' Karacı kuyusu demekle ma'rûf nehirden davarlarını su vermek için su çeker iken yanına aşâir-i Ekrâd'dan Bayki aşîretinden Mehmed b. Rasûl nâm kimesne taş ile amden ve bi-gayrı vechi şer'î sağ böğrüne vurup kara bere etmekle mezbûre Güzel darb-ı mezbûrdan müteessiren fevt olmağın kibel-i şer'eden üzerine varılıp keşif ve mu'âyene ve vâki'-i hâl tahrîr olunmak matlûbumdur dedikte savb-ı şer'-i kavîmden Mevlânâ es-Seyyid Ahmed Efendi b. Mollâ Yunus ta'yîn ve irsâl olunup ol dahi bilfi'l Diyarbakır Mütesellimi fahrü'l-eşbâh Mustafa Ağa tarafından ta'yîn olunan Mahmud Ağa b. Mehmed ve zeyli vesîkada muharrerü'l-esâmî bî-garaz müslimîn ile mahall-i mezbûra varıp zikr olunan kuyunun kurbunda mezbûre Güzel'in cesedini keşif ve nazar olundukda fi'l-vâki' sağ böğründen taş ile vurulup kara bere olmağla müteessiren fevt olduğunu mevlânâ-yı mezbûr mahallinde tahrîr, ba'dehû ma'an irsâl olunan Mollâ Osman b. Mahmud ve Muhzır Hüseyin b. İbrahim ile meclis-i şer'e gelip alâ vukû'ihî inhâ ve takrîr etmeğın mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi'l-yevmi's-sâmin ve'l-ışrîn min Şa'bâni'l-mu'azzam li-sene hamse ve selâsîn ve mi'ete ve elf

Şuhûdü'l-hâl: Hüseyin b. Abdullah an karye-i Cebbare, Abdülkadir b. Osman, Zülfikar b. Feraşad, Abbas b. Ali, Hüseyin b. Haydar, Haydar b. Seyyidhan, Osman Beşe b. Hasan, Ömer b. Ali, Abdurrahman b. Feraşad, Firuz b. Veliyyüddin ve gayruhum mine'l-huzzâr

40. Harput kazasına bağlı Tunalar köyünden Seyyid Hüseyin'in kardeşleri olan Seyyid İsmail ve Seyyid Mustafa'nın evini basıp öldürdükten sonra mallarını gasbeden Ekrad taifesinden İbrahim ve kardeşleri Bektaş, Habib vs. kişilerin yakalanarak haklarında gerekli muamelenin yapılması

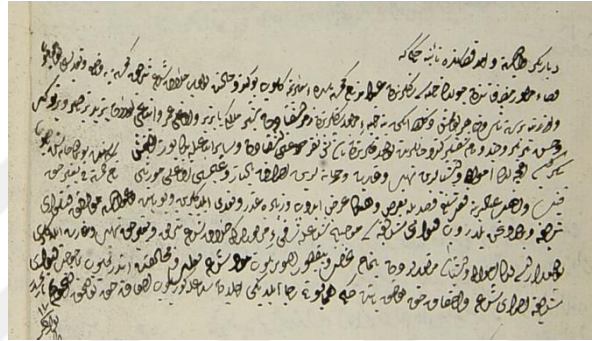
Erzurum vâlisine ve Trabzon vâlisine ve Diyarbakir vâlisine ve Sivas beylerbeyisine, Erzurum ve Âmid kadılarına, Sivas ve Trabzon ve () kadılarına hüküm ki,

Harput kazâsına tâbi' Tunalar nâm karyeden sâdât-ı kirâmdan Seyyid Hüseyin gelip konar ve göçer Ekrâd tâifesinden İbrahim ve karındâşı Bektaş ve Habib ve Ömer'in oğlu Habib Mehmed ve karındâşı Genç Ali ve hevâlarına tâbi' tâife-i

mezkûreden on yedi nefer ma'lûmü'l-esâmî eşkıyâ ile yek-dil ve bin yüz elli altı senesinde bunun karındâşları Seyyid İsmail ve Seyyid Mustafa nâm kimesnelerin menzillerin basıp bi-gayrı hakkın katl eylediklerinden mâ'adâ bunun kızı Emine bîkr nâm bâliğayı cebren ahz ve yanlarına alıp ve üç yüz elli gurusu emvâl ü eşyâsını nehb ü gâret etmeleriyle ziyâde gadr u ta'addî vü fesâd eylediklerin ve mezkûrlar taht-ı hükûmet ve kazâlarınızda mürûr [u] ubûr üzere oldukların bildirip buldukları mahalde şer'le görülüp nehb ü gâret olunan ol mikdâr gurusluk eşyâsı ile kızı mezbûre zâbitleri ma'rifetiyle alıverilip icrâ-yı hak olunmak bâbında emr-i şerîfim ricâ eyledikleri ecilden buldukları mahalde şer'le görülmek için yazılmışdır.

Fî evâili B. sene 1156

41. Civelek nahiyesi halkından Abdullah'ın evini basıp eşyalarını yağmalayan, ırza geçen ve adam öldüren Beşir? Meliki Bayezid ve avenesinin muhakeme edilerek gasp ettikleri eşyaların geri alınması

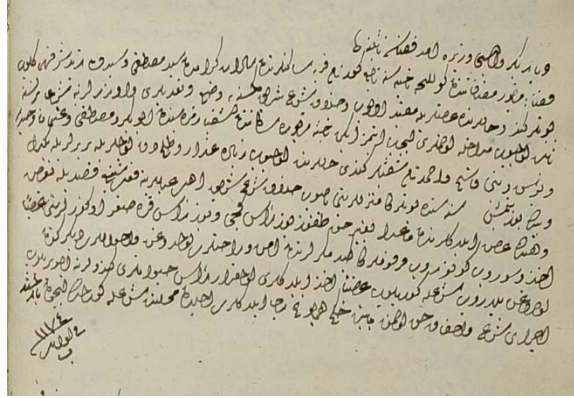

Diyarbakir vâlisine ve Âmid kazâsında nâibe hüküm ki,

Kazâ-i mezbûr muzâfâtından Civelek nâhiyesi sâkinlerinden Abdullah nâm kimesne Südde-i sa'âdet'ime gelip bu kendi hâlinde olup hilâf-ı şer'-i şerîf kimesneye vaz' u ta'addîsi olmayıp ve üzerine bir nesne sâbit ü zâhir olmuş değil iken yine nâhiye-i mezbûr sâkinlerinden zümre-i eşkıyâdan Beşir? Meliki Bayezid ve oğlu Ömer ve etbâ'ı olan Yezid Pertasar? ve Yezid Keser?, Hasan Yezid ve Cedo? nâm şakîler kendi hâllerinde olmadıklarından nâşi beş nefer eşkıyâdan vesâir etbâ'ıyla bin yüz altmış () senesinde bunun hânesin basıp sekiz kîse akçelerin, emvâl ü eşyâların nehb ü gâret ve hânelerin ihrâk bi'n-nâr ve ammîsi oğlu mûrisi () nâm kimesneyi bi-gayrı hakkın katl ve ehl [ü] iyâllerine fi'l-i şenî' kasdıyla ta'arruz ve hetk-i ırz edip ve ziyâde gadr u ta'addî eylediklerin ve bu bâbda da'vâsına muvâfık fetvâ-yı şerîfe verildiğın bildirip fetvâ-yı şerîfesi mücebince şer'le şakî-i mezbûrların hilâf-ı şer'-i şerîf ve bi-gayrı hakkın nehb ü gâret eyledikleri ol mikdâr kîselik emvâl ü eşyâsı mezbûrlardan bi't-tamâm tahsîl ve bî-kusûr alıverilip bî-vech-i şer' ta'allül ü muhâlefet etdirilmeyip ber-müceb-i fetvâ-yı şerîfe icrâ-yı şer' ve ihkâk-ı hak olunmak bâbında hüküm-i hümâyûnum ricâ eyledikleri ecilden şer'le görülüp ihkâk-ı hak olunmak için yazılmışdır.

Fî evâhiri Za. sene [1]172

42. Diyarbakır'ın Göllüce nahiyesine bağlı Kör köyü halkından Seyyid Mustafa ve Seyyid Veli'nin hanelerini basarak ailelerine tecavüz edip hayvanlarına el koyan eşkiya Ebubekir ve arkadaşlarının yargılanması

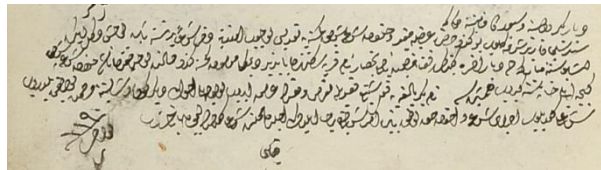

Diyarbakir vâlisî vezîre, Âmid kazâsı nâibine hüküm ki,

Kazâ-i mezbûr muzâfâtından Göllüce nâhiyesine tâbi' Kör nâm karye sâkinlerinden sâdât-ı kirâmdan Seyyid Mustafa ve Seyyid Veli -zîde şerefuhumâ- gelip bunlar kendi hâllerinde ırzlarıyla mukayyed olup ve hilâf-ı şer'-i şerîf kimesneye vaz' u ta'addîleri ve üzerlerine şer'an bir nesne sâbit olmayıp müdâhale olunmaları îcâb etmez iken nâhiye-i mezbûra sükkânından eşkiyâ zümresinden Ebubekir ve Mustafa ve Osman ve Haydar ve Yunus ve Nebi ve Kasım ve Ahmed nâm şakîler kendi hâllerinde olmayıp ziyâde gaddâr ve zalemeden olmalarıyla birbirleriyle yek-dil ve yek-cihet ve bin yüz yetmiş () senesinde bunların menzillerini basıp hilâf-ı şer'-i şerîf ehl [ü] iyâllerine fi'l-i şeni' kasdıyla ta'arruz ve hetk-i ırz eylediklerinden mâ'adâ bi-gayrı hakkın dokuz yüz re's keçi ve yüz re's kara sığır öküzlerini gasben ahz ve sürüp götürüp merkûmların keyd [ü] mekrlerinden emn ü râhatları olmadığın ve ahvâlleri diğergûn olduğun bildirip şer'le görülüp gasben ahz eyledikleri ol mikdâr re's hayvânları kendilerine aliverilip icrâ-yı şer' ve ihkâk-ı hak olunmak bâbında hükmi-hümâyûnum ricâ eyledikleri ecilden mahallinde şer'le görülmek için yazılmışdır.

Fî evâilî B. sene 1174

43. Seyyid Süleyman'ın gece evini girip kız kardeşinin namusunu kirleten Siverek kazasına bağlı Bahser köyü ahalisinden Bayezid'den şikâyetçi olması

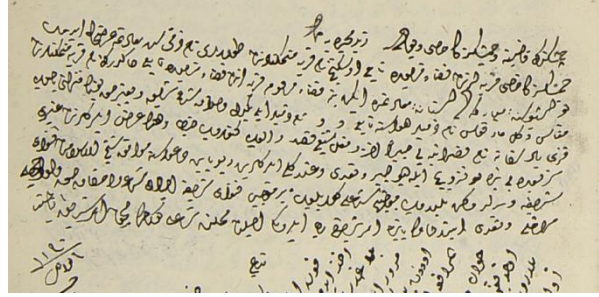
Diyarbakir vâlisine ve Siverek kadısına hüküm ki,

Seyyid Süleyman -zîde şerefuhû- gelip bu kendi hâlinde ırzıyla mukayyed ve hilâf-ı şer'-i şerîf kimesneye ta'addîsî olmayıp üzerine dahi şer'an bir nesne sâbit olmuş değil iken işbu sene-i mübârekede diyâr-ı âhara gitdikde kazâ-i mezbûra tâbi' Bahser nâm karye sâkinlerinden Bayezid demekle ma'rûf kimesne kendi hâlinde olmadığından nâşi hilâf-ı şer'-i şerîf gece ile hânesine girip hemşiresi () nâm bîkr-i bâliğaya fi'l-i şeni' kasdıyla ta'arruz ve hetk-i ırz edip ol vechile ahvâli diğergûn ve şâyeste-i

merhamet olduğun bildirip şer‘le görülüp icrâ-yı şer‘ ve ihkāk-ı hak olunmak bâbında emr-i şerîfim ricâ eylediği ecilden mahallinde şer‘le görülmek için yazılmıştır.

Evâhir-i R. sene 1190

44. Çemişgezek kazasının Osgeh köyünden Todori'nin kendisi İstanbul'da iken evini basıp kızı Padiskate'nin namusunu kirleten Hakderek? köyünden Minas ve Kel Markos'tan şikâyetçi olması

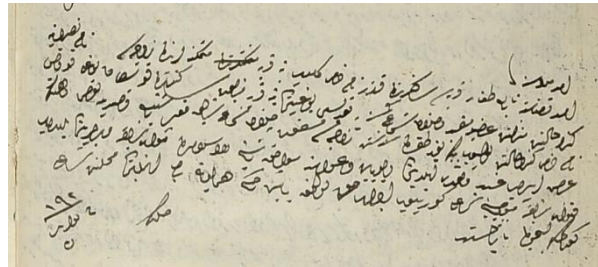

Çemişgezek kadısına ve Çemişgezek hâssı voyvodasına -zîde mecduhû- hüküm ki,

Çemişgezek hâssı karyelerinden kazâ-i mezbûra tâbi‘ Osgeh nâm karye mütemekkinlerinden Todori nâm zimmî Südde-i sa‘âdet’ime arzuhâl edip bu işbu sene-i mübârekede Âsitâne-i sa‘âdet’imde iken yine kazâ-i merkûm karyelerinden kazâ-i mezbûra tâbi‘ Hakderek? nâm karye mütemekkinlerinden Minas ve Kel Markos nâm zimmîler hevâsına tâbi‘ () ve () ve () nâm zimmîler ile yek-dil ve hilâf-ı şer‘-i şerîf ve bi-gayrı hakkın bunun menzilin basıp kızı Padiskate nâm Nasrâniye’yi cebren ahz ve fi‘l-i şeni‘ kasd ve alıp götürüp zabt ve hetk-i ırz eylediklerinden gayrı "mezbûreyi bize tezvîc eyle" deyü cebr u ta‘addî ve gadr-ı küllî eylediklerin ve bu bâbda da‘vâsına muvâfık şeyhülislâmdan fetvâ-yı şerîfe verildiğın bildirip mücebince şer‘le görülüp bermüceb-i fetvâ-yı şerîfe icrâ-yı şer‘ ve ihkāk-ı hak ve ol vechile müdâhale vü ta‘addî etdirilmemek bâbında emr-i şerîfim ricâ eylediği ecilden mahallinde şer‘le görülmek için emr-i şerîf yazılmıştır.

Fî evâili B. sene 1190

45. Diyarbakır'ın Tağar köyü halkından Kazer'in hanımına tecavüz eden Kostakoğlu Kokas'ın cezalandırılması

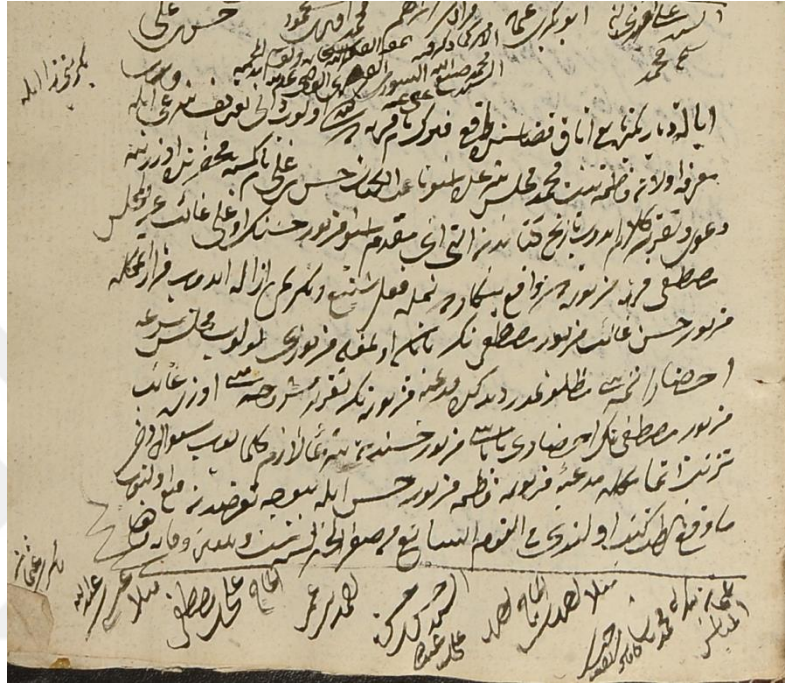
Âmid mollâsına hüküm ki,

Âmid kazâsına tâbi‘ Tağar karyesi sâkinlerinden Kazer nâm zimmî gelip yine karye mütemekkinelerinden zevcesi () nâm Nasrâniye kendi hâlinde menziline ırzıyla mukayyed ve hilâf-ı şer‘ kimesneye ta‘addîsi yoğiken yine karye-i mezbûre sâkinlerinden Kostak oğlu Kokas nâm zimmî kendi hâlinde olmayıp bin yüz doksan () senesinde zevcesi mesfûreye hilâf-ı şer‘-i şerîf fi‘l-i şeni‘ kasdıyla ta‘arruz ve hetk-i ırz

edip gadr u ta'addî eylediğın bildirip da'vâsına muvâfık şeyhülislâmdan fetvâ-yı şerîfe verildiğın bildirip fetvâ-yı şerîfe mücebince şer'le görülüp icrâ-yı şer' ve ihkâk-ı hak olunmak bâbında hükm-i hümâyûnum ricâ etmeğın mahallinde şer'le görülmek için yazılmışdır.

Fî evâili N. sene [1]192

46. Atak kazasında bulunan Ferek köyünde oturan Fatma bt. Mehmed'in bikrini izâle eden Mustafa'nın babası Hasan b. Ali ile muârazadan men edildiği

El-emru kemâ zükira fihi nemekahu'l-fakîr ileyhi sübhânehû ve te'âlâ es-Seyyid Mehmed Sunullah es-Surî el-Kayserî el-Kadı bi-medîneti Âmid el-mahmiyye -ufiye anhu-

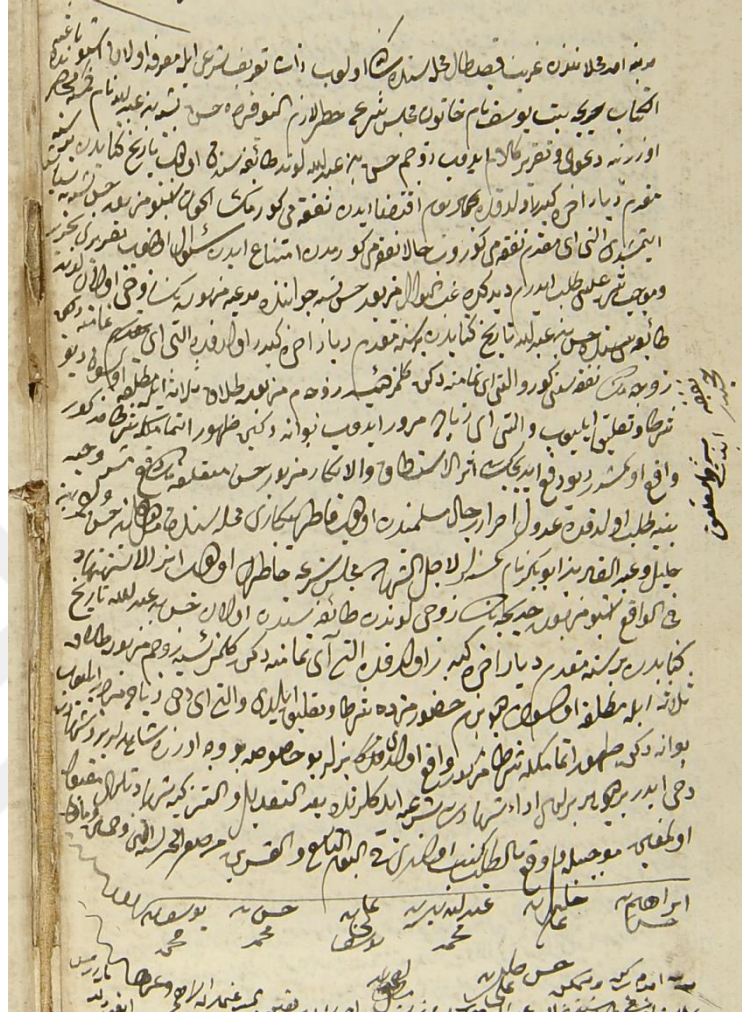
Bikrini zâile

Eyâlet-i Diyarbekir'e tâbi' Atak kazâsında vâki' Ferek nâm karyede sâkine olup zâtı ta'rîf-i şer'î ile mu'arrefe olan Fâtıma bt. Mehmed meclis-i şer'de işbu bâ'isül-Kitâb Hasan b. Ali nâm kimesne mahzarında üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm edip târîh-i kitâbdan altı ay mukaddem işbu mezbûr Hasan'ın oğlu gâib ani'l-meclis Mustafa karye-i mezbûrede vâki' pınarda benimle fi'l-i şenî' ve bikrimi izâle edip firâr etmekle mezbûr Hasan gâib-i mezbûr Mustafa'nın babası olmağla mezbûru bulup meclis-i şer'e ihzâr etmesi matlûbumdur dedikde müdde'î-i mezbûrenin takrîr-i meşrûhası üzere gâib-i mezbûr Mustafa'nın ihzârı babası mezbûr Hasan'dan şer'an lâzım gelmeyip suâl dahi terettüb etmemekle müdde'îye-i mezbûre Fâtıma mezbûr Hasan ile bî-vech ta'aruzdan men' olunup mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi'l-yevmi's-sâbi' min Saferi'l-hayr li-sene sitte ve selâsîn ve mi'e ve elf

Şuhûdü'l-hâl: Osman Bey b. Mehmed Paşa el-mübâşir, Mollâ Ahmed b. el-Hâc Ahmed, es-Seyyid Hasan b. Hüseyin, Ahmed b. Ömer, el-Hâc Ali b. Mustafa, Mollâ İsa b. Abdullah, Bekir b. Osman, Receb b. Ahmed Çavuş, Ali b. Abdullah

47. Garib Kastal Mahallesinden Hatice bt. Yusuf'un kocası, Hasan b. Abdullah'ın giderken: "Altı ay sonunda gelmezsem boş ol" dediğinden ve bu müddet zarfında gelmediğinden boşanmış oldukları

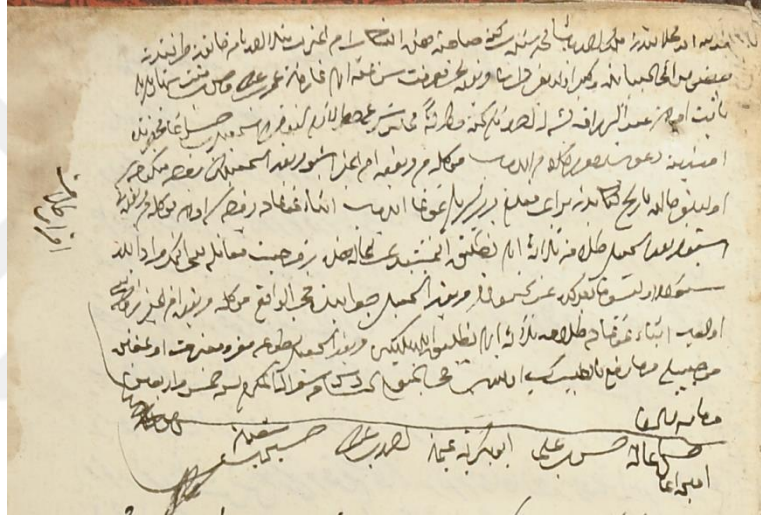
Medîne-i Âmid mahallâtından Garib Kastal Mahallesinde sâkine olup zâtî ta'rîf-i şer'î ile mu'arrefe olan işbu bâ'isetü'l-kitâb Hadice bt. Yusuf nâm hâtûn meclis-i şer'î hafîr-i lâzımu't-tevkîrde Hasan Beşe b. Abdullah nâm kimesne mahzarında üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm edip zevcim Hasan b. Abdullah levend tâifesinde olup târîh-i kitâbdan bir sene mukaddem diyâr-ı âhara gider oldukda beher yevm iktizâ eden nafakamı görmek için işbu mezbûr Hasan Beşe'ye sipâriş etmiş idi. Altı ay mukaddem nafakamı görüp hâlâ nafakamı görmeden imtinâ' eder. Suâl olunup takrîri tahrîr ve müceb-i şer'îsini taleb ederim dedikde gıbbe's-suâl mezbûr Hasan Beşe cevâbında müdde'îye-i mezbûrenin zevci olan levend tâifesinde Hasan b. Abdullah târîh-i kitâbdan bir sene mukaddem diyâr-ı âhara gider oldukda altı ay tamâmına değin zevcem nafakasını gör ve altı ay tamâmına değin gelmez isem zevcem mezbûre talâk-ı selâse ile mutallaka olsun deyü şart ve ta'lik eyleyip ve altı ay ziyâde mürûr edip bu âna değin zuhûr etmemekle şart-ı mezkûr vâki' olmuşdur deyü def' edicek, isre'l-istintâk ve'l-inkâr mezbûr Hasan müte'allikanın def'-i meşrûhuna beyyine taleb olundukda udûl-i ahrâr-ı ricâl-i müslimînden olup Katırpınarı Mahallesinden Mustafa b. Hasan ve Ahmed b. Halil ve Abdülkadir b. Ebubekir nâm kimesneler li-ecli's-şahâde meclis-i şer'e hâzırân olup isre'l-istişhâd filvâki' işbu mezbûre Hadice'nin zevci levend

tâifesinden olan Hasan b. Abdullah târîh-i kitâbdan bir sene mukaddem diyâr-ı âhara gider oldukda altı ay tamâmına değin gelmez ise[m] zevcim mezbûre talâk-ı selâse ile mutallaka olsun deyü bizim huzûrumuzda şart ve tatlık eyledi ve altı ay dahi ziyâde mürûr eyleyip bu âna değin zuhûr etmemekle şart-ı mezkûr vâki' oldu. Bizler bu husûsa bu vech üzere şahidleriz, şahâdet dahi ederiz deyü her birileri edâ-i şahâdet-i şer'iyye eylediklerinde ba'de't-ta'dîl ve't-tezkiye şahâdetleri makbûle olmağın mücebiyle mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi'l-yevmi't-tâsi' ve'l-işrîn min Saferi'l-hayr li-sene isnâ ve hamsîn ve mi'e ve elf

Şuhûdü'l-hâl: İbrahim b. Hasan, Halil b. Ali, Abdullah b. Mehmed, Ali b. Yusuf, Hasan b. Mehmed, Yusuf b. Mehmed, Hasan Çelebi b. Ali, Ahmed b. Mustafa ve gayruhum

48. Diyarbakır'ın Ahmed Paşa Mahallesi halkından İsmail b. Hasan Ağa'nın eşi Ümmülhayr bt. Mollâ Ahmed'i üç talak ile boşadığını ikrar ettiği

Medîne-i Âmid mahallâtından Melek Ahmed Paşa Mahallesinde sâkine sâhibetü hâzihi'l-kitâb Ümmülhayr bt. Mollâ Ahmed nâm hâtûn tarafından husûs-ı âti'l-beyânda vekîl olduğı zât-ı mezbûreyi ma'rifet-i şer'iyye ile ârifân Ömer b. Abdullah ve Hasan b. Minnet şahâdetleriyle sâbit olan Abdürrezzak Beşe b. Ahmed nâm kimesne vekâleten meclis-i şer'-i hatîr-i lâzımü't-tevkîrde İsmail b. Hasan Ağa mahzarında üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm edip müvekkilem mezbûre Ümmülhayr işbu mezbûr İsmail'in zevce-i menkûhası olup hâla târîh-i kitâbdan bir ay mukaddem birbiriyle kavga edip esnâ-yı kavgada zevcesi olan müvekkilem mezbûreyi işbu mezbûr İsmail talâk-ı selâse ile tatlık etmiş idi. El-hâletü hâzihi zevciyet mu'âmelesi etmek murâd eder, suâl olunsun dedikde gıbbe's-suâl mezbûr İsmail cevâbında fi'l-vaki' müvekkile-i mezbûre Ümmülhayr zevcesi olup esnâ-yı kavgada talâk-ı selâse ile tatlık eylediğini mezbûr İsmail bi-tav'ihî mukîr ve mu'terif olmağın mücebiyle ve mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi'l-yevmi's-sâdis min Şevvâli'l-mükerrerem li-sene hamse ve erba'în ve mi'e ve elf

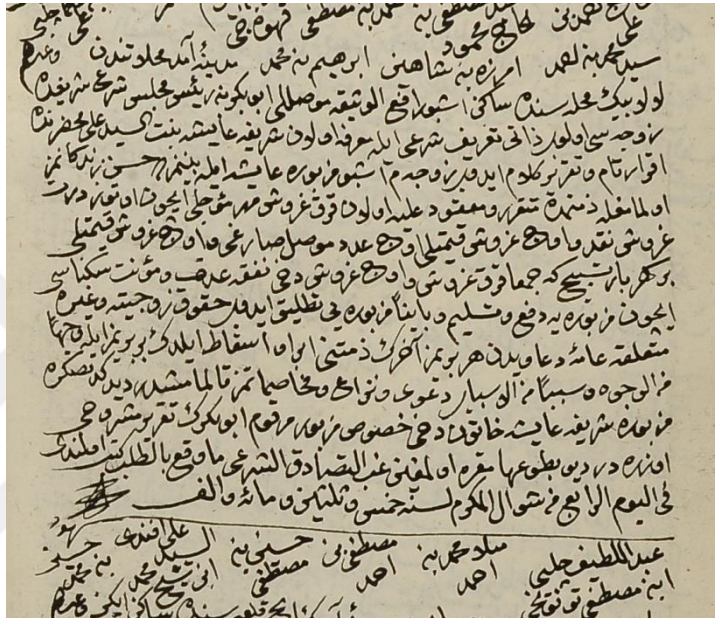
Şuhûdü'l-hâl: Hasan Ağa b. Emin Ağa, Hasan b. Ali, Ebubekir b. Osman, Ahmed b. Abdullah, Hüseyin b. Şaban ve gayruhum

talak ile beni tatlık eyleyip hukūken zevciyete müte'allika birbirimiz ile da'vâ ve nizâ'ım kalmamışdır dedikde gıbbe't-tasdîki'ş-şer'î mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi'l-yevmi'r-râbi' aşer min Muharremi'l-harâm li-sene sitte ve selâsîn ve mi'e ve elf

Şuhûdü'l-hâl: Halil Efendi el-vâ'iz, es-Seyyid Ali Efendi b. eş-Şeyh Mehmed, el-Hâc Mahmud Mollâzâde, el-Hâc Şaban haffâf, Hüseyin b. Ahmed, Ramazan b. Ali, Mustafa b. Abdullah ve gayruhum mine'l-hâzrîn

50. Diyarbakır'ın Lala Bey Mahallesinden Musullu Ebubekir b. Reis'in eşi Şerife Aşe bt. Seyyid Ali'den boşanması

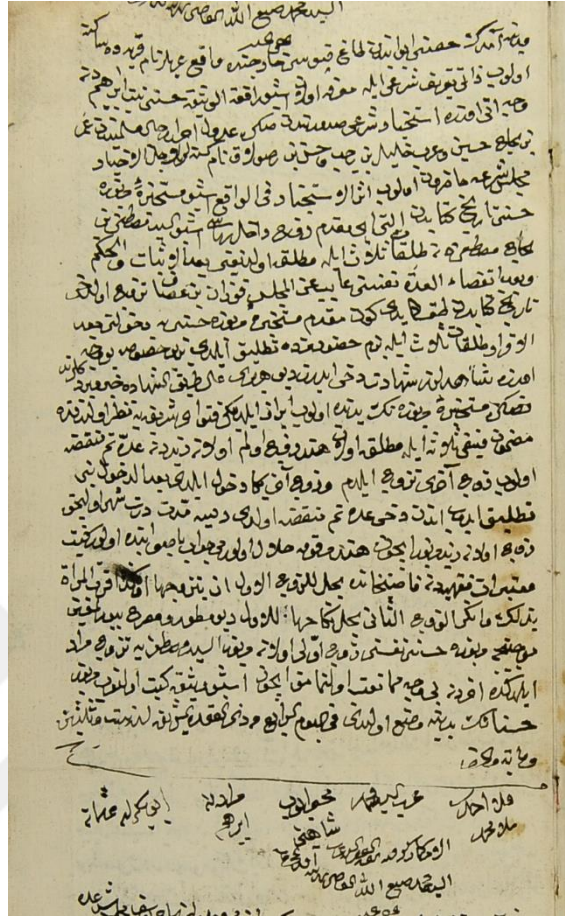

Medîne-i Âmid mahallâtından Lala Bey Mahallesinde sâkin işbu râfi'u'l-vesîka Musullu Ebubekir b. Reis meclis-i şer'-i şerîfde zevcesi olup zâtı ta'rîf-i şer'î ile mu'arrefe olan Şerife Aşe bt. es-Seyyid Ali mahzarında ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm edip zevcem işbu mezbûre Aşe ile beynimizde hüsn-i zindegânemiz olmamağla zimmetimde mütekarrir ve ma'kûdün-aleyh olan kırk guruş mehr-i müecceli için otuz dört guruş nakid ve üç guruş kıymetli üç aded Musul sarığı ve üç guruş kıymetli bir kehribar tesbih ki cem'an kırk guruş ve üç guruş dahi nafaka-i iddet ve me'ûnet-i süknâsı için mezbûreye def' u teslim ve bâyinlen mezbûreyi tatlık edip hukûk-ı zevciyete ve gayra müte'allika âmme-i de'âvîden her birimiz âharın zimmetini ibrâ ve ıskât eyledik, birbirimiz ile vechen mine'l-vücûh ve sebeben mine'l-esbâb da'vâ ve nizâ' ve muhâsamâtımız kalmamışdır dedikden sonra mezbûre Şerife Aşe Hâtûn dahi husûs-ı mezbûr merkûm Ebubekir'in takrîr-i meşrûhu üzeredir deyü bi-tav'ihâ mukırra olmağın gıbbe't-tasdîki'ş-şer'î mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi'l-yevmi'r-râbi' min Şevvâli'l-mükerrerem li-sene hamse ve selâsîn ve mi'e ve elf

Şuhûdü'l-hâl: Abdüllatif Çelebi b. Mustafa tütüncü, Mollâ Mehmed b. Ahmed, Mustafa b. Ahmed, Hüseyin b. Mustafa, es-Seyyid Ali Efendi b. Şeyh Mehmed, Hüseyin b. Mehmed, Murad b. İbrahim, Hüseyin b. İbrahim, Mustafa b. Mehmed ve gayruhum

51. Diyarbakır'ın Dağkapısı dışında Arablar köyü halkından Hesna bt. İbrahim'in ikinci eşinden boşandıktan sonra ilk eşi olan Seyyid Mustafa ile evlenebileceği

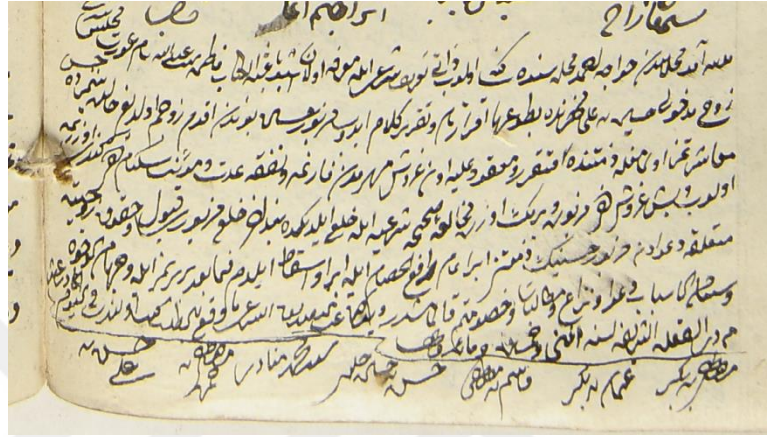
Medîne-i Âmid'in hısnı ebvâbından Dagkapısı hâricinde vâki' Arablar nâm karyede sâkine olup zâtı ta'rîf-i şer'î ile mu'arrefe olan işbu râfi'atü'l-vesîka Hesna bt. İbrahim'den vech-i âtî üzere istihbâr-ı şer'î sudûrundan sonra udûl-i ahrâr-ı ricâl-i müslimînden Ömer b. el-Hâc Hüseyin ve Arab Halil b. Receb ve Hasan b. Çolak? Nâm kimesneler li-ecli'l-ihbâr meclis-i şer'a hâzırân olup isre'l-istihbâr fi'l-vâki' işbu müstahbire-i mezbûre Hesna târîh-i kitâbdan altı ay mukaddem zevc-i dâhilün bihâsı işbu es-Seyyid Mustafa b. el-Hâc Mustafa'dan talakât-ı selâse ile mutallaka olduğunu ba'de'l-ısbât ve'l-hükm ve ba'de inkitâil-iddet nefsinî gâybî ani'l-meclis Kozan b. Asaf? tezvîc ol dahi târîh-i kitâbdan doksan yedi gün mukaddem müstahbire-i mezbûre Hesnâ'ya duhûlünü ba'de'l-ikrâr talakât-ı selâse ile bizim huzûrumuzda tatlık eyledi, biz bu husûsa bu vech üzere şahidleriz şehâdet dahi ederiz deyü her biri alâ tarîki's-şehâde haber verdiklerinden sonra müstahbire-i mezbûrenin yedinde olup ibrâz eylediği fetvâyı şerîfeye nazar olundukda mazmûn-ı münîfi selâse ile mutallaka olan Hind zevc-i evvelim olan Zeyd'den iddetim münkaziye olup zevc-i âharı tezevüc eyledim ve zevc-i âhar bana duhûl eyledi, ba'de'd-duhûl beni tatlık edip ondan dahi iddetim münkaziye oldu ise? müddet dört şehr olucak zevc olan Zeyd-i mezbûr için Hind-i merkûma helâl olur mu? Cevâb-ı bâ-sevâbında olur. Kütüb-i mu'teberât-ı fikhiyyeden *Kadihan'da* "Yehullü li-zevci'l-evvel en yetezevvecühâ ammâ kezâ kurbü'l-merreti bi-zâlike ve inne kezâ? ez-zevci's-sânî yehullu nikâhihâ li'l-evvel" deyü mastûr ve musarrâh buyurulmağın mücebince mezbûre Hesna nefsinî zevc-i evveli olan mezbûr es-Seyyid

Mustafa'ya tezevvüc murâd eyledikte âhardan bî-vech mûmâna'at olunmamak için işbu vesîka ketb olundu. Mezbûre Hesna'nın yedine vaz' olundu.

Fi'l-yevmi'r-râbi' min Zilka'deti's-şerîfe li-sene sitte ve selâsîn ve miete ve elf.

Şuhûdü'l-hâl: Molla Ahmed b. Molla Mehmed, Mehmed ibn-i ...?, Mehmed Eyüb [b.] Şahin, Murad b. İbrahim, Ebubekir b. Osman

52. Hoca Ahmed Mahallesinden Fatma bt. Abdullah ile Hüseyin b. Ali'nin boşandıkları

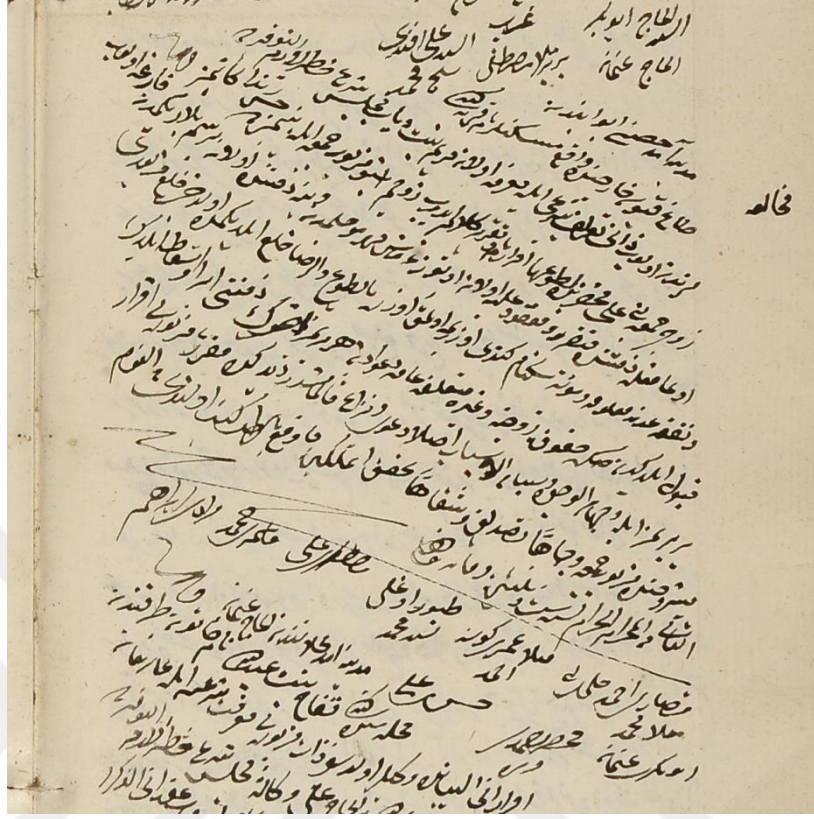

Medîne-i Âmid mahallâtından Hoca Ahmed Mahallesinde sâkine olup zâtı ta'rîf-i şer'î ile mu'arrefe olan işbu bâ'isetü'l-kitâb Fâtıma bt. Abdullah nâm avrat meclis-i şer'-i hatîr-i lâzımü't-tevkîrde zevc-i medhûlü Hüseyin b. Ali mahzarında bi-tav'ihâ ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm edip mezbûr Hüseyin bundan akdem zevcim olduğu hâlde beynimizde hüsn-i mu'âşeretimiz olmamağla zimmetinde mütekarrer ve ma'kûdün aleyh on guruş mehrimden fâriga ve nafaka-i iddet ve me'ûnet-i süknâm dahi kendi üzerime olup ve beş guruş dahi mezbûra vermek üzere muhâla'a-i sahiha-i şer'iyye ile hul' eylediğimde ben dahi hul'-i mezbûru kabûl ve hukûk-ı zevciyete müte'allika da'vâdan mezbûr Hüseyin'in zimmetini ibrâ-i âmm-ı râfi'u'l-hisâm ile ibrâ ve iskât eyledim. Fîmâ ba'd birbirimiz ile vechen mine'l-vücûh ve sebeben mine'l-esbâb da'vâ ve nizâ' ve mutâlebât ve husûmetim kalmamışdır dedikte gıbbe't-tasdikî's-şer'î mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi'l-yevmi'l-hâdî aşer min Zilka'deti's-şerîfe li-sene isnâ ve hamsîn ve mi'e ve elf

Şuhûdü'l-hâl: Mustafa b. Bekir, Osman b. Bekir, Kasım b. Mustafa, Hasan b. Hüseyin Çelebi, Seyyid Mehmed münâdî, Mustafa b. Hamza, Hasan b. Ali

53. Diyarbakır kalesi kapılarından Dağ kapısı haricinde bulunan Meskenler köyü sakinlerinden Meryem bt. Diyab ile zevci Cuma b. Ali arasındaki boşanma davası

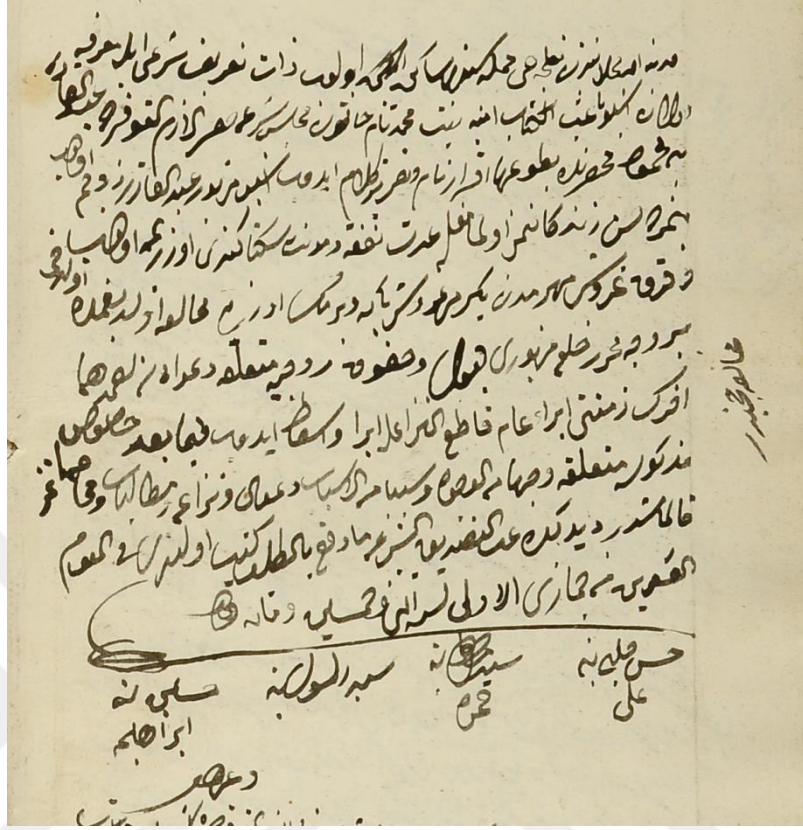

Medîne-i Âmid hısnı ebvâbından Dağ kapısı hâricinde vâki' Meskenler nâm karye sâkinlerinden olup zâtı ta'rîf-i şer'î ile mu'arrefe olan Meryem bt. Diyab meclis-i şer'-i hatîr-i lâzımüt-tevkîrde zevci Cuma b. Ali mahzarında li-tav'ihâ ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm edip zevcim işbu mezbûr Cuma ile beynimizde hüsn-i zindegânîmiz olmamağla zimmetinde mütekarrır ve ma'kûdün aleyh olan otuz guruş mehr-i müeccelinden ve yine zimmetinde olan bir sîm bileziğimden fârîğa olup ve nafaka-i iddet-i ma'lûme ve me'ûnet-i süknâm kendi üzerime olmak üzere bi't-tav' ve'r-rızâ hul' eylediğimde hul'-ı mezbûru kabul eyledikten sonra hukûk-ı zevciyete ve gayra müte'allika âmme-i da'vâdan her birimiz âharın zimmetini ibrâ ve ıskât eyledik, birbirimiz ile vechen mine'l-vücûh sebeben mine'l-esbâb aslâ da'vâ ve nizâ' kalmamışdır dedikde mukarrer-i mezbûreyi ikrâr meşrûhunda mezbûreye vicâhen tasdik ve şifâhen tahakkuk etmeğın mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi'l-yevmi's-sânî min Muharremi'l-harâm li-sene sitte ve selâsîn ve mi'e ve elf

Şuhûdü'l-hâl: Kassârî Ahmed Çelebi b. Mollâ Mehmed, Mollâ Ömer b. Köse Ahmed, Tuyuroğlu Seyyid Mehmed, Mustafa b. Ali, Kasım b. Mehmed, Murad b. İbrahim, Ebubekir b. Osman, Muhzır Ahmed b. Mirza, Hasan b. Ali ve gayruhum

54. Nalçacı Mahallesinden Emine bt. Mehmed ile Abdülkadir b. Mahmud'un boşandıkları

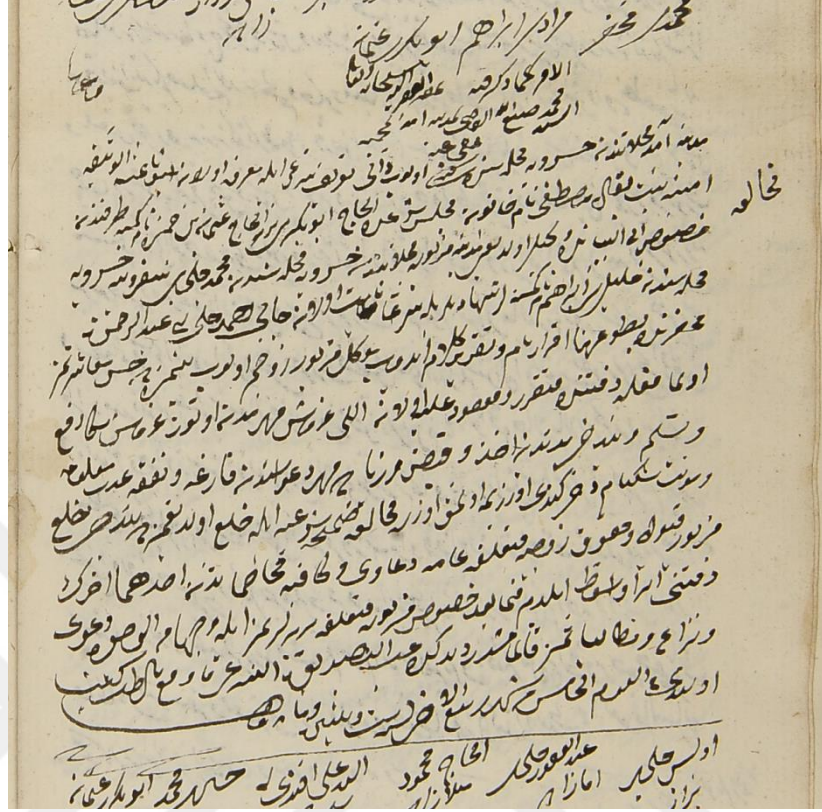

Medîne-i Âmid mahallâtından Nalçacı Mahallesinde sâkin olup zâtı ta'rif-i şer'î ile mu'arrefe olan işbu bâ'isetü'l-kitâb Emine bt. Mehmed nâm hâtûn meclis-i şer'î hatîr-i lâzımü't-tevkîrde Abdülkadir b. Mahmud mahzarında bi-tav'ihâ ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm edip işbu mezbûr Abdülkadir zevcim olup beynimizde hüsn-i zindegânemiz olmamağla iddet-i nafaka ve me'ûnet-i süknâ kendi üzerime olup ve kırk guruş mehrimden yirmi guruşu bana vermek üzere muhâla'a olduğumda ol dahi ber-vech-i muharrer hul'-ı mezbûru kabûl ve hukûk-ı zevciyete müte'allika da'vâdan ehadühümâ âharın zimmetini ibrâ-i âmm-ı kâtı'u'n-nizâ'la ibrâ ve ıskât edip fimâ ba'd husûs-ı mezkûra müte'allika vechen mine'l-vücûh ve sebeben mine'l-esbâb da'vâ ve nizâ' ve mutâlebât ve muhâsamâtımız kalmamışdır dedikde gibbe't-tasdîki'ş-şer'î mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi'l-yevmi'l-ısrîn min Cemâziyelülâ li-sene isnâ ve hamsîn ve mi'e ve elf

Şuhûdü'l-hâl: Hasan Çelebi b. Ali, Seyyid Mustafa b. Hamza, Seyyid Rasül b. (), Hüseyin b. İbrahim ve gayruhum

55. Hüsreviye Mahallesinde oturan Emine bt. Bakkal Mustafa ile zevcesi Hacı Ahmed Çelebi b. Abdurrahman arasındaki boşanma davası

El-emru kemâ zükira fihi nemekahu'l-fakîr ileyhi sübhânehû ve te'âlâ

Es-Seyyid Mehmed Sunullah el-Kadı bi-medîne-i Âmid el-mahmiyye -ufiye anhu-

Muhâla'a

Medîne-i Âmid mahallâtından Hüsreviye Mahallesinde sâkine olup zâtî ta'rîf-i şer'î ile mu'arrefe olan işbu bâ'isetü'l-vesika Emine bt. Bakkâl Mustafa nâm hâtûn meclis-i şer'de el-Hâc Ebubekir b. Berber el-Hâc Osman b. Hamza nâm kimesne tarafından husûs-ı âti'l-beyânda vekîl olduğu medîne-i mezbûre mahallâtından Hüsreviye Mahallesinden Mehmed Çelebi b. Sefer ve yine Hüsreviye Mahallesinden Halil b. İbrahim nâm kimesneler şahâdetleriyle şer'an sâbit olan Hacı Ahmed Çelebi b. Abdurrahman mahzarında bi-tav'ihâ ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm edip müvekkil-i mezbûr zevcim olup beynimizde hüsn-i mu'âşeretimiz olmamağla zimmetinde mütekarrır ve ma'küdün aleyh olan elli gurus mehrimden otuz gurus bana def' ve teslîm ve ben dahi yedinden ahz u kabz ve ziyâde mehr da'vâsından fâriğa ve nafaka-i iddet-i ma'lûme ve me'ûnet-i süknâm dahi kendi üzerime olmak üzere muhâla'a-i sahîha-i şer'iyye ile hul' olduğumuzda ben dahi hul'-ı mezbûru kabûl ve hukûk-ı zevciyete müte'allika âmme-i de'âvî ve kâffe-i muhâsamâtdan ehadühümâ âharın zimmetini, ibrâ ve ıskât eyledim. Fîmâ ba'd husûs-ı mezbûra müte'allika birbirlerimiz ile vechen mine'l-vücûh da'vâ ve nizâ' ve mutâlebâtımız kalmamışdır dedikte gıbbe't-tasdîki-ş-şer'î mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi'l-yevmi'l-hâmis min şehri Rebî'ilâhir li-sene sitte ve selâsîn ve mi'e ve elf

Şuhûdü'l-hâl: Üveys Çelebi b. () bezzâz, Abdülgafur Çelebi b. () İma[m]zâde, el-Hâc Mahmud Mollâzâde, es-Seyyid Ali Efendi b. Şeyh Mehmed, Hüseyin b. Mehmed, Ebubekir b. Osman, Murad b. İbrahim, el-Hâc İbrahim b. Abdullah, Mollâ Âşur b. Ali berber, Şeyhmus berber, Arab Ahmed b. Nebi, Ömer Çelebi sarrâc, Usta Ali cüllâh, Ebubekir b. Ali Erganili

56. Aziz Camii Mahallesi halkından Rabia bt. İbrahim Çavuş ile Ciskalı Molla Yusuf'un boşanma davası

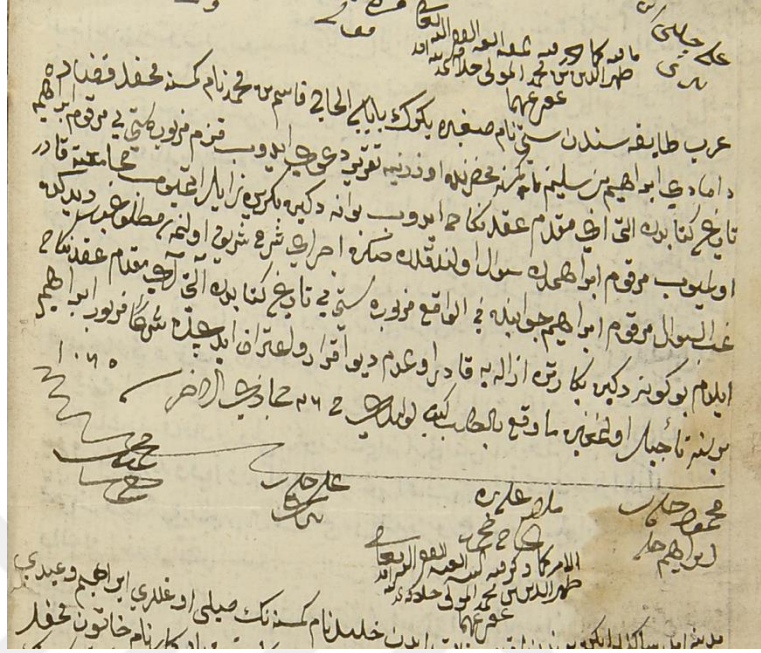
مینه آمدنکونند منوم غیرجامی محلل سند ساکنه اولوب دانی توغوش شریفی ایله
معونه اولوب شوابعنه الوتیه رابعه شایرهم طاش نام قانق محلل سند دین بونو
محلل سند علی ایضا محکمه نندین تراز بلو مجریده هاد ام کتبه فی الحضا ورا ورتیه
دعوی وبقدرکلام ایضا آرخه ککایدن لیس سنه مقدم ووجیم حقیقی فیلو یوسف
بنو یوسف دیاخر کسرو اولدقد نفقه وکسوی ویروب و سایر امور بی
کومرکه طرفندن شیوخ نمودنلا محرم وکیل ایضا اولدخی بر سنه ده کوی غوش
بکا قیسم و باقی سنه لو کالت ایتمدیکیه تباد ووجیم طلوع اولوق مراد ایله ایسه
امولدن اولوب برطشت و برقرغان و برنجه و مسائلی و دین لکه موجود التوقوش
ذمه اولوب بونو غوش مونه و نفقه عدت و ثوبت سناسی بقابل سند زوجه
ویروب حقوق ووجیمه متعلقه دعا وادن ذمته ایضا ایتمدیکن سنه حوض هندن
و کاله طلوع ایله دیو فوجیم بقابل سند مجری محکمده قبولنه موقوف وکیل ایله ایکن
ایشهاد ویروب مکتوب دخی ایسی ایتمکله استوال اولوب بقیضا ایکن ویروب
منعیمی ای اولوق مراد سند بیکر عین کستوال بونو فیلو مجری جوابنده مدعیته بقدر
رقوم فیلو بونو حکم زوجه سولدی بقیضا و مکتوب کوننده بکن اقرار کون برجه حده
وکیل ایله ایکن ایکن وکیل ایکن مدعیته بقدر دنه دعوا سنه مطایقه بنیه طلبا اولدقد
عدول اولوب ایکن سنه مدینه بقدر محلل سند صاری محله سنه ساکنی بیکلی
احضار تو حین فیلو علیما نه محله سنه بیه بیکلی مطایقه تا محمد نام کتبه لو اولوق
الشهاده محلل سند حاضره اولوب اثر اولو سنه تا دانی ایضا بقدر مدعیته بقدر نفقه
تو حقیقه لو فیلو یوسف بن و لیس بونو حجه استا بولره واقع سلطان یاز بیه

beyyine taleb olundukda udûl-i ahrâr-ı ricâl-i müslimînden medîne-i mezbûre mahallâtından Sarılı Mahallesinde sâkin Çermikli Ahmed b. Hüseyin ve Mollâ Alican Mahallesinden yine Çermikli Mustafa b. Mehmed nâm kimesneler li-ecliş-şahâde meclis-i şer'e hâzırân olup isre'l-istişhâd fi'l-vâki' işbu müdde'îye-i mezbûrenin zevci Ciskalı Mollâ Yusuf b. Veli b. Yusuf mahmiyye-i İstanbul'da vâki' Sultan Bâyezid Câmî-i şerîfi'nde zevce Rabia bt. İbrahim Çavuş hul' olmak murâd eder ise zimmetimde olan yüz guruş mehri ve nafaka-i iddet-i ma'lûme ve me'ûnet-i süknâsı mukâbelesinde menzilimde mevcûd bir taşt ve bir kazgan ve bir tencere ve bir satılı ve altmış guruşu zevcem mezbûre Rabia'ya verip zimmetimi âmme-i de'âviden ibrâ etdikde mahallinde kabûlüne mevkûf işbu mezbûr Mollâ Mehmed'i bizim huzûrumuzda vekîl eyledi. Biz bu husûsa bu vech üzere şâhidleriz, şahâ[det] dahi ederiz deyü her biri edâ-i şahâdet-i şer'iyye eylediklerinde ba'de't-ta'dîl ve't-tezkiye şahâdetleri makbûle olmağın mezbûr Mollâ Mehmed dahi vekâleten mezbûreyi kabûl eyledikden sonra meclis-i şer'de mezbûre Rabia Hâtûn mahzarında bi'l-vekâle ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm edip işbu mezbûre Rabia Hâtûn hul' murâd etmekle ben dahi zevci olan müvekkilem mezbûr zimmetinde mütekarrır olan yüz guruş mehri ile nafaka-i iddet-i ma'lûme ve me'ûnet-i süknâsı mukâbelesinde müvekkilem mezbûrun emvâli olup mezbûre Rabia Hâtûn yedinde olan mezkûr eşyâlar ile meblağ-ı mezbûr altmış guruşu mezbûre Rabia Hâtûn'a teslîm edip muhâla'a-i sahîh-i şer'iyye ile mezbûreyi vekâleten hul' eyledim dedikde mezbûre Rabia dahi ber-vech-i muharrer eşyâ-i mezbûre ile meblağ-ı mezbûru mezbûr Mollâ Mehmed yedinden ahz u kabz edip hul'-ı mezbûru kabûl ve hukûk-ı zevciyete müte'allika âmme-i da'vâdan müvekkil-i mezbûr Mollâ Yusuf'un zimmetini ibrâ ve iskât eyledim. Fîmâ ba'd da'vâ ve nizâ' ve mutâlebât ve muhâsamâtım kalmamışdır dedikde gibbe't-tasdîkiş-şer'î mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fî'l-yevmi'r-râbi' min Saferi'l-hayr li-sene sitte ve selâsîn ve mi'e ve elf

Şuhûdü'l-hâl: Ali b. Sofî Mehmed, Musa b. İbrahim, Abdurrahman [b]. Mahmud, Hüseyin b. Şemseddin, Abdülkadir [b]. İsmail, Hasan Efendi vekîl-i nakîb, Bekir b. Osman, Murad b. İbrahim, Mehmed b. Hızır

57. Arap topluluğundan el-Hac Kasım b. Mehmed'in kızı Sitti ile evlenen İbrahim b. Selim'in hanımının bâkire olduğunu itiraf etmesi üzerine kendisine bir sene süre verildiği

Mâ fihi kemâ hurrîre fihi nemekahu'l-abdi'l-fakîr ileyhi te'âlâ

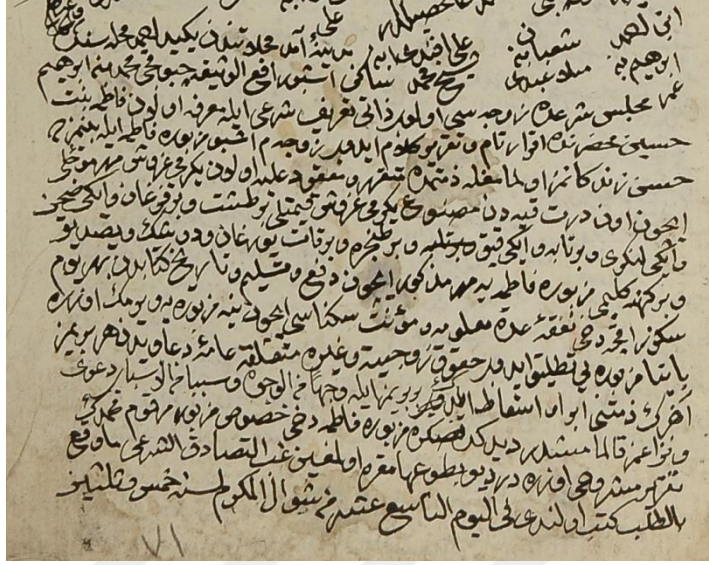
Zahreddin b. Mehmed el-müvellâ hilâfeti be-medîne-i Âmid -ufiye anhumâ-

Arab tâifesiinden Sitti nâm sagîre-i bikrin babası el-Hâc Kasım b. Mehmed nâm kimesne mahfil-i kazâda dâmâdî İbrahim b. Selim nâm kimesne mahzarında üzerine takrîr-i da'vâ edip kızım mezbûre Sitti'yi merkûm İbrahim târîh-i kitâbdan altı ay mukaddem akd-i nikâh edip bu âna değîn bikrin zâil etmeyip mucâma'ata kâdir olmayıp merkûm İbrahim'den suâl olunduktan sonra icrâ-yı şer'-i şerîf olunması matlûbumdur dedikde gibbe's-suâl merkûm İbrahim cevâbında fi'l-vâki' mezbûre Sitti'yi târîh-i kitâbdan altı ay mukaddem akd-i nikâh eyledim, bu güne değîn bekâretin izâleye kâdir olmadım deyü ikrâr ve i'tirâf edicek şer'an mezbûr İbrahim bir sene te'cîl olmağın mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fî 26 Cemâziyelâhir sene 1065

Şuhûdü'l-hâl: Mahmud Çelebi b. İbrahim Çelebi, Mollâ Ali b. el-Hâc Mehmed, Ali Çelebi b. Piri, Mehmed b. Ahmed

58. Yiğit Ahmed Mahallesinden Çubukçu Mehmed b. İbrahim'in, eşi Fatma bt. Hüseyin'i boşaması

Medîne-i Âmid mahallâtından Yiğit Ahmed Mahallesinde sâkin işbu râfi'ul-vesîka Çubukçu Mehmed b. İbrahim meclis-i şer' de zevcesi olup zâtı ta'rîf-i şer'î ile mu'arrefe olan Fâtıma bt. Hüseyin mahzarında ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm edip zevcem işbu mezbûre Fâtıma ile beynimizde hüsn-i zingedânemiz olmamakla zimmetimde mütekarrir ve ma'kûdün aleyh olan yirmi guruş mehr-i müecceli için on dört kıyyeden masnû' yirmi guruş kıymetli bir taş ve bir kazgan ve iki sahan ve iki lengeri ve bir tâbe ve iki kapak ve bir tencere ve bir kat yorgan ve döşek ve yasdık ve bir köhne kilimi mezbûre Fâtıma'ya mehr-i mezkûr için def' u teslim ve târih-i kitâbdan beher yevm sekizer akçe dahi nafaka-i iddet-i ma'lûme ve me'ûnet-i süknâsı için yine mezbûreye vermek üzere bâyinen mezbûreyi tatlık edip hukûk-ı zevciyete ve gayra müte'allika âmmе-i de'âvîden her birimiz âharın zimmetini ibrâ ve ıskât eyledik. Birbirimiz ile vechen mine'l-vücûh ve sebeben mine'l-esbâb da'vâ ve nizâ'imız kalmamışdır dedikden sonra mezbûre Fâtıma dahi husûs-ı mezbûr merkûm Mehmed'in takrîr-i meşrûhu üzeredir deyü bi-tav'ihâ mukırra olmağın gıbbe't-tasdîki's-şer'î mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi'l-yevmi't-tâsi' aşer min Şevvâli'l-mükerrem li-sene hamse ve selâsîn ve [36b] mi'e ve elf

Şuhûdü'l-hâl: Halil Efendi imâm-ı Şeyh Matar, Mikail b. Hüseyin, Mustafa b. Ahmed, Seyyid Osman b. Yahya, Mehmed b. Hacı Ali, Abdurrahman Haydarzâde, Murad b. İbrahim, Hüseyin b. İbrahim ve gayruhum mine'l-huzzâr

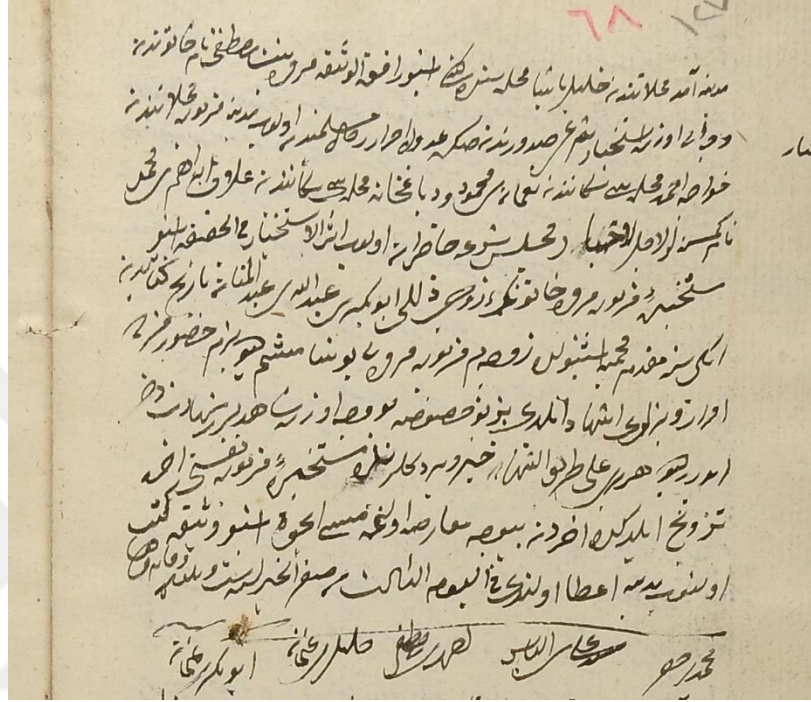
59. Kamışlı Mahallesinden Esmâ Hatun bt. Hüseyin Ağa ile Bezzaz Molla İsmail b. İsmail'in boşanmaları

Medîne-i Âmid mahallâtından Kamışlı Mahallesi sâkinelerinden Esmâ Hâtûn bt. Hüseyin Ağa tarafından vekâlet-i mutlaka ile vekîl-i sâbitü'l-vekâlesi Lüleci Mollâ Cercis meclis-i şer'î-i şerîf-i enverde Bezzâz Mollâ İsmail b. İsmail mahzarında üzerine müvekkilem mezbûre merkûmun zevcesi olup adem-i imtizâclarına mebnî tefrîki bi'l-vekâle matlûbemdir dedikte gibbe's-suâl merkûm Mollâ İsmail dahi ıtlâka râzı olup zimmetinde olan dört yüz guruş mehr-i mücelesini ve üç mâh on gün nafaka ve kisvebahâsı olarak elli guruş ve mehr-i mu'aceli tarafından verdiği bir aded kadife cübbe emânet olmağla kıymeti olarak iki yüz elli guruş ve saçbağı için yüz yetmiş buçuk guruş ve bir aded taraklı entari bahâsı olarak yirmi guruş ki cem'an sekiz yüz doksan buçuk guruşa bâliğ olup ve hânesinde olan ekal ve ekser ber-mûceb-i defter cihâzını ve meblağ-ı mezbûr sekiz yüz doksan buçuk guruş meclis-i şer'î-i şerîf-i enverde vekîl-i merkûm Mollâ Cercis'e tamâmen ve kâmilen teslim edip ve ba'de'l-yevm zevce-i mezbûrenin hamli zuhûra gelir ise yedi yaşına kadar terbiye ve nafaka ve kisvesi zevce-i mezbûrenin üzerine olmak üzere bedeline zevc-i merkûm hul' edip vekîl-i merkûm bi'l-vekâle kabûl edip merkûm zimmet-i zevciyete dâir âmme-i de'âvîden ibrâ ve ıskât-ı hak eylediği hıfzan li'l-makâl mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Hurrire fi evâili şehri Şa'bâni'l-mu'azzam sene ihdâ ve erba'în ve mi'eteyn ve elf

[Şuhûdü'l-hâl]: Müderrisînden Reîsülküttâb fazîletlü el-Hâc Abdullah Efendi, Kâtib-i mahkeme Esad Efendi ve Osman Efendi ve Abdurrahman Efendi, Şamlızâde Ahmed Ağa, Çermik Nâibi Hâfız Ahmed Efendi

60. Diyarbakır'ın Halil Paşa Mahallesinde oturan Merve bt. Mustafa'nın, zevci Zilli Ebubekir b. Abdullah b. Abdülmennan ile boşandığından başkasıyla evlenmesine engel olunmaması

İstihbâr

Medîne-i Âmid mahallâtından Halil Paşa Mahallesinde sâkine işbu râfi'atü'l-vesîka Merve bt. Mustafa nâm hâtûndan vech-i âtî üzere istihbâr-ı şer'î sudûrundan sonra udûl-i ahrâr-ı müslimînden olup medîne-i mezbûre mahallâtından Hoca Ahmed Mahallesi sükkânından Numan b. Mahmud ve Debbağhâne Mahallesi sükkânından Allâf İbrahim b. Mehmed nâm kimesneler li-ecli'l-ihbâr meclis-i şer'e hâzırân olup isre'l-istihbâr filhakîka işbu müstahbire-i mezbûre Merve Hâtûn'un zevci Zilli Ebubekir b. Abdullah b. Abdülmennan târîh-i kitâbdan iki sene mukaddem mahmiyye-i İstanbul'da zevcem mezbûre Merve'yi boşamışım deyü bizim huzûrumuzda ikrâr ve bizleri işhâd eyledi. Biz bu husûsa bu vech üzere şahidleriz, şahâdet dahi ederiz deyü her biri alâ tarîki's-şahâde haber verdiklerinde müstahbire-i mezbûre nefsinî âhara tezvîc eyledikde âhardan bî-vech mu'âraza olunmaması için işbu vesîka ketb olunup yedine i'tâ olundu.

Fi'l-yevmi's-sâlis min Saferi'l-hayr li-sene sitte ve selâsîn ve mi'e ve elf

Şuhûdü'l-hâl: Mehmed b. Hızır, Seyyid Ali b. İlyas, Ahmed b. Mustafa, Halil b. Osman, Ebubekir b. Osman

61. Şemsiyan Mahallesinde oturan Zülfü bt. Murad Hatun'un zevci Seyyid Ali b. Hasan b. Abdullah'ın Şebinkarahisârı'nda Çakmak Hanı'nda kalmakta olduğu sırada ölmesi üzerine hanımı Zülfü Hatun'un iddetinin bitmesi sebebiyle başka birisiyle evlenmesinde mahzur olmadığı

21
47

بیتہ اور محلو تندن شمسیان محلہ سفید ساکنہ اشوقاقتہ کو بیعتہ زلفی بنت مراد
نام خانوادہ چہ آتی اوندہ استخبارت شرعی صدقہ صکر بیتہ برچوہ محلہ شہ
حصیر کبیر محلہ ساکنانہ اسمعیل بن اللہ ویددی قویا ہر احمد محلہ سی
ساکنانہ محمد بن ابراہیم نام ستمہ لراویا لراویا و محلہ شہ عہ حاضرانہ
اولاد اش او استخبارت فی الحقیقتہ اشوقاقتہ زلفی بنت مراد
زور و داخل رہا سنی السید علی بن حسن بن عمیر شیرازہ حصیر و
حقیقہ خانہ بیسافر ساکن ایکو تارخ کتابتہ الی بیتہ تقدم
بہ اللہ تعالیٰ فوت اولدی بزخصو صبر بوجہ اوندہ شہادہ شہادہ
و لقی ایدر ہدی علی طریقہ کسرا دہ خبر ویدر کلر تہ خوراک
خبری مقتضای سنی بوجہ زلفی مک عتقد اخی فقضہ و لقی
نفسی اخی ترویج مراد ایتدیکہ اخی بوجہ ماقت اولوق
ایچونہ اشوقاقتہ ایتدیکت اولوق بیتہ صغیر اولدیکہ کسرا
وضوچینر لست و لستین مایہ مکلف

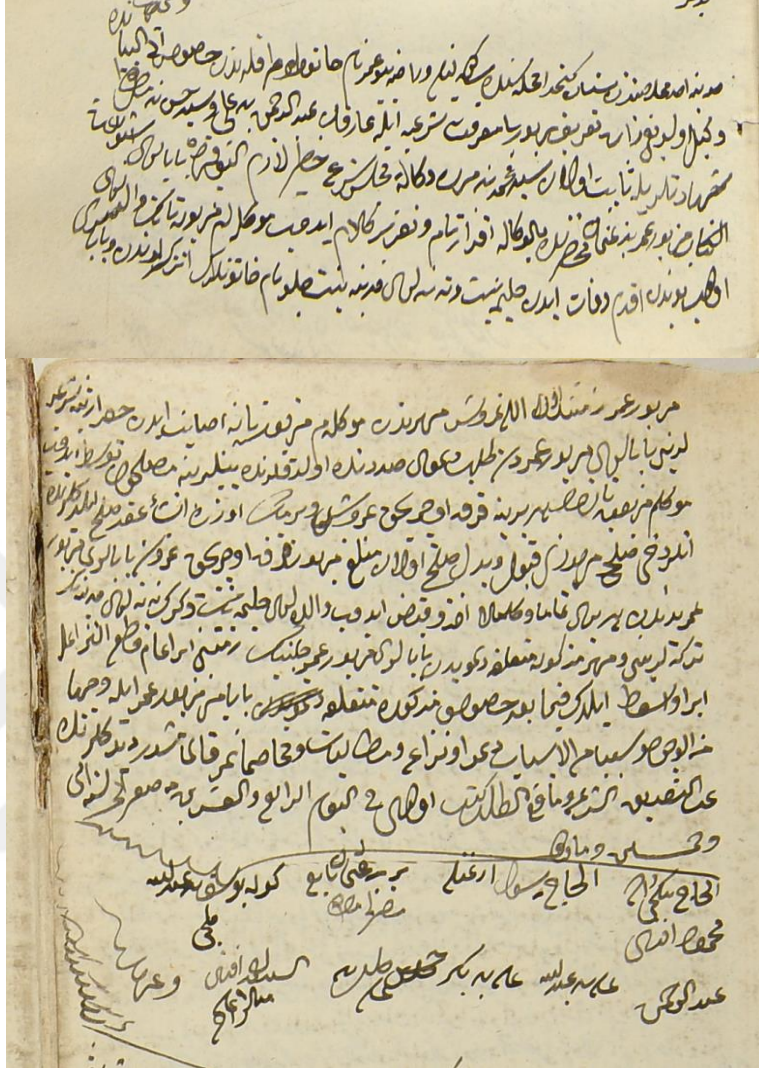
عمر صہار بیکایلی ایچ ابراہیم بنی رضوانہ ابراہیم
سعدیادہ مہم علی طلوت ابراہیم خدایوقدی
ایچونہ کسرا

Medîne-i Âmid mahallâtından Şemsiyan Mahallesinde sâkine işbu râfi'atü'l-vesîka Zülfü bt. Murad nâm hâtûndan vech-i âtî üzere istihbâr-ı şer'î sudûrundan sonra medîne-i mezbûre mahallâtından Hasır-ı kebîr Mahallesi sâkinlerinden İsmail b. Allahverdi ve Hoca Ahmed Mahallesi sâkinlerinden Mehmed b. İbrahim nâm kimesneler li-ecli'l-ihbâr meclis-i şer'e hâzırân olup isre'l-istihbâr filhakîka işbu müstahbere-i mezbûre Zülfü'nün zevc-i dâhilün bihâsı es-Seyyid Ali b. Hasan b. Abdullah, Şebinkarahisârı'nda Çakmak Hânı'nda bi'l-müsâfire sâkin iken târîh-i kitâbdan altı sene mukaddem bi-emrillahi te'âlâ fevt oldu. Biz bu husûsa bu vech üzere şâhidleriz, şahâdet dahi ederiz deyü her biri alâ tarîki's-şahâde haber verdiklerinde mezbûrânın haberi muktezâsınca mezbûr Zülfü'nün iddeti dahi münkaziye olmağın nefsinî âhara tezvîc murâd etdikde âhardan bi-vech mûmâna'at olun[ma]mak için işbu vesîka-i enîka ketb olunup yedine vaz' olundu.

Fi'l-[yevmi's]-sâdis min Saferi'l-hayr li-sene sitte ve selâsîn ve mi'e ve elf

Şuhûdü'l-hâl: Ömer Çelebi b. Sem'ânzâde, Mikâil tâbi'-i merkûm, İbrahim b. Ömer, Ramazan b. Ali, İbrahim b. Hüdaverdi, Ebubekir b. Osman, Murad b. İbrahim

62. Sinan Kethüda Mahallesinden Raziye ve Leyla'nın vefat eden annelerinden kalan mehir hakkını babaları Ömer b. Osman'dan aldıkları

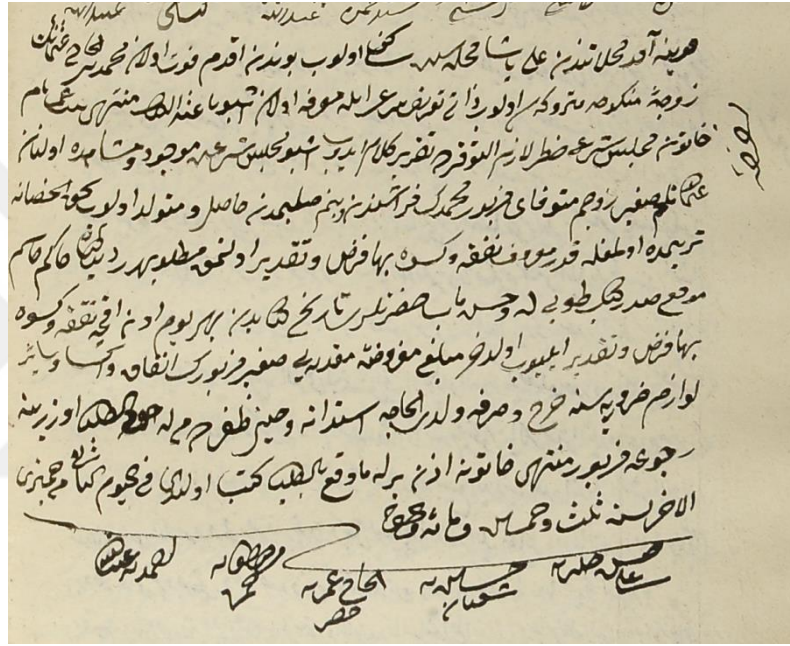
Medîne-i Âmid mahallâtından Sinan Kethüda Mahallesinde sâkine Leyla ve Raziye bintey Ömer nâm hâtûnlar taraflarından husûs-ı âti'l-beyânda vekil olduğu zât-ı ta'rif-i mezbûru ma'rifet-i şer'iyeye ile ârifân Abdurrahman b. Ali ve Seyyid Hasan b. Mustafa şahâdetleriyle sâbit olan Seyyid Mehmed b. Murad vekâleten meclis-i şer'-i hatîr-i lâzımu't-tevkîrde babaları işbu bâ'isü'l-kitâb mezbûr Ömer b. Osman mahzarında bi'l-vekâle ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm edip müvekkilim mezbûretânın vâlideleri olup bundan akdem vefât eden Halime bt. () ve neneleri Medine bt. Celu nâm hâtûnların terekelerinden ve babaları [110b] mezbûr Ömer zimmetinde olan elli guruş mehrinden müvekkilem mezbûretâna isâbet eden hisse-i irsiye-i şer'iyelerini babaları mezbûr Ömer'den talep ve da'vâ sadedinde olduklarında beynlerine muslihûn tavassut edip müvekkilim mezbûretândan her birine kırk üçer buçuk guruş vermek üzere inşâ-i akd-i sulh eylediklerinde onlar dahi sulh-i mezbûru kabûl ve bedel-i sulh olan meblağ-ı mezbûr kırk üçer buçuk guruşu babaları mezbûr Ömer yedinden her biri tamâmen ve kâmilan ahz u kabz edip vâlideleri Halime bt. () ve gerek neneleri Medine'nin terekelerini ve mehr-i mezkûra müte'allika da'vâdan babaları mezbûr Ömer Çelebi'nin zimmetini ibrâ-i âmm-ı kâti'u'n-nizâ'la ibrâ ve ıskât eyledik. Fimâ ba'd husûs-ı mezkûra

müte'allika babamız mezbûr Ömer ile vechen mine'l-vücûh ve sebeben mine'l-esbâb da'vâ ve nizâ' ve mutâlebât ve muhâsamâtımız kalmamışdır dediklerinde gıbbe't-tasdîki's-şer'î mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi'l-yevmi'r-râbi' ve'l-ısrîn min Saferi'l-hayr li-sene isnâ ve hamsîn ve mi'e ve elf

Şuhûdü'l-hâl: El-Hâc Bekçizâde Mahmud Efendi, el-Hâc Rasûl Erganili, Berber Osman tâbi'-i Mısırlızâde, Köle Yusuf b. Abdullah, Abdurrahman, Ali b. Abdullah, Ali b. Bekir, Hasan Çelebi b. Ali, es-Seyyid Ahmed Efendi [b.] Monlâ Ali ve gayruhum

63. Ali Paşa Mahallesinde vefat eden Mehmed b. el-Hac Osman'ın küçük oğlu Osman'a nafaka tayin edilerek paranın kullanımına annesi Münteha bt. Ömer'e izin verildiği

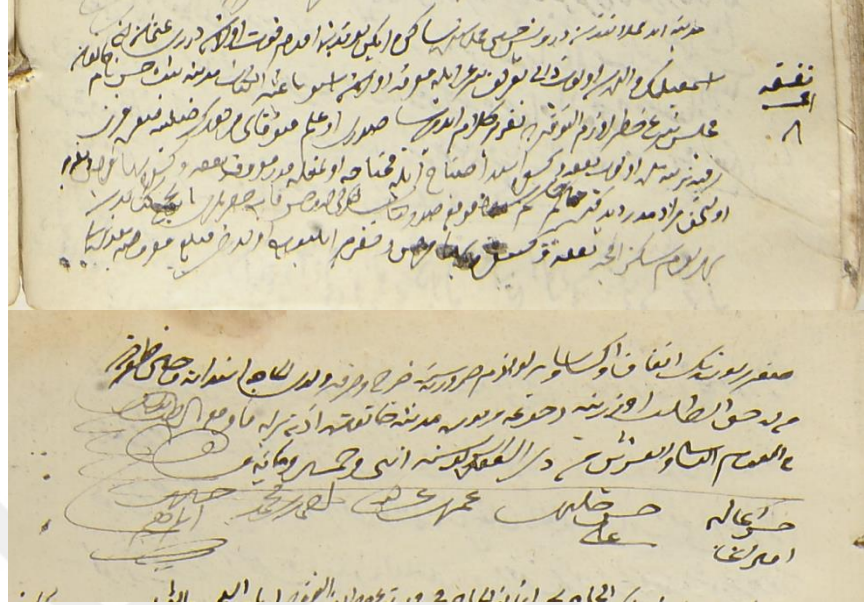

Medîne-i Âmid mahallâtından Ali Paşa Mahallesinde sâkin olup bundan akdem fevt olan Mehmed b. el-Hâc Osman'ın zevce-i menkûha-i metrûkesi olup zâtı ta'rîf-i şer'î ile mu'arrefe olan işbu bâ'isetü'l-kitâb Münteha bt. Ömer nâm hâtûn meclis-i şer'-i hatîr-i lâzımü't-tevkîrde takrîr-i kelâm edip işbu meclis-i şer' de mevcûd ve müşâhade olunan Osman nâm sagîr zevcim müteveffâ-yı mezbûr Mehmed'in firâşından ve benim sulbümden hâsıl ve mütevellid olup bi-hakkı'l-hızâne terbiyemde olmağla kadr-i ma'rûf nafaka ve kisve bahâ farz ve takdîr olunmak matlûbumdur dedikde hâkim-i hâsim muvakkı'-ı sadr-ı kitâb tûbâ lehû ve hüsn-meâb hazretleri târîh-i kitâbdan beher yevm on akçe nafaka ve kisve bahâ farz ve takdîr eyleyip ol dahi meblağ-ı mefrûza-i mukaddereyi sagîr-i mezbûrun infâk ve iksâ vesâir levâzım-ı zarûriyesine harc u sarfa ve lede'l-hâce istidâne ve hîn-i zaferde men lehül-hakku't-taleb üzerine rücû'a mezbûr Münteha Hâtûn'a izin birle mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi'l-yevmi's-sânî min Cemâziyelâhir li-sene selâse ve hamsîn ve mi'e ve elf

Şuhûdü'l-hâl: Hasan Çelebi b. Ali, Hüseyin b. Şaban, el-Hâc Ömer b. Hızır, Mustafa b. Hamza, Ahmed b. Abdullah

64. Derviş Hüseyin Mahallesinde vefat eden Terzi Osman b. İsmail'in kızı Rukiye'ye nafaka tayini

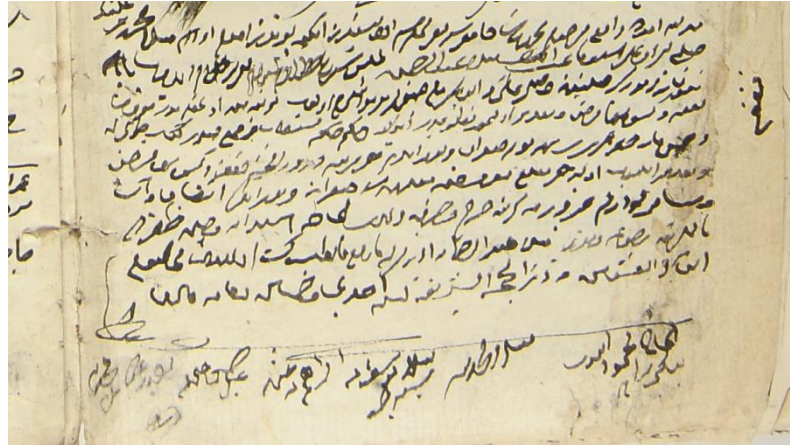

Medîne-i Âmid mahallâtından Derviş Hüseyin Mahallesinde sâkin iken bundan akdem fevt olan Terzi Osman b. İsmail'in vâlidesi olup zâtı ta'rîf-i şer'î ile mu'arrefe olan işbu bâ'isetü'l-kitâb Medine bt. Hasan nâm hâtûn meclis-i şer'-i hatîr-i lâzîmü't-tevkîrde takrîr-i kelâm edip sadrî oğlum müteveffâ-yı mezbûrun sulbiye sagîre kızı Rukiye terbiyemde olup nafaka ve kisveye eşedd-i ihtiyâc ile muhtâce olmağla kadr-i ma'rûf nafaka ve kisve bahâ farz ve takdîr olunmak lâzımdır dedikde hâkim-i hâsim-i müstetâb muvakkı'-ı sadr-ı kitâb tûbâ lehû ve hüsn-meâb hazretleri târîh-i kitâbdan beher yevm sekiz akçe nafaka ve kisve bahâ farz ve takdîr eyleyip ol dahi meblağ-ı mefrûza-i mukaddereyi [144a] sagîre-i mezbûrenin infâk ve iksâ vesâir levâzım-ı zarûriyesine harc u sarfa ve lede'l-hâce istidâne ve hîn-i zaferde men lehü'l-hakku't-taleb üzerine rücû'a mezbûre Medine Hâtûn'a izin birle mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fî'l-yevmi's-sânî ve'l-ışrîn min Zilhicceti's-şerîfe li-sene isnâ ve hamsîn ve mi'e ve elf

Şuhûdü'l-hâl: Hasan Ağa b. Emir Ağa, Hasan Çelebi b. Ali, Ömer b. Abdullah, Ahmed b. Mehmed, Hüseyin b. İbrahim ve gayruhum

65. Mehmed Paşa Camii Mahallesinde vefat eden Molla Mehmed b. Ali'nin küçük çocuklarına nafaka takdir edilmesi

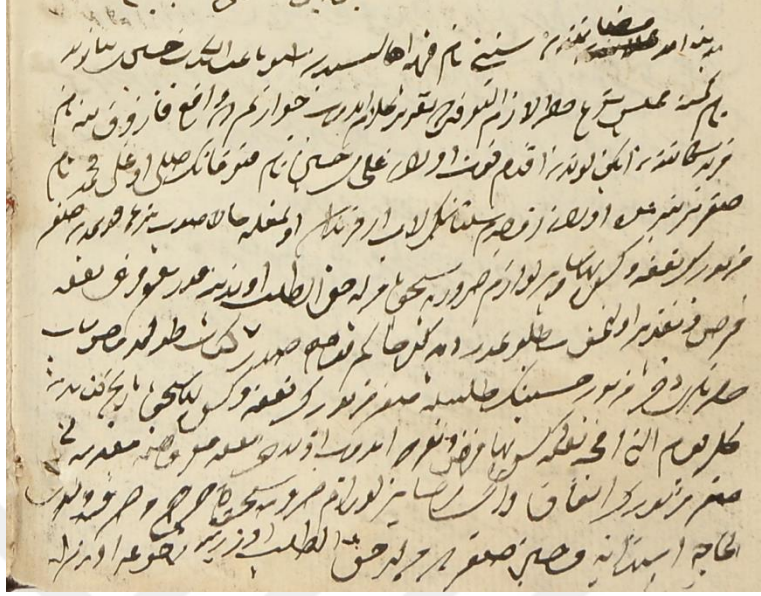

Medîne-i Âmid'de vâki' merhûm Mehmed Paşa Cami-i şerifi Mahallesi ahâlîsinden iken bundan akdem [fevt] olan Mollâ Mehmed b. Ali'nin sulbî kebîr oğlu işbu bâ'isü'l-kitâb Mollâ Abdurrahman meclis-i şer'-i hatîr-i lâzımüt-tevkîrde takrîr-i kelâm edip babam müteveffâ-yı mezbûrun sulbünden hâsıl Ali ve Ebubekir nâm sagîrler ...? ...? ...? olup terbiyemde olmağla tereke-i müteveffâdan nafaka ve kisve bahâ farz ve takdîr olunmak matlûbumdur dedikte hükm-i hâkim-i hâsim-i müstetâb-ı muvakkı'-ı sadr-ı kitâb tûbâ lehû ve hüsn-meâb hazretleri beher yevm sagîrân-ı mezbûrândan her birine dörder akçe nafaka ve kisve bahâ farz ve ta'yîn edip ol dahi meblağ-ı mefrûza-i mu'ayyeneyi sagîrân-ı mezbûrânın infâk ve iksâ vesâir levâzım-ı zarûriyelerine harc ve sarfa ve lede'l-hâce istidâne ve hîn-i zaferde mâllarına rücû'a mezbûr Mollâ Abdurrahman'a izin vermeğın mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi'l-yevmi isnâ ve'l-ısrîn min Zilhicceti's-şerife li-sene ihdâ ve hamsîn ve mi'e ve elf

Şuhûdü'l-hâl: El-Hâc Mahmud b. Eyüb Bekirzâde, Monlâ Mehmed b. (), Monlâ Yusuf b. Seyyid Hüseyin, İbrahim b. Osman, Ali b. Hüseyin Beşe, Ahmed b. Abdullah, Mehmed b. Ali ve gayruhum

66. Kazıktepe köyü halkından vefat eden Ali b. Hüseyin'in küçük oğlu Mehmed'in günlük ihtiyaçlarını karşılamak üzere nafaka tahsisi

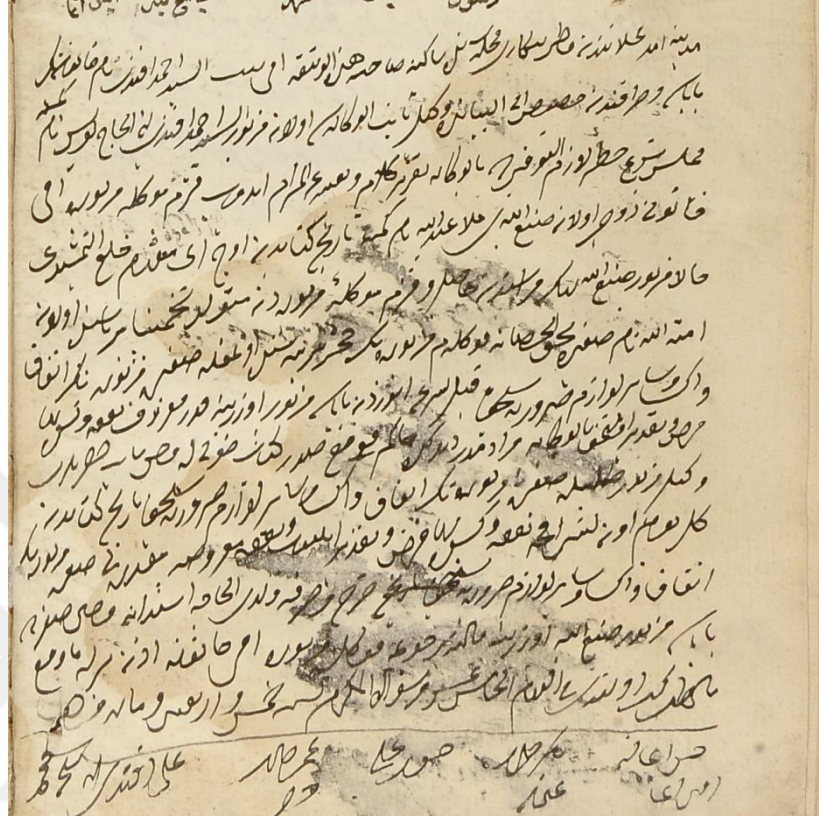

Medîne-i Âmid muzâfâtından Sitti nâm karye ahâlîsinden işbu bâ'isü'l-kitâb Hüseyin b. Bayezid nâm kimesne meclis-i şer'-i hatîr-i lâzımü't-tevkîrde takrîr-i kelâm edip civârımızda vâki' Kazıktepe nâm karye sükkânından iken bundan akdem fevt olan Ali b. Hüseyin nâm müteveffânın sulbî oğlu Mehmed nâm sagîr terbiyemde olan zevcem Sultan'ın li-ebin er karındâşı olmağla hâlâ savb-ı şer'-i kavîmden sagîr-i mezbûrun nafaka ve kisve bahâsı ve levâzım-ı zarûriyesi için men lehû hakku't-taleb üzerine kadr-i ma'rûf nafaka farz ve takdîr olunmak matlûbumdur dedikde hâkim-i muvakkı'-ı sadr-ı kitâb tûbâ lehû ve hüsn-meâb hazretleri dahi mezbûr Hüseyin'in talebiyle sagîr-i mezbûrun nafaka ve kisve bahâsı için târîh-i kitâbdan külle yevm altı akçe nafaka ve kisve bahâ farz ve takdîr edip ol dahi nafaka-i mefrûza-i mukaddereyi sagîr-i mezbûrun infâk ve iksâ vesâir levâzım-ı zarûriyesi için harc ve sarfa ve lede'l-hâce istidâneye ve hîn-i zaferde men lehû hakku't-taleb üzerine rücû'a izin birle [16a] mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fî'l-yevmi't-tâsi' min şehri Ramazânî'l-mübârek li-sene hamse ve erba'in ve mi'e ve elf

Şuhûdü'l-hâl: Halil b. Murad, Ali b. Abdülgaffar, Veli b. Satılmış, Hasan b. Ali ve gayruhum

67. Katırpınarı Mahallesi halkından Ümmü bt. Seyyid Ahmed'in ayrıldığı eşinden olup velâyetinde altında bulundurduğu kızı Emetullah için babası Sunullah'ın nafaka ödemesi

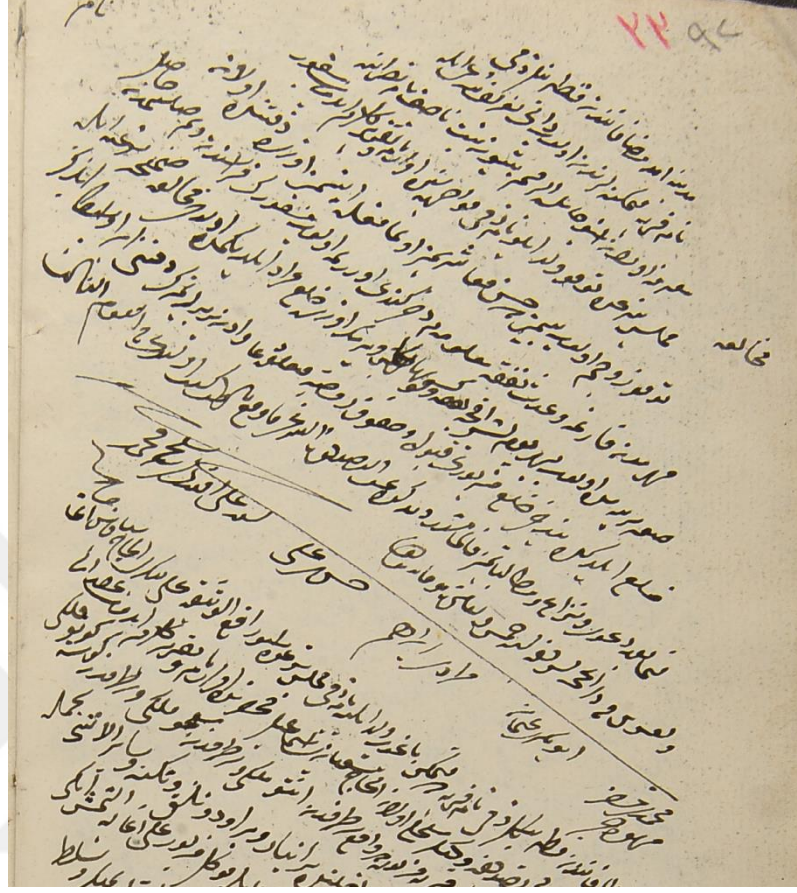

Medîne-i Âmid mahallâtından Katırpınarı Mahallesinde sâkine sâhibetü hâzihi'l-vesîka Ümmü bt. es-Seyyid Ahmed Efendi nâm hâtûnun babası ve tarafından husûs-ı âti'l-beyânda vekîl-i sâbitü'l-vekâlesi olan mezbûr es-Seyyid Ahmed Efendi b. el-Hâc Üveys nâm kimesne meclis-i şer'î-i hatîr-i lâzîmü't-tevkîrde bi'l-vekâle takrîr-i kelâm ve ta'bîr ani'l-merâm edip kızım müvekkile-i mezbûre Ümmü Hâtûn zevci olan Sunullah b. Mollâ Abdullah nâm kimesne târîh-i kitâbdan üç ay mukaddem hul' etmiş idi. Hâla mezbûr Sunullah Bey'in firâşından hâsıl ve kızım müvekkile-i mezbûreden mütevellid tahmînen bir yaşında olan Emetullah nâm sagîre bi-hakkı'l-hudâne müvekkilem mezbûrenin hücr ve terbiyesinde olmağla sagîre-i mezbûrenin infâk ve iksâ vesâir levâzım-ı zarûriyesi için kıbel-i şer'î-i enverden babası mezbûr üzerine kadr-i ma'rûf nafaka ve kisve bahâ farz ve takdîr olunmak bi'l-vekâle murâdımdır dedikte hâkim-i muvakkı'-ı sadr-ı kitâb-ı tûbâ lehû ve hüsn-meâb hazretleri vekîl-i mezbûr Halil'e? sagîre-i mezbûrenin infâk ve iksâ vesâir levâzım-ı zarûriyesi için târîh-i kitâbdan külle yevm on beş akçe nafaka ve kisve bahâ farz ve takdîr eyleyip ve nafaka-i mefrûza-i mukaddereyi sagîre-i mezbûrenin infâk ve iksâ vesâir levâzım-ı zarûriyesi için harc ve sarfa ve lede'l-hâce istidâne[ye] vasiyy-i sagîrin babası mezbûr Sunullah üzerine mâlına rücû'a müvekkil-i mezbûra Ümmü Hâtûn'a izn birle mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi'l-yevmi'l-hâmîs aşer min Şevvâli'l-mükerrerem li-sene hamse ve erba'în ve mi'e ve elf

Şuhûdü'l-hâl: Hasan Ağa b. Emin Ağa, Bekir Çelebi b. Osman, Hasan b. Ali, Ömer Çelebi b. Hızır, Ali Efendi b. Şeyh Mehmed

68. Diyarbakır'a bağlı Kıtırbil-i zimmi köyünde oturan Betyon bt. Nasef ile zevci Tomo v. Eplo arasındaki boşanma ve nafaka davası

Medîne-i Âmid muzâfâtından Kıtırbil-i zimmi nâm karye mütemekkinlerinden olup zâtı ta'rif-i şer'î ile mu'arrefe olan işbu hâmilü'r-rakîm Betyon bt. Nasef nâm Nasrâniye meclis-i şer'îde Tomo v. Eplo nâm zimmi muvâcehesinde ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm edip mesfûr Tomo zevcim olup beynimizde hüsn-i mu'âşeretimiz olmamağla deynimiz üzere zimmetinde olan mehrimden fâriğa ve iddet-i nafaka-i ma'lûmem dahi kendi üzerime olup mesfûrun firâşından ve benim sulbünden hâsıl () nâm sagîr terbiyemde olup beher yevm beş akçe nafaka ve kisve bâhâ bana vermek üzere hul' murâd eylediğimde ol dahi muhâla'a-i sahiha-i şer'iyeye ile hul' eyledikde ben dahi hul'-i mezbûru kabûl ve hukûk-ı zevciyete müte'allik da'vâdan birbirlerimizim zimmetini ibrâ ve ıskât etdik. Fîmâ ba'd da'vâ ve nizâ' ve mutâlebâtımız kalmamışdır dedikde gıbbe't-tasdîki's-şer'î mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi'l-yevmi's-sâlis ve'l-işrîn min Zilhicceti's-şerîfe li-sene hamse ve selâsîn ve mi'e ve elf

Şuhûdü'l-hâl: Mehmed b. Hızır kahveci, Ebubekir b. Osman, Murad b. İbrahim, Hasan b. Ali, es-Seyyid Ali Efendi b. Şeyh Mehmed ve gayruhum

b. Hüseyin ve Feyzi b. Ahmed ve Mollâ Mehmed b. Ali ve el-Hâc Abdülkadir b. el-Hâc Mehmed ve Ali b. Yusuf ve Hüseyin b. İbrahim ve Ahmed b. Mehmed nâm kimesneler li-ecliş-şahâde ve'l-ihbâr meclis-i şer'e hâzırûn olup isre'l-istişhâdi's-şer'î fi'l-vâki' müteveffâ-yı mezbûrun eytâm-ı sığârına vasî olan işbu müstahbir-i mezbûr el-Hâc Mehmed emânet ile ma'rûf ve diyânet ile mevsûf ve vesâyet[e] uhdesinden gelmeye kâdir ve mâl-ı eytâmı izâ'at ve itlâf etmeyip ve mâl-ı eytâm zâyî' dahi olur ise edâya kadirdir, min külli'l-vücûh emîn ü sâlimdir ve eytâm-ı mezbûrun vâlideleri Sultan [bt.] Abdullah nâm hâtûn mübtezere olup mâl-ı eytâm yedine girmek lâzım gelse bir senede telef ve izâ'at edeceği emr-i mukarrerdir. Mâl-ı eytâm vasî-i mezbûr el-Hâc Mehmed yedinde kaldığı her vechile eytâma evlâ ve enfa'dır deyü her biri alâ tarîki's-şahâde haber verdiklerinden sonra mezbûr el-Hâc Mehmed meclis-i şer'de takrîr-i kelâm edip yedinde olan eytâmın hisse-i şer'iyyesini kassâm defteri mücebince onu on buçuk guruşa olmak üzere üzerine iltizâm ve kabûl ve ribhinden hâsıl olan meblağ eytâmın menzilleri icâresiyle eytâm-ı mezbûrûnun nafakası için mâh be-mâh eytâm vâlideleri mersûmenin hıznânesinde oldukça teslîm etmek üzere taraf-ı şer'den vasî-yi mezbûr Mehmed izin vermeğin mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi'l-yevmi's-sâmin ve'l-ısrîn min Recebi'l-mürecceb sene selâse ve mi'e ve elf

Şuhûdü'l-hâl: El-Hâc Ömer b. Hızır, es-Seyyid Mehmed Efendi b. Ali Efendi, Hasan Çelebi b. Ali, Hüseyin Çelebi b. İbrahim, Mehmed b. Ahmed, fahrû'l-akrân Hüseyin Bey, Abdullah b. Abdullah, Halil b. Abdullah

70. Şeyh Yasin Mahallesinde ölen Hüseyin b. Abdullah b. Abdülmennan'ın cünun oğlu Ahmed'in vasisi Bahar bt. Abdullah'ın azledilerek yerine Ahmed'in dayısı Seyyid Adem Çelebi b. Seyyid Abbas Efendi'nin tayini

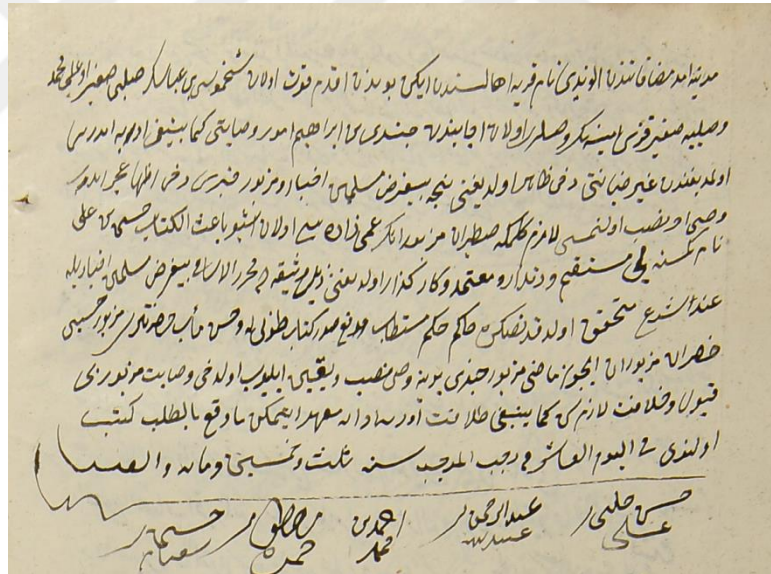
Medîne-i Âmid mahallâtından Şeyh Yasin Mahallesinde sâkin iken bundan akdem fevt olan Hüseyin b. Abdullah b. Abdülmennan Atik Abbas Efendi'nin sulbî sagîr oğlu Ahmed nâm cünûnun ahvâlini zabt ve ahvâlini hıfz için min kîbel-i şer' vasiye-i mansûbesi olan Bahar bt. Abdullah nâm hâtûn sagîr-i mezbûr cünûn babası

müteveffâ-yı mezbûr Hüseyin'in terekesinden intikâl eden hisse-i irsiye-i şer'iyyesini ve cünûn-ı mezbûrun ber-vech-i mâlikâne mutasarrıf olduğu kurâlarda olan hissesi mahzar-ı lâ ...? kemâl-i meretebe cinâniyeti olduğundan mâ'adâ umûr-ı vesâyeti rü'yete kâdire ihmâl ve tekâsül üzere olup şer'an azlı lâzım olduğunu ahâlî-yi Mahallesinden olup zeyl-i vesîkada muharrerü'l-esâmî bî-garaz müslimîn ihbâr eylediklerinde mezbûr Bahar Hâtûn vesâyetden azlı olunup müstakîm ve her vechile vesâyet-i mezbûr uhdesinden gelmeye kâdir olduğunu kezâlik bî-garaz müslimînin ihbârıyla zâhir ve mütehakkık olan cünûn-ı mezbûr sagîr Ahmed'in dayısı işbu bâ'isü'l-kitâb es-Seyyid Adem Çelebi b. es-Seyyid Abbas Efendi taraf-ı şer'den sagîr-i mezbûr Ahmed'in tesviye-i umûruna ve emvâlini zabt ve ahvâlini hıfza vasî nasb ve ta'yîn olunup ol dahi vesâyet-i mezbûreyi kabûl ve hizmet-i lâzimesin kemâ yenbagî selâmet ve istikâmet üzere edâya ta'ahhüd ve iltizâm etmeğin mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi'l-yevmi sâbi' ve'l-ışrîn min Şa'bâni'l-mu'azzam sene selâse ve hamsîn ve mi'e ve elf

Şuhûdü'l-hâl: Es-Seyyid Mehmed Ağa b. es-Seyyid İbrahim, Mollâ Osman b. () bezzâz, Ahmed Çelebi b. Hüseyin Bey, Ebubekir b. Osman, Ali Bey bayrakdâr

71. Elvendi köyünde vefat eden Şeymus b. Abbas'ın çocukları Mehmed ve Emine'nin vasisi olan Cündi b. İbrahim'in azlı edilerek yerine amcazadeleri Hüseyin b. Ali'nin vasi tayin edildiği

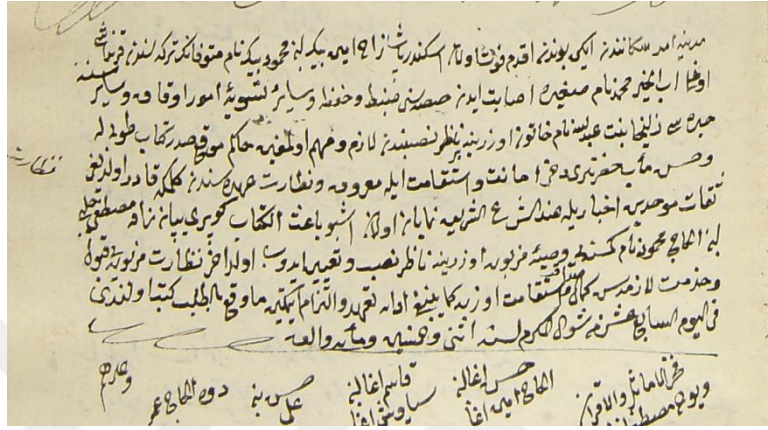
Medîne-i Âmid muzâfâtından Elvendi nâm karye ahâlîsinden iken bundan akdem fevt olan Şeymus b. Abbas'ın sulbî sagîr oğlu Mehmed ve sulbiye sagîre kızı Emine'nin vasîleri olan ecânibden Cündi b. İbrahim umûr-ı vesâyeti kemâ yenbagî edâya kudreti olmadığından gayrı hıyâneti dahi zâhir olduğunu nice bî-garaz müslimîn ihbâr ve mezbûr Cündi dahi ızhâr-ı acz edip vasî nasb olunması lâzım gelmekle sagîrân-ı mezbûrânın ammîzâdesi olan işbu bâ'isü'l-kitâb Hüseyin b. Ali nâm kimesneyi müstakîm ve dindâr ve mu'temed ve kârgüzâr olduğunu zeyl-i vesîkada muharrerü'l-esâmî bî-garaz müslimîn ihbârlarıyla inde's-şer' mütehakkık olduktan sonra hâkim-i müstetâb muvakkı'-ı sadr-ı kitâb tûbâ lehû ve hüsn-meâb hazretleri mezbûr Hüseyin'i sagîrân-ı mezbûrân için vasî-i mezbûr Cündi yerine vasî nasb u ta'yîn eyleyip ol dahi

vesâyet-i mezbûru kabûl ve hizmet-i lâzimesin kemâ yenbagî sadâkat üzere edâya ta'ahhüd etmeğın mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi'l-yevmi'l-âşir min Recebi'l-mürecceb li-sene selâse ve hamsîn ve mi'e ve elf

Şuhûdü'l-hâl: Hasan Çelebi b. Ali, Abdurrahman b. Abdullah, Ahmed b. Mehmed, Mustafa b. Hamza, Hüseyin b. Şaban

72. Ebülhayr Mehmed'in vasisi olan Zeliha bt. Abdullah üzerine, Köprüyapanzade Mustafa Çelebi b. el-Hac Mahmud'un nâzır tayin edilmesi

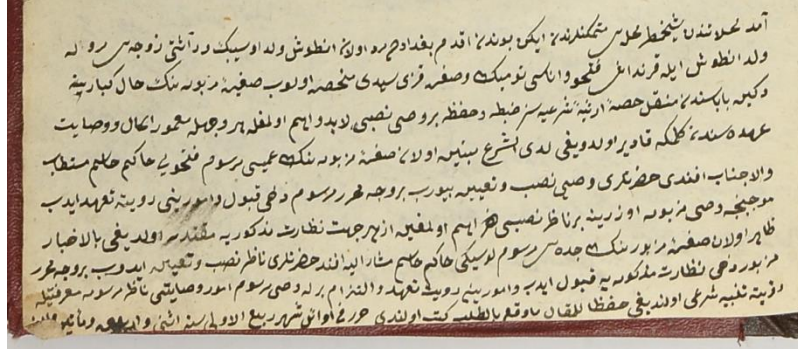

Medîne-i Âmid sükkânından iken bundan akdem fevt olan İskender Paşazâde Emin Bey b. Mahmud Bey nâm müteveffânın terekesinden karındâşı oğlu Ebülhayr Mehmed nâm sagîre isâbet eden hissesini zabt u hıfza vesâir tesviye-i umûr-ı evkâf vesâiresine ceddesi Zeliha bt. Abdullah nâm hâtûn üzerine bir nâzır nasbı lâzım ve mühim olmağın hâkim-i muvakkı'-ı sadr-ı kitâb tûbâ lehû ve hüsn-meâb hazretleri dahi emânet ve istikâmet ile ma'rûf ve nezâret uhdesinden gelmeye kâdir olduğı sikât-ı muvahhidîn ihbârlarıyla inde's-şer'i's-şerîf nümâyân olan işbu bâ'isü'l-kitâb Köprüyapanzâde Mustafa Çelebi b. el-Hâc Mahmud nâm kimesneyi vasiye-i mezbûre üzerine nâzır nasb u ta'yîn edip ol dahi nezâret-i mezbûreyi kabûl ve hizmet-i lâzimesin kemâl-i sadâkat ü istikâmet üzere kemâ-yenbagî edâya ta'ahhüd etmeğın mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Fi'l-yevmi's-sâbi' aşer min Şevvâli'l-mükerrem li-sene isnâ ve hamsîn ve mi'e ve elf

Şuhûdü'l-hâl: Fahrü'l-emâsil ve'l-akrân Voyvoda Mustafa Ağa, Hasan Ağa b. el-Hâc Emin Ağa, Kasım Ağa b. Siyavuş Ağa, Hasan b. Ali, Deve el-Hâc Ömer ve gayruhum

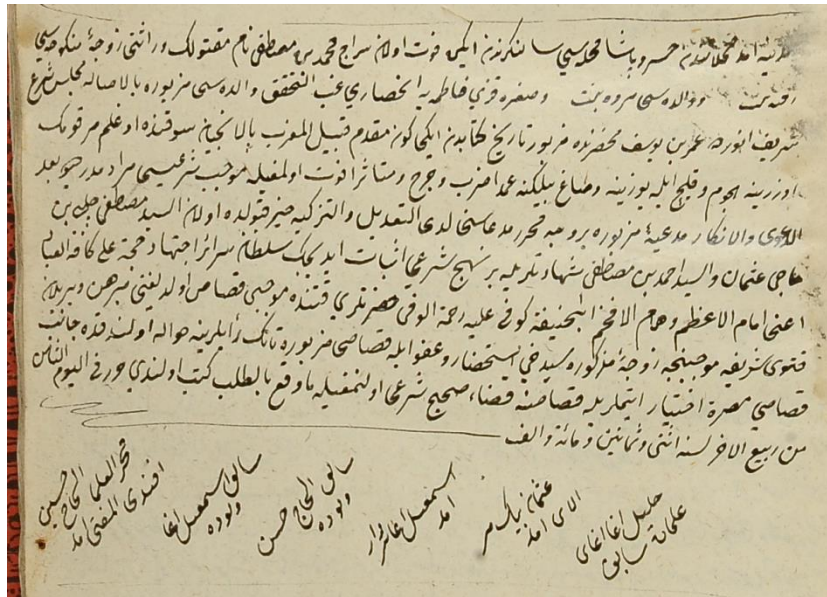
73. Şeyh Matar Mahallesi ahalisinden ölen Antoş v. Osib'in kızı Sidi üzerine amcası Fetho'nun vasi, dedesi Losik'in nâzır tayin edilmesi

Âmid mahallâtından Şeyh Matar Mahallesi mütemekkinlerinden iken bundan akdem Bağdad'da mürd olan Antoş v. Osib'in verâseti zevcesi Ron v. Antoş ile karındaşı Fetho ve anası Tomik ve sagîre kızı Sidi'[ye] münhasıra olup sagîre-i mezbûrenin hâl-i kibârına deġin babasından müntakil hisse-i irsiye-i şer'îyyesini zabta ve hıfza bir vasî nasbı lâ-büd ve ehem olmaġla her vechile ma'mûrül-hâl ve vesâyet uhdesinden gelmeġe kâdir olduġu lede's-şer' mütebeyyin olan sagîre-i mezbûrenin ammîsi mersûm Fetho'yu hâkim-i hâsım-ı müstetâb-ı vâlâ-cenâb efendi hazretleri vasî nasb u ta'yîn buyurup ber-vech-i muharrer mersûm dahi kabûl ve umûrunu rü'yete ta'ahhüd edip mücebince vasiyy-i mezbûre üzerine bir nâzır nasbı dahi ehem olmaġın ezher cihet nezâret-i mezkûreye muktedir olduġu bi'l-ihbâr zâhir olan sagîre-i mezbûrenin ceddesi mersûm Losik'i hâkim-i hâsım-ı müşârunileyh efendi hazretleri nâzır nasb u ta'yîn edip ber-vech-i muharrer mezbûr dahi nezâret-i mezkûreyi kabûl edip ve umûrunu rü'yet ta'ahhüd ve iltizâm birle vasiyy-i mersûm umûr-ı vesâyeti nâzır-ı mersûm ma'rifetiyle rü'yete tenbîh-i şer'î olunduġu hıfzan li'l-makâl mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Hurrire fi evâili şehri Reb'i ilûlâ sene isnâ ve erba'în ve mi'eteyn ve elf

74. Hüsrev Paşa Mahallesinde ikamet eden Saraç Mehmed b. Mustafa'nın maktulen ölümü üzerine annesinin kısas talep ettiği

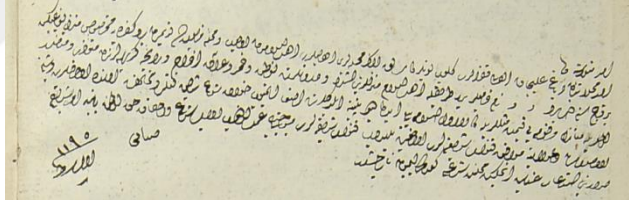

Medîne-i Âmid mahallâtından Hüsrev Paşa Mahallesi sâkinlerinden iken fevt olan Sarrâc Mehmed b. Mustafa nâm maktûlün verâseti zevce-i menkûhası Rukiye bt. () ve vâlidesi Müjde bt. () ve sağıre kızı Fatıma'ya inhisârı gibbe't-tahakkuk vâlidesi mezbûre bi'l-asâle meclis-i şer'î-i şerîf-i enverde Ömer b. Yusuf mahzarında mezbûr târîh-i kitâbdan iki gün mukaddem kable'l-mağrîb Palancıyân sûkunda oğlum merkûmun üzerine hücûm ve kılıç ile yüzüne ve sağ bileğine amden darb ve cerh ve müteessiren fevt olmağla müceb-i şer'îsi murâdımdır deyü ba'de'd-da'vâ ve'l-inkâr müdde'iyye-i mezbûre ber-vech-i muharrer müdde'âsını lede't-ta'dîl ve't-tezkiye hayr-ı kabûlde olan es-Seyyid Mustafa Çelebi b. Hacı Osman ve es-Seyyid Ahmed b. Mustafa şahâdetleriyle ber-nehc-i şer'î isbât edicek sultân-ı serâir-i ictihâd hücceti alâ kâffeti'l-ibâd a'ni? İmâmü'l-a'zam ve hümâmü'l-efham Ebi Hanife-i Kûfi aleyhi rahmeti'l-vefâ hazretleri katında mûcib-i kısâs olduğunu müberhen verilen fetvâ-yı şerîfe mücebince zevce-i mezkûresi dahi istihzâr ve afv ile kısâsı mezbûretânın re'ylerine havâle olundukda cânib-i kısâsı musırratün ihtiyâr etmeleriyle kısâsına kazâ-i sahîh-i şer'î olunmağla mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Hurrire fi'l-yevmi's-sâmin min Rebî' ilahir li-sene isnâ ve semânîn ve mi'e ve elf

Şuhûdü'l-hâl: Fahrü'l-ülemâ el-Hâc Hüseyin Efendi el-müfti-i Âmid, Voyvoda-i sâbık İsmail Ağa, Voyvoda-i sâbık el-Hâc Hüseyin, İsmail Ağa Serdâr-ı Âmid, Osman Bey Miralay-ı Âmid, Halil Ağa Ağa-yı Gılman-ı sâbık

75. Âmid'de müslüman mahallelerinden olan Debbağ Alican Mahallesinde ahalinin evlerini gayrimüslimlere satmamaları

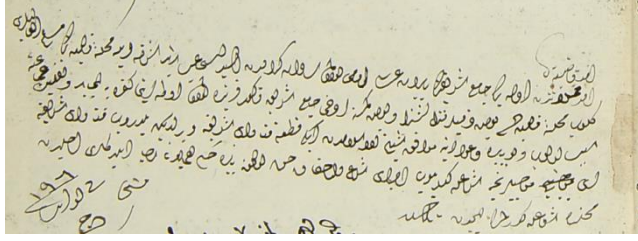

Âmid monlâsına hüküm ki,

Âmid mahallâtından Debbağ Alican ahâlî-i fukarâları gelip bunların sâbıku'z-zikr mahalleleri ahâlîleri ehl-i İslâm'dan olup ve mahalle-i mezbûrede kadîmden beru kefereye mahsûs menzil yoğiken birkaç seneden beru () ve () ve () nâm zimmîler birer tarîkle ehl-i İslâm menzillerini iştirâ ve derûnlarında tavattun ve hamr u arâk ihrâc ve râyiha-i kerîhelerinden müteneffir u müte'azzir olmalarıyla "menâzil-i merkûmeyi kıymet-i mislileriyle ke'l-evvel İslâm'a bey' edin" deyü tenbîh eylediklerinde ısgâ etmeyip hilâf-ı şer'î-i şerîf ta'addî vü muhâlefet üzere oldukların ve şeyhülislâm'dan da'vâlarına muvâfık fetvâ-yı şerîfeleri olduğun bildirip fetvâ-yı şerîfeleri mücebince amel olunup icrâ-yı şer' ve ihkâk-ı hak olunmak bâbında emr-i şerîfim sudûrunu istid'â-yı inâyet etmeğın mahallinde şer'le görülmek için yazılmışdır.

Fî evâsıtı R. sene 1195

76. Âmid'de Lala Bey Mahallesinde bazı zimmilerin ev kiralamaları ve özellikle Lala Bey Camii yakınındaki evlerin de gayrimüslimlere kiraya verilmesi üzerine cami cemaatinin azaldığı

Âmid kadısına hüküm ki,

Âmid mahallâtından Lala Bey Câmi'-i şerîfi'nin bâ-berât-ı âlî imâmı olan sâdât-ı kirâmdan es-Seyyid İsmail -zîde şerefuhû- ile mahalle-i mezbûrenin müslim ahâlîleri gelip mahalle-i mezbûrede bazı zimmîler menzil iştirâ ve bazı kimesneler dahi câmi'-i şerîf-i mezkûr kurbunda olan odalarını kefereye îcâr ve taklîl-i cemâ'ate sebep olup ve bu bâbda da'vâlarına muvâfık şeyhülislâmdan iki kıt'a fetâvâ-yı şerîfe verildiğın bildirip fetâvâ-yı şerîfeleri müceblerince şer'le görülüp icrâ-yı şer' ve ihkāk-ı hak olunmak bâbında hüküm-i hümâyûnum ricâ eyledikleri ecilden mahallinde şer'le görölmek için yazılmışdır.

Fî evâili C. sene [1]196

ÖZGEÇMİŞ

Adı-Soyadı: Ali ÖZENÇ

Doğum Yeri ve Yılı: Kütahya-Emet / 1981

Bildiği Yabancı Diller: İngilizce, Arapça

Eğitim Durumu

Lise: Kütahya İmam Hatip Lisesi (1995-1999)

Lisans: Konya Selçuk Üniversitesi (1999-2003)

Yüksek Lisans: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (2003-2006)

Doktora: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (2011-2016)

Çalıştığı Kurum: Diyarbakır Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (2011-...)

Yayınlar

Makale

Dinî Statü Sahibi Medrese Seydalarının ve İlahiyat Fakültesi Öğretim Elemanlarının Birbirine Bakışı (Diyarbakır Örneği)

Uluslararası Tebliğ ve Bildiriler

Müdürlüklerin ve İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyelerinin Toplum Üzerindeki Etkilerinin Bir Mukayesesi (Diyarbakır Örneği)

Günümüzdeki Medreselerin ve İlahiyat Fakültelerinin Eğitim Açısından Mukayesesi

Tanıtım ve Değerlendirmeler

Oxford Din Sosyolojisi

IX. Din Sosyologları Koordinasyon Toplantısı: Taklitten Âri Sosyoloji ve Din Sosyolojisi İnşasının İmkân ve Sorunları (Sivas) -Fatih Ömek ile birlikte-

X. Din Sosyolojisi Anabilim Dalı Koordinasyon Toplantısı: Tüketim Kültürü ve Müslüman Kimliğinin Değişimi

İletişim: ozenc43@gmail.com

Tarih: 19/07/2016

İmza:

Adı-Soyadı: Ali ÖZENÇ

ÖZGEÇMİŞ

Adı-Soyadı: Ali ÖZENÇ

Doğum Yeri ve Yılı: Kütahya-Emet / 1981

Bildiği Yabancı Diller: İngilizce, Arapça

Eğitim Durumu

Lise: Kütahya İmam Hatip Lisesi (1995-1999)

Lisans: Konya Selçuk Üniversitesi (1999-2003)

Yüksek Lisans: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (2003-2006)

Doktora: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (2011-2016)

Çalıştığı Kurum: Diyarbakır Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (2011-...)

Yayımlar

Makale

Dinî Statü Sahibi Medrese Seydalarının ve İlahiyat Fakültesi Öğretim Elemanlarının Birbirine Bakışı (Diyarbakır Örneği)

Uluslararası Tebliğ ve Bildiriler

Müderrislerin ve İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyelerinin Toplum Üzerindeki Etkilerinin Bir Mukayesesi (Diyarbakır Örneği)

Günümüzdeki Medreselerin ve İlahiyat Fakültelerinin Eğitim Açısından Mukayesesi

Tanıtım ve Değerlendirmeler

Oxford Din Sosyolojisi

IX. Din Sosyologları Koordinasyon Toplantısı: Taklitten Âri Sosyoloji ve Din Sosyolojisi İnşasının İmkân ve Sorunları (Sivas) -Fatih Ömek ile birlikte-

X. Din Sosyolojisi Anabilim Dalı Koordinasyon Toplantısı: Tüketim Kültürü ve Müslüman Kimliğinin Değişimi

İletişim: ozenc43@gmail.com

Tarih: 19/07/2016

İmza:

Adı-Soyadı: Ali ÖZENÇ

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Ali ÖZENÇ
Tez Adı	18. Yüzyıl Diyarbakir Şer'iyye Sicillerine Göre Din, Gelenek ve Törelere Kavşığında Osmanlı Âmid Ailesi
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri
Tez Türü	Doktora
Tez Danışman(lar)ı	Prof. Dr. Abdurrahman KURT
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) izni	☐ Tezimden fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☐ Tezimin sadece içindekiler, özet, kaynakça ve içeriğinin % 10 bölümünün fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☒ Tezimden fotokopi çekilmesine izin vermiyorum
Yayımlama izni	☐ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin Veriyorum

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih :21.07.2016

İmza :